

© Öneri, Cilt:1, Sayı:1, Haziran, 1994

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayın Organıdır. Altı Ayda Bir Yayınlanır.

ENSTİTÜ ADINA SAHİBİ : Prof. Dr. Orhan SEZGİN
(Ens. Mdr.)

YAYIN KURULU : Doç. Dr. Müfit AKYÜZ
(Ens. Mdr. Yrd.)
Yrd. Doç. Dr. Esin CAN MUTLU
(Ens. Mdr. Yrd.)
Prof. Dr. Ünsal OSKAY
Prof. Dr. Mehtap KÖKTÜRK
Prof. Şermin ALYANAK
Prof. Dr. Özcan MERT
Prof. Dr. H. Bekir KARLIĞA
Doç. Dr. Şadi Can SARUHAN
Doç. Dr. Necdet ÖZTÜRK
Doç. Dr. Turan YILDIRIM

YAYINA HAZIRLAYANLAR : Arş. Gör. Elif ÇEKİCİ
Arş. Gör. Mehmet Emin OKUR

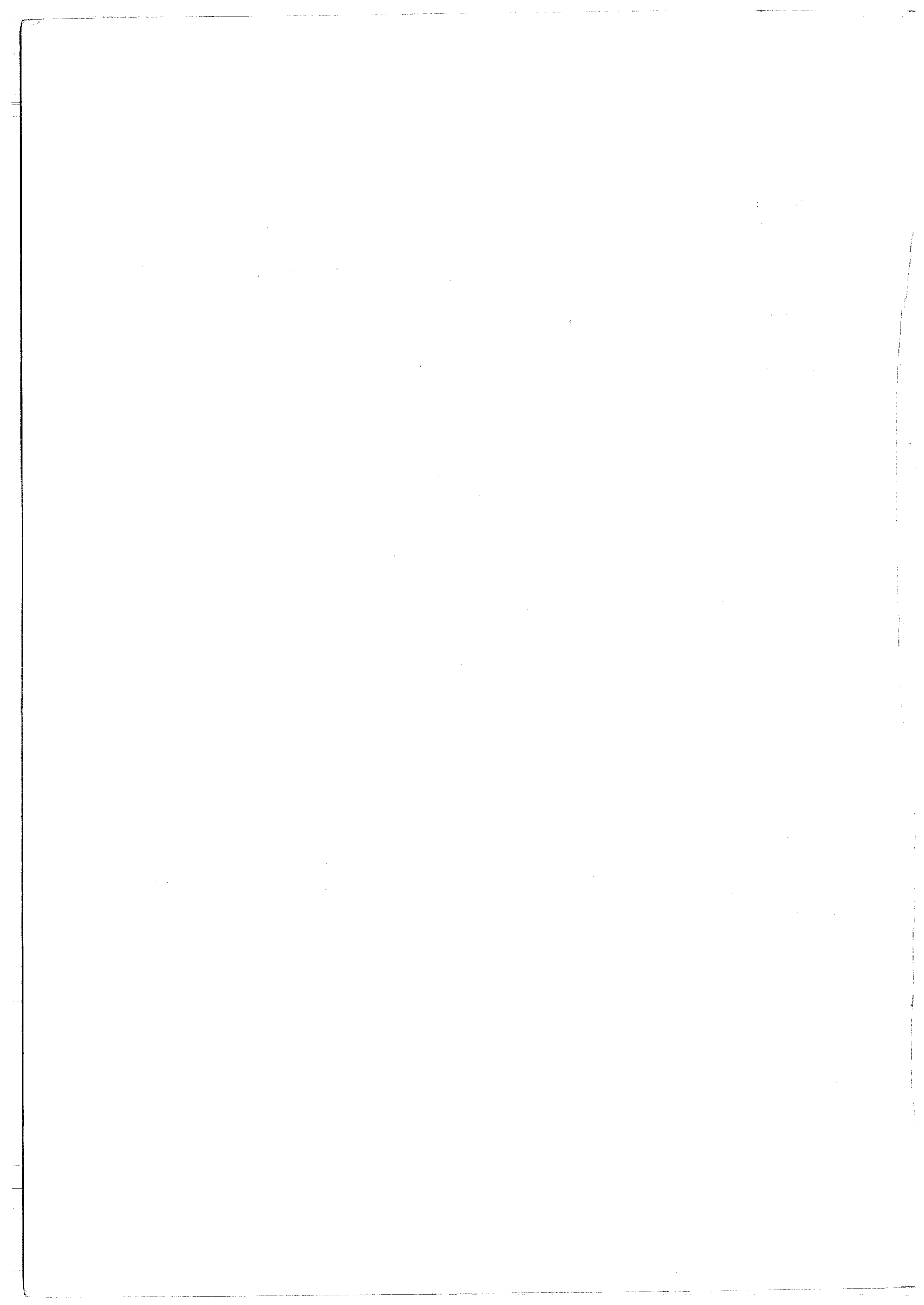
ADRES : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ressam Namık İsmail Sk. 34590 Bahçelievler / İSTANBUL
TEL : (0212) 584 14 44 - 554 78 09 - 506 47 24
FAX : (0212) 506 88 61

DİZGİ : TRILINE Bilgisayar Program ve Pazarlama

KAPAK TASARIMI : Yrd. Doç. Dr. Selahattin GANİZ

BASKI : M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler yazarlarına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Dergiden yazılar kaynak adı göstermek suretiyle aktarılabilir. Yayınlanması uygun bulunmayan yazılar geri verilmez. Yayın kurulu yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve cümle değişiklikleri yapabilir.

öneri

Sayı :1
Yıl : 1 Cilt : 1
Haziran 1994

İÇİNDEKİLER

Doğu İslâm Dünyasında ve Batı Avrupa'da Üniversitelerin Kuruluşu	<i>Bekir KARLIĞA</i>	1
Osmanlıların Balkanlardaki Muvaffakiyetlerinin Manevi Sebepleri	<i>Ziya KAZICI</i>	11
Kuraldışı Ekonomi : Terminolojik Bir Not	<i>Müfit AKYÜZ</i>	15
Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama	<i>Şadi Can SARUHAN</i>	18
Borçtan Kurtulmada Yenilikler: Paris Klübü	<i>Çev: Suat OKTAR</i>	22
Eğitim ve Öğretimde Araç ve Gerecin Önemi	<i>Faruk BAYRAKTAR</i>	24
Hastane Servis Sistemlerinin Performanslarının Değerlendirilmesi ve Bazı Sorunlar	<i>Oygur YAMAK</i>	30
Türkiye İllerini Kapsayan Bir Şebeke Minimizasyon Uygulaması	<i>Aykut TOP - Serdar PİRTİNİ</i>	34
Zaman Serilerinde Üstel Düzeltme Modelleri ve Bir Uygulama	<i>Şehamet BÜLBÜL</i>	44
Zaman Serisi Analizi ve Öngörü Modelleri	<i>Işıl AKGÜL</i>	52
Tekdüzen Muhasebe Sistemi ve Uygulamada Karşılaşılan Bazı Sorunlar	<i>Serhat KUTLAN</i>	70
Tam Maliyet Yönteminin Sakıncaları Üzerine Uygulamaya Yönelik Bir Araştırma	<i>Metin SAĞMANLI</i>	78
Çokuluslu İşletme Yöneticileri İçin Eğitim ve Geliştirmenin Önemi ve Niteliği	<i>Esin (Can) MUTLU</i>	81
Beyaz Yakalılarda Aranması Gereken Nitelikler	<i>Pınar TINAZ</i>	87
Kovaryans Analizi	<i>Ezel (Tavşancıl) TARKUN</i>	92

Öneri, C:1 S:1
Haziran, 1994

İngiltere'de Yüksek Öğretim: Türkiye İçin Göstergeler	<i>Ayşen BAKIOĞLU</i>	99
Pazarlama Faaliyetlerinde Satış Gücünün Temini ve İlaç Sanayii Sektöründeki Uygulamalar	<i>T. Sabri ERDİL</i>	107
Global City in the Flexible Capital Accumulation and New International Division of Labor: Prospects for İstanbul	<i>Fuat ERCAN</i>	117
Markov Süreçleri	<i>Ömer ÖNALAN</i>	125
Personel Bölümünün İşletme İçindeki Yeri, Önemi ve İstanbul'da Alkolsüz İçki ve Meşrubat Üretiminde Bulunan İşletmelerde Personel Bölümü Üzerine Yapılan Bir Araştırma	<i>Mehmet Emin OKUR</i>	131
Gelişme Kavramının Kökenleri ve Sahip Olduğu Özellikler	<i>Mehmet TÜRKAY</i>	137
Vakıfların ve Vakıfalra Ait İktisadi İşletmelerin Maliye ve Gümrük Bakanlığı Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Karşısındaki Durumu	<i>Hüseyin AKAY</i>	147
Ülkemizde ve Dünyada Rehberlik	<i>Necla TUZCUOĞLU</i>	149
Aile Birimlerinin Yapısını Tanıma ve Aile Terapisi	<i>Semai TUZCUOĞLU</i>	154
Maliyet Muhasebesi Standartları	<i>Sinan ARSLAN</i>	158
Ocak 1994'ten Nisan 1994'e Kadar Verilmiş Tezler		162

DOĞU İSLAM DÜNYASINDA VE BATI AVRUPA'DA ÜNİVERSİTELERİN KURULUŞU

Prof.Dr.Bekir KARLIĞA*

Ortaçağın başlarında Batı Dünyası, tarihin en karanlık dönemlerinden birini yaşıyordu. Gerek ekonomik, gerekse kültürel alanda çok geriydi. Ünlü "İmperium Romanum" un parçalanarak Doğu ve Batı Roma adı altında ikiye bölünmesi ve daha sonra Kuzey'den gelen kavimlerin istilası sonunda Avrupa kıt'ası tam bir kargaşa içine sürüklenmişti.

Buna mukabil, bütün tarihi boyunca katı çöl hayatının sıkıntılarını aşarak insanlığın ortak değerlerine hiçbir katkıda bulunmamış olan Arap toplumu, İslam'ın zuhuru ile birlikte çeyrek asırlık zaman zarfında devrinin iki süper devletlerinden birini ezip geçmiş, diğerini de etkisiz hale getirmiştir. Hz.Peygamber'in hicretinin birinci asrı tamamlandığında Hindistan'dan Atlas Okyanusu'na kadar olan kadim medeniyetlerin topraklarının büyük bir kısmı müslümanlar tarafından fethedilmişti.

Bu çok hızlı gelişmeleri yine aynı hızla ilerleyen kültürel gelişmeler izledi. Gerçekten çok tutarlı ve sağlam bir dünya görüşü getirmiş olan Kur'an'ın verdiği azimle müslümanlar kısa zamanda kendilerinden önceki kültür kaynaklarının hepsini elde etmesini bildiler. Ancak düşüncenin bütün ürünlerini, kendi ortak bilim ve kültür dili olan Arapça'ya aktardılar.

Batı dünyası Haçlı Savaşları esnasında, Endülüs'te ve Sicilya'da karşı karşıya gelip tanışma imkanı bulduğu üstün İslam kültür ve uygarlığına hayran olmuş ve bu kültür ve uygarlık değerlerini elde edebilmek için yoğun bir çalışma içine girmiştir.

Papa II.Sylvestre'in gayretleriyle İslam Kültür ve uygarlığına ilgi başlamış, Katedral Okulları'nın islah edilip yayılmasıyla bu ilgi hızla artarak neticede Batı'da üniversitelerin kurulması sonucunu doğurmuştur. İslam bilim ve düşüncesini öğrenmek için Endülüs'e ve Ortadoğu'ya gelen batılı öğrenciler, İslam düşüncesinin ortak dili olan Arapça'yı öğrenmişler ve kısa zamanda antik düşüncenin ürünleriyle beraber İslam düşüncesinin özgün eserlerini Batı dünyasının ortak bilim ve kültür dili olan Latince'ye aktarmışlardır.

Tercüme hareketinin yayılması ve üniversitelerin kuruluşu ile birlikte asırlardır derin bir uykuya dalmış olan Batı dünyası uyanmaya başlamış ve müteakip asırlarda da büyük bir bilim ve kültür devrimini gerçekleştirerek Rönesans'ı hazırlanmıştır.

Bilindiği gibi, VIII. Yüzyılda Batı Avrupa'da Roma devrinden kalan okullar yıkılmıştı. Kiliselerin çevresinde kümelenmiş olan dini okullarda ise Hristiyan akâidinin esaslarından başka bir şey öğretilmiyordu. Sadece gramer, hitabet ve dialektikten oluşan Trivium derslerine -o da dini konuların gerektirdiği çok az bir miktarda- veriliyor, Quadrivium ise okutulmuyordu. Doğru dürüst Latince bir mektup dahi yazanların bulunmadığını gören¹ Charlemange kilise ve manastırlarda dini eğitimin yanısıra edebiyat ve gramere ağırlık verilmesini ve lâik okulların açılmasını istedi. Bu okulların açılışında Güney'den gelen İslam tehlikesinin de etkisi olduğu anlaşılıyor. Nitekim 769 yılında İspanya'da doğan Agobard, müslümanların İspanya'yı fethetmeleri üzerine yurdunu terkederek, 792'de Lyon'a göçeder. 804'te papazlık mesleğine intisap ederek 816'da Lyon Başpiskoposu olur ve Charlemange'ın gerçekleştirdiği reformların mimarlığı görevini üstlenir. Agobard'ın hemşehrisi olan diğer bir İspanyol Théodulfe d'Orléans (öl.821) da "Carolingie" rönesansının gerçekleştirilmesinde önemli bir kültür adamı olarak görev alır².

Ancak Charlemange'ın iktidarını kültür çelenkleriyle donatan en önemli isim, hiç şüphesiz ki ünlü düşünür Alcuin(öl.806) olmuştur. Daha da önce de belirttiğimiz gibi Charlemange'ın sarayında dersler veren Alcuin VI. yüzyıldan itibaren canlı bir kültür merkezi

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
1 Etienne Gilson, La Philosophie au Moyen Age, 188-189
2 Etienne Gilson, a.g.e., 190

olan İngiltere'nin York kentinde yetişmişti. Aslında III. Asırda Roma İmparatoru Severe'in York'ta ölmesi, 306'da Büyük Konstantin'in burada imparator ilan edilmesi eskiden beri York kentine ayrı bir özellik kazandırıyordu. 596'da Papa Grégoire'in Britanya'yı hıristiyanlaştırmak üzere misyonerler göndermesiyle burada bir kültür muhiti teşekkül etmişti. İşte Alcuin bu kültür muhitinde Egbert'e öğretiliyordu. Egbert'in yakın arkadaşı burada Trivium ve Quadrivium derslerini okutuyordu. Daha önce de Saygıdeğer Bede burada dersler vermişti³.

Kıta Avrupası'nda durgunlaşan fikir hayatı, Britanya adalarında oldukça canlıydı. 778'de Alcuin, York'ta ders vermeye başladı, kısa sürede ünü bütün Avrupa'yı sardı. Charlemagne'ın daveti üzerine 781-790 yılları arasında geçici olarak; 793'ten ölümüne kadar da devamlı olarak imparatorun saray okulunda özel dersler verir ve bir taraftan da eğitimin yaygınlaştırılması için çalışır.

Daha sonra Fulda Psikoposu Bangulf Kilise ve Manastır Okulları'nı yaymaya başlar. Üniversitelerin kuruluşuna kadar Avrupa'daki kültür merkezi bu okulların çevresinde halklanır. Manastır Okulları'nın "dahili" kısmı, yalnız manastırlarda yaşayan rahiplere aittir. "Harici" kısmı ise, ruhbanlığın dışındaki diğer kilise mensuplarının yetiştirilmesi amacıyla güdüyor⁴. Bilahere kentlerdeki büyük kilisenin çevresinde Katedral Okulları açıldı. Bunlara Psikopos veya Papaz Okulları da deniyordu. Kentin Başpiskoposu, genellikle bu okulların da müdürüydü. Bu Katedral Okulları kısa zamanda gelişerek devrin en büyük bilim ve kültür merkezleri halini aldı. Leon, Reims Chartres ve Paris Katedral Okulları bunların en ünlülerindendi. Bilahere bu okullar üniversitelerin kurulmasında da çekirdek rolünü oynayacaklardır⁵.

Bu okullarda öğrenim "Yedi Hür San'atlar" dan oluşuyordu. Buna dayalı olarak hitabet ve henüz adı Logique olmamış olan Dialectique okutuluyordu. Aristoteles mantığının yalnızca kategoriler (Catégories Prédicaments) ve önermeler (Periermenias De l'Interprétation) biliniyordu. Aritmetik, Müzik, Geometri ve Astronomiden oluşan Quadrivium ise bu dersleri okutacak kimse bulunmadığı için çoğunlukla okutulamıyordu⁶. X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Aristoteles'in Kıyas ve Burhan teorilerini anlatan I. ve II. Analitikler kitabı Boece'nin daha önce bu konuyla ilgili açıklayıcı yazılarına dayanılarak okunuyordu. I. ve II. Analitiklerin asıl metni Batı'da ancak XII. yüzyıldan sonra tanınacaktır. Alcuin'in hocası olan Egbert'e göre yedi hür san'atlar, insan düşüncesinin mahsulü olamazlardı. Tanrı, onları başlangıçta tabiatın içinde varetmiş, ancak diğer tabiat kanunları gibi bunları da insanoglu keşfetmiştir⁷.

X. yüzyılın son yılları ile XI. yüzyılın ilk yıllarında papalık görevine gelmiş olan daha önce zikrettiğimiz Papa II. Sylvestre, bu monoton bilim ve kültür hayatını yeniden canlandırıp Avrupa'nın gelecek bin yıllık kaderini değiştirecek hareketin ilk startını veren kişi olur. Asıl adı Gerbert olan bu Papa, Fransa'nın Aquitaine eyaletindeki Aurillac kentinde dünyaya gelir, burada öğretim gördükten sonra Cluny'li rahip Odon tarafından sert bir eğitimden geçirilir. Aurillac Benedectine Kilisesi rahibi olan Gireaud Barcelona kontu Borrel'den, İspanya'daki kiliselerde rahiplerin yetiştirilmesi için imkan sağlanmasını ister. Kontun bu teklifi kabul etmesi üzerine genç Gerbet'i Barcelona'ya gönderir. Burada uzun süren bir eğitimden geçer. Barcelona'dan Kurtuba'ya giden Gerbert burada Arapça öğrenir ve İslam bilimlerinden haberdar olur⁸. Müslüman bir öğretmenden "yasaklanmış olan müsbet ilimleri nasıl öğrendiği ve mualliminin kızını ayartıp kitapları nasıl çaldığı" ⁹ hakkında daha sonra efsanevi rivayetler nakledilen Gerbert'in Kurtuba'ya gidip gitmediği tartışmalı olsa da İslam ve bilim düşüncesinin etkisinde kaldığı ve bu düşünceyi Avrupa'ya getiren ilk kişi olduğu muhakkaktır¹⁰. Katalogne'deki Saint Marie de Ripole Manastırı'nda Arapça'dan mahalli dillere (Romance) tercüme edilmiş bulunan

3 Daha önce geçen Hristiyan Düşüncesinin Boyutları bölümüne bakınız

4 Etienne Gilson, a.g.e., 191

5 Will Durant, Histoire de la Civilization, l'Age de la Foi, III., 437

6 Montgomery, Watt, İslam'ın Avrupa'ya tesiri, 75

7 Etienne Gilson, a.g.e., 191

8 Etienne Gilson, a.g.e., 228; Pierre Brunet, Histoire de la Science, Antique et Moyen Age, 330

9 Pierre Brunet, a.g.e., 330; Montgomery Watt, a.g.e., 67; Etienne Gilson, a.g.e., 228

10 Emile Bréthier, La Philosophie au Moyen Age, 77

Astronomi, Matematik ve Tıbbı dair eserleri okuyup istifade ettiği bilinmektedir¹¹. Zengin kütüphanede çalışıp, burada ya doğrudan Arapça kaynaklardan veya bunların tercümelerinden Matematik ve Astronomiye dair eserleri öğrenir, dolayısıyla Sylvestre'in Arapça öğrenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Hele o günlerde Katalogne'ye kadar gidip te Batı dünyasının gözalıcı kenti olan Kurtaba'yı ziyaret etmiş olması Arap bilim ve düşüncesinin hayranı olan bir kişi için hiç te garip değildir¹². Barcelonalı Lobito'nun onun için Arapça'dan Astrolojiye dair eserler tercüme ettiğini Mann kaydetmektedir¹³.

Daha sonra Kont Borrel, Gerbert'i Roma'ya götürerek Papa XII.Jean'a takdim eder. Mann'ın ifadesine göre, " O sıralarda İtalya'da Astronomi ve Müsiki bilgisi son derece yetersiz olduğu için, Papa Gerbert'in bilgisine hayran olur ve onu Almanya ve İtalya İmparatoru olan Otto'ya takdim ederek, Aritmetik ve Astronomide yetenekli olan bu gencin bu alanların doktoru olarak ders vermesinin sağlanmasını ister"¹⁴. Böylece imparator ailesiyle tanışan Gerbert'in yıldızı parlıyor. Otto'nun halefleri de onu desteklemeye devam ediyorlar. I.Otto'nun ölümünden sonra Gerbert, Reims Başpiskoposu Adelberth'in daveti üzerine gelip buradaki Manastır Okulu'nda dersler veriyor¹⁵. 982'de Bobbio Piskoposu 991'de Reims Başpiskoposu,998'de Ravenne Başpiskoposu oluyor. Papa V.Gregoire'in ölümü üzerine 999 yılında imparator III. Otto'nun da desteğiyle adıyla papalık makamına oturuyor. Ancak kısa bir süre sonra 1003 yılında III.Otto gibi o da zehirlenerek öldürülüyor¹⁶.

Gerbert'in papalık mevkiine oturmasıyla birlikte onun geliştirmeye çalıştığı yeni fikir hareketi, bütün Avrupa'yı sardı. Gerbert, devrinin diğer kilise mensupları gibi yalnız Tirivium'tu değil, müslüman ilim adamlarının eserlerine dayanarak Quadrivium'tu da iyi biliyor ve derslerinde okutuyordu. Artık kilise mensupları arasında bu iki alanda ders veren hocalar görülmeye başlamıştı. Gerbert'in öğretim metodu hakkında bilgi veren tarihçi Richer, onun yalnız bir eseri takrir etmekle yetinmeyip birkaç eserden yaptığı derlemelerle, bir konuyu değişik perspektiflerden sergilemeye çalıştığını belirtiyor ki bu metod Ortaçağ Avrupa'sı için oldukça yeni sayılırdı. Dialectique okuturken Aristoteles'in eserlerinin yanısıra, Boécé'in şerhlerinden de yararlanıyordu. Porphyrius'un İsağoge'sini öğrencilere okuturken hatip Victorinus'un tercümesinin yanısıra, Boécé'in tercümesinden de takip ediyordu. Boece'in on kitap halindeki şerhlerine dayanarak Çiçeron tarafından çevrilmiş olan Topikleri anlatıyordu¹⁷.

Kendisi de önermeler konusunda III.Otto'ya sunduğu "De Rationaleet Ratione Uti" isimli bir eser yazmış ve önermelerin geçerliliği konusunu incelemişti. "Geometri" ve "Liber de Astrolabio" isimli iki eseri daha bulunmaktadır ki özellikle sonuncusu, Arapça kaynaklara dayalı olarak Astrolabi (usturlab) Batı dünyasına ilk kez tanıtılmaktadır¹⁸. Derslerinde İspanya'dan getirdiği veya müslümanların yaptıkları modellere göre kendisinin bizzat hazırladığı küreleri kullanıyor, özel bir gözlem aracıyla yıldızları inceliyordu¹⁹. Bir büyük saat ve bir org yaptığı da söylenir²⁰. Kilise ilahilerinin belirli usullerle okunması konusunda da Arapça musikiye dair eserlerden yararlandığı ve böylece Batı edebiyatının oluşumunda önemli bir yer tutan gezgin halk şairlerinin (Troubadure) yetişmesine zemin hazırladığı bildirilir²¹.

Bilim ve kültürün hayranı ve koruyucusu olan Gerbert, kendisinden istenen herhangi bir şeyi yerine getirirken karşılığında mutlaka bir kitap veya eserin kopyasını istemiş. Nitekim

11 A. Cortoberria Beitia, L'Etude des Langues au Moyen Age chez les Dominicaines, 6

12 Celal Mazhar, Hadaret-ül İslam, 498

13 K. H. Mann, The Lives of the Popes in the Early Middle Ages, V.15, (nakleden: Celal Mazhar, a.g.e, 497)

14 K.H. Mann, a.g.e., 16 (nakleden: Celal Mazhar, 498)

15 Celal Mazhar, a.g.e., 498

16 Celal Mazhar, a.g.e., 501

17 Emile Bréhier, La Philosophie du Moyen Age, 77; Etienne Gilson, La Philosophie au Moyen Age, 228

18 Pierre Duhem, Le Systeme du Monde, III, 265

19 Emile Bréhier, a.g.e., 77

20 Celal Mazhar, a.g.e., 500

21 Celal Mazhar, a.g.e., 500

Treves'li Remy, Astronomi dersi için kendisinden bir küre istemiş, o da bunu Stacee'nin bir şiiri olan Achilleide'nin kopyası mukabilinde vermişti²². İtalya, Belçika, Fransa ve Almanya'daki nadir eserlerin nüshalarını toplatarak kütüphanesinde bir edebiyat bölümü teşkil etmişti. Eski latin yazarlarını örnek alarak bir Hristiyan tiyatrosu meydana getirmeleri için çevresindeki rahip ve rahibeleri teşvik etmesi sonucu Gundersheim rahibesi Hrotsivita, Terence tarzında tiyatro eseri yazmıştı²³.

XII. Yüzyıl'da yazılmış bazı tarihler Gerbert'in ondalık sistemi ve hatta Abac'ı ilk kez müslümanlardan öğrenip Avrupa'ya getirdiğini söylerse de bu tartışmalıdır²⁴. Ancak o zamana kadar Avrupa'da Romen rakamlarının kullanıldığı ve bunun da gerek matematiksel işlemlerde, gerekse cebirsel işlemlerde çok zorluk çıkardığı bilinmektedir. Sözelimi 3847 rakamı Arap rakamlarıyla dört hane işgal ederken, Romen rakamlarıyla (MMMDCCLXXXVIII) onbir hane işgal etmekteydi. Sayılar büyüdükçe bu iş, içinden çıkılmaz bir hal alıyordu ve Romen rakamları cebir işlemleri için hiç de elverişli değildi²⁵. Arap rakamlarının Avrupa'da yaygınlaşmasında Gerbert'in ve öğrencilerinin etkisi büyük olmuş, nihayet Pisa'lı Leonardo (isminin yazılışı Arap isimlerinin yazılışını anımsatırcasına, Leonardus filius Bonacci-Bonacci oğlu Lenoardus şeklinde idi) 1202 yılında yayınlacağı "LiberAbaci" isimli eseriyle, "Romen rakamları" yerine Avrupa'da "Arap rakamları" nı kullanmaya başlayacaktır²⁶.

Worlander'in deyimiyle "bir nur gibi parlayan" bu büyük ruh kısa görüşlü çağdaşlarına uğursuz bir büyücü gibi görünür²⁷.

Gerbert'in açtığı çığır kısa zamanda genişler. En önemli kültür merkezi olarak da onun bir öğrencisi ve frankların Sokrates'i diye anılan²⁸ Chartres'li Fulbert'in yönetimindeki Chartres Okulları görünür. Fulbert 990 yılında bu kentte psikoposlar için bir oluk açar ve 1006 tarihinden 1028 tarihine kadar Chartres Psikoposu olarak bu okulun gelişmesinde önemli bir rol oynar. Böylece milâdi 1000. yılların başında Avrupa tarihinin seyrini değiştirecek modern bilim ve düşüncenin çekirdeği Paris yakınlarındaki bu kentte teşekkül etmeye başlar²⁹. Chartres kentinde edebiyat, tarih ve antik kültüre ilişkin o günkü Avrupa'nın sayılı kitaplıklarından birisi kurulur³⁰. Hocası Gerbert'in yolunda giden Fulbert, Aristoteles'in, Boece'in ve Çicerodin bilim ve dialectique ile ilgili eserleri okuttuğu gibi, Gerbert'in mantıkla ilgili eserine de ek olarak okutur. Dialektiğin Hristiyan dini ve akaidi ile ilgili konularda çok temkinli kullanılması gerektiğini, aksi takdirde inançları zedeleyeceğini belirten Fulbert "İlahi sırlar insanların tartışması için değil iman gözünün (görmesi) için ilham edilmiştir. İnsan zekası ilahi nizamın esbabını delillerle açıklayamaz" diyordu³¹.

Fulbert'ten sonra Chartres okullarının başına Yves de Chartres (öl. 1028) geçer.

Chartres okullarının en parlak dönemi ise Chartres'li Bernard (öl.1124 veya 1130) zamanına rastlar.

Daha sonra Chartres okulunun başına geçen Gilbert de la Porree (öl. 1154) Thierry (öl. 1154) ile ünlü İslam filozofu İbn Sina, Chartres'li ilahiyatçıların dünyasına yerleşir.

Böylece Chartres'dan yetişen düşünürler Batı'nın aydınlanmasında önemli rol oynamışlardır. Ve bu okul Ortaçağ Avrupa'sı için çok önemli olan bir görevi ifa ettikten sonra yerini üniversitelere bıraktı. Nitekim Paris Üniversitesi'nin çekirdeğini de Chartres'li öğretim elemanları teşkil edecektir.

Bilindiği gibi IX. yüzyıldan beri gelişen eğitim anlayışı ile Leon, Reims, Chartres, Paris, Auxerre, Aurillac Saint-Gall, Tours gibi merkezlerde kilise okullarının yanında kütüphaneler de

22 Etienne Gilson, a.g.e., 229; Emile Bréhier, a.g.e., 76

23 Etienne Gilson, a.g.e., 229

24 Clerval, Les Ecoles de Chartres au Moyen, a.g.e., 110 (Nakleden: Emile Bréhier, La Philosophie du Moyen Age, 78)

25 Emile Bréhier, a.g.e., 76

26 Emile Bréhier, a.g.e., 105

27 Etienne Gilson, a.g.e., 260

28 Emile Bréhier, a.g.e., 124

29 Etienne Gilson, a.g.e., 261

30 Emile Bréhier, a.g.e., 158

31 Etienne Gilson, a.g.e., 268

kurulmaya başlanmıştı. 860 yılında Saint Gall kütüphanesinde ancak 860 kitap bulunuyordu³². Ancak Chartres Okulları'ndaki canlı fikir hayatı ile istisna faaliyetleri de hızlanmıştı. İslam dünyası örnek alınarak yapılan çalışmalar sonucunda XII. yüzyılda Saint Vincent kitaplığındaki kitapların sayısı 11000 adete ulaşmıştı.

Buna mukabil İslam ülkelerinde kitap yayını Avrupa ülkeleri ile kıyaslanamayacak derecede geniş ve çoktu. IX. yüzyılın sonlarında Sahib İbn Abbad'ın (öl. 995) kitaplarının katalogunu Ebu'l-Hasan el Beyhaki bizzat gördüğünü ve bunun on cildi bulunduğunu belirtir³³. Doğu İslam Dünyası'ndaki kütüphanelerin zenginliğini, İbnü'n Nedim'in (öl. 995) el-Fihrist'indeki kitaplar göstermektedir. Batı İslam dünyasında X.yüzyılda kütüphaneler zengin katalogları dolduracak büyüklüğe ulaşmıştı. Ünlü Endülüs Emevi hükümdarı el-Hakem zamanında (öl. 976) Kurtuba'daki sarayın (Kasr, İspanyolca Alcasar) yanında yaptırılmış olan kütüphanenin herbiri 50 varak olmak üzere 44 adet fihristi bulunuyordu³⁴. Yalnız hükümdarlar değil Müslüman, Gayr-ı müslim ahalinin de özel ve zengin kitaplıkları vardı. Aişe bint Ahmed'in kendi adına kütüphanesi bulunduğu gibi, Yusuf İbn İsmail gibi Yahudi zenginlerinin de özel kitaplıkları vardır³⁵.

Bu dönemde Avrupa'da nadir bulunan kütüphanelerdeki eserlerin çoğunluğu, Hıristiyan akâidi ile ilgiliydi. Nitekim Saint-Gall kütüphanesinde IX.yüzyılda felsefi eser olarak yalnızca Apulee'nin mantıkla ilgili eserleri, Cassidore, Seville'lı İsidore, Bede, Alcuin'in eserleri ve Aratus'un Les Phenomenes isimli eseri bulunmaktaydı. X.yüzyılda ise bunlara Boece'in La Consolation'u, Lucain'in La Pharsale'ı, Scipion'un Le Songe'u (Macrobe'nin şerhi ile birlikte) ilave edilmişti. Emile Brehier'in ifadesiyle, "saydıklarımız bize entelektüel ufkun ne kadar dar olduğunu gösteriyor. Hem de kültürün yalnızca kitaba dayandığı bir çağda"³⁶.

Ortaçağ'da kiliselerin etrafındaki okullarda; genellikle, ilkin Mezmûrları ile öğrenime başlanır, daha sonra Kitab-ı Mukaddes'in diğer bölümleri öğretilirdi. Mütaâkiben Latin papazlarının metinleri, ardından da klasik dönem Latin müelliflerinin eserleri okutulurdu. Öğrencinin güzel konuşma kabiliyetini geliştirmek için ayrıca Rhetorik (Hitabet) dersi verirdi. Triviumun en zor dersi ise mantık idi³⁷. Mantık söylenegeldiği gibi gerçeği bulmanın aracı olmak yerine, öğrencinin daha iyi tartışma yapabilmesine imkan sağlıyordu.

XIII. yüzyılda, bir bölgede yaşayan halk; çocuklarını, o bölgede mevcut olan bölge okulları niteliğindeki "Studium Particulae" ye gönderebilirdi. "Studium Generale" ise, ayrı ayrı bölgelerin çocuklarının eğitim gördüğü bir öncekinden daha geniş eğitim kurumlarıydı. "Studium Solomne", hem daha geniş kitlelere hitap ediyor, hem de yüksek seviyede eğitim veriyordu. Nihayet bir veya bir kaç bölgenin en önemli metropolünde, yüksek seviyede eğitim veren kurumlar ile bu kurumlarda görev yapan öğretim üyesi ve okuyan öğrencilerin toplamının yer aldığı öğretim kurumlarına ise Üniversite adı veriliyordu³⁸.

Kilise okullarının yanı sıra XII. yüzyıldan itibaren zengin aile çocuklarına eğitim veren özel okullar -kilise mensuplarının çok direnmesine rağmen- belirmeye başlamıştı. Ancak bu özel okullar Kilise etkinliğinin en güçlü olduğu İtalya'da daha çoktu. 1076 yılında -Kronikçi Odefredus'un belirttiğine göre- Pepe adında bir papaz, Bologne şehrinin "Studium Generale"inde hukuk alanında öğrencilere konferanslar vermeyi denedi.³⁹ O zamana kadar yalnız Trivium zaman zaman da Quadrivium derslerinin okutulmasına aşına olan Latin öğrenim kurumları için bu değişiklik anlamlı

32 Emile Bréhier, Histoire de la Philosophie, I, 549

33 Yakut el-Hamevi, Mu'cemul-Üdebi, II, 315; Ahmet Çelebi, İslam'da Eğitim ve Öğretim Tarihi, 148

34 İbn Hazm, Cemharetul Ensabi'l-Arab, 92; İbnü'l-Ebbar, el-Hulle, 103

35 İbn Beşküval, es-Sile, II, 654; J. Ribera, Disertacionesy Opusculos, 199-202 (nakleden: M. Annan, Devlet-ül İslam, fi'l Endelüs, II, 507

36 Emile Bréhier, Histoire de la Philosophie, I., 500

37 Will Durant, Histoire de la Civilization L'Age de la Foi, III, 439

38 Etienne Gilson, La Philosophie au Moyen Age, 391

39 Rashdall, H., The Universities of Europe in the Middle Age, I, 113

idi. Onun yerine geçen İrenius ta halifenin izinden giderek Kilise hukukunun yansıra Roma hukuku ile ilgili konferanslar verdi ve çok büyük rağbete mazhar oldu⁴⁰. İrenius'tan sonra "dört doktor" diye bilinen Bulgarus, Martinus, Jacobus ve Hugo, Justinien Kanunnameleri'ni ders programına alarak modern Batı hukukunun temellerini atmaya çalıştılar. Böylece Avrupa'nın ilk üniversitesi kurulmuş oldu. Ancak bu, (Bologne Üniversitesi) gerçek anlamda bir üniversite olmak yerine, hukuk derslerinin ağırlıkta olduğu bir üniversite idi⁴¹.

Diğer taraftan eskiden beri Salerno kentindeki piskopos okulunda ilkel bir biçimde tıp derslerinin okutulduğu bir kısım bulunmaktaydı. Müslümanların Sicilya'yı fethetmesiyle birlikte İslam tıbbına dayalı ve uygulamaya yönelik bilgiler yayılmaya başladı. Fakat Norman istilası ile birlikte Salerno Tıp Okulu önemini yitirdi ve kapanmaya yüz tuttu. Ancak bilim ve felsefe dostu ve hamisi II.Rogers'ın

İslam bilimleri ve tıbbına özel ilgi göstermesi sonucu Salerno Tıp Okulu yeniden canlandırılarak ilk Tıp Fakültesini ihtiva eden bir üniversite durumuna getirildi⁴². Nitekim esrarengiz bir kişiliğe sahip olan Afrika'lı Konstantin ve Bath'lı Adalarbu üniversitesinin bulunduğu kentte tıp ve felsefeye dair birçok eseri Arapça'dan Latince'ye tercüme edeceklerdir⁴³.

1222 yılında Bologna Üniversitesi'nden bir grup öğretim elemanı Padoa'ya gelerek burada tıp, san'atlar ve hukuk öğrenimini geliştirdiler. Nitekim XIV. yüzyılda Padoa Üniversitesi, Avrupa'nın en canlı üniversitelerinden biri haline gelecektir. Aynı zamanda İbn Rüşdçüler'in merkezi durumunu alacaktır⁴⁴.

1223'te imparator II.Frederic Napoli Üniversitesi'ni kurar. Michel Scott burada Arapçadan latinceye birçok eserler çevirir⁴⁵. Daha sonra Papa IV.Innocent Roma Üniversitesi'ni kurar.

Ne var ki bugünkü anlamda ilk Üniversite Paris Üniversitesi olacaktır. Notredame Kilisesi piskoposlarından ünlü Champeaux'lu Guillaume Notredame'in arka boşluklarında verdiği derslerle gerçekten entellektüel bir hava yaratmıştı. Chartres Okulları'nın da geliştirmiş olduğu bu entellektüel hava neticesinde İtalya, Almanya ve özellikle İngiltere gibi Avrupa'nın muhtelif bölgelerinden pekçok öğrenci Paris'e gelmeye başladı. Sein nehrinin sol yakasında Saint Genevieve tepesinin sırtlarında -daha sonra Quartier Latin adıyla şöhret bulacak olan⁴⁶ mahalde- Avrupa'nın ört bir yanından gelen öğrencilerin devam ettiği okullar kümelendi. 1170 yılına doğru bu okullar üniversite nitelikte eğitim vermeye başlamışlardı. Nihayet 1200 yılında kral Philippe Auguste ve Papa III.Innocent Quartier Latin'deki okulların hepsini bir çatı altında toplayarak Paris Üniversitesi'ni kurdular. Ancak kuruluşunun resmîyet kazanması, Papa'nın Paris temsilcisi Robert de Courcon'un 1215 yılında onaylayarak yayınladığı "Universitas Magistorum et scholorium Parisiis Studentium" başlığını taşıyan kararname ile olmuştur⁴⁷.

Paris Üniversitesi'nde Theologie (İlahiyat), Kilise Hukuku (Droit Canonique) Tıp ve San'atlar (Trivium ve Quadrivium'dan oluşan Yedi Hür San'atlar'ın okutulduğu bölüm) fakülteleri bulunmaktaydı. Öğrenim, Yedi Hür San'atlarla başlıyor, ilahiyatla son buluyordu. Zaten Ortaçağ eğitiminin belli başlı amacı halka din bilgisi vermek ve bu konuda onları aydınlatmaktı. Yüksek öğrenim ise bu ihtiyaç gözönünde bulundurularak planlanmıştı. Kitap çok az olduğu için dersler konferanslar şeklinde cereyan ediyordu. Öğrenciler yerde oturuyor ve notlar alıyorlardı. Öğretmenler ise derslerini notlara bakarak değil, ezbere vermek zorundaydılar⁴⁸. Skolastik tartışma (Scholastica Disputatio) metoduna sıkça kullanılan Evet ve Hayır (Sic et Non) yönteminin hakim olduğu derslerde, problem ortaa konulduktan sonra bir taraf kutsal kitaplarda ve kilise büyüklerinin

40 Will Durant, a.g.e., III, 440

41 J.D. Bernal, Materyalist Bilimler Tarihi, I, 210

42 Celal Mazhar, a.g.e., 524

43 Bkz., İslam Düşüncesi'nden Batı Düşüncesine

44 Will Durant, a.g.e.,III, 443

45 Celal Mazhar, a.g.e., 523

46 Okullar semti olan bu bölgede o tarihlerde öğrenciler kendi aralarında bile Latince konuşmak zorunda oldukları için buraya Latin Mahallesi (Quartier Latin) deniyordu (Will Durant, a.g.e., III.,454)

47 Etienne Gilson, a.g.e., 393

48 H. Rashdall, a.g.e., I, 445

sözlerinden yararlanarak konuyu olumsuz şekilde (Non) savunuyor, karşı taraf ta yine aynı metotla olumlu (Sic) olarak savunmaya çalışıyordu⁴⁹. Beş yıl öğrenim gördükten sonra öğrenciler sözlü sınava tabi tutuluyordu. "Responcio" denilen ve sorulan sorulara sözlü cevapları ihtiva eden sınavın sonunda "Déterminatio" denilen, bir konuyu muhtelif açılardan ele alarak savunmak zarureti bulunan sınavı başarı ile bitirenlere "Baccalarii" unvanı veriliyordu⁵⁰. Baccalorie imtihanını başarmış olan öğrenciler üç yıl daha eğitim gördükten sonra, hocasının tavsiyesi üzerine rektörün seçtiği bir heyetin huzurunda ve açık sınavdan geçiriliyordu. Bu sınavda başarılı olanlara, her yerde ders verebileceğini belirten bir lisans (icazet) veriliyordu ve artık bu kişi bir "Docteur" ünvanını kazanıyordu⁵¹.

Girişte herhangi bir imtihan yoktu. Öğrenim paralıydı. Para veremeyen öğrenciler muhtelif kaynaklardan burs alabilirlerdi. Bir belgeye göre 1374 yılında Oxford'da bir öğrencinin yıllık derse yazılma ücreti 20 Şilin'di.⁵² Öğrenciler kiraladıkları özel evlerde veya kilisenin hayır kurumları tarafından tesis edilen yerlerde kalıyorlardı. Bu amaçla, Jocius de Londre ve Robert de Sorbon tarafından yurtlar kurulmuştu.

Paris üniversitesi kendisini, Tanrı tarafından yeryüzüne indirilmiş olan ilahi bilginin merkezi sayıyordu. Nitekim Jean gerson, 7 Kasım 1405'te Kral VI. Charles'in huzurunda okuduğu nutukta, bilimin, Hz. Adem ile yeryüzüne indirilmiş olduğunu, Hz. Adem'den "İbranilere, onlardan Hz. İbrahim vasıtasıyla Mısırlılar, buradan Atina'ya, oradan Roma'ya ve buradan da Paris'e geçmiş olduğunu" belirtiyordu⁵³.

Paris Üniversitesi'nin kurulmasında Papa, Kral'dan daha fazla gayret sarfetmişti. Zira, Latin Mahallesi'nde toplanmış olan eğitim kurumları nda gelişen serbest fikirler, yalnızca Fransa'da değil, bütün Avrupa'da etkili oluyordu. Çünkü Avrupa'nın her tarafından öğrenci gelmekteydi. Papa III. Innocent bu nedenle bütün Hristiyan dünyaya, dini inançlarını öğretip Hristiyanlığı anlatmak üzere yüksek seviyede bir eğitim merkezi kurarak Hristiyan akidesine karşı belirtilen sapkınlık (héresie) cereyanına ve serbest fikirlere karşı durmak istiyordu⁵⁴. Ama Paris Üniversitesi'nin çekirdeğini Chartres Okulları'nda yetişmiş olan elemanlar teşkil ediyordu ve elemanlar İslâm ilimlerinin etkisiyle Aristoteles'i tanımışlardı. Bu sebeple üniversitenin kuruluşundan çok kısa bir süre sonra arapçadan tercüme edilen eserler ve Aristoteles'in fikirleri yayılmaya başladı. Böylece Kilise tarafından kabul edilen klasik eğitimin ana unsuru olan Yedi Hür San'atların yanısıra Fizik, Metafizik ve Ahlâk gibi disiplinler de ilgi çekmeye başladı. Öğrencilerin dini konuları anlatmada bir tartışma aracı olmaktan öte değer vermedikleri Diyalektik, gerçeği bulmada bir araç (organon) olarak ele alınmaya başlamıştı. Bu gelişmeler gerek Skolastik eğitim için, gerekse kilisenin inanç manzumesi için birer tehlike teşkil ediyordu. İlahiyattan bağımsız bir bilim anlayışı dini ve resmi inanç için zararlıydı⁵⁵.

Bağımsız bilim ve düşünce anlayışının en canlı temsilcileri İbn Rüşd'cüler (Avéroroiste) Paris Üniversitesi'nin özellikle (Yedi Hür San'atlar) fakültesinin kürsülerini ellerine geçirmişlerdi. Serbest düşünceye karşı, kilisenin kontrolünde ve emrinde bilim ve düşünceye taraftar olanlar ise, aydın kitlelerin gözünde arka planda kalmışlardı. Diğer taraftan Paris'te gelişme istidadı gösteren bu fikirler yalnız buraya inhisar etmeyecek, kısa zamanda bütün Hristiyan alemine yayılacaktı. Bunun için acil tedbir almak gerektiği kanısına varan Kilise, 1210 yılında toplanan Provençal Konsili'nde Sens Başpiskoposu Pierre de Corbeil'in düşünceleri doğrultusunda Aristoteles'in ve onun Müslüman şârihlerin Fizik ile ilgili eserlerin gerek özel okullarda, gerekse umuma ait okullarda okutulmasını yasaklamayı kararlaştırdı⁵⁶.

49 Will Durant, a.g.e., III, 456

50 Bu terimin Arapça "Bi Hakki'r-Riaye" keli,mesinden alınmış olduğu sınımlanmaktadır. Bkz. Aydın Sayılı

51 H. Rashdall, a.g.e., I,468-470

52 Will Durant, a.g.e., 453

53 Etienne Gilson, La Philosophie au Moyen Age, 194

54 Etienne Gilson, a.g.e., 394-395

55 Etienne Gilson, a.g.e., 386

56 Etienne Gilson, a.g.e., 387

1251'te Papa'nın Paris temsilcisi Robert de Courcon tarafından onaylanıp açıklanan bir kararname ile, Aristoteles mantığının okunmasına izin veriliyor, ancak Fizik ve Metafizik ile bunlardan müslüman düşünürlerin yaptıkları telhislerin okutulması yasaklanıyordu⁵⁷. Bu yasaklama kararına gerekçe olarak David de Dinant ile Amaury, Béneve kimliği hakkında bulunmayan İspanyalı Mauritius'un rafizi fikirlerinin yaygınlaştırılması gösteriliyordu. "*Non legatur libri Aristoteles de Metaphysics et Natural Historia, nec summa de iisdem aut doctrina Magistri David de Dinant, aut Amarucci haeretici, aut Mauriti Hispani*"⁵⁸

Papa IX. Grégoire 1231 yılında bu yasak kararını yineledi. Bu yasaklama önceleri yalnız Paris Üniversitesi'ne inhisar ederken, Papa IV. Innocent yasaklama kararını 1245'de Toulous Üniversitesi'nde teşmil etti. Aynı yasağı Papa IV. Urbain 1263 yılında yeniledi⁵⁹.

Papalığın amacı, bütün ilimleri ilahiyatın emrinde ve hizmetinde olmasıydı. Yoksa bağımsız bir ilim zarar getirirdi. Kutsal kitabın ve kilise babalarının yazılarıyla öteki ilahiyat kitaplarında çözümlenmeyen konularda felsefi spekülasyonlar gereksizdi. Bilim ve felsefe ancak ilahiyatın emrinde olursa gerçeği bulmaya vasıta olabilirdi⁶⁰.

Fransa'da Paris Üniversitesi'nden ayrı olarak, 1432'de Fransa'nın en büyük üniversitelerinden birisi haline gelecek olan Angerts'te bir üniversite, Toulouse'da bir üniversite bulunuyordu. Fakat en ünlü üniversite Montpellier Üniversitesi idi. Salerno Tıp Okulu'yla aynı seviyede bir tıp okulu bulunan Montpellier'de arapların ve yahudilerin ortak çabasıyla ve Papa IV. Nicolas'ın emriyle 1289 yılında

Montpellier Üniversitesi kuruldu. Ancak burada da ağırlık merkezi yine Tıptadır. Montpellier'deki tıp araştırmaları Rönesans döneminde etkili olacaktır⁶¹.

İngiltere'de ise Üniversite Fransa'dan bir süre sonra kurulmuştur. 1133 yılında Paris'li bir din adamı (Robert Pullen) İngiltere'ye giderek Oxford'da konferanslar verince Oxford Okulunun ünü yayıldı. Kısa zamanda "Studium Generale" hüviyetini kazanan bu okul, 1209'dan sonra ama kesin olarak belirlenemeyen bir tarihte üniversiteye dönüştürüldü. Paris Üniversitesi model olarak aynı şekilde dört fakülte açıldı. Fakat üniversitede görev alan Roger Bacon, Adam Marsh, Thomas d'York ve Robert Grosseteste gibi ünlü bilgilerin rehberliğinde Oxford Üniversitesi, bilim modeli olarak klasik mantığı, bilgin modeli olarak da Aristoteles'i değil, ünlü İslâm bilgini (Arap Alhacen'i) İbn-ul Heysem'i ve tecrübi bilimleri model alır. Etienne Gilson'un deyimiyle "Oxford Üniversitesinin metafizikçileri, pozitif bilimle uğraşan ilim adamlarının gerisine itilmişti."⁶² Başka bir ifadeyle Fransız düşüncesi Platon ile Aristoteles'i uzlaştırmaya çalışan Yeniplatoncu İslâm meşşai geleneğinin devamı olan Aristoteles mantığının dinin emrine vermeye çalışırken, İngiliz düşüncesi Fizik ve matematiği dinin emrine verecekti. Bu konuda Arap bilgilerinin eserleri onlara ilham kaynağı olacaktı⁶³.

1209'da bugünkü Cambridge Üniversitesi'nin bulunduğu yerde Oxford öğrencilerinden birisi bir kadını öldürür. Köylüler de öğrencilerin bulunduğu evi basarak birkaçını öldürürler. Bu olaya tepki göstererek Oxford'daki görevlerini bırakan hocalar, bugünkü Cambridge'in bulunduğu yerde barakalar yapıp dershaneler açarlar. Böylece içaçıcı olmayan bir olay, dünyanın en ünlü üniversitelerinden birisinin kurulmasına neden olur⁶⁴.

İslam dünyası ile sınır komşusu olan İspanya'ya gelince, henüz milli birlik kurulup tek bir devlet teşekkül etmediğinden küçük devletçiklerden oluşuyordu. Müslümanlarla sürekli mücadele içinde bulunmalarına rağmen Hristiyan devletçiklerden ara ara Hristiyan öğrenciler veya gezginler Endülüs İslam Devleti'ne geliyor ve buradaki yüksek kültür ve medeniyet seviyesini hayranlıkla

57 Etienne Gilson, a.g.e., 387

58 Etienne Gilson, a.g.e., 387

59 Emile Bréhier, Histoire de la Philosophie, I, 601, 684, 685

60 Etienne Gilson, a.g.e., 397

61 Will Durant, a.g.e., III, 449

62 Etienne Gilson, a.g.e., 397

63 Etienne Gilson, a.g.e., 397

64 Will Durant, a.g.e., III, 452

izliyorlardı⁶⁵. Nitekim 1085 yılında Toledo'nun zaptından sonra, 1150 yıllarında burada Bağdat'daki Beyt-ül Hikme'yi andıran bir tercüme okulu kurulur. İspanya'da üniversitelerin kuruluşu XIII. asırda gerçekleşir. 1205'de Castille Devletinde Palencia(Valencia),1227'de Leon Devleti'nde Salamanca, 1254'de Seville (İşbiliyye) de birer üniversite kurulur. 1300'de Catalogne'da Lérída (Laride) Üniversitesi, 1304'de Valldoid(Beledel, Velid) Üniversitesi kurulur⁶⁶.

Müteakip yıllarda Avrupa'nın diğer bölgelerindeki üniversiteler teşekkül eder. 1337'de Prag, 1364'de Harkow ve 1367'de Viyana üniversiteleri faaliyete geçer⁶⁷.

Üniversitelerin kuruluşu ile Avrupa'da Kilise'nin sultasından nisbeten uzak ve Theologíe'den bağımsız bilim ve araştırma imkanı ortaya çıkar ki Rönesans'ın hazırlanmasında bunların büyük rolü olmuştur. Üniversitaire eğitiminin ortaya çıkışı Avrupa'da bilimin gelişme sürecinin tabii bir uzantısı mıydı, yoksa başka etkenlerin de rolü olmuş muydu? George-el Makdisi'nin de belirttiği gibi, Üniversite kavramı Grek ve Romen dünyasının bir ürünü değildir⁶⁸. Öyleyse üniversitelerin kuruluşu VI. yüzyıldan itibaren çok yavaş bir tempo ile gelişen bilimsel ve felsefi düşüncenin nihayet XII.yüzyılda ulaşmış olduğu merhalenin tabii bir sonucu olabilir miydi? George-el Makdisi ile birlik olup⁶⁹ böyle düşünülse bile, bu gelişmenin ana motivini araştırmak gerekmez mi? Bir ana motiv araştırılınca da karşımıza Papa II. Sylvestre ile başlayan İslami ilim ve kültürü ile yakın temas ve bunun ardından kurulan Chartres Okulu, bu okulda okutulan Müslüman düşünürlerin yorumladığı Aristoteles ve Platon düşüncesi, sonra Paris Üniversitesinin ilk yaptığı iş olan Aristoteles'in Arapça tercümelerinin yayılması faaliyeti gibi kilometre taşları bizi doğrudan İslam bilim ve düşüncesine götürmez mi? Teşkilat ve yönetim biçimi aynıyla İslam medreseleri gibi olmasa da, eğitim ve öğretim tarzı, içeriği ve ruhu bakımından Avrupa Üniversiteleri, İslam medreseleri ile paralellik göstermektedir.

Bologne Hukuk Fakültesi ile Bağdat Fıkıh Okulları (Hukuk Fakültesi) şekil ve metodu bakımından birbirine benzediği gibi⁷⁰ Salerno Tıp Okulu da İslam Tıp öğrenimine göre tanzim edilmişti⁷¹ Paris Üniversitesi'nin ve diğer Batı Üniversitelerinin birçoğunun kuruluşunda etkili olan vakıf özelliğinin Nizamiye ve öteki İslam üniversitelerinde karşılaştığımız sultanların ve devlet ricalinin vakıflarıyla yaşama sistemine benzediği kuşkusuzdur. Paris Üniversitesi'nin Nizamiye Medresesi'nden etkilendiği insaf sahibi birçok batılı yazarlar tarafından da ifade edilmiştir⁷².

Bilindiği gibi; İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim 'in ilk inen bölümü "Oku"⁷³ ayetidir. Hz. Peygamber, bu emir doğrultusunda hareket ederek okuma yazma oranı son derece düşük olan çöl toplumunun "ümme" ferdlerini 23 yıl gibi kısa bir zaman zarfında o günkü dünyanın iki süper gücü ile yarışacak düzeye çıkardı. Nitekim peygamberliğinin ilk yıllarında Mekke'de okuma yazma bilenlerin sayısı 20 kişiyi aşmazken⁷⁴ Medine'de arkadaşlarının en seçkinleri bütün günlerini bilgi öğrenmekle geçiriyorlardı. Hz. Peygamberin okuma yazmaya verdiği önem o kadar barizdir ki, Bedir savaşında esir düşen Mekkelilerden ferd başına 400 dirhem (gümüş para) fidyeye alırken, Medine'li on çocuğa okuma yazma öğretene bedelsiz olarak salıvermişti⁷⁵.

Daha Peygamber'in hayatında başlayan bu kültür seferberliğinin merkezini Peygamber'in mescidi ve onun çevresindeki sofalar teşkil ediyordu. Camiler bu öğretim kurumu olma özelliğini uzun asırlar devam ettirdiler. Camilerde kurulan ders halkalarında, Arap dili, Arap edebiyatı, dini ilimler okutuluyordu. Zamanla camilerde birden fazla ders halkalarının teşekkül etmesi, bu ibadet mahallerinin sukunetini bozduğundan camilerin arka tarafında eyvan denilen kısımlar ilave edilerek

65 Bkz., İslam Düşüncesinin Batıya Geçiş Yolları

66 Will Durant, a.g.e., III, 452

67 J.D. Bernal, Materyalist Bilimler Tarihi, I, 210

68 George el-Makdisi, The Rise of Colleges, 224

69 George el-Makdisi, a.g.e.,224

70 George el-Makdisi, a.g.e.,262

71 George el-Makdisi, a.g.e., 261

72 Reuben Levy, A Baghdad Chronicle, 193; Philip K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, II, 631

73 A'lak,1

74 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 69

75 Muhammed Hamidullah, a.g.e., II, 75

burada öğretimin sürdürülmesi uygun bulundu. Ayrıca halifelerin saraylarında özellikle hanedan mensuplarının eğitimi için kurulmuş bulunan okullarda seçkin öğrenciler de öğrenim görüyorlardı. Diğer devlet görevlilerinin ilim adamlarının evleri de birer ilim ve edebiyat merkezi fonksiyonunu icra ediyordu. Şiir ve edebiyatı milli bir zevk haline getirmiş olan Arap toplumu, bu meclislerde

gerek dini, gerekse din dışı edebiyat ürünlerini zevkle öğreniyordu.

Ancak dini ilimlerden bağımsız tecrübi bilimlerin okutulup öğretilmesi isteği, kısa zamanda müzlümanlar arasında Antik bilimler merkezinin doğmasına neden oldu. Bu amaçla Halife Me'mun 832 yılında Bağdat'da ünlü Beyt-ül Hikme'yi kurdu. Burada Antik kültürlerden tercüme yapıırken, diğer yandan da bu kültür kaynaklarının tanıtılmasına çalışılıyordu. Yine aynı dönemde kurulmaya başlayan rasadhanelerde astronomiye ait bilgiler verilirken, hastanelerde de tıp dersleri veriliyordu⁷⁶. Böylece dahe erken çağda cami dışında öğrenim müesseseleri teşekkül etmeye başlamıştı.

Ancak öğretim, bina ve yönetim bakımından bir bütünlük teşkil eden sistemli öğretim kurumları ilkin büyük Türk hükümdarı Sultan Alparslan 'ın ve Melikşah'ın vezirlerinden ünlü Nizam-ül Mülk tarafından 1065 yılında Bağdat'da kurulan Nizamiye Medreseleridir⁷⁷. Bu medreselerde resmi görevi din hizmetleri olmayan, sırf öğretimle görevli hocalar ders veriyordu. Her konunun ihtisas yapmış ayrı bir profesörü (müderri) vardı. Müderrilerin de ayrıca yardımcıları (Mu'id) bulunuyordu. Öğrenciler parasız öğrenim gördükleri gibi, ayrıca geçimlerini sağlamak üzere kendilerine burslar veriliyordu. Nizamiye medreseleri, Bağdat'tan sonra Nişabur, Herat, İsfahan, Basra, Merv ve Amul gibi büyük yerleşim merkezlerinde de açılmıştı⁷⁸.

Nizamiye Medreseleri, kendinden sonra bütün İslam dünyası için örnek teşkil etmiş ve kurulan sistem XIX. yüzyılın sonuna kadar İslam ülkelerinin büyük bir kesiminde model olarak alınmıştı.

Ortaçağ Batı dünyası ile İslam dünyasındaki eğitim anlayışı çok önemli bazı temel farklılıklar göstermekteydi. Ortaçağ boyunca Avrupa'da bilimin ana karakteri, dini olmasıydı. Yani bilimle uğraşanlar aynı zamanda kilise mensubu idiler. VI. yüzyıldan üniversitelerin kuruluşuna kadar bilinen bütün düşünürler, Kilise mensupları idi. Bu durum aslında Rönesans sonrasına kadar da devam edecektir. Halbuki İslam dünyasında İslam'ın zuhurundan kısa bir süre sonra profan bilim adamları yetişmeye başlamıştı. Gerek Mu'tezile, gerekse Beyt-ül Hikme'de çalışan Süryani mütercimler din görevlisi

olmadıkları gibi, ortaya koydukları pratikle ilgili düşüncelerinde serbest idiler. Nitekim, daha erken dönemde Madiyyün ve Zenadikadenilen serbest düşünürler ile, Felasife adını alacak Kindi, Farabi ve İbn Sina gibi devrin en gözde ilim ve fikir adamları, din hizmetlileri olmadıkları gibi, din dışı serbest fikirler de üretebiliyorlardı.

Ayrıca İslam dünyasında bilim alış verişini hiçbir zaman için ekonomik araç olarak kullanılmamıştı. Bilim öğrenmek her Müslüman için nasıl farz idiyse, bilim öğretmek de her bilgin için kaçınılmaz bir vazife idi. Bu sebeple her ilim adamı, kendi bilgisinden başkalarının da yararlanması için çaba harcıyor ve gerek evinde gerekse çalıştığı her yerde parasız özel dersane kuruyordu. Batı'da ise bilim; ya kilisenin buyruğu altında bulunuyordu, yada ekonomik araç olarak kullanılıyordu. Profan bir bilim faaliyetine rastlanmadığı gibi, dini bilgilerin dışında karşılıksız bilgi alış verişini yoktu. Hatta geç dönemde üniversitelerin kuruluşu sırasında bile paralı eğitim sistemi hakimdi⁷⁹.

76 Philip K. Hitti, a.g.e., II, 650

77 Ahmed Çelebi, İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi, 114

78 Ahmet Çelebi, a.g.e., 114

79 Will Durant, a.g.e., 453

OSMANLILARIN BALKANLAR'DAKİ MUVAFFAKİYETLERİNİN MANEVİ SEBEPLERİ

Prof. Dr. Ziya KAZICI*

Kuruluşundan itibaren müslüman topluma istinad eden bünyesi ile Şer'i hukuku hem nazari, hem de ameli bir şekilde uygulayan Osmanlı devleti¹, bu anlayışını devletin bütün sistem ve organlarında da devam ettirmiştir. Çünkü "bu devlette din asıl, devlet ise onun bir fer'i olarak görülmüştür². Bu bakımdan Osmanlı devletinin bütün müesseselerinde bu anlayışın hakim olması ve sosyal bünyenin buna göre organizesi normal karşılanmalıdır. Bu anlayış sebebiyledir ki, Osmanlılar balkanlarda idarelerine aldıkları yerli unsurların din ve vicdan hürriyetine müdahale etmedikleri gibi onları her türlü baskıdan da kurtarmışlardır.

Her ne kadar devlet, kuruluş yıllarında askeri işlere fazla ehemmiyet veriyor ve askeri başarılarını bu sayede hazırlıyorsa da onların bu muvaffakiyetlerinin sebebini sadece askeri saha ile sınırlandırmak mümkün değildir.

Bilindiği gibi tarihi bir belge olarak Balkan Yarımadası'nın güneyinde Akdeniz bulunmaktadır. Burada yüzlerce adasıyla Ege, adeta Balkanlar içindedir. Batıda Adriyatik Denizi, kuzeyde ise Tuna ırmağı bulunmaktadır. Farklı kültürlerle sahip insanların yaşadığı bu bölge, jeopolitik yönü ile önemli idi. Balkan yarımadası içinde stratejik massif dağlık bölgeler, boğaz ve geçitler, devletin kuruluş aşamalarını belirlemiştir denebilir. Bu jeopolitik faktör, Balkanlarda Osmanlıların yayılış ve fetih dönemlerini anlamak için büyük bir önemi haizdir.³

Öyle anlaşıyor ki bazı kimseler Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişini ve oradaki hakimiyetini sadece Osmanlı askeri gücü ile karşı tarafın dağılık olmasına bağlamak istiyor. Böylece bir bakıma Osmanlıların fazla bir şey yapmadıklarını anlatmaya çalışıyorlar. Nitekim bu konuda:

"Osmanlıların Balkanlardaki genişlemesi hem iç işlerini halletmiş olmaları, hemde fetih yöntemleri yüzünden kolaylaşıyordu. Balkanlarda coğrafya ve siyaset, sıkı bir şekilde birbirine bağlıdır. Dağlar, orduların geçişine hesaba katılır bir engel oluşturmazlar. Bir kaç su yolunun denetim altına alınmasıyla Tuna vadisine geçit bulunur. Eğer Tuna'ya Demir-kapı'nın ilerisinde bir noktadan erişilirse macaristan ve orta Avrupa akınlara müsaittir. Bölgeyi işgal etmek isteyenler, Eflak ve Boğdan yönünde hareket edebilir, daha sonra da Karadeniz kıyısı boyunca ilerleyebilirler. Böylesi geniş bir arazinin savunulması siyasi birlik ve bunun olmayışı halinde de işbirliği ve eş güdüm ister. Ondördüncü yüzyılın son çeyreğinde balkanlar siyasi bakımdan birleşik değildi.

"Burada oturanlar, kendi aralarındaki rekabet ve karşılıklı kıskançlıklarla hırpalanmış bulduklarından Osmanlılara karşı birlikte direniş gösterecek takastan mahrum oldular."⁴ denilmektedir.

Osmanlı fetihlerini ve bu fetihlerdeki başarıyı, bölge halkları arasındaki çekişme ve coğrafi sebeplere bağlayacak kadar basite indirgemek, her halde doğru olmasa gerekir. Zira Osmanlılardan önce de bölge, defalarca istilaya uğramıştı. Fakat bunların hiç birinde Osmanlı Türk'ünün gösterdiği başarıyı denk bir muvaffakiyete tesadüf edilememiştir. Aksine Balkan

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Ömer Lütfi Barkan "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'iliği meselesi" İ.Ü.H.F.(1945), XI/3-4, 209.

² Hazerfen Hüseyin Efendi, Telhisu'l-Beyan fi Ravanin-i Al-i Osman, Bibliotheque National (Paris) Ancien Fonds Turc, nr. 40, vr. 134 a

³ Balkan Yarımadası hakkında daha geniş bilgi için bk. Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar" Balkanlar İstanbul 1993, s. 11-14.

⁴ Norman Itzkowitz, Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek, trc. İsmet Özel, İstanbul 1989, s. 32.

Ülkeleri zaman zaman gelen bu kavimleri kendi bünyelerinde eritmesini bilmişlerdir. Bu bakımdan Osmanlıların başarılı olmasında ve hatta herhangi bir zorlama olmadan bölge halklarını kendi dinlerine sokmalarında başka sebepler aramak lazım gelecektir.

Gerçekten Osmanlılar, vicdan hürriyetini temel taşı kabul eden, ekonomik ve sosyal haklara saygı gösteren bir anlayışla idareleri altına giren kavimleri yumuşak ve müsavacı prebseipler ile idare ediyorlardı. Onların, bundan başka türlü davranamazlardı. Çünkü mensubu buldukları İslam, onların başka türlü davranmalarına ve idarelerindeki insanlara karşı başka türlü muamelede bulunmalarına izin vermiyordu. İslam, müslümanların feth ettiği topraklarda yaşayan hiç bir kimsenin zorla dine girmesine müsaade etmez. O, herkesi inanç ve fikrinde serbest bırakır. Hak ile batılın neler olduğunu, inançlar arasındaki orta ve doğru yolun hangisi olduğunu bildirmekle yetinir. Zorlama sonunda müslüman olma keyfiyetinin İslami bir hareket olmadığını beyan etmekten çekinmez. Bu sebeptendir ki Müslüman Türklerle Hıristiyan Balkanlılar arasında çok iyi bir ahenk tesis edilmiş aralarında din ayrılığından başka bir şey kalmamıştı. İslamı kabul etmeyenler bile Osmanlı idaresinden o kadar memnundular ki, sözde kendilerini kurtarmaya gelen Haçlılara hiç iltifat etmediler. N.Jorga (Geschichte des Osmanischen Reiches, 1.456) bu mevzuda şunları söyler: "Ne kadar tedkik edersek edelim, Osmanlı İmparatorluğunun idaresine giren bir şehir veya bir millet içinde, Osmanlı idaresine karşı en ufak bir memnuniyetsizliğe bile rastlamıyoruz. Balkanları kurtarmaya gelen ve ekseriye bütün hristiyan aleminin vicdanlarına hitap edebilecek bir surette Haçlı seferleri karakteri taşıyan bütün Avrupa milletlerinin iştirak ettikleri o büyük seferlerde bile Osmanlı idaresinde bulunan yerli hristiyan halkın bunlara katılmak arzusunu göstermediklerini katıyetle görüyoruz."⁵

Osmanlılar, sadece idareleri altında yaşayan milletlerin, dini hürriyet ve serbestisini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Balkanlar'daki milletlerin de bunu kazanmalarına yardım etmişlerdi. Şayet Türkler Rumeli'ye ayak basıp Balkan Türklüğünü kurmamış ve farklı kavimlere vatan olmuş Balkan coğrafyası üstünde hakim ve efendi millet olarak teşkilat ve idaresini tesis etmemiş bulunsalardı bugün ne Sırp, ne Sloven, ne Bulgar, ne Romen nede bir Yunan milleti kalmış olurdu. Zira Ortodoks Balkan Hıristiyanlığı ne çekmişse dindışları olan Katolik Latinlerden çekmişlerdir. Öyle ki bu zulüm ve ceberrut, ortodoks mezhebindeki Balkan topluluklarını eritip ortadan kaldırmak yoluna giderken, ancak Türklerin Rumeli'ye adım atmaları ile Katoliklerin bu imha ve kolonizasyon politikasına son vermiştir. Büyük Lui (Ludwig I, 1342-1382) devrinde Avrupa'nın en büyük devletlerinden biri haline gelen Macaristan, Balkanlara göz dikmiş ve Vidin Prenslüğünü zaptederek, Katolik mezhebinin büyük bir enerji ve tazyikle Balkanlara yaymaya başlamıştı. Bu tazyik sonucu olarak Balkanlar Katolik mezhebine girmeye mahkum olmuştu. Fakat Osmanlıların, Macarları önlemek üzere derhal kuzeye atılmaları bu tehlikeye bir set çekmiş ve Balkanlarda Ortodoks mezhebinin serbestçe yaşamasını mümkün kılmıştır.⁶

Uzunçarşılı da bu dönemden bahsederken : "Görülüyor ki, yeni doğan Osmanlı Devletinin sür'atle genişlemesinde, denizi aşarak Balkanları işgalinde yalnız fütuhatin ve devletler arasındaki ihtilaflardan istifadenin ve siyasetteki mahareninin değil, aynı zamanda manevi sebeplerin de tesiri vardır. Ancak bu sayededir ki Türkler, Rumelide işgal ettikleri (feth ettikleri) geniş ülkeleri bir avuç kuvvetle elde tutmuşlardır. Ve yine bu sayede Timur'un sadmesiyle Osmanlı Devleti Anadolu'da parçalandığı halde Rumelide dimdik durmuştur."⁷ demektedir ki, bu ifadelerin, tarihi olaylara bakıldığı zaman gerçek oldukları görülür.

Gerçi Osmanlı Beyliği, daha kuruluş iken askeri ve adli teşkilatla işe başlamıştı. Bu esnada özellikle askeri işlere fazla ağırlık verilerek muvaffakiyetin sebepleri hazırlanmıştı. Bununla beraber bu zahiri (görünür) kuvvet, halkın tamamen ayrı dinden olan yabancı bir bölgede yani Balkanlar'da göz kamaştırıcı hızlı şuurlu bir yayılma ve yerleşme için kafi değildi. Bunun bir takım manevi ve ruhi sebepleri de vardı.

⁵ Şinasi Altundağ, "Osmanlıların ilk devirlerinde Türklerin Kültür ve Sosyal Durumları hakkında Birkaç Not" (TCFD.(1944) II/4, 519.

⁶ Şinasi Altundağ, age. s. 520-521.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi Ankara I, 185

Osmanlı Beyliği, Anadolu'daki yayılması sırasında hiç bir siyasi fırsatı kaçırmadığı gibi, feth ettiği yerlerdeki halkla kaynaşarak onların dini,örfi ve sosyal işlerine karışmayarak vicdan hürriyetine hürmet etmiş ve ağır vergiler altında ezilmiş olan yeni tebasından belli bir vergi (cizye)⁸ almakla yetinerek mevcut kanunlara aykırı olarak keyfi hiç bir muameleye müsaade etmemiştir. Bundan dolayı Osmanlı Türklerinin sür'atle ilerlemeleri ve feth edilen bölge halkının Türk idaresini kendi idarelerine tercih etmelerinin sebebini anlamak kolaydır. Bu konuda ilk Osmanlı eserlerinde(Aşıkpaşa-zade,Neşri) epey bilgi vardır. Nitekim 1355 yılında Osmanlılara esir düşmüş olan Selanik baş piskoposu Gregory Palamas'ın mektubu da bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. O, hristiyanları tam bir serbesti içinde görmüştü. Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa, ona hristiyanlık hakkında serbestçe bazı sorular sormuştu. İşin daha enteresan tarafı, bizzat Sultan Orhan Palamas ile görüşür ve ulema ile onun arasında bir münazaranın yapılmasını emreder.

Osmanlılar, Anadolu'da nasıl hristiyan varlıklarını ve idare tarzlarını bozmayarak onları kendi nüfuzları altına aldılarsa bu müsaadeyi Rumeli'de de daha geniş bir şekilde ve onların eski varlıklarını muhafaza etmek üzere tatbik etmişlerdir ki, bunu Osmanlı tarih defterlerinde birçok örnekleri ile görmekteyiz. Gerçekten doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi altında alınan topraklarda Osmanlılar, yerli senyör ailelerinin çoğunun eski feodal topraklarında tımar sahibi olarak bırakıyorlardı. Böyle bir mazhariyete sahib olabilmek için bunların eski dinlerini bırakmaları şartı aranmıyordu. 1500 tarine kadar Rumeli 'de pek çok hristiyan tımar sahibi bulunuyordu. Yani halk gibi yerli aristokrasi de sadece yeni bir hanedanı Osmanlı hanedanını tanımaktan ve onun hizmetine girmekten başka bir şey yapmıyordu. Henüz ilhak olunmayan bölgelerde, tabi despotluk veya senyörlükler, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar için matbuları olan sultana başvuruyorlardı.⁹

Zaten, baştan başa hristiyanlarla meskun olan Balkan Yarımadasında bu tarzdaki hareket ve davranışın Osmanlı fetihlerini kolaylaştırdığı, kısa zamanda bölgeyi bir osmanlı toprağı haline getiren amil, bu adilane hareket ve idari siyasetteki inceliklerdir. Buna sebep, bir taraftan Bizans İmparatorluğunun bozulmuş olan idare tarzı, vergilerin keyfi olması, Rum bey ve hatta imparatorlarının kendi küplerini doldurmak isteyerek halkı soymaları, asayişsizlik ve ekonomik buhran gibi amillerdir. Buna karşılık Türklerin disiplinli hareketleri ve feth edilen yerlerin halkına karşı adaletli, şefkatli ve taassuptan tamamen uzak bir siyaset takip etmeleri, vergilerin tebaanın ödeme imkanlarına göre tertip edilmiş olması ve bilhassa Ortodoks olan Balkan halkını Katolik mezhebine girmek için ölümle tehdit edenlere karşı Türklerin buralardaki unsurların dini ve vicdani hislerine hürmet göstererek bu ince ve hassas noktayı prensip olarak kullanmaları, Balkanların Katolik tazyikine karşı Osmanlı idaresini bir kurtarıcı olarak karşılamalarına sebep olmuştur.¹⁰ Balkan milletleri bunu yapmakla, Osmanlılara karşı böyle bir tavır sergilemekle yerinde bir karar vermişlerdir. Çünkü Osmanlı rejimi, din ve ırk ayırımı gözetmeyen, bütün tebaayı Osmanlı Devleti şemsiyesi altında birleştiren siyasi bir idare idi. Osmanlılar, devletlerini kurarken kitleleri çeken bu uzlaşıcı, koruyucu ve hoş görülü siyaseti şuurlu bir şekilde takip ediyorlardı. Onların idare sistemi, tamamen insani idi. Hiç kimse dininden veya ırkından dolayı küçük görülmemiş, zorlanmamış ve sadece bu sebepten dolayı öldürülmemiştir. Bir Batı'lı yazarın bu konudaki görüşleri, Osmanlıların gayr'i müslimlere karşı takındıkları tavrın nasıl olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ona göre Osmanlı idaresinin insani yönünü ortaya koyan faktörlerden biride şudur:

"Kendi idaresi altında yaşayan Hristiyan ve Museviler, vergilerini zamanında verdikçe ve Müslümanları kızdıracak kışkırtıcı bir harekette bulunmadıkça onlara en güzel bir şekilde muamele etmek."¹¹

⁸ Osmanlılarda Cizye hakkında geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, "Osmanlı Devletinde Cizye" Kubbealtı Akademi Mecmuası (1987),III

⁹ İnalçık, " Türkler ve Balkanlar" Balkanlar, s.15

¹⁰ Uzunçarşılı, Tarih, I, 182-183.

¹¹ Raphaela Lewis, Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat ,trc. Mefkure Poroy, İstanbul 1973, s. 39.

Osmanlı fetihlerinin en açık ve bariz özelliklerinden biri de, onların bu hareketlerinin gelişigüzel bir macera veya rastgele bir yerleşme uğruna olmamış olmasıydı. Onların her hareketi, bilinçli bir yerleşmeye yönelik olarak yapılmıştır. Bu da feth edilen yerlerdeki halkın hoşnutsuzluğuna ve yeni idareden memnun olmalarına istinad ettirilmiştir. Fetih prensiplerinden biri de yeni elde edilen stratejik

yerlere, büyük ve önemli şehir ile kasabalara Anadolu 'dan göçmenler getirilerek yerleştirmek (iskan) olmuştur. Elde edilen topraklarda miri, mülk ve vakıf suretiyle muhtelif kısımlara ayrılıp şehir ve kasabalarda derhal ilmi ve sosyal müesseseler vucuda getirilmiştir. Bu isabetli siyaset, gerek Anadolu, gerek Rumeli' nin fethinde o kadar maharetle tatbik edilmiştir ki, halk bu yeni idareyi yadırgamadıktan sonra başka gösterilen muamele ve müsamahadan memnun kalmıştır.

Osmanlıların hoşgörüsünden bahseden bir çok yabancı yazar, sadece Balkanları değil, daha sonraki dönemleri hatta İstanbul'un fethinde gösterilen müsamahadan söz ederek Osmanlıların ne kadar hoş görülüyor olduklarını anlatırlar. Örnek olması bakımından Brockelmann'ın bir ifadesini buraya alıyoruz:

"Müslüman Türkler, fetihleri esnasında isteselerdi hıristiyanlığı tamamen yok edebilirlerdi. Fakat mensubu buldukları din, buna müsaade etmez. Bu yüzden Fatih Sultan Mehmet , nasıl ki daha önce dedeleri kendi kilise teşkilatında serbest bırakmak suretiyle Bulgarları rahatsız etmedilerse o da eski dini gelenekle tanınmış İslami devlet görüşüne de tamamiyle uygun olarak Ortodoks Rum ruhani sınıfının silsile-i meratibini bütün selahiyetleri ile tanıdı. Hatta o, hıristiyanlar üzerindeki medeni hukuk alanında kaza hakkını tanımak suretiyle kilisenin nüfuzunu artırdı bile.¹²

XV. yüzyılın ilk yarısı içinde (II. Murad zamanı) Rumeli'yi gezerek Türklerle diğer Balkan hıristiyanlarının sosyal durumları hakkında bir mukayese yapmış olan ve Türklerin her konuda Balkanlılardan üstün olduklarını gösteren Bertrandon de la Broquiere ise şunları söylemektedir:

"Büyük bir refah içinde bulunan Türk köylüleri, Hristiyan köylülerin çoğunun aksine olarak hiç bir zaman yalın ayak gezmeler, dizlerine kadar çıkan sarı çizme giyerler; Türkler erken kalkar ve işlerine erken giderler; sukunet ve büyük bir gayretle iş görürler. Rumlar, Sırlar ve Bulgarların aksine olarak Türkler, evlerinin kendilerine mahsus olan kısmında ehli hayvan bulundurmazlar. Hiç bir Türk temizce yıkanmadan evinden çıkmaz. Bir hayvanın yediği yemeği bir Türk yemez. bir tavuk kesmek istediği takdirde bile onu bir müddet temiz yiyeceklerle besler. Merhamet sahibi olan Türk, harpte mecburiyet altında insan öldürür. Tabiaten sukuti olmasına ve çalışmakla sertleşmiş bulunmasına rağmen şiiir kabiliyeti yüksek, ilme meyil ve istidatı çoktur..."

Bunları söyleyen seyyah, ahlak bakımından da Türklerin Balkanlılardan üstün olduklarını şöyle anlatıyor:

"Türkiyede giriştiğim her iş ve bulunduğum her münasabette Türklerde Rumlara nazaran çok daha fazla arkadaşlık duygusunun mevcud olduğunu gördüm ve Türklere Rumlardan ziyade itimad ettim." dedikten sonra:

"Gerek şehirle, gerek köyde Türkler kuvvetli, cengaver, kanaatkar işçi, namuslu tüccar, sadık arkadaş ve himaye edici efendilerdir. Kısaca, doğru ve samimi kimselerdir."

İşçi Balkanları fethetmeye başlayan küçük Osmanlı Beyliğinin manevi ve sosyal cephesi de böyleydi. Bu karakter ve manevi cephe, devletin şuurlu siyaseti, azim ve irade kudreti ile bir ahenk teşkil edince bunun neticesinin de olabileceğini yine Osmanlı tarihi gösteriyor.¹³

¹² C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, trc. Neş'et Çağatay, Ankara 1964, I, 258 .

¹³ Uzunçarşılı, Tarih ,I, 185-186.

KURAL DIŞI EKONOMİ: TERMINOLOJİK BİR NOT

Doç.Dr.Müfit AKYÜZ*

Türkiye'de öteden beri var olan ekonomik kriz eğilimleri özellikle son birkaç yılda kendisini dozu gittikçe artan biçimde duyurmaya başladı; uzun süre bazı çevrelerce parasal kriz biçiminde algılanan veya kamuoyuna o şekilde sunulan sorunun özünde bir reel kriz olduğu içinde bulunduğumuz 1994 yılının ilk ayında çok net bir biçimde görüldü.

Problemin parasal boyutunda Türkiye'de kamu kesimi finansman açıklarının ağırlıklı olarak bulunması, çözüm için yeni gelir kaynaklarının bulunmaya çalışılması, dünya literatüründe yaklaşık yirmi yıldır tartışılan bir konuyu, son bir iki yıl içinde Türkiye'in ekonomik konulara ilişkin tartışma gündeminin baş maddelerinden biri durumuna getirdi: Bu konu kural dışı ekonomik faaliyetlerdir.

Kural dışı ekonomik faaliyetlerin boyutları, ekonomiye getirdiği yük ve gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra ülke ekonomisinin finansal sorunlarının bu kanalın kullanılmasıyla çözümlenebilme olanakları ciddi biçimde tartışılıyor.

Bu tartışmaların ana teması, sorunun bir takım ekonomik faaliyetlerin vergilendiril(e)memesi düzeyinde ele alınması. Oysa konu, vergilendirme sorunları da dahil, son derece geniş kapsamlıdır. Bu yazının amacı, sözkonusu tartışmalara kural dışı ekonomik faaliyetlere ilişkin bazı özellikleri terminoloji ve tipoloji sorunları düzeyinde ele alarak katılmaktır.

Bir ülkede geçerli olan sistemin genel özelliklerine aykırı olan, veya o ülkedeki toplumsal düzenlemeler bütünü bozan ya da bu konuda dolaysız tehdit oluşturan her türlü ekonomik faaliyet kural dışı ekonomi kapsamında düşünülebilir. Konu, çeşitli bilim dallarının alanlarına girecek biçimde olağanüstü geniştir: iktisat, sosyoloji, genel hukuk, vergi hukuku, kriminoloji, ve diğerleri kural dışı ekonomik faaliyetlere kendi bakış açılarından yaklaşır. Bu anlamda kural dışı ekonomiyi çok disiplinli değil, disiplinler arası bir çalışma alanı olarak ele alabiliriz. Bizim konumuz bakımından kural dışı ekonomi; ekonominin geneline, piyasalara ve/veya emek ve sermayenin istihdamına ilişkingelişmeleri kapsıyor.

Dünya literatüründe kural dışı ekonomik faaliyetlere olan ilginin artışı, dünya ekonomisinde yaşanan bir uzun dalga daralmasının (Kondratieff anlamında) da etkisiyle, 1975'den sonraya rastlar. Bunun bunun çeşitli nedenleri vardı: ekonomilerde yaşanan resesyon yıllarında nedensiz olarak yaşam standartlarının görece yükselmesi, işsizliğin artmakta oluşuna karşılık sendikaların beklenen tepkiyi göstermemesi, kadın işgücü istihdamında öngörülemeyen düşüşler, bütün gayretlere rağmen vergi gelirlerinin istenildiği ölçüde arttırılamaması, bunlardan bazılarıdır.

Kural dışı ekonomi konusu, daha sonra belirteceğimiz nedenlerle gerek dünya literatüründe, gerekse günlük konuşma dilinde çok çeşitli (ve kapsamları farklı) terim veya deyimlerle ifade ediliyor. Örnek olarak şunları hemen sayabiliriz: Yeraltı ekonomisi, alaca karanlık ekonomisi, kara ekonomi, informel ekonomi, gölge ekonomi, kravatsız ekonomi, formel ekonomi, paralel ekonomi, ikinci ekonomi, kuraldışı ekonomi, kayıt dışı ekonomi, gayriresmi ekonomi, gizli ekonomi, gözlenmemiş ekonomi..vb.

Yukarıda belirttiğimiz amaca uygun olarak, kural dışı ekonomiye ilişkin terimlerle ilgili bazı saptamaları, bu ekonomiye ait faaliyetleri; kurallara bağlı(regular), kural dışı (irregular) ve gayri resmi(informal) faaliyetler başlıkları altında özetlemeye çalışalım.

Kurallara bağlı (regular) ekonomik faaliyetler; ülkedeki sistemin genel özelliklerine ve zorlayıcı nitelikteki toplumsal düzenlemeler bütününe aykırı olmayan, düzenleme dışında kalmayan ve parasal değişimler yoluyla yürütülen faaliyetlerdir. Bunlar dışında kalanları kural dışı (irregular) faaliyetler olarak tanımlayabiliriz. Kural dışı faaliyetler; ülkedeki kurallara; yasa, tüzük ve yönetmelere ile her türden sözleşmeye aykırı olan, bunları bozan, veya dolaylı ya da dolaysız olarak ihlal etme tehdidi yaratan faaliyetlerdir.

Bu faaliyetler bir bütün olarak bakıldığında, iktisat politikası araçlarını ve bu araçlar kullanılmak suretiyle elde edilmesi beklenen sonuçları bozarlar.

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Kural dışı (irregular) ekonomik faaliyetler, yasal (legal) veya yasa dışı (illegal) olabilirler. Faaliyetin yasal olması, kural dışı sayılmayacağı anlamına gelmez. Çünkü bunlar ülkede ekonomik kurallardan kaçınmaya ilişkin ortaklaşa girişimlerin tümünü kapsar; bu durumda, geleneklere, toplumsal sözleşmelere, alışkanlıklara aykırı olarak ortaya çıkarlar. Kural dışı faaliyetler yasa-dışı iseler, bunlar kriminal-kural-dışı (criminal irregular) ekonomik faaliyetler olarak isimlendirilebilirler. Bu tür kuraldışılıklar ceza yasalarına (büyük çoğunluğu da ayrıca, vergi yasalarına) başkaldırı niteliği taşırlar.

Gayri resmi (informal, veya, non-regular) faaliyetler ise, kan bağı veya arkadaşlık vb. ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirilen ekonomik aktiviteleri kapsar. Bunlarda amaç, kendi geçimlik düzeyini tutturacak miktarları sağlamaktır. Genellikle aile içi üretim ve tüketim esasına dayandıklarından, gayri resmi (non-regular) faaliyetleri, kural dışı (irregular) olarak kabul etmemek gerekir.

Kısaca; kural dışı ekonomik faaliyetler; bildirilmeme, eksik bildirilme, gözlemlenememe, istatistik yöntemlerin yetersiz kalması vb. nedenlerle milli gelir hesaplarına dahil edilemeyen; ülkede uygulanmakta olan iktisat politikası araçları ile amaçları arasındaki farkı gittikçe açan, istenilen sonuçlara ulaşmayı zorlaştıran; her türden toplumsal düzenlemeye başkaldırı niteliği taşıyan faaliyetler bütünüdür.

Kural dışı ekonomik faaliyetler konusundaki gerek yazılarda, gerekse tartışmalarda çok farklı anlam katmanlarına rastlanmakta. Bu farklılaşmanın ve bundan doğan yanlış anlamaların çeşitli kaynakları bulunuyor.

Bunlardan birincisi, kural dışı(irregular) ekonomik faaliyetler ile kayıt dışı(unrecorded) ya da araştırılmamış(unsurveyed) faaliyetler arasında kesin bir ayırımı gidememe nedeniyle, istatistiksel tahmin yöntemlerinin yetersiz kalması ve bundan doğan tahmin hatalarının ortadan kaldırılamamasıdır.

Bir ikinci yanlış anlama kaynağı da şudur: Kural dışı ekonomik faaliyetler çoğu durumda kural dışılığın "nedeni" değil "sonucu" olan "vergi kaçakçılığının" aynı şeylermiş gibi ele alınmasıdır.

Üçüncü yanlış anlaşılma nedeni, ortak ölçü olmaması yüzünden uluslararası karşılaştırmalar yapıldığında ortaya çıkmaktadır.

Son olarak; kural dışı ekonomik faaliyetler türdeş olmayan faaliyetlerdendir. Örneğin, mesai saatleri dışında akşamları ikinci bir işte çalışmakla, uyuşturucu ticaretiyle uğraşmak, veya öğrencilerin boş zamanlarında evlerde akşamları çocuk bakmaları ya da otoparklarda çalışmalarını hiçbir biçimde aynı düzeyde değerlendirilemez. Bunların aynı kefeye konularak ele alınmaları konuya ilişkin literatürde yine karışıklıklara ve bu yüzden yanlış anlamalara yol açmaktadır.

Yukarıda verilen tanım ve sınırlamalar çerçevesinde, gerçekten sayılmayacak sayıdaki kural dışı ekonomik faaliyetleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

I- Mal ve Hizmetlerin Üretimindeki Kural Dışılıklar

1- Kurala bağlı(regular, formal) ekonominin üretimini yanında, kural dışı mal ve hizmet üretimi. Örneğin,
- kural dışı serbest meslekten doğan her türlü üretim,
- malların ruhsatsız üretimi,
- mafya tipi örgütler tarafından denetlenen işler,
- her türden yeraltı üretimi.

2- Resmi, kurala bağlı üretimin yanında, resmi organizasyonların içine sızarak, onların kaynaklarını kullanmak suretiyle üretim yapmak, emek ve sermaye kullanmak, bu organizasyonlarla mafya bağlantıları kurmak.

II- Gelirin Kural Dışı Bölüşümü.

Bunun bazı örneklerini şöyle sıralamak mümkündür:

- Her türden vergi kaçırma(gelirlerin ve malların değerlerini düşük bildirme dahil),
- Gelirin üretilmesinde ortaya çıkan giderlerin yanlış bildirim,
- Rüşvet alıp verme,
- Kural dışı veya eksik bildirilen bahşişler,
- İhracatın düşük, ithalatın yüksek fatura edilmesi,
- Borsada şirket içi bilgilerin değerlendirilmesi,

- Kıtılığı çekilen malların spekülasyonu,
- Kar paylarının zamanında ödenmemesi,
- Vergi kaçırma amacıyla yapılan takas,
- Tekel gücünün kural dışı kullanılması
- Tefecilik ve kural dışı para ticareti,
- Patent ve hakların ihlali

III- Malların Değişimindeki Kural Dışlıklar.

Mal değişimlerinden doğan çok sayıdaki kural dışlıklardan bazıları şunlardır:

- İşe gelmeme, geç gelme, gerçek dışı hastalık vb. nedenlerle çalışma zamanının kural dışı kullanımı,
- piyasanın kural dışı işleyişi,
- sanayi veya mağaza hırsızlığı,
- müşterilerin dolandırılması,
- çalışma yerinde hırsızlık,
- kaçakçılık,
- rüşvet ve zimmet
- sanayi casusluğu,
- belirli koşullarda kullanılması gereken malları gerektiği gibi kullanmayarak doğan zararı üretici firmaya, sigorta şirketine vb. tazmin ettirmek, vs.

Kaynaklar

Dallago, Bruno (1990), *The Irregular Economy: The Underground Economy and the Black Labour Market*, Dartmouth.

Ferman, L. and Gaughan, J.P. (1987), "Toward an Understanding of the Informal Economy", *Annals*, No. 493, September.

Grey, C. (1987), "Developing Economies and the Informal Sector in Historical Perspective", *Annals*, No. 493, September.

Miller, S.M. (1987), "The Pursuit of Informal Economies", *Annals*, No. 493, September.

STRATEJİK YÖNETİM VE STRATEJİK PLANLAMA

Doç.Dr.Şadi Can SARUHAN*

Strateji Kavramının Ekonomik ve Yönetimsel Boyutu :

Strateji, iş dünyası sözlüğünde 20. yüzyılın ilk yarısına doğru yer almaya başlamıştır. Bu tarihe kadar bazı eserlerde strateji deyimine rastlanmıssa da, ekonomik anlamıyla ilk defa açık şekilde tanımı iki ekonomist ve aynı zamanda matematikçi olan Neumann ve Morgenstern tarafından yapılmıştır. Düşünürler burada stratejiyi kişi ekonomisi açısından ele almakta, kişisel faydasını maksimum yapmaya çalışan iki oyuncunun rasyonel davranışlarını sistematik bir şekilde açıklamaktadırlar. Strateji kavramı, mikro ekonomi bağlamında ele alınıp, faydalarını maksimuma çıkartmak isteyen iki oyuncunun rakiplerinin davranışlarını olasılık hesaplarına dayanarak matematiksel açıdan değerleyip seri kararlar almaları anlamında kullanılmaktadır(Eren, 1987, s.6).

Yönetimsel anlamda strateji, matematik ve istatistiksel yöntemlerle programlanabilen ve optimal seçimleri sağlayan bir araç olarak tanımlanmıştır. Ancak daha sonra programlanamayan bir kavram olduğu görüşü güçlenmiştir. Çünkü, sosyal olaylarda tam bir belirlilik hali mevcut değildir(Ansoff, 1975, s.6).

Günümüzde strateji seçimi, işletmenin çevresiyle olan karşılıklı ilişkilerinin, çevreye karşı gösterdiği tepkilerinin, iç organizasyonunun ve personelinin davranışlarıyla ilgili değişkenlerin etkisi dikkate alınarak yapılır. Bu çok değişkenli ortamda değişkenlerin hepsini kontrol altında tutabilmek ve herbirinin davranışlarını ve olasılıklarını sezerek programlamaya gitmek veya birtakım varsayımlardan hareket ederek kantitatif kesin bir programlama yapmak hiç de kolay değildir. Kantitatif araçlarla optimal bulma hesapları, ancak sınırlı değişkenli durumlarda, strateji seçimine yardımcı bir araç olarak kullanılabilir(Oldcorn, 1982, s.111-112).

Bu bağlamda; işletme yönetiminde strateji, işletmenin çeşitli fonksiyonları arasında meydana gelen karışıklıkları açıklığa kavuşturan ve genel amaçları belirleyen özellikleri düzenleyen, ekonomik bir ortamda işletmenin optimumuna geçmesi ile ilgili seçimsel kararlar bütünüdür.Bu seçimler, bir canlı gibi işletmenin yaşamasını ve gelişmesini garanti altına alacaktır. Böylece stratejinin,amaçlara ulaşmak için eldeki kaynakları (veya fırsatları) en iyi şekilde kullanarak uzun dönemli genel bir işletme planı yapmak olduğu ortaya çıkmaktadır(Chandler, 1962, s.13; Dinçer, 1991, s.7).

Stratejik Yönetim Kavramı

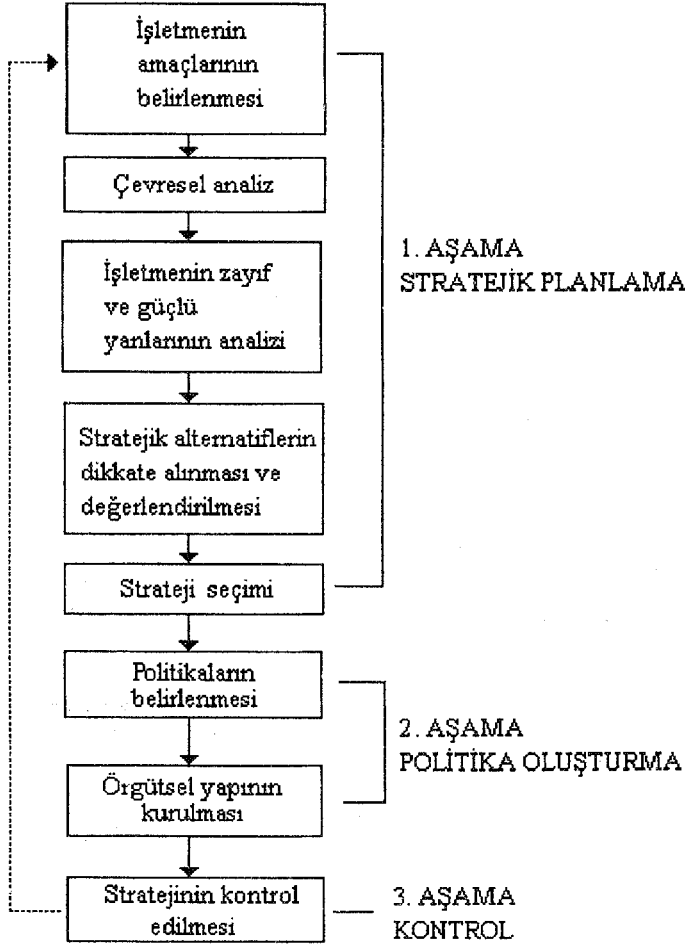
Stratejik yönetim,stratejilerin planlaması için gerekli araştırma, inceleme, değerlendirme ve seçim çabalarını,planlanan bu stratejilerin uygulanabilmesi için örgüt içi her türlü yapısal ve motivasyonel tedbirlerin alınarak yürürlüğe konulmasını, daha sonra da stratejilerin uygulanmadan önce,amaçlara uygunluk açısından bir defa daha kontrol edilmesini kapsayan ve işletmenin üst düzey kadrolarının faaliyetlerini ilgilendiren süreçler toplamıdır(Hinterhuber,1984,s.1).

Stratejik yönetimin birinci aşaması stratejik planlamadır. Burada işletmenin yönetim kurulu üyeleri,genel müdür ve genel müdür yardımcıları, planlama yöneticisi ve planlama kurmayları ile işletmenin diğer danışmanlarından oluşan bir grup üst düzey beyin takımı, işletmenin verilmiş amaçları doğrultusunda çevre analizi, işletme değerlemesi, alternatif stratejilerin incelenmesi ve uygun stratejinin seçimi üzerinde çalışmaktadırlar. Bu çalışmalar ve seçim sonucu izlenecek strateji veya stratejiler belirlenmektedir.

Stratejik yönetimin ikinci aşaması, politika oluşturma ve uygun yapı araştırma çalışmalarıdır. Burada planlanan stratejinin orta ve alt yönetim kademelerinde benimsetilmesi, bu kademeler tarafından uygulamada izlenecek politikaların oluşturulması ve en uygun örgütsel yapının kurulması ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır.

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

Stratejik yönetimin üçüncü ve sonuncu aşaması ise, karşılaştırma, kontroldür. Burada seçilen stratejinin oluşturulan politikaları ve kurulacak örgütsel yapının, işletmenin amaçları ile uygunluğunun karşılaştırılması ve kontrol edilmesi ele alınmaktadır. Şekil 1`de "Stratejik Yönetim Modeli" görülmektedir. (Barnett,Wilsted,1989,s.61)

ŞEKİL 1: Stratejik Yönetim Süreci Modeli

Stratejik Planlama Kavramı

Planlama, bir veya birden fazla amaç saptayarak bunlara ulaşmak için gerekli araç ve yolların önceden belirlenmesidir (Yozgat, 1983,s.73; Onal, 1983, s.87). Plan her şeyden önce, kararlaştırılmış olan bir hareket tarzının ifadesidir(Artan, 1981, s.18).

Yöneticiler işletmeyi yaşatmak ve onun devamlılığını sürdürmekle yükümlüdürler. Geleceğin ne olacağını tahmin etmek, işletmenin nereye gittiğini, faaliyetlerinin ne tür bir değişiklik göstereceğini sistematik bir biçimde öngörmek, bu yükümlülüğün önemli bir bölümünü oluşturur(Tosun, 1986, s.47).

Sistematik bir yöntem olan planlama sayesinde gelecekte belirli bir zaman süresi sonunda ulaşılması istenen amaçlar ve normlar açık olarak belirlenir. İşletmenin faaliyette bulunduğu çevrede oluşabilecek değişiklikler tahmin edilerek karar süreçleri içine yeni veriler dahil edilir. Planlama işletmenin bütün bölümlerini kapsayan bütünsel bir yöntem olduğundan,geleceğin bütün kararlarının tepkileri uygulamaya geçmeden önce dikkatlice değerlendirilip meydana gelecek kazanç ve kayıplar belirlenir.

Planlama olayının yararlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Koçel, 1993, s.62-63) :

- Yönetimi önceden sistemli bir biçimde düşünmeye zorlar,
- İşletme çabalarının daha iyi koordine edilmesini sağlar,
- Denetim için başarı standartlarının geliştirilmesi sonucunu yaratır,
- İşletmeyi, temel hedeflerini ve politikalarını daha kesin biçimde saptamaya yöneltir,
- Beklenmedik gelişmelere karşı daha hazırlıklı olunması sonucunu verir,
- İşletme kaynaklarının en etkin biçimde kullanılmasına yardımcı olur.

Planlama türlerini genel olarak dört grupta gösterebiliriz (Koontz, O'Donnely, Weihrich, 1984, s.110-112):

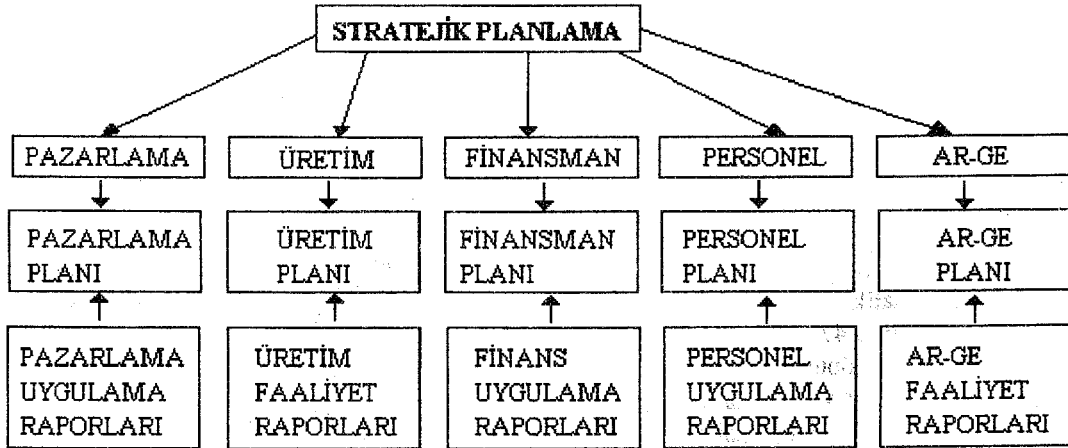
- Proje planlaması
- Taktik planlama
- Eylemsel planlar veya bölüm planları
- Stratejik planlama

Proje planlaması, belirli bir sermaye ile bir yatırıma girişme veya bir pazarlama faaliyetinde bulunma konusunun, harcanacak paralar ve elde edilecek sonuçlar yönünden etraflıca incelenmesidir.

Taktik planlama, bir, iki yıl veya daha kısa bir süre için hazırlanan kâr planları veya bütçeleriyle ilgilidir. Bununla birlikte, taktik planlamalar her zaman finansal bir yapıda olmayabilir. Gerek taktik planlar, gerek bütçeler uzun süreli stratejik planlar çerçevesi içinde yürütülürler. Fonksiyonları rutindir.

Eylemsel planlar veya bölüm planları, bir bölüm ve bağlı kuruluşlarla (ajanslar, yan sanayii vb.) ilgilidir. Bu nedenle, kısa süreler için işletmenin bütününe ilgilendiren taktik planlamalardan veya bütçelerden ayrılırlar. Ancak meydana getiriliş açısından, stratejik planlar doğrultusunda hazırlanırlar.

Stratejik planlar, işletmeyi bir bütün olarak değerleyerek, en yüksek yönetim seviyelerinde işletmenin ulaşmayı düşündüğü ana amaçlarının ve bu amaçlara ulaşmak için işletme kaynaklarının elde edilmesi ve geliştirilmesine ilişkin yazılı değerlemelerden ibarettir. Stratejik planlama, özellikleri itibarıyla en uzun süreli planlamadır. Bölüm planlarıyla stratejik planların ilişkisi Şekil 2'de görüldüğü gibidir. (Hodgetts, Wortman, 1975, s.54)

ŞEKİL 2: Bölüm Planlarıyla Stratejik Planların İlişkisi

Buna göre işletmenin misyonu ve stratejik amaçları doğrultusunda hedefler ya da fonksiyonel amaçlar belirlenir ve örgütün en alt birimlerine ve hatta kişilere kadar yaygınlaştırılır.

SONUÇ

İşletmede karşılaşılan sorunların büyük bir bölümü, çalışanların yaptıkları işin ne olduğunu bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Stratejik planlama, işletmedeki tüm faaliyetlerin belirlenen amaçlara göre yapılması felsefesine dayanmaktadır. Günümüzde giderek yaygınlaşan "amaçlara göre yönetim" anlayışının temelinde de stratejik planlama yatmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Alfred D.CHANDLER, 1962. Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise, 11.B., The MIT Press, Massachusetts.
- Erol EREN, 1987. Stratejik Planlama ve Yönetim, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Güngör ONAL, 1983. İşletme Organizasyonu ve Yönetimi, Akademi Kitabevi Yayını, Bursa.
- Hans H.HINTERHUBER, 1984. Stratejik İşletme Yönetimi, Çev.: Lale URAZ, Erler Matbaası, İstanbul.
- Harold KOONTZ, Cyrill O`DONNELL, Heinz W.WEHRICH,1984. Management 8.B., McGraw-Hill Book Comp., Auckland.
- Igor ANSOFF, 1975. Corporate Strategy, Penguin Books LTD.Middlesex.
- John H.BARNETT, William D.WILSTED, 1989. Strategic Management: Text and Concepts, PWS Kent Publishing Comp., Boston.
- Kemal TOSUN, 1986. İşletme Yönetimi,3.B. Venüs Ofset Matbaası,İstanbul.
- Ömer DİNÇER, 1991. Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, TimaşYayınları, İstanbul.
- Osman YOZGAT, 1983. İşletme Yönetimi, 4.B., Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı İşletmesi Yayını, İstanbul.
- Richard M.HODGETTS, Max S.WORTMAN, 1975. Administrative Policy, John Wiley and Sons Inc., New York.
- Roger OLDCORN, 1982. Management:A Fresh Approach,Pan Breakthrough Books, London.
- Sinan ARTAN, 1981. Yönetim Bilimi, I.İ.T.İ.A. Ticari Bilimler Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Tamer KOÇEL, 1993. İşletme Yöneticiliği, 4.B., Beta Basın Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul.

BORÇTAN KURTULMADA YENİLİKLER : PARIS KLUBÜ 1

ÇEV:Doç.Dr.SuatOKTAR*

Paris Klubü'nce gösterilen son çabalar, ağır borçlu durumunda bulunan düşük gelirli ülkelerin yükünü, borçların iptali ve yeniden yapılandırılması yoluyla azaltma olanağı yarattı. Bu bağlamda, Paris Klubü, 1990 yılı Eylül ayında İngiliz Maliye Bakanı John Major tarafından yapılan "Trinidad Koşulları" olarak bilinen öneride ifadesini bulan düşüncelerin bir bölümünü içeren 1988 yılındaki "Toronto Koşulları" adı altında geliştirilmiş olan yaklaşımı genişletmek üzere harekete geçti.

Paris Klubü, gelişmekte olan ülkelerin hükümetlere olan borçlarını ve resmen garanti edilmiş ihracaat kredilerini yapılandırmaya yardımcı olan çok yönlü bir forumdur. Paris Klubü, borçlu ulusların uluslararası likidite sorunlarına, vadesi gelen borçların bir yıldan üç yıla kadar konsolidasyonunu planlayarak geçici olarak çözüm getirir. Yeniden takvime bağlanan borçlar üzerindeki faizler genellikle ODA (Official Development Assistance=Resmi Kalkınma Yardımı) borçları için imtiyazlı oranlar ve ODA dışındaki borçlar için ise piyasa oranları üzerinden belirlenir. Son birkaç yıldır kreditor hükümetler, çok sayıda gelişmekte olan ülkenin özellikle de ağır borçlu durumunda olan düşük gelirli ulusların, daha esnek ve daha uzun vadeli bir yaklaşım gerektiren ve bazı durumlarda borç stokundaki artışın ana nedeni olan faizlerin kapitalizasyon yoluyla yeniden yapılandırılmasını yineleyen kolayca kontrol altına alınmayan borç sorunlarıyla karşı karşıya olduklarının farkına vardılar.

Bu durum, tüm borç stokunun yeniden yapılandırılacak noktaya indirilmesini benimsemiş olan Mr. Major'un önerisini harekete geçirdi. Bu öneriye bağlı olarak borç toplamının üçte ikisi iptal edilecek ve geri kalan için yeniden ödeme süresi ilk beş yılı ödemesiz 25 yıl olacaktı. Şiddetli nakit akışı problemleriyle karşı karşıya kalan ülkeler için moratoryum faizi (yeniden yapılandırılan borç servisi yükümlülükleri üzerindeki faiz), beş yıl için kapitalize edilebilecek (ana ödemelere eklenebilecek) ve ülkenin ihracaat kapasitesine bağlanabilecekti.

Ağır borçlu durumundaki düşük gelirli ülkeler için daha geniş kapsamlı bir borç kurtuluş planı, 1991 yılı Temmuz ayında Londra'da yediler grubu toplantısında ve 1991 yılı Ekim ayında Bangkok'ta IMF ve Dünya Bankası'nın yıllık toplantıları süresince Geçici komite ile KalkınmaKomitesi tarafından onaylandı.

1991 yılı Aralık ayında Paris Klubü iki düşük gelirli ülke için yeni koşullar belirledi. Bu koşullar Nikaragua ve Benin'e ve 1992 yılı Ocak ayında da Bolivya ve Tanzanya'ya uygulandı. İlk bakışta, belirlenen koşullardan oluşan yeni menü Trinidad Koşulları'nı içeren öneriden eksik olarak görülebilir. Anlaşmalar, yalnız onbeş-otuz aylık konsolidasyon dönemleri boyunca vadesi gelmiş borçlarla da ilgilendi. Anlaşmalar aynı zamanda ana ödemelerin yüzde 66'sının iptalinden çok, borcun mevcut net değerinden yüzde 90 kadar indirimi öngördü.

Ancak anlaşmalara "iyi niyet" biçimindeki yaklaşımlar da dahil edildi. Bu bağlamda Paris Klubü, konsolidasyon döneminin bitiminden sonra borçtan kurtulma konusuna daha fazla önem vermeyi ve üç yada dört yıllık sürenin sonunda mevcut borç stokunun durumunu görüşmek üzere biraraya gelmeyi taahhüt etti. O zaman borçlu ülkeden, diğer kreditorlerle yapılmış karşılaştırmalı borçtan kurtulma düzenlemelerini içeren ve IMF ile uygun düzenlemelerin devam etmesini sağlayan önceki anlaşmalara bütünüyle uyulması beklenecekti.

Şayet geri kalan borç stoku, önceki anlaşmalarda öngörülenlere nazaran pek de uygun olmayan koşullar üzerinden yapılandırılmış olsaydı, bu koşullar kreditorlerin borçlarını kısmen, geri ödeme aşamalarında silmelerine imkan tanırды. Birbirini izleyen Paris Klubü anlaşmaları, geriye kalan borçlar için geçerli olan nihai anlaşmalardan sonra yapılan üç-dört yıllık borç anlaşmalarının vadesiyle ilgilidir.

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Thomas KLEIN, "Innovations in Debt Relief: The Paris Club", Finance and Development, Vol. 29, No. 1, (March 1992), s. 42-43

Kreditörler, ODA kredilerini imtiyazlı faiz oranları üzerinden uzun vadeli olarak yeniden takvime bağlayacak. Birçok kreditor, çok yoksul ülkelerden olan ODA alacaklarını şimdiden iptal yoluna gitti. Kreditörler ODA dışındaki kreditorler ODA dışındaki krediler için iki ana seçeneğe sahipler:(1) Konsolide edilmiş borcun yüzde 50'ini silmek ve geri kalanını ise piyasa faiz oranları üzerinden ilk altı yılı ödemesiz 23 yılı aşkın geri ödemeli olarak yeniden takvime bağlamak, yada (2) borcu imtiyazlı faiz oranları üzerinden yeniden takvimlendirmek. Borçlardan imtiyazlı olarak kurtulma imkanı vermeyen kreditorler için anlaşmalar üçüncü bir seçenek imkanı veriyor. Bu seçenek, ondört yılı ödemesiz olmak üzere 25 yılı aşan geri ödeme süreli borcun piyasa faiz hadleri üzerinden konsolidasyonudur.

Paris Klubü 1990 Eylül ayında en düşük orta gelirli ülkeler için yeni koşullar belirledi. Bu anlaşmaların bir özelliği, borç-doğa takasında olduğu gibi, yerel para birimi cinsinden yükümlülükler uygun gönüllü (iradi) borç takaslarına izin verilmesiydi. ODA borcu sınırsız ölçüde değiştirilirken; ne kadar yüksek olursa olsun ODA dışındaki borçlar için takas tavanı, normalde borç toplamının yüzde 10'una yada 10 milyon dolara eşit olacaktı. Bu takas miktarı, 1991 yılında Polonya ve Mısır'la yapılan anlaşmalara ve aynı zamanda düşük gelirli ülkelerle yapılan yeni anlaşmaların koşulları arasına dahil edildi.

ÖZETLE YENİLİKLER

Geniş kapsamlı olarak belirtmek gerekirse, Paris Klubü son beş yıldır düşük gelirli ülkelere yardım etmek üzere beş büyük değişiklik önerisi hazırladı.

Paris Klubü istisnai koşullar altında, bir ülkenin indirim takviminden önce gerçekleşmiş tüm resmi borç stokunun iptalini ya da bu stokun yeniden yapılandırılma miktarına eşit bir kaynağın sağlanmasını dikkate alacak;

Konsolide edilmiş imtiyazlı olmayan borçlar üzerindeki faiz oranları şimdi piyasa oranlarının altında kalabilecek;

Yeniden takvime bağlanmış imtiyazlı olmayan borçlar için daha uzun geri ödeme süreleri belirlenecek;

Kreditörler için borçlardan kurtulma konusunda bir yaklaşım menüsü belirlenecek. Bu yaklaşıma göre kreditorler borçlardan kurtulma şeklini seçebilecekler; ve

Kreditörler arasında yükün eşit biçimde paylaşımı sağlanacak. Öyle ki, kreditorlerden herbirinin yaptığı borçtan kurtulma anlaşmasında benimsenmiş olan mevcut net değer hedefi yer alacak .

Paris klubü, borçtan kurtulma ihtiyacı içinde olan ülkelere imtiyazlı borcun yeniden yapılandırılması ya da borcun iptali yoluyla muhtemelen cevap veremeyecek; ancak bu ülkelerin likidite problemlerine geçici olarak köprü görevi yapacaktır. Geleneksel Paris Klubü anlaşmaları muhtemelen o konularda devam edecektir.

EĞİTİM ÖĞRETİMDE ARAÇ VE GEREĞİN ÖNEMİ¹

Doç.Dr.M.Faruk BAYRAKTAR*

Eğitim öğretimde bir konunun işlenmesi esnasında faydalanılan her kaynak EĞİTİM ARACI'dır. Öğrenme sürecinde, bilginin aktarılmasını sağlayan kanallara yani sembollerini ileten araçlara ihtiyaç vardır. Bunlara ders araç gereçleri denir. Başka bir deyişle ders araçları, öğretmenin ders işlerken, bazı düşünceleri, olayları ya da varlıkları ifade etmek, açıklamak, aydınlatmak ve öğrenciye kalıcı bilgiler kazandırmak amacıyla kullandığı malzemedir.

İletişimi ve dolayısıyla eğitimi sağlayan, öğrenmeyi kolaylaştıran, sözlü-sözsüz, yazılı-yazısız her türlü araç ve yöntemlere eğitim araç ve yöntemleri denebilir.

Öğretmen, öğrenmeyi kolaylaştırmak için dersine ve ders konularına uygun araç-gereçleri kullanmalı ve bunu alışkanlık haline getirmelidir. Günümüzde en önemli eğitim problemlerinden biri de genelde eğitimde, daha özeldir öğretmenlerde araç-gereç kullanma alışkanlığının azlığıdır. Nitekim eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütenlerin birçoğu ders yılı başında gerek öğrencilere gerekse eğitim kurumlarına bir çok araç gereç aldırılmakta, bunların ancak bir bölümünü yeterince kullanmakta ve öğrencilere bunları nasıl kullanacaklarını da öğretmemektedir.

Okullara dağıtılan araç gereçlerin yeterli olduğunu söylemek kolay değildir. Hatta yıllar önce gönderildiği halde ambalajında duran, istifadeye sunulmayan araç-gereç sandıklarına rastlanabilmektedir. Şüphesiz bu durum bilgisizliğin ve ilgisizliğin bir sonucudur. Bu arada okullarımızda özellikle fen bilgisi öğretiminde modern metotlara dönüş yapılmıştır. Neticede önceki yıllara ait araç-gereçler kullanılmaz hale gelmiş, bu da büyük bir mali kaynağın israfına sebep olmuştur.

Ülke kalkınması için her bakımdan yetişmiş insan gücüne ihtiyaç vardır. Bu bakımdan ülkenin yeraltı ve yerüstü kaynakları ne kadar zengin olursa olsun ülkede iyi yetişmiş ve yetiştirilmiş eleman yeterli sayı ve düzeyde değilse, o ülkenin ilim, teknik ve medeniyette yükselmesi beklenemez.

Eğitim ve öğretimde araç-gereç kullanmanın büyük önemi olduğu açıktır. Gerçi bu durum sadece eğitim ve öğretim faaliyetleri için değil, bütün meslek ve sanatlar için de geçerlidir. Mesela daha çok çeşit ve zengin garnitüre sahip bir lokantanın, daha kaliteli, çok aksesuarı olan bir arabanın daha pahalı olmasına rağmen müşterilerinin bu niteliklerde olmayanlara göre daha fazla olduğunu görürüz. Bunlar yemeği ve arabayı daha çekici ve değerli hale getirmektedir. Aynı şey, bir dersin öğretimi için de söz konusu olabilir. Dersin işleniş sırasında onu daha canlı hale getirmek için bazı ilaveler yapılır, uygun araç-gereçler kullanılır. Ancak arabaya takılan aksesuarın yerli yerinde ve uyumlu olması gerektiği gibi derste kullanılacak araç-gereğin de derse uygun ve öğrenmeyi müsbet yönde etkileyecek şekil ve vasıflarda olması gerekir.

Son zamanlarda her sahada olduğu gibi araçlar konusunda da dünyada hızlı bir gelişme gözleniyor. Mevcut araçlar geliştirilmekte, yenileri üretilmekte, araçlar daha komplike bir şekil almaktadır. Bütün bu gelişmeler daha iyi ve daha kalıcı bir öğretim için eğitimle meşgul olanların hizmetine verilmiş, yazı tahtasından bilgisayara kadar sayısız araç-gereç öğretmene yardımcı olarak takdim edilmiştir. Ancak, okullarımız ve diğer eğitim kurumları arasında araç-gereç bakımından büyük farklılıklar olduğu da gözlenmektedir.

Öte yandan bazı öğretmenler, ders araçlarının nasıl kullanılacağını yeterince bilmemekte, bu sebeple çekingen davranmaktadır. Bu durum ise eğitimde verimi düşürmekte, dengesizliklere sebep olmaktadır. Bunu gidermek için günümüz modern ders araç-gereçlerinin kullanımı, eğitim-öğretimdeki yeri ve gerekliliği gibi konularda öğretmenlere ve diğer ilgililere yönelik hizmet içi eğitim kurs ve seminerleri tertip edebilir. Ayrıca araç-gerecin uygun zaman ve yerde kullanımı da önem taşımaktadır. Zira araç ne kadar mükemmel olursa olsun, zamanında ve uygun olarak kullanıldığı takdirde faydalı olur.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Bu tebliğ, 1992'de Sivas'ta yapılan Eğitim ve Verimlilik Sempozyumunda sunulmuştur.

öncü durumunda görünüyor. Ülkemizde de bu alanda gözle görülür gelişmeler olduğunu söylemekle

Çağımız, bilgi çağı olarak takdim edilmektedir. Bilgi, çok hızlı bir şekilde gelişmektedir. İletişim araçları da aynı şekilde buna paralel olarak gelişmesini sürdürmektedir. Kitap, gazete, dergi, radyo, TV, video ve nihayet bilgisayar bu söylediklerimize örnek teşkil edebilir. Bu sahada ABD, Güney Kore ve özellikle Japonya

birlikte, bu nun yeterli olmadığını da belirtmek isteriz. Çağımızın ileri sayılan ülkeleriyle yarışma sahasına girebilmemiz ve bu alanda bir varlık gösterebilmemiz için ;

1. Araştırmaların teşvik edilmesi, buluşlara verilen ödüllerin artırılması,
2. Geniş araştırma laboratuvarları tesis edilmesi,
3. Öğretim metod ve ders müfredat programlarının araştırmacı yetiştirilmesini destekleyecek biçimde yeniden düzenlenmesi,

4. Her kademedeki eğitim kurumlarının tabii ve canlı bir laboratuvar haline getirilmesi,

5. Öğrencileri " Okuyan, düşünen, tartışan, ve eleştiren" zihniyette yetiştirecek bir eğitim anlayışının ülkede yerleştirilmesi ve yaygınlaştırılması zorunludur kanaatindeyiz.

Eğitim sürecinde öğretmen VERİCİ ve genelde öğrenci ALICI durumundadır. Öğretmen mesajını başta sesi olmak üzere çeşitli araç ve değişik metodlar kullanarak öğrenciye ulaştırır. Derste konuya uygun araç-gereç kullanmak öğrenmeyi kolaylaştırır.

Bilindiği gibi eğitimde kullanılan araç-gereçler çoktur. Zamanın darlığından bunların hepsinden tek tek söz etmemiz mümkün değildir. Bununla birlikte öğrenme konusunda en önemli ve kanaatimizce de üzerinde fazla durulmayan tabii bazı araçlar (vasıtalar) vardır. Bunlar beş duyu organı olarak adlandırılır. Bu sebeple bunlardan biraz söz etmek istiyoruz:

BEŞ DUYUNUN ÖĞRENMEDEKİ ÖNEMİ

Eğitim-öğretim faaliyetlerinde öğrencinin ne kadar çok duyusuna hitap edilirse o derecede etkili bir öğretim sağlanmış olacağı öğrenme psikolojisinin bulguları arasındadır. Beş duyunun öğrenmeye etki oranları şöyle bulunmuştur :

Görme duyusu	: %75
İşitme duyusu	: %13
Dokunma duyusu	: % 4
Tatma duyusu	: % 4
Koklama duyusu	: % 4

Görme duyusu : Öğrencinin görme duyusuna hitap etmenin en basit yolu bilindiği gibi yazı tahtasını kullanmaktır. Bu amaçla yeri geldiğinde çizelge, şema, resim ve tablolarından faydalanılabileceği gibi harita, model, maket, film ve benzeri göze ve kulağa hitap eden vasıtalar kullanılabilir. Öte yandan yapılacak gayeli geziler açılacak sergiler canlı tecrübeler sağlar.

İşitme duyusu : Eğitim öğretim faaliyetinde öğretmenin kullandığı temel kanal sesidir. Öğretmen ne anlayamayacak kadar yavaş ne de yandaki sınıftan duyulabilecek ve kulakları tırmalayacak kadar yüksek sesle ders anlatmalıdır. Ölçü sınıfta bulunan öğrencilerin rahatça işitebileceği bir ses tonu ile ders anlatmaktır. Öğretmen sade ve anlaşılır bir üslupla kısa cümleler ile ders anlatmalı, ses tonunu iyi ayarlamalıdır. Bunun yanında radyo, teyp gibi sesli eğitim araçlarından da yeri geldikçe istifade etmelidir.

Öğrencilerin konu ile ilgili araç ve objelere dokunmaları, tutmaları hissetme ve kullanmalarına imkan sağlayarak dokunma, madde ile karakteristik kokuları arasındaki ilişkiyi kavratarak koklama, tattırarak tatma duyularına hitap edilebilir. Otelcilik ve turizm okulları bunun canlı örneğini teşkil eder.

Eğitilmek istenen kişiler (Öğrenci, çırak vs.) sadece dinleyerek elde ettikleri bilgileri kolayca unuturlar. Halbuki bizzat katıldıkları bir öğrenim faaliyeti onların konuyu daha iyi anlamalarına yardım etmekte, ayrıca bu yolla öğrenilen bilgiler daha kalıcı olmaktadır.

Derste öğretmenin aktif öğrencinin pasif bir şekilde oturması yanlıştır. Özellikle ortaçağ eğitim anlayışının bir uzantısı olan bu anlayışla yapılacak eğitimde başarının son derece düşük olması kaçınılmazdır. Sadece öğretmenin ders anlattığı ve aktif görüldüğü sınıflarda öğrenciler fazla yorulur. Bu durum onların dikkatinin dağılmasına ve derse olan ilgisinin azalmasına sebep olur. Yapılan bir araştırmada ortaöğretim kurumlarında görev yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin yaklaşık %80'inin anlatım metodu ile ders verdiği tesbit edilmiştir. Bu metodun din öğretimine uygun bir metod olduğu söylenebilir de bu metodun sıklıkla veya sürekli olarak

kullanılması ve diğer metodlara yeterince yer verilmemesi uygun değildir. Burada önemli olan nokta şudur. Öğretmen konunun en iyi bir şekilde öğretimini sağlayacak metod zenginliğine sahip olmalı, yeri geldiğinde, konunun gerektirdiği şekilde metoddan metoda geçebilmeli tek metodun monotonluk meydana getirebileceği ve sıkıcı olacağı, bununda öğrenmeyi menfi yönde etkileyeceğini

gözüden etmemelidir. Çünkü sınıfta bulunan öğrenciler ferdi fark ve kabiliyetler bakımından aynı düzeyde olmadıklarından anlayış seviyeleri normal olarak sahip oldukları bu kabiliyetleri ile sınırlıdır.

Yapılan araştırmalar elde edilen bilgilerde kalıcılık ve hatırlanma durumu incelenmiş ve şu sonuçlar bulunmuştur.

Kulak yoluyla elde edilen bilgilerin %20 si

Görerek elde edilen bilgilerin %30 u

Görüp işiterek elde edilen bilgilerin %50 si

Görüp işitilerek kazanılan ve tekrar edilen bilgilerin %70 i

Yaparak yaşayarak, katılarak kazanılan bilgilerin %90 ı hatırlanmıştır.

"İşitirim, unuturum,

Görürüm, hatırlarım,

Yaparım, anlarım" Şeklindeki Çin atasözü bu konuda bize uygulamamız gereken yolu göstermektedir.

Öğretimde çizgi, şekil ve şemalar, dikkat çekmek olay ve mücerred kavramların anlaşılmasını kolaylaştırmak ve sağlamak amacı ile kullanılır. Nitekim İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir gün yere, paralel dört çizgi çizer sonra da bunların ne olduğunu ashabına sorar. " Allah ve Resulu daha iyi bilir." şeklinde cevap alması üzerine şu açıklamada bulunur: " Bunlar, cennet ehlinin en faziletli kadınlarından olan Huveylid'in kızı Hadice, Muhammed'in kızı Fatma İmran'ın Meryem, Müzahim kızı Asiyedir.

Öğretimde kullanılan, yada kullanılması teklif edilen ders araçları kullanma şekline göre öğretmen ve öğrenciye ait olmak üzere ikiye ayrıldığı gibi yapılarına göre yani ve tabii, suni, canlı ve cansız oluşlarına, ya da göze ve kulağa hitap edişlerine göre (audio-visual) de kısımlara ayırmak mümkündür. Fakat fazla vakit almamak için bunların sadece bir kısmından kısaca söz edeceğiz.

VİDEO

Öğrenciler görerek daha kolay ve daha çabuk öğrenmektedir. Bunun için iyi hazırlanmış konuya uygun bir film seyrettirilebilir. Film hem kolay takip edilir hemde iyi anlaşılır. Bu amaçla eğitsel filmler hazırlanmıştır. Öğretmen:

a) Filmi kendi yerine geçecek bir vasıta olarak değil bir yardımcı olarak kullanılmalıdır. O bir konu işlenirken bir filmin seyrettirilmesine karar verebilir. Bu durumda yine de ders konusunu iyice hazırlamalı ve filmi yardımcı bir araç olarak kullanılmalıdır.

b) Anlatacağı bir konu için en uygun öğretim metodunu seçmelidir. Eğer seçtiği metodla öğretim daha başarılı olacak ise filmde vazgeçmelidir.

c) Eğitsel filmleri boş vakit geçirmek maksadı ile kullanmamalıdır. Öğretmen bir filmi seyrettirmeden önce öğrencilere "Bu gün dersimizle ilgili bir film seyredeceğiz demelidir. Dolayısıyla onlara filmin bir konuyu öğrenmelerini yardımcı amacıyla seyrettirildiği telkin edilmelidir.

d) Filmde en tesirli olacakları zamanda kullanılmalıdır. Bunun için aktüalite ilkesi daima göz önünde bulundurulmalıdır. Mesela bir Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, iyi hazırlanmış bir hacc filmini öğrencilere hacc ünitesi işlenirken seyrettirmelidir.

e) Filmi önce kendisi dikkatli bir şekilde seyretmiş olmalıdır.

f) Öğrencilerin, öğrendiklerini kontrol için filmde sonra test edilmesi, tartışmaya teşvik edilmesi, film konusu üzerinde konuşulması yerinde olur.

YAZI TAHTASI

Eğitim kurumlarında her sınıfta bulunan, eskiden beri bilinen eğitim aracıdır. Siyah renkte olduğundan uzun yıllar "Kara tahta" , üzerine tebeşirle yazıldığından "tebeşir tahtası" da denilen bu aracın düzen, tertip ve temizliğine daima özen gösterilmelidir. Günümüzde tebeşir dışında keçe uçlu kalemlerle yazılan beyaz yazı tahtaları geliştirilmiştir. Tozlu, kirli, bu yönüyle sağlığa zararlı ama

eğitime yararlı bir araçtır. Çünkü öğretmen tahtayı kullanarak göze de hitap etmiş, böylece öğrenmeyi kolaylaştırmış olur. Bu aracın kullanımında verimi arttırmak için şu esaslara uyulmalıdır:

- İyi kullanılmalı, çok küçük veya çok büyük yazı yazılmamalıdır.
- Yazı ve şekiller düzenli olmalı, yazılanı her öğrenci görebilmelidir.
- Öğretmen yazarken konuşmamalı, yazdığının önünü kapatmamalıdır.
- Tahtayı baştan sona doldurmamalıdır. Çünkü çok uzun ve sık yazılar derse ilgiyi azaltmaktadır.
- Mümkünse renkli tebeşir kullanılmalı ve doğru yazılmalıdır.
- Dersin sonunda yazılanlar silinerek tahta temizlenmelidir.

BÜLTEN TAHTASI

Hareketli veya sabit olarak kullanılan bu araçlar öğrencilerin ilgisini çekmesi açısından önemli ve faydalıdır. Çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Göze hitap eden materyaller bu tahtalara asılır.

LABORATUVAR

Öğrenciler bir derste deney yapılır veya bir araç-gereç kullanılırsa bununla ilgili söylenenleri rahatça işitebilmeli, aracı rahatça görebilmelidir. Bunun için alınacak tedbirlerden biri de deneyin, öğrencileri küçük gruplara ayırarak yaptırılmasıdır. Bu şekilde yapılan bir faaliyet daha etkili ve daha verimli olur.

Öğrenciler bir deney veya araç kullanımında sınıf veya laboratuvarında o şekilde durmalıdır ki öğretmen her öğrenciyi rahatlıkla görebilmeli ve onlarla konuşabilmelidir. Öğrenciler onun etrafını çevreleyecek olursa bazıları deneyi veya sınıfta yapılanı göremez, yapılan açıklamaları tam olarak işitemez ve deneye karşı ilgisiz kalabilir. Şunu da ifade etmek gerekir ki öğrencilerin bir dersi en iyi şekilde öğrenmeleri için derste zekalarını kullandıkları kadar gözlerini ve özellikle de ellerini kullanmaları gerekir.

Ancak günümüz Türkiye`sindeki eğitim kurumlarında laboratuvarların sayı ve keyfiyet açısından yeterli hale getirilmesi problemi yanında mevcut laboratuvarların verimli olarak kullanılıp kullanılmadıkları da ayrı bir araştırma konusudur.

KİTAPLAR

Kitapların ders kitabı, kaynak kitabı, el kitapçığı, kılavuz kitap gibi çeşitleri vardır. Kitap öğretmene yardımcıdır ve dersini sistematik olarak anlatmasına imkan verir. Ancak öğretmen, kitabın esiri değildir. Bir sınıfta ders okutan öğretmen, o dersin kitabının yazarı değil, o anda öğrenci ile karşı karşıya bulunan öğretmen olmalıdır.

Öğretmenler, yeri geldiğinde ansiklopediler başta olmak üzere özellikle tebliğler dergisinde tavsiye edilen kitap ve dergilerden de gerektiği ölçüde istifade edebilmelidir. Tercih hakkı olduğunda öğretmen daima mevcudu bulunan, öğrenci seviyesinde ve anlaşılır bir dille yazılmış, ayrıca hacmi dar kitapların alınmasını tavsiye etmelidir. Çünkü zaman zaman mevcudu kalmayan kitapları arayan öğrenci ve velilere rastlanmaktadır ve bu, eğitim-öğretimi de aksatmaktadır. Bu arada öğretmen, öğrencilere kitap okuma ve kitapları koruma alışkanlığı da kazandırmaya çalışmalıdır.

Dikkati çekmek istediğimiz başka bir husus da ders kitaplarının ve dergilerinin sıklıkla değişmesidir. Ders kitaplarının sık değişmesi, her yıl ilkökul öğrencilerine değişik dergilerin aldırılması israfa sebep olmaktadır. Bugün iki yaş büyük çocuğun kitaplarından çok azını küçük kardeşi kullanabilmektedir. Bu durum meselenin boyutunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Halbuki biz kalkınan bir ülkeyiz, özellikle eğitimde bu tür savurganlıklar, oldukça geniş bir kitleyi ilgilendirdiğinden kalkınmayı menfi yönde etkilemesi kaçınılmazdır kanaatindeyiz. Mesela bir komşunun ilkokulu bitiren kızının özenle korunmuş kitap ve dergilerini, müfredatta esasa yönelik herhangi bir değişiklik olmamasına rağmen aynı okulda üçüncü sınıfa geçen oğluna okutamadığı zamanki öfke ve kırgınlığı hala gözümün önündedir.

DERS GEZİLERİ

Sınıfa getirilemeyen cisim, sanat eseri ve olayların incelenmesi şeklinde ifade edilebilecek olan bu faaliyet, yaparak ve keşfederek öğrenme aracı haline dönüştürülebilir. Ancak bu, iyi hazırlanmayı ve planlamayı gerektirir.

SERGİLER

Başkalarına duyurulması ve tanıtılması amacıyla tertiplenen ve çeşitli duyu organlarını etkileyen araçlarla bilgi veren faydalı bir eğitim faaliyetidir. Okullarda öğrenciler sergilere katılmaya, sergilenen malzemeyi görmeye teşvik edilmeli, ayrıca onlara, ürettiklerini sergileme imkanı verilmelidir.

LEVHALAR

Haritalar, şemalar, figürler ve grafikler. Bunlar bir defa hazırlanır, defalarca ve yıllarca kullanılabilir. Taşınma kolaylığı vardır. Ancak günümüzde okullarda yeterince kullanılmadığı söylenemez.

KÜTÜPHANE

Okul kütüphanelerinin teşkilatlanma eksiklikleri, öğrencilerin kütüphaneye gitmeleri, çalışma alışkanlığı kazanmaları için onları kütüphaneye gönderecek ödev ve araştırma konularının öğretmenler tarafından verilmediği gibi gözlemlerimiz bizi, bu eğitim aracının yurdumuzda yeteri kadar tanınmadığı ve faydalanılmadığı sonucuna götürmektedir.

Tebliğimizin bu bölümünde ders araç-gereçlerini seçme ve kullanma yönünden alınabilecek basit bazı tedbirlere işaret etmeyi uygun görüyoruz. Bunlardan önemli gördüklerimizi şöylece sıralayabiliriz:

Araç-gereçler ekonomik olmalı, araç-gereç seçiminde kurum, okul ve aile bütçeleri göz önünde bulundurulmalı,

Eğitim-öğretimin ihtiyaçlarına ve günün şartlarına, kullanım gayelerine uygun ve kolay taşınabilir olmalı,

İyi korunmalı ve iyi bakılmalı. Bunun için her okulda muntazam bir araç-gereç odası tahsis edilmeli ve buna bir görevli tahsis edilmelidir.

Eskiyen ve tamir edilemeyen araç-gereçler yenilenmeli,

Kullanımı kolay olanlar tercih edilmeli...

SONUÇ VE PRATİK BAZI TEKLİFLER

1. Eğitimde verimliliği arttırmak için kullanılan araç-gereç alımında ve temininde öğrenci ailelerinden, eğitim giderlerine katkıda bulunmaya ikna edilmek suretiyle istifade edilebilir. Gerek Milli Eğitim bütçesinin yetersizliği, gerekse bürokratik işlemler sebebiyle hizmetin gecikeceği durumlarda problem ve ihtiyaçlar onlara iletilerek katkıları istenebilir. Böylece devletin yükü hafifletilmiş ve her şey devletten beklenmemiş olur.

2. Temin edilecek ve kullanılacak araç-gereç ; ihtiyaca, mekana, amaca uygun ve gelişmiş teknoloji ürünü olmalı; ucuz olduğu ve eldeki imkanlarla temin edilebildiği gerekçesiyle eğitim kurumlarının malzeme depoları hurdalığa dönüştürülmemelidir.

3. Araç-gereç temini ve kullanımı açısından, kurumlar arası yardımlaşma yoluna gidilmelidir. Mesela, bir okulun spor salonundan, lisan ve deney laboratuvarlarından (iyi bir planlama ve programlama ile) çevredeki diğer okul öğrencileri de istifade edebilmelidir. Böylece, bir manada kaynak israfının da önüne geçilmiş olur.

4. Derslerin uygun araç-gereçlerle verilmesi ve öğrenmede araç-gereç kullanımı alışkanlık haline getirilmelidir.

5. Okul yanında aileler de deney ve araştırma yapmaları için çocuklarına malzeme almalı ve onları araştırma ve deneye teşvik etmelidir.

Son söz olarak, Üsküdar Kız Lisesi öğrencilerinden birinin yazdıklarını aktarmak istiyorum

"Hocam, bence öğrenimde araç-gerecin büyük bir önemi var. Ama okullarda bunlardan yeterince faydalanılmıyor. Örneğin, okulumuzda bir lisans laboratuvarı var. Ama biz buraya bir kez gitmiş değiliz. Fakat uygulamalı olsa, bence öğrenim daha verimli, daha faydalı olacaktır. Biz laboratuvarın kullanılmasını istiyoruz. Yine bir video olsa, işlediğimiz konuyla ilgili programlar izlese, kalıcı bilgiler elde edeceğimize inanıyorum. Çünkü öğrenmede, görmenin ve izlemenin büyük etkisi var. Bir zamanlar televizyonlu eğitim uygulamaya konulmuştu. Ama bu sadece bizim okulda değil, sanırım bütün okullarda pek uygulama alanı buldu denilemez. Fizik, Kimya ve Biyoloji derslerinde de senede en çok iki veya üç kere laboratuvara gidiyoruz. Onda da, araç-gereç yetersizliğinden doğru dürüst deney yapamıyoruz.

Öneri, C:1 S:1

Ya da,biz deney yapıp öğreneceğimize hocalarımız bize gösteriyor. Bu da pek uygun değil. Çünkü, bu durumda öğrenciler," nasıl olsa hocamız yapıyor" diye pek ilgilenmiyor. Böyle olunca da,verimli bir öğrenme olmuyor. Ayrıca, Coğrafya ve Tarih derslerinde de haritalar yeterince kullanılmıyor..."

Kaynakça

1. Alkan,Cevat, Eğitim Ortamları, Ankara,1979
2. Alkan,Cevat, eğitim Teknolojisi, Ankara 1984
3. Aytuna,A.Hasip,Orta dereceli okullarda Öğretmenlik Ve Problemleri, Ankara 1963
4. Çilenti,Kamuran,Eğitim Teknolojisi ve öğretim, Ankara 1984
5. Hesapçioğlu,Muhsin,Öğretim İlke ve Yöntemleri,Ankara 1988
6. Küçükahmet, Leyla,Öğretim İlke Ve Yöntemleri, Ankara 1986
7. R.Randolph Karch, 250 Öğretim Tekniği, Çev.:I.Paro-I.Yurt, İstanbul,1963

HASTANE SERVİS SİSTEMLERİNİN PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE BAZI SORUNLAR

Y. Doç. Dr. Oygur YAMAK*

1. Giriş

Hastaneler, tıbbi bakım sürecinde yer alan son derece karmaşık bir yapıya sahip organizasyonlardır. Hastanelerin amaçları da, diğer organizasyonlara kıyasla daha karmaşıktır. Hastanelerin amaçlarını;

- i) hasta ve yaralıların bakımı,
- ii) toplumda tıbbi standartların sağlanması ve tıbbi eğitim,
- iii) hastalıkların önlenmesi ve sağlık düzeyinin iyileştirilmesi,
- iv) tıbbi araştırmaların öncülüğünü yapmak,

şeklinde dört ana grupta toplamak mümkündür. (Berki, 20)

Hastanelerdeki çeşitli grupların (hastalar, tıbbi personel, hemşireler, idari personel) kendi gereksinimlerine göre tanımlanmış farklı amaçları bulunmakla beraber, temel amaç; hiç kuşkusuz hastaların bakım ve tedavi gereksinimlerine cevap vermektir.

Hastane; diğer işletmeler gibi, "amaç fonksiyonunu enbüyüklemeye çalışan bir organizasyon" olarak tanımlanabilir. Fakat diğer pek çok üretim işletmesinin aksine, hastanenin amaç fonksiyonu yalnızca kâr enbüyüklenmesi olarak tanımlanamaz. Bu anlamda, hastaneyi "iç ve dış sınırlamalar altında sağlık hizmeti üretimi yoluyla amaç fonksiyonunu enbüyüklemeye çalışan karmaşık bir örgüt" olarak tanımlamak yerinde olur. (Berki, 19)

Hastane amaç fonksiyonunun işlemlere dayalı olarak tanımlanması, gözlenen faaliyetlerin açık ve belirgin amaçlar cinsinden çözümlenmesini gerektirir. Amaç fonksiyonunun analitik olarak türetilmesi, ancak hastane çıktısının nitelik ve niceliğinin ölçülmesi ile olanaklı olabilir.

En yalın ifadeyle, hastane amaç fonksiyonu; " belli bir zaman aralığında tedavi edilen hasta sayısını enbüyüklemek " olarak tanımlanabilir. Burada enbüyüklenen, "ortalama günlük sayım" olabileceği gibi, yalnızca "hasta sayısı" da olabilir. Burada önemli olan husus; herşeyden önce ortak bir hastane çıktısı tanımında ve çıktının nasıl ölçülmesi gerektiğinde birleşmektedir.

2. Hastane Çıktısının Tanımlanması

Hastanenin amaçlarına ne derece ulaştıklarının ölçülmesi, başka bir deyişle, belirlenen amaçları hangi maliyetlerle ve nasıl bir kaynak harcamasıyla gerçekleştirdiklerinin bilinmesi bakımından, hastane çıktısının kesin bir tanımının yapılması gerekir.

Bilindiği gibi, hastane hizmet üreten bir işletmedir. Bu nedenle, hastanenin çıktısı fiziksel bir ürün değildir ve depolanamaz. Bu özellik, hizmet işletmelerinin genel işleyiş kurallarından birisi olup, çıktının ölçülmesinde bazı güçlükleri beraberinde getirir. (Yamak, 17)

Hastane sisteminin ürünü, "tedavi edilen hasta sayısı" cinsinden ifade edilebilirse de, bu tanım tedavi sonuçlarını değerlendiren kesin ölçütler olmadan bir anlam taşımayacaktır. Bu ölçütlerin başında gelen bakım kalitesi, hem hastane üretimini hem de amaçlarını doğrudan etkileyen bir faktör olmakla beraber ölçülmesi oldukça zor ve subjektiftir.

Hastane sisteminin çıktısının tanımını güçleştiren bir diğer neden de, hastanede yerine getirilen hizmetlerin çokluğu ve çeşitliliği olmaktadır. Hastane; bir kısmı doğrudan tıbbi bakım, bir kısmı ise otel türünde hizmetler üreten bölümlerden oluştuğuna göre, ana sorun; çıktı ölçümünün hangi amaçlarla istendiğini saptamaktır. Eğer, amaç fonksiyonu " yıldaki hasta günü sayısını arttırmak " şeklinde tanımlanırsa, amaca ne derece erişildiğini değerlendirmek için en uygun çıktı tanımı "hasta günü" olur. (Berki 14,33)

Bu makalede, hastane çıktısı olarak " hasta günü " kabul edilmiştir. Hasta günü, bir hastanın tedavi amacıyla hastanede geçirmiş olduğu tam bir gün olarak tanımlanabilir. Hasta günü kavramı yalnızca yatarak tedavi edilen hastaları (in-patients) kapsamakta, ayakta tedavi gören hastaları (out-patients) kapsamamaktadır.

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

Hasta günü, bakım kalitesi vb. faktörlere göre ağırlıklı olarak alınabilir. Hasta gününün, ayrıca yetişkinler ve çocuklar; ya da yetişkinler içinde, tıbbi/cerrahi ve doğum olarak ayrılması da düşünülebilir. Hasta günlerinin tedavi yoğunluğuna göre sınıflandırılması da çeşitli kaynaklarca önerilmektedir.

Çıktıyı hasta günü olarak ölçmenin güçlüğü, bu kavramın brüt bir toplam oluşturması ve servis türlerine göre açıkça belirtilmesinden ileri gelir.

Kliniklerde her hasta yatış işlemi ile ilgili 3 farklı servis türü bulunmaktadır: (Berki, 34)

- Kabulle ilgili servis
- Kalıpla ilgili servis
- Tanıyla ilgili servis

Kabulle ilgili servis, örneğin bir göğüs röntgeni çekimi veya kan muayenesi, gerek kalış süresi ile gerek hastaya konan tanıyla bağımlı değildir.

Kalıpla ilgili servis, örneğin hemşirelik hizmetleri ve otel türündeki hizmetler olup hastalığın türünden bağımsızdır.

Tanıyla ilgili servis, hastalığın türüne göre yapılan ameliyat, anjiyo, tomografi vb. gibi işlemler olup, ağırlıksız, hasta günüyle, yeterli bir şekilde belirtilebilir.

Buna karşın, kabulle ilgili servisin, hasta devri hesaba katılmadıkça doğru olarak yansıtılması mümkün değildir. Tanı ile ilgili servis ise, tanı kategorileri arasında ve içindeki farklılıklar nedeniyle hasta bileşiminin değişimine göre bir düzeltme işleminin yapılmasını gerekli kılar.

3. Hastane Karar Alma Sürecinde İstatistik Veriler

Üretim yapan öteki işletmeler gibi, hastanelerin de en önemli sorunlarından biri, planlamakta oldukları dönem içinde hangi sağlık hizmetlerini ne miktarda sunacaklarını güvenilir bir şekilde kestirilmesidir.

Hastaneler hizmet üreten işletmeler olduklarına göre, ileriye dönük olarak sağlık hizmetlerinin ne düzeyde oluşacağını bilmek, hastanenin sunduğu hizmetin eksiksiz ve mükemmel yakın olmasını olanaklı kılacaktır. Buna göre kapasite planlaması yapılacak, hem eleman, hem teçhizat ve hem de yer bakımından gereksinimler saptanıp, kapasite buna uyacak şekilde düzenlenecektir.

Fiziksel ürün üreten işletmelerin tersine, hastanelerin tahminlerin üzerinde bir talep ile karşılaşmaları halinde başvurabilecekleri bir hizmet stoku bulunmamaktadır. Dolayısıyla, geleceğe dönük kestirimler; hastanenin etkin ve verimli çalışabilmesi için alınacak kararlara temel dayanak oluşturması bakımından büyük önem taşır.

Geleceğe dönük kestirimlerin güvenilir olması bakımından elde mevcut en geçerli kaynak, geçmiş dönemlere ait hasta ve yatak istatistikleridir. Geçmiş veriler yalnızca ileriye yönelik hastane hizmetlerinin talebinin belirlenmesinde kullanılmakla kalmaz, aynı zamanda çeşitli işlemsel hastane sorunlarının çözümleri için geliştirilen modellerde de yoğun bir biçimde kullanılırlar.

Geçmiş verilerin bulunmaması veya yetersiz olması durumunda, gözlem veya araştırma yapılmak suretiyle veri toplanması ise, hem maliyet, hem de zaman kısıtlamaları nedeniyle her zaman başvurulan bir yöntem olmaktadır.

3.1 Hastane İstatistiklerinin Amacı

Hastane servis sistemlerinin bir dönem içerisinde hizmet verdiği hasta sayısı, sistemin ne derece etkin ve verimli çalıştığı konusuna açıklık getirebilmek ve servis sistemlerinin daha etkin çalışması yolunda yapılabilecek bilimsel araştırmalara ışık tutabilmek amaçlarıyla hastane servis birimleri tarafından istatistikler tutulur. Makalede, hastanenin yatarak tedavi birimlerinde tutulan istatistikler ele alınmıştır.

Hasta ve yatak istatistikleri, hastane yönetimine yalnızca günlük, haftalık gibi kısa dönemli teknik konularda karar verme olanağı sağlamaz, aynı zamanda uzun dönemli taktik ve stratejik kararların alınmasında da yardımcı olur.

Belli bir dönemde hastanenin çok yüksek bir doluluk oranı ile çalışması, yönetimi; ek servis birimleri açmak, mevcut birimlerin yatak ve servis kapasitelerini arttırmak veya hasta kabul politikalarını değiştirmek gibi kararlar almaya zorlar. Aynı şekilde, ortalama kalış süresinin belli sınırları aşması, hastane ve servis yöneticilerini daha etkin bir hizmet verilmesi yolunda karar almaya iter.

Bu tür istatistiklerin uzun dönemde karar verici organlara yararlı olabilmesi ve bilimsel çalışmalarda kullanılabilmesi verilerin güvenilir olması ile mümkündür. Güvenilir olmanın en önde gelen koşulu ise, istatistiklerde yer alan parametrelerin kesin ve açık bir şekilde tanımlanmış olmasıdır. Hastane servis sistemleri parametrelerinin değişik şekillerde tanımlanması ve hastane sistemlerinin karmaşık yapısı, yönetime karar almada yardımcı olacak kantitatif modellerin kurulması ve uygulanmasında bazı sorunlar çıkarmaktadır.

4. Hastane Servis Sistemleri Etkinlik Ölçütleri

Hastane faaliyetlerinin etkinliğini ve verimliliğini ölçmekte yararlanılan ölçütler, hastane istatistiklerinin amaca uygun biçimde tutulması koşuluyla, hastane yönetimine kararlarında yardımcı olur. Bunun için de istatistiklere konu olan parametrelerin doğru ve açık tanımlanmış olması gerekir.

Bu tür sorunların başında servis birimlerinin kapasitesinin doğru tanımlanması gelir. "Hasta günleri" nasıl çıktının bir ölçüsü olarak kabul edilirse, kapasitenin ölçüsü olarak da, "yatak" kabul edilir. Bununla beraber, yatak tek başına kesinlikle kapasite anlamına gelmez. Hastane dilinde "yatak", bir hastanın bakımının tam olarak yapılabilmesi için gerekli alt yapı tesisleri ile diğer tesislerin toplamıdır.

Kapasite, belli bir zaman aralığında ulaşılabilecek maksimum çıktı düzeyi olarak tanımlanabilir. Tam kapasiteye ulaşılması ya da maksimum çıktı düzeyi, yatakların tamamen dolu olması ya da başka bir deyişle, yatak doluluk oranının yüzde yüz olmasıdır.

Hastane servis sistemlerinin performansını ölçen göstergelerin ölçen göstergelerin önemlilerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Yatak doluluk oranı (Bed occupancy rate)
2. Ortalama kalış süresi (Average length of stay)
3. Ortalama günlük sayım (Average daily census)
4. Yatak devir oranı (Bed turnover rate)
5. Yatak devir süresi (Average unoccupied bed days)

Bu ölçütleri aşağıda kısaca açıklayacağız:

Yatak doluluk oranı, yatak kapasitesinin ne ölçüde kullanılmakta olduğunu gösterir. Yatak kullanım yüzdesi veya yatak işgal düzeyi olarak da adlandırılır.

Yatak doluluk oranı; belli bir zaman aralığında hastaneye yatan hastalara verilen hasta bakım günü toplamının aynı süre içindeki maksimum hasta gününe (toplam kapasiteye) bölünmesiyle elde edilir.

Ortalama kalış süresi, hastanede bir hastanın ortalama ne kadar gün kaldığını bilmeyi sağlayan bir ölçüttür. Belli bir dönemde taburcu olan ve ölen hastalara verilen hasta bakım günü sayısı toplamının aynı dönemdeki hasta sayısına bölünmesiyle elde edilir.

Ortalama günlük sayım, belli bir dönemde hastanede günde ortalama bakılan hasta sayısını gösterir. Yatan hastalara verilen hasta bakım günü toplamının o dönemdeki gün sayısına bölünmesiyle elde edilen bir ölçüttür.

Yatak devir oranı, belli bir dönemde yatak başına tedavi edilen hasta sayısını gösteren bir ölçüttür. Dönem içinde hastaların kaç kere devrettiğini bilmeye yarar. Bu anlamda, stok devir hızına benzer.

Yatak devir oranı, toplam taburcu edilen ve ölen hasta sayısının ilgili servisin kapasitesine bölünmesiyle bulunur. Bu oranın ortalama kalış süresiyle yakın ilişkisi vardır. Ortalama kalış süresi arttıkça, yatak devir oranı da artar.

Yatak devir süresi, yatan ve çıkan hastalar arasında yatağın ortalama ne kadar boş kaldığını gösterir. Bir dönem boyunca kullanılmayan kapasitenin (boş yatak günü) aynı dönem içindeki taburcu olan ve ölen hasta sayısı toplamına bölünmesi sonucu bulunur.

5. Hastane İstatistiklerinin Değerlendirilmesinde Karşılaşılan Bazı Sorunlar

Hastane servis birimlerinin kapasitesi ve kapasitenin kullanılış şekli ile ilgili olarak yapılacak kantitatif analizlerde yer alan sayısal göstergelerin üretilmesi işlemi başlı başına bir önem arzeder.

Bu işlemin yararlı çıktılar üretebilmesi öncelikle hastane servis sistemlerinin kullandıkları ortak ölçütler üzerinde bir uyum sağlanmasına bağlıdır.

Hastane servis birimlerinde tutulan istatistiklerin doğruluğunu etkileyen nedenlerin başlıcaları şunlardır:

1. Servis birimi kapasitesinin değişebilirliği:

Hastanenin yatarak tedavi servisleri talebin yoğun olduğu dönemlerde, kapasitenin dolu olması durumunda aşağıdaki yollardan birine başvurabilirler:

- a:) Serviste ek kapasite yaratmak,
- b:) Hastayı geçici olarak başka serviste yatırmak,
- c:) Yer açılana kadar hastayı kabul etmemek

Bu seçeneklerden ilk ikisinin seçilmesi durumunda, servis istatistikleri bir hayli karmaşıklaşmaktadır. Bu durumda, akla ilk gelen çözüm, ortalama kapasite hesabı yapmaktır.

2. Servis birimleri arasında hasta nakilleri:

Hastanın tedavisinin bir aşamasında başka bir serviste bakım görmesi gerekebilir. Dolayısıyla, hasta ile ilgili istatistikler o andan itibaren aktarıldığı servis biriminde tutulmalıdır. Bu tür aktarmaların periyodik olarak yapılması durumunda, hasta verilerinin nasıl toplanacağı konusu önemli bir sorundur.

6. Sonuç

Hastane servis sistemlerinin etkinlik, üretkenlik ve verimlilik analizlerinde kullanılan ölçütler, hasta istatistiklerinin doğruluğuna ve kullanılan parametrelerin kesin tanımlarının yapılmış olmasına büyük ölçüde bağlıdır. Bu parametreler arasında en önemli olanı çıktının tanımı ve buna göre kapasite ölçüsünün belirlenmesidir.

Kaynaklar

1. BERKI, Sylvester E.; Hospital Economics, 1972
2. GRIFFITH, John R.; Quantitative Techniques for Hospital Planning and Control, 1972
3. MORTAN, Kenan, Sağlık Ekonomisi, 1984
4. ÖZGEN, Hüseyin/ÖZTÜRK Azim; Devlet Hastanelerinde Karşılaşılan Yönetim Sorunları ve Bir Model Önerisi, Verimlilik Dergisi Cilt 23, sayı 1, s. 7-16, 1994
5. PAMİR, Fikret; Hastane Yönetimi (yayınlanmamış ders notları), İşletme Bilimleri Enstitüsü, 1982
6. YAMAK, Oygur; Üretim Yönetimi, 1994

TÜRKİYE İLLERİNİ KAPSAYAN BİR ŞEBEKE MİNİMİZASYON UYGULAMASI

Yrd. Doç. Dr. Aykut TOP*
Arş. Gör. Serdar PİRTİNİ**

Giriş

Bu çalışma ile Türkiye sınırları içindeki tüm illerin en az maliyetle birbirleri ile bağlantılarının sağlanacağı bir model geliştirilmesi ve sonucun bilgisayarla elde edilmesi hedeflenmiştir. Burada, her ilin en az bir başka il ile bağlantısının olması ve tüm bağlantı yollarının toplam mesafesinin minimum olması istenmektedir.

Çalışmanın sonucunda elde edilecek bulgulardan değişik amaçlarla yararlanılabileceği düşünülmektedir. Bunlar, örneğin, bir karayolu planlamasında tüm illerin en az maliyetle birbirlerine otoyollarla bağlanması veya iller arası bir telekomünikasyon veya enerji nakil hatları sisteminin oluşturulması, bir petrol dağıtım, pis su şebekesinin planlanması gibi makro düzeyde projeler olabileceği gibi, en az mesafe ile dağıtım planının bulunması türünden işletme bazındaki problemlere de, çalışma sonucunda elde edilecek veriler büyük ölçüde katkıda bulunacaktır.

Problemin "Şebeke Analizi" niteliği taşıması nedeni ile modelde bir şebeke minimizasyonu tekniği olan "Minimal Ağaç Açılımı" (Minimal Spanning Tree) (MST) algoritmasından yararlanılacaktır. Modelin kurulması, sonrasında veriler bilgisayara girilerek, çözüm bir paket program yardımı ile elde edilecektir.

Şebeke Minimizasyonu

Bir model içindeki tüm faaliyetler ve olayların iç ilişkilerinin şekilsel olarak gösterimi, şebeke olarak adlandırılır(1).

Bir şebekede düğüm veya olay adı verilen bir dizi bağlantı noktasının birbirleri ile hat, dal veya faaliyet olarak adlandırılan yollarla bağlantıları mevcuttur. Düğümler daireler ile, hatlar ise düğümlerarası çizgiler ile ifade edilirler. Bir şebekede düğümler genellikle şehir, havalimanı, pompalama istasyonları gibi fiziksel yerleri gösterir. Hatlar ise karayolları, havayolları, boru hatları veya kablo gibi düğümler arası bağlantıyı sağlayan yollardır.

Herhangi iki noktayı birleştiren bir hattın mevcut olduğu ve kapalı bir çevrim oluşturmayan şebekelere "ağaç" adı verilir(2). Bir "Minimal Ağaç Açılımı" (MST) probleminde de toplam maliyeti minimize edecek ve her noktaya hizmet götürecektir şekilde hangi hatların kullanılması gerektiğine cevap aranır.

Tipik uygulama alanı olarak bir otobüs veya bir metro gibi taşıma ağının veya dağıtım kanallarının planlanması ele alındığında, her düğüm diğer düğümlere dağıtım yapabilecek bir yerleşimi, hatlar karayolu, havayolu trenyolu gibi ulaşım bağlantılarını ve düğümler arası mesafeler de iki nokta arasındaki taşıma maliyetini verir.

Bir (MST) probleminde yönlendirilmemiş bir şebeke sözkonusudur. Başka bir deyişle, düğümler arası hatların herhangi bir istikameti yoktur. Problemin çözümü için ihtiyaç olan bilgi, düğümler ve düğümler arası mesafeler den ibarettir.

Bir (MST) ile gerçekleştirilen şebeke minimizasyonu sonucu, gerekli ve yeterli hat sayısı,

$$h = (n-1) \text{ olarak bulunur(3).} \quad (n = \text{düğüm sayısı})$$

Daha çok bilgişleme yönelik geliştirilen çözüm algoritmalarından en tanınmışları J.B. Kruskal ve R.C. Prim tarafından geliştirilmiş olan algoritmalarıdır(4).

Modelin Kurulması

Şebeke Minimizasyonu çalışmasına esas teşkil edecek veriler için 1993 yılı Türkiye Karayolları haritasından yararlanılmıştır. Harita üzerindeki tüm illerin (n=74) çevre illeri ile bağlantıları çizilmiş ve sonuçta 148 adet hat elde edilmiştir (Bkz. Şekil-1). Her il şebekede bir düğüm ile temsil edilmekte olup, düğüm numaraları olarak her ilin trafik kodu kullanılmıştır. Tüm bağlantıların Km. cinsinden mesafeleri karayolları haritası üzerindeki tablodan çıkarılmıştır. Problemdaki düğüm ve hat sayılarının

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

** Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Araştırma Görevlisi

yüksek olması, sonucun bilgisayar kullanımı dışında bulunması imkanını ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle modelin çözümü için bilgisayarda "QSB" adlı paket programdan yararlanma yoluna gidilmiştir.

1'den 148'e kadar hat numaraları, her hattın iki ucunu oluşturan illerin trafik kodları ve iki il arasındaki mesafeler, problemin veri girdilerini oluşturan EK-1'de görülmektedir.

Sonuç

Problemin çözümü bilgisayarda 74 iterasyonla ve 15 saniyede bulunmuştur. Çözüm çıktısı EK-2'de görülmektedir. Çıktıda birbirleri ile bağlantı kurulması gereken iller ve aralarındaki mesafeler tek tek belirtilmiştir. Toplam hat sayısı, $h = (n-1)$ kuralına uygun olarak 73 adet bulunmuş ve sonuçta bu çözümün yol açtığı

toplam kilometre miktarı 8616 Km. olarak saptanmıştır. İller ve aralarındaki çözüm sonucu olarak bulunan bağlantılar Şekil-2 'deki Türkiye Haritası üzerinde kalın çizgilerle belirtilmiştir. Bu sonuç, tüm illerin birbirleri ile bağlantılarının sağlandığı ve hatların toplam Km. 'sinin en düşük olduğu plandır.

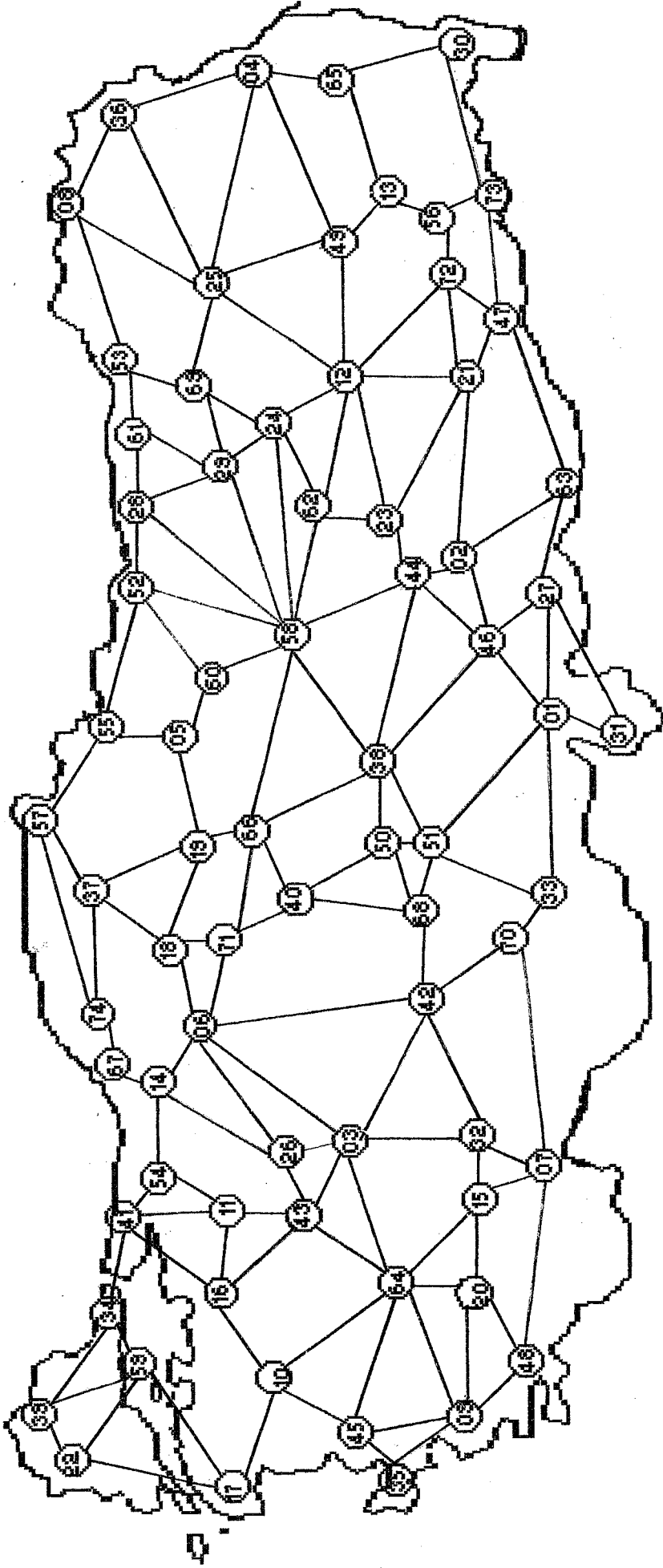
Elde edilen sonuçlar, ileride gerçekleştirilebilecek bir otoyol veya doğalgaz hattı projeleri gibi tüm Türkiye'yi kapsayan büyük projelerde veri olarak kullanılabilir niteliktedir.

Öneri, C:1 S:1

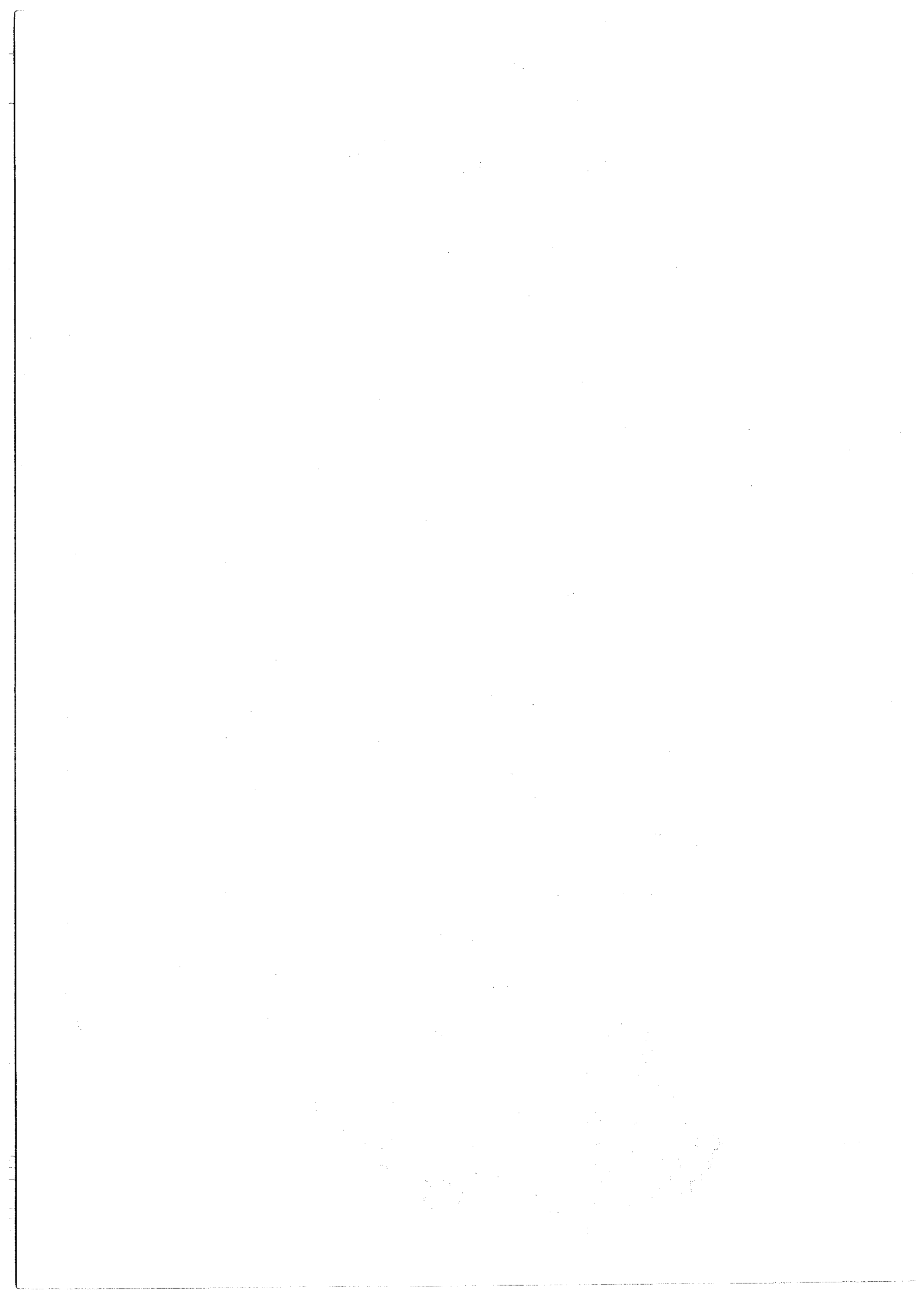
Şekil-1'in devamı
İL TRAFİK KODLARI LİSTESİ

01 - ADANA	38 - KAYSERİ
02 - ADIYAMAN	39 - KIRKLARELİ
03 - AFYON	40 - KIRŞEHİR
04 - AĞRI	41 - KOCAELİ
05 - AMASYA	42 - KONYA
06 - ANKARA	43 - KÜTAHYA
07 - ANTALYA	44 - MALATYA
08 - ARTVİN	45 - MANİSA
09 - AYDIN	46 - KAHRAMANMARAŞ
10 - BALIKESİR	47 - MARDİN
11 - BİLECİK	48 - MUĞLA
12 - BİNGÖL	49 - MUŞ
13 - BİTLİS	50 - NEVŞEHİR
14 - BOLU	51 - NİĞDE
15 - BURDUR	52 - ORDU
16 - BURSA	53 - RİZE
17 - ÇANAKKALE	54 - SAKARYA
18 - ÇANKIRI	55 - SAMSUN
19 - ÇORUM	56 - SİİRT
20 - DENİZLİ	57 - SİNOP
21 - DİYARBAKIR	58 - SİVAS
22 - EDİRNE	59 - TEKİRDAĞ
23 - ELAZIĞ	60 - TOKAT
24 - ERZİNCAN	61 - TRABZON
25 - ERZURUM	62 - TUNCELİ
26 - ESKİŞEHİR	63 - ŞANLIURFA
27 - GAZİANTEP	64 - UŞAK
28 - GİRESUN	65 - VAN
29 - GÜMÜŞHANE	66 - YOZGAT
30 - HAKKARİ	67 - ZONGULDAK
31 - HATAY	68 - AKSARAY
32 - ISPARTA	69 - BAYBURT
33 - İÇEL	70 - KARAMAN
34 - İSTANBUL	71 - KIRIKKALE
35 - İZMİR	72 - BATMAN
36 - KARS	73 - ŞIRNAK
37 - KASTAMONU	74 - BARTIN

100 km

ŞEKİL 1: TÜRKİYE KARAYOLLARI HARİTASI

YARARLANILAN KAYNAKLAR

(1) Brosh Israel, "Quantitative Techniques for Managerial Decision Making", Reston Publishing Co., Reston, Virginia, 1985, p.270

(2) Markland E. Robert, Sweigat R. James, "Quantitative Methods: Applications to managerial Decision Making", John Wiley & Sons 1987, p.407

(3) Hiller S. Frederick, Lieberman J. Gerald, " Introduction to Operations Research", McGraw-Hill Publishing Co., 1990, p.342

(4) Levin I. Richard, Kirkpatrick A. Charles, Rubin S. David, "Quantitative Approaches to Management", 5th edition, McGraw-Hill Company, 1982, p.637

Şebeke Problemi için giriş verileri

Dal Numarası	Dal Adı	Başlangıç Düzümü	Bitiş Düzümü	Mesafe
1	<1-33>	<1>	<33>	<69,00000>
2	<1-31>	<1>	<31>	<190,000>
3	<1-51>	<1>	<51>	<205,000>
4	<1-46>	<1>	<46>	<187,000>
5	<1-27>	<1>	<27>	<207,000>
6	<1-46>	<2>	<46>	<264,000>
7	<2-21>	<2>	<21>	<200,000>
8	<2-44>	<2>	<44>	<185,000>
9	<2-63>	<2>	<63>	<109,000>
10	<3-64>	<3>	<64>	<114,000>
11	<3-43>	<3>	<43>	<97,00000>
12	<3-26>	<3>	<26>	<168,000>
13	<3-6>	<3>	<6>	<257,000>
14	<3-42>	<3>	<42>	<223,000>
15	<3-32>	<3>	<32>	<165,000>
16	<4-25>	<4>	<25>	<185,000>
17	<4-36>	<4>	<36>	<221,000>
18	<4-65>	<4>	<65>	<230,000>
19	<4-49>	<4>	<49>	<254,000>
20	<5-19>	<5>	<19>	<92,00000>
21	<5-55>	<5>	<55>	<130,000>
22	<5-60>	<5>	<60>	<114,000>
23	<6-42>	<6>	<42>	<258,000>
24	<6-3>	<6>	<3>	<257,000>
25	<6-14>	<6>	<14>	<192,000>
26	<6-26>	<6>	<26>	<232,000>
27	<6-71>	<6>	<71>	<76,00000>
28	<6-18>	<6>	<18>	<131,000>
29	<7-15>	<7>	<15>	<122,000>
30	<7-32>	<7>	<32>	<147,000>
31	<7-48>	<7>	<48>	<336,000>
32	<7-70>	<7>	<70>	<518,000>
33	<8-25>	<8>	<25>	<207,000>
34	<8-36>	<8>	<36>	<207,000>
35	<8-53>	<8>	<53>	<159,000>
36	<9-48>	<9>	<48>	<100,000>
37	<9-20>	<9>	<20>	<125,000>
38	<9-64>	<9>	<64>	<277,000>
39	<9-45>	<9>	<45>	<162,000>
40	<9-35>	<9>	<35>	<126,000>
41	<10-45>	<10>	<45>	<136,000>
42	<10-64>	<10>	<64>	<225,000>
43	<10-17>	<10>	<17>	<209,000>
44	<10-16>	<10>	<16>	<150,000>
45	<11-16>	<11>	<16>	<94,00000>
46	<11-54>	<11>	<54>	<102,000>
47	<11-41>	<11>	<41>	<139,000>
48	<11-43>	<11>	<43>	<110,000>
49	<12-23>	<12>	<23>	<144,000>
50	<12-62>	<12>	<62>	<145,000>

51	<12-24>	<12>	<24>	< 275,000 >
52	<12-25>	<12>	<25>	< 180,000 >
53	<12-49>	<12>	<49>	< 115,000 >
54	<13-49>	<13>	<49>	<85,00000 >
55	<13-65>	<13>	<65>	< 170,000 >
56	<13-56>	<13>	<56>	<97,00000 >
57	<14-26>	<14>	<26>	< 296,000 >
58	<14-54>	<14>	<54>	< 114,000 >
59	<14-67>	<14>	<67>	< 160,000 >
60	<15-20>	<15>	<20>	< 168,000 >
61	<15-64>	<15>	<64>	< 171,000 >
62	<15-32>	<15>	<32>	<50,00000 >
63	<16-41>	<16>	<41>	< 132,000 >
64	<16-43>	<16>	<43>	< 178,000 >
65	<17-22>	<17>	<22>	< 223,000 >
66	<18-37>	<18>	<37>	< 111,000 >
67	<18-19>	<18>	<19>	< 156,000 >
68	<19-37>	<19>	<37>	< 225,000 >
69	<19-66>	<19>	<66>	< 105,000 >
70	<20-64>	<20>	<64>	< 152,000 >
71	<20-48>	<20>	<48>	< 153,000 >
72	<21-23>	<21>	<23>	< 151,000 >
73	<21-12>	<21>	<12>	< 144,000 >
74	<21-72>	<21>	<72>	< 133,000 >
75	<21-47>	<21>	<47>	<96,00000 >
76	<22-59>	<22>	<59>	< 141,000 >
77	<22-39>	<22>	<39>	<62,00000 >
78	<23-44>	<23>	<44>	< 101,000 >
79	<23-62>	<23>	<62>	< 133,000 >
80	<24-58>	<24>	<58>	< 247,000 >
81	<24-29>	<24>	<29>	< 144,000 >
82	<24-69>	<24>	<69>	< 153,000 >
83	<24-62>	<24>	<62>	< 130,000 >
84	<25-69>	<25>	<69>	< 124,000 >
85	<25-36>	<25>	<36>	< 206,000 >
86	<25-49>	<25>	<49>	< 263,000 >
87	<26-43>	<26>	<43>	<78,00000 >
88	<27-46>	<27>	<46>	<80,00000 >
89	<27-63>	<27>	<63>	< 138,000 >
90	<27-31>	<27>	<31>	< 195,000 >
91	<28-58>	<28>	<58>	< 394,000 >
92	<28-29>	<28>	<29>	< 237,000 >
93	<29-69>	<29>	<69>	<76,00000 >
94	<29-61>	<29>	<61>	< 100,000 >
95	<30-65>	<30>	<65>	< 203,000 >
96	<30-73>	<30>	<73>	< 531,000 >
97	<32-42>	<32>	<42>	< 266,000 >
98	<33-70>	<33>	<70>	< 234,000 >
99	<33-51>	<33>	<51>	< 198,000 >
100	<34-41>	<34>	<41>	< 111,000 >
101	<34-59>	<34>	<59>	< 131,000 >
102	<34-39>	<34>	<39>	< 208,000 >
103	<35-45>	<35>	<45>	<36,00000 >
104	<37-74>	<37>	<74>	< 181,000 >

Öneri, C:1 S:1

105	<37-57>	<37>	<57>	< 192,000 >
106	<38-50>	<38>	<50>	< 102,000 >
107	<38-66>	<38>	<66>	< 194,000 >
108	<38-58>	<38>	<58>	< 194,000 >
109	<38-44>	<38>	<44>	< 354,000 >
110	<38-46>	<38>	<46>	< 286,000 >
111	<39-59>	<39>	<59>	< 122,000 >
112	<40-68>	<40>	<68>	< 168,000 >
113	<40-71>	<40>	<71>	< 111,000 >
114	<40-66>	<40>	<66>	< 111,000 >
115	<40-50>	<40>	<50>	<93,00000 >
116	<41-54>	<41>	<54>	<37,00000 >
117	<42-68>	<42>	<68>	< 146,000 >
118	<42-70>	<42>	<70>	< 114,000 >
119	<43-64>	<43>	<64>	< 144,000 >
120	<44-58>	<44>	<58>	< 247,000 >
121	<45-64>	<45>	<64>	< 193,000 >
122	<46-44>	<46>	<44>	< 223,000 >
123	<47-63>	<47>	<63>	< 185,000 >
124	<47-72>	<47>	<72>	< 144,000 >
125	<47-73>	<47>	<73>	< 202,000 >
126	<50-51>	<50>	<51>	<77,00000 >
127	<50-68>	<50>	<68>	<75,00000 >
128	<51-68>	<51>	<68>	< 121,000 >
129	<51-38>	<51>	<38>	< 126,000 >
130	<52-60>	<52>	<60>	< 284,000 >
131	<52-55>	<52>	<55>	< 165,000 >
132	<52-28>	<52>	<28>	<44,00000 >
133	<52-58>	<52>	<58>	< 391,000 >
134	<53-69>	<53>	<69>	< 252,000 >
135	<53-61>	<53>	<61>	<76,00000 >
136	<55-57>	<55>	<57>	< 168,000 >
137	<56-72>	<56>	<72>	<89,00000 >
138	<56-73>	<56>	<73>	<96,00000 >
139	<57-74>	<57>	<74>	< 346,000 >
140	<58-66>	<58>	<66>	< 224,000 >
141	<58-60>	<58>	<60>	< 107,000 >
142	<58-29>	<58>	<29>	< 371,000 >
143	<58-62>	<58>	<62>	< 377,000 >
144	<28-61>	<28>	<61>	< 137,000 >
145	<66-71>	<66>	<71>	< 141,000 >
146	<67-74>	<67>	<74>	<89,00000 >
147	<18-71>	<18>	<71>	< 112,000 >
148	<17-59>	<17>	<59>	< 194,000 >

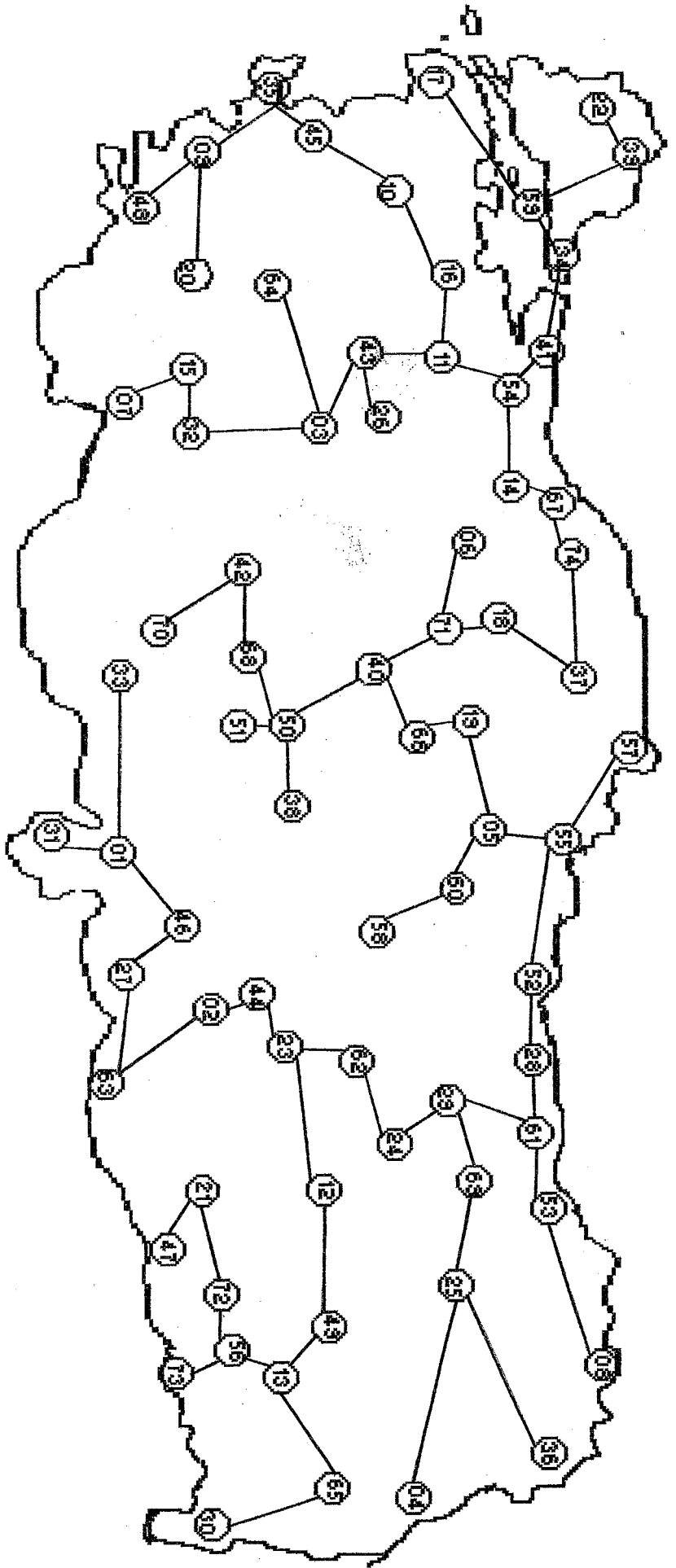
Şebeke probleminin çözüm sonucu

Dal		Mesafe
1-31	(1-31)	190
1-33	(1-31)	69
1-46	(1-46)	187
2-44	(2-44)	185
3-32	(3-32)	165
3-64	(3-64)	114
5-19	(5-19)	92
5-60	(5-60)	114
9-20	(9-20)	125
9-48	(9-48)	100
10-45	(10-45)	136
11-16	(11-16)	94
11-43	(11-43)	110
12-49	(12-49)	115
13-56	(13-56)	97
13-65	(13-65)	170
14-54	(14-54)	114
15-7	(7-15)	122
16-10	(10-16)	150
18-37	(18-37)	111
19-66	(19-66)	105
21-47	(21-47)	96
23-12	(12-23)	144
23-62	(23-62)	133
24-29	(24-29)	144
25-4	(4-25)	185
25-36	(25-36)	206
27-63	(27-63)	138
28-52	(52-28)	44
29-61	(29-61)	100
29-69	(29-69)	76
32-15	(25-32)	50
34-59	(34-59)	131
35-9	(9-35)	126
37-74	(37-74)	181
39-22	(22-39)	62
40-50	(40-50)	93
40-71	(40-71)	111
41-34	(34-41)	111
42-70	(42-70)	114
43-3	(3-43)	97
43-26	(26-43)	78
44-23	(23-44)	101
45-35	(35-45)	36
46-27	(27-46)	80
49-13	(13-49)	85
50-38	(38-50)	102
50-51	(50-51)	77
50-68	(50-68)	75
52-55	(52-55)	165
53-8	(8-53)	159

Öneri C:1 S:1

54-11	(11-54)	102
54-41	(41-54)	37
55-5	(5-55)	130
55-57	(55-57)	168
56-72	(56-72)	89
56-73	(56-73)	96
59-17	(17-59)	194
59-39	(39-59)	122
60-58	(58-60)	107
61-28	(28-61)	137
61-53	(53-61)	76
62-24	(24-62)	130
63-2	(2-63)	109
65-30	(30-65)	203
66-40	(40-66)	111
67-14	(14-67)	160
68-42	(42-68)	146
69-25	(25-69)	124
71-6	(6-71)	76
71-18	(18-71)	112
72-21	(21-72)	133
74-67	(67-74)	89

Toplam Mesafe = 8616

100 km

ŞEKİL 2 : ŞEBEKE MINİMİZASYONUNUN ÇÖZÜMÜ

ZAMAN SERİLERİNDE ÜSTEL DÜZELTME MODELLERİ VE BİR UYGULAMA

Yrd. Doç.Dr. Şehamet BÜLBÜL*

1. Giriş

Günümüzün artan rekabet koşulları ve belirsizlik ortamı ülkelerin ve işletmelerin gelecekle ilgili çeşitli tahminler yapmalarını zorunlu hale getirmektedir. Bu birimlerin yaşamlarını devam ettirmeleri ve gelişmeleri ise geleceğe ilişkin tahminlerin önemini daha da arttırmaktadır. Çeşitli değişkenlerin gelecekte alacakları değerlerin belirlenebilmesi, bu değişkenlerin geçmişteki değerlerin bilinmesi ile olanaklı olur. Tahminlerin yapılabilmesi için geçmiş hakkında bilgi etme etmenin uygun yollarından biri zaman serilerinin analizidir.

Zaman serilerinin analizi, bir olaya ait geçmişteki verilerin incelenmesi, belirli eğilimlerin ortaya çıkarılmak ileriye dönük tahminlerin yapılması temeline dayanır. Yani incelenen olayın aldığı değerlerin değişimi zamana bağlanmakta ve çeşitli faktörlerin etkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan zaman serilerinin bu faktörlerden nasıl etkilendiği incelenerek gelecekteki alacağı değerlerde belirlenmeye çalışılmaktadır.

Zaman serilerinin gelecek devre değerlerinin tahmini için çeşitli yöntemler kullanılır. Burada bu yöntemlerden üstel tahmin modelleri teorik olarak açıklanarak, bu açıklamalar bir uygulama üzerinde gösterilecektir.

2. ÜSTEL DÜZELTME MODELİ:

Zaman serilerinin gelecekte alacağı değerlerin tahmininde kullanılan üstel düzeltme yöntemi serideki değerlere farklı ağırlıklar veren bir tahmin tekniğidir. Yöntemin önemli yararı az sayıda veri ile uygulanabilirliğidir. Bir zaman serisindeki bütün dönemlere eşit ağırlık vermek yerine, son dönemlere ilk dönemlere göre daha fazla ağırlık veren bu yöntem, tahmin de son dönemlere ait değerlerin daha etkili olacağı esasını benimsemektedir. Yöntemin genel ifadesi; E_t üstel düzeltilmiş değerleri, Y_t gözlem değerlerini, W ağırlıkları göstermek üzere;

$$E_t = WY_t + (1-W)E_{t-1}$$

şeklinde ifade edilebilir.

Yöntemin uygulanmasında önce değerleri 0 ile 1 arasında değişen bir düzeltme faktörü (W) belirlenir.

($0 \leq W \leq 1$) ikinci dönemden başlanarak her dönemin üstel düzeltilmiş değerleri bulunur. Burada ilk dönemin değerinin hesabı olanaklı olmadığından gözlem değeri üstel düzeltilmiş değer olarak alınır.

$$E_1 = Y_1$$

$$E_2 = WY_2 + (1-W)E_1$$

$$E_3 = WY_3 + (1-W)E_2$$

⋮

⋮

$$E_t = WY_t + (1-W)E_{t-1}$$

Ağırlıklar her bir önceki dönemde daha küçüktür. Son dönemlere doğru ağırlıklar artmaktadır.

$$E_t = WY_t + (1-W)E_{t-1}$$

ifadesinde E_{t-1} 'in değeri yerine konursa,

$$E_t = WY_t + (1-W)[WY_{t-1} + (1-W)E_{t-2}]$$

olur. Buradan,

$$E_t = WY_t + W(1-W)Y_{t-1} + (1-W)^2E_{t-2}$$

elde edilir. E_{t-2} 'nin değeri yerine konursa,

$$E_t = WY_t + W(1-W)Y_{t-1} + (1-W)^2[WY_{t-2} + (1-W)E_{t-3}]$$

olur. ve

$$E_t = WY_t + W(1-W)Y_{t-1} + W(1-W)^2Y_{t-2} + (1-W)^3E_{t-3}$$

elde edilir. İşlemlere devam edildiğinde ağırlıklar sırası ile

$W(1-W), W(1-W)^2, W(1-W)^3, \dots$ şeklinde olacaktır. n dönemlik bir seride ilk dönemin ağırlığı $W(1-W)^{n-1}$ olacaktır.

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü Öğretim Üyesi

Öneri, C:1 S:1

Üstel düzeltme yönteminde son dönemin üstel düzeltilmiş değeri, gelecek dönemlerin tahmin değerleri olarak alınır.

$$\begin{aligned} F_{t+1} &= E_t \\ F_{t+2} &= F_{t+1} = E_t \\ F_{t+3} &= F_{t+2} = F_{t+1} = E_t \\ &\vdots \\ &\vdots \\ &\vdots \end{aligned}$$

3.HOLT-WINTERS MODELİ

Holt-Winters tahmin modeli üstel düzeltme yönteminin geliştirilmiş özel bir şeklidir. Yöntem üstel düzeltme yönteminde olduğu gibi dönemlere farklı ağırlıklar verir. Üstel düzeltme yönteminden farkı ise zaman serisindeki trendi tanımlamasıdır. Bu yöntem hem üstel düzeltme (E_t) hem de trend (T_t) bölümlerini içerir. Trend bölümü üstel düzeltilmiş değerin hesaplanmasında kullanılır. Üstel düzeltilmiş değer ile trend değeri ağırlıklı ortalama olarak ifade edilir. E_t ve T_t değerleri şu şekilde elde edilir.

$$\begin{aligned} E_t &= WY_t + (1-W)(E_{t-1} + T_{t-1}) \\ T_t &= V(E_t - E_{t-1}) + (1-V)T_{t-1} \end{aligned}$$

Eşitliklerin herbirinde değerleri 0 ile 1 arasında değişen ($0 \leq W \leq 1$ ve $0 \leq V \leq 1$) iki düzeltme faktörü mevcuttur. W E_t 'nin düzgünlüğünü kontrol etmektedir. W 'nin sifıra yakın seçilmesi zaman serisindeki eski dönemlere daha fazla önem verirken, bire yakın seçilmesi son dönemlere daha fazla önem vermektedir. Yani ağırlığın aldığı değerler tahminde ilk verilerin mi yoksa son verilerin mi daha önemli olduğunu göstermektedir.

Serinin trend bölümü ise, zaman serisindeki en yeni değişimin ($E_t - E_{t-1}$) ve önceki dönemin trend değeri (T_{t-1}) ağırlıklı ortalaması kullanılarak elde edilir. Trend bölümünde kullanılan ağırlığın sifıra yakınlığı eski trend değerlerine, bire yakınlığı serideki son değişime daha fazla önem vermektedir.

Modelin uygulanmasında ilk önce değerleri 0 ile 1 arasında değişen W ve V ağırlıkları belirlenir. Daha sonra $t=2$ döneminden başlanarak zaman serisinin (Y_t), üstel düzeltme (E_t) ve Trend (T_t) bölümleri hesaplanır. Buna hesaplamaların ikinci dönemden başlamasının nedeni ilk iki gözlem değerinin trendin ilk değerinin hesaplanmasında kullanılmasıdır.

Üstel düzeltilmiş değerler ile trend değerinin hesaplanması ise şöyle olacaktır.

E_1 ve T_1 değerleri tanımsızdır.

$$\begin{aligned} E_2 &= Y_2 \\ T_2 &= Y_2 - Y_1 \\ E_3 &= WY_3 + (1-W)(E_2 + T_2) \\ T_3 &= V(E_3 - E_2) + (1-V)T_2 \\ E_4 &= WY_4 + (1-W)(E_3 + T_3) \\ T_4 &= V(E_4 - E_3) + (1-V)T_3 \\ &\vdots \\ &\vdots \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} E_t &= WY_t + (1-W)(E_{t-1} + T_{t-1}) \\ T_t &= V(E_t - E_{t-1}) + (1-V)T_{t-1} \end{aligned}$$

Holt-Winters tahmin modeli ile bir sonraki dönemde zaman serisinin alacağı değeri tahmin etmek için son trend bölümü ile son üstel düzeltilmiş bölüm toplanır. Yani $t+1$ döneminin t 'ye kadar olan gözlem değerleri ile tahmini,

$$F_{t+1} = E_t + T_t$$

şeklinde olacaktır. Yöntemin esası, ileriye dönük tahmin yapılırken son üstel düzeltilmiş tahmin ile trendin karakterine göre beklenen artış/azalış tahmininin birleştirilmesidir. Her bir sonraki dönemin tahmini yapılırken son üstel düzeltilmiş bölüme trendin katları ilave edilmektedir.

$$\begin{aligned} F_{t+2} &= E_t + 2T_t \\ F_{t+3} &= E_t + 3T_t \\ &\vdots \end{aligned}$$

$$F_{t+k} = E_t + kT_t$$

Holt-Winters tahmin modelinde, tahminde yapılan hatalar hesaplanarak tahmin geçerliliği incelenebilir ve bu ölçütlerden yararlanılarak parametrelerin seçimi yapılabilir. Tahmin hatalarının belirlenmesinde Ortalama Mutlak Sapma (OMS) ve Ortalama Hata Karenin Karekökü (OHKK) kullanılabilir.¹

$$OMS = \frac{\sum_{t=1}^n |F_t - Y_t|}{n} \quad OHKK = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n |F_t - Y_t|^2}{n}}$$

OHKK tahminin standart hatasını hesaplamakta, bu nedenle bazı dönemlerin gerçek değerlerinin bilinmesi gerekmektedir. Bunun için de ya ileriye dönük tahmin yapıldıktan sonra belli bir dönemin geçmesi beklenip bu dönemin gerçekleşen değerleri elde edilecek veya zaman serisindeki son birkaç dönemin tahmin değerleri hesaplanarak tahminin yeterliliğinin belirlenmesine çalışılacaktır.

OMS ve OHKK gibi ölçülerin yorumlanması önemlidir. Değerlendirmenin içerdiği dönemin sayısı model seçiminde verilecek karar üzerinde önemli bir faktördür. Önemli olan bir diğer faktör ise, ileriye dönük yapılacak tahminin uzunluğudur. Yani ileriye dönük yapılacak tahmin kaç dönem için yapılacaktır. Ancak zaman serisinin gerçek değerleri gözlenmeden önce gelecek dönem tahminin güvenilirliğinin araştırılmasında tesadüfi hata terimine sahip regresyon modellerinden yararlanılabilir.

4. UYGULAMA

Bu bölümde Türkiye'nin 1971-1992 yılları arasındaki toplam turizm gelirlerinden yararlanılarak, turizm gelirlerinin gelecek yıllar için tahminleri üstel düzeltme ve Holt-Winters yöntemleri ile yapılacaktır. Her iki yöntem içinde farklı ağırlıklar kullanılarak farklı modeller elde edilecek ve modellerin karşılaştırılması yapılacaktır. Turizm gelirleri ile ilgili veriler Maliye Bakanlığı ve T.C. Merkez Bankası yayınlarından alınmıştır.

4.1. ÜSTEL DÜZELTME MODELİNİN UYGULANMASI

Bu yöntemde farklı ağırlıklar kullanılarak üç farklı model oluşturulmuştur. Kullanılan ağırlıklar sırası ile birinci modelde 0.5; ikinci modelde 0.3; üçüncü modelde ise 0.7'dir. Böylece hem serideki ilk değerlere hemde serideki son değerlere daha fazla önem verilerek hangi model ile yapılan tahminin daha isabetli olacağı araştırılmaya çalışılmıştır.

¹Ortalama mutlak sapma (The mean absolute deviation)

Ortalama Hata Karenin Karekökü (The mean root squared error) karşılığı olarak kullanılmıştır.

TABLO-1

YILLAR	TURİZM GELİRLERİ (1000 \$)	MODEL I E_t (W=0.5)	MODEL II E_t (W=0.3)	MODEL III E_t (W=0.7)
1971	62.857,0	62.857,0	62.857,0	62.857,0
1972	103.731,0	83.294,0	75.119,2	91.468,8
1973	171.477,0	127.385,5	104.026,5	147.474,5
1974	193.684,0	160.534,8	130.923,8	179.821,2
1975	200.861,0	180.697,9	151.904,9	194.549,1
1976	180.456,0	180.576,9	160.470,2	184.683,9
1977	204.877,0	192.726,9	173.792,2	198.819,1
1978	230.398,0	211.562,5	190.773,9	220.924,3
1979	280.727,0	246.144,8	217.759,8	262.786,2
1980	326.654,0	286.399,4	250.428,1	307.493,7
1981	381.268,0	333.833,7	289.680,1	359.135,7
1982	370.320,0	352.076,9	313.872,1	366.964,7
1983	411.088,0	381.582,5	343.036,9	397.851,1
1984	839.479,0	610.530,8	491.969,5	706.990,6
1985	1.481.639,0	1.046.084,9	788.870,4	1.249.244,5
1986	1.215.082,0	1.130.583,5	916.733,9	1.225.330,8
1987	1.721.117,0	1.425.850,3	1.158.048,8	1.572.381,1
1988	2.355.000,0	1.890.425,2	1.517.134,2	2.120.214,3
1989	2.557.000,0	2.223.712,6	1.829.093,9	2.425.964,3
1990	3.225.000,0	2.724.356,3	2.247.865,7	2.985.289,3
1991	2.654.000,0	2.689.178,2	2.369.706,0	2.753.386,8
1992	3.699.000,0	3.164.089,1	2.750.494,2	3.373.316,0

Farklı ağırlıklarla elde edilen modellerle iki farklı tahmin yapılmıştır.

i) İlk önce 1990 yılına kadar veriler kullanılarak sonraki yılların tahminleri yapıлып, gerçekleşen değerler ile tahmin değerleri arasında sapmalar bulunup hangi ağırlık kullanılarak elde edilen modelin daha iyi sonuç verdiğine bakıldığında şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

	Model I	Model II	Model III
1990 yılı üstel düzeltme değeri	2.724.356,3	2.247.865,7	2.985.289,3

Modelde geleceğe dönük tahminler

$F_{t+1}=E_t$; $F_{t+2}=E_{t+1}$; $F_{t+3}=E_{t+1}$
olarak yapıldığından, tahmin değerleri:

	Model I	Model II	Model III
1991	2.724.356,3	2.247.865,7	2.985.289,3
1992	2.724.356,3	2.247.865,7	2.985.289,3
1993	2.724.356,3	2.247.865,7	2.985.289,3

olarak elde edilir. Gerçekleşen değerler ile tahminler arasındaki sapmalar ise şöyledir: (1993 yılı Kasım sonu itibari ile gerçekleşen değer 3.802.000 \$ 'dır.)

	Model I	Model II	Model III
1991	-70.356,3	406.134,3	-331.289,3
1992	974.643,7	1.451.134,3	713.710,7
1993	1.077.643,7	1.554.134,3	816.710,7

serideki son dönemlere daha fazla önemin verildiği üçüncü modeldeki sapmaların daha az olduğu görülmektedir.

ii) Bu yöntemin ileriye dönük uzun dönemlik tahminlerde kullanılması fazla güvenilir olmayacağı gerekçesiyle 1992 yılına kadar veriler kullanılarak sadece 1993 yılı değeri tahmin edildiğinde ise, 1992 yılı değeri 1993 yılı tahmini olarak ele alınacağından, tahminler farklı modeller için şöyle olacaktır:

	Model I	Model II	Model III
1993 tahmini	3.164.089,1	2.750.494,2	3.373.316,0
1993 sapması	637.910,9	1.051.505,8	428.684,0

Üçüncü modelin burada da daha az sapma verdiği görülmektedir. Ancak 1993 yılı verisi 11 aylık olduğundan bütün modellerdeki sapmalar daha da büyüyecektir.

4.2. HOLT - WINTERS MODELİNİN UYGULANMASI

Yöntemin uygulanmasında üstel düzeltilmiş bölüm ile trend bölümünde hem eşit hem de farklı ağırlıklar verilerek dört ayrı model oluşturulmuştur. Birinci ve dördüncü modelde her iki bölümde de eşit ağırlık verilmiş, ancak ilk modelde serideki ilk ve son değerlere aynı derecede önem verilirken, don modelde son verilere daha fazla önem verilmiştir. İkinci modelde üstel düzeltilmiş bölümde serideki ilk değerlere az son değerlere fazla önem verilirken, trend bölümünde ilk değerlere fazla, son değerlere az önem verilmiş, Üçüncü modelde ise ikinci modelin tersi ağırlıklar uygulanmıştır.

Tablo 2

Yıllar	Turizm Gelirleri (1000\$)	Model I		Model II		Model III		Model IV	
		E_t (W=0.5)	T_t (W=0.5)	E_t (W=0.7)	T_t (W=0.3)	E_t (W=0.3)	T_t (W=0.7)	E_t (W=0.7)	T_t (W=0.7)
1971	65.857	--	--	--	--	--	--	--	--
1972	103.731	103.701,0	40.874,0	103.731,0	40.874,0	103.731,0	40.874,0	103.731,0	40.874,0
1973	171.477	158.041,0	47.592,0	163.415,4	46.517,1	152.666,6	46.517,1	163.415,4	54.041,3
1974	193.684	199.968,5	44.604,8	198.558,6	72.216,4	197.553,8	45.362,2	200.815,8	42.392,7
1975	200.861	222.563,1	33.754,7	221.835,2	57.534,5	230.285,5	36.534,9	213.565,3	21.642,5
1976	180.456	218.386,9	-4.176,2	210.130,1	36.762,6	240.911,1	18.398,4	196.881,5	-5.185,9
1977	204.877	209.543,9	-4.423,6	217.481,7	27.939,3	242.979,8	6.967,6	200.922,6	1.273,0
1978	230.398	217.759,2	6.003,5	235.135,2	24.853,6	244.082,6	2.862,2	221.937,3	15.092,2
1979	280.727	252.244,9	20.244,6	274.505,5	29.208,6	257.079,5	9.656,5	267.617,8	36.504,0
1980	326.654	299.571,8	33.785,8	319.772,0	34.025,9	284.921,4	22.476,3	319.894,3	47.544,8
1981	381.268	357.312,8	45.763,4	373.026,9	39.794,6	329.558,8	37.989,1	377.119,3	54.320,9
1982	370.320	386.698,1	37.574,4	383.070,5	30.869,3	368.379,5	38.571,2	388.656,1	24.372,0
1983	411.088	417.680,3	34.278,3	411.943,5	145.191,6	408.191,9	39.440,0	411.670,0	23.421,3
1984	839.479	645.718,8	131.158,4	754.775,8	204.483,8	565.186,0	121.727,9	718.162,7	222.571,3
1985	1.481.639	1.129.258,1	307.348,9	1.324.925,2	314.183,5	925.331,4	288.620,2	1.125.462,5	291.787,1
1986	1.215.082	1.325.844,5	251.967,7	1.342.290,0	225.137,9	1.214.290,7	288.857,6	1.275.732,3	192.725,0
1987	1.721.117	1.649.464,6	287.793,9	1.675.010,3	257.412,6	1.568.538,9	334.631,0	1.645.319,1	316.528,3
1988	2.355.000	2.146.129,3	392.229,3	2.228.226,9	346.153,8	2.038.718,9	429.51,3	2.237.054,2	509.173,1
1989	2.557.000	2.547.679,3	396.889,7	2.562.214,2	342.503,9	2.494.863,9	448.156,1	2.613.768,2	416.451,7
1990	3.225.000	3.225.784,5	466.997,5	3.128.915,4	409.763,1	3.027.614,0	507.371,9	3.166.566,0	511.894,0
1991	2.654.000	3.102.891,0	242.552,0	2.919.403,6	223.980,6	3.270.690,1	322.364,8	2.961.388,0	9.908,6
1992	3.639.000	3.492.221,5	315.941,3	3.490.315,3	328.059,9	3.606.838,4	332.013,3	3.438.673,8	337.107,6

Üstel düzeltilmiş yöntemde olduğu gibi burada da iki farklı tahmin yapılmıştır.

i) 1990 yılına kadar veriler kullanıldığında sonraki yıl ların tahmini 1990 yılı E_t ve T_t değerlerinden hareketle hesaplanacağından bu yılın değerleri,

Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
E_t	T_t	E_t	T_t	E_t	T_t	E_t	T_t
3.084.784,5	466.997,5	3.128.915,4	409.763,1	3.027.614,0	507.371,9	3.166.566,0	511.894,0

ve geleceğe dönük tahminler

$$F_{t+1}=E_t+T_t ; F_{t+2}=E_t+2T_t ; F_{t+3}=E_t+3T_t ;$$

olarak yapıldığından tahmin değerleri:

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
1991	3.551.782,0	3.538.678,5	3.534.985,9	3.678.460,0
1992	4.018.779,5	3.948.441,6	4.042.357,8	4.190.354,0
1993	4.485.777,0	4.358.204,7	4.549.729,7	4.702.248,0

olarak elde edilir. Sapma değerleri ise şöyle olacaktır:

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
1991	-897.782,0	-884.678,5	-880.985,9	-1.024.460,0
1992	-379.779,5	-309.441,6	-403.357,8	-551.354,0
1993	-683.777,0	-556.204,7	-747.729,7	-900.248,0

En az sapmayı veren model üstel düzeltme bölümünde serideki en son değerlere trend bölümünde ilk değerlere daha fazla önem veren ikinci modeldir. Ancak 1993 yılı 12 aylık değeri dikkate alındığında bu yıl için sapmalar daha az olacaktır.

Ayrıca OMS ve OHKK değerleri hesaplandığında da aynı sonuca ulaşılmaktadır.

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
OMS	653.779,1	583.441,6	677.357,8	825.354,0
OHKK	687.458,1	629.225,4	706.619,5	849.304,8

ii) 1992 yılına kadar veriler kullanılarak 1992 yılından hareketle 1993 yılı tahmini yapıldığında;

1993 tahmini	3.808.162,8	3.818.375,2	3.938.851,7	3.775.781,4
1993 sapması	-6.162,8	-16.375,2	-138.851,7	26.218,6

1993 yılı 11 aylık gerçekleşmiş değeri 3.802.000 \$ olduğundan 12 aylık değer dikkate alındığında üçüncü modelin tek yıllık tahminde daha fazla isabetli olduğu söylenebilir.

5.SONUÇ

Üstel düzeltme ve Holt-Winters modelleri ile yapılan tahminler karşılaştırıldığında Holt-Winters modelinin daha gerçekçi (daha az sapmalı) tahminler yaptığı söylenebilir. Bunun nedeni de modelin iki bölümden meydana gelmesi yani üstel düzeltme yanında trende de yer vermesidir. Ayrıca her iki modelde de son dönemlere daha fazla ağırlık veren seçenekler daha anlamlı sonuç vermektedir. Bu sonuç üzerinde incelenen konudaki verilerin artan bir trende sahip olmasının etkisi vardır. Üstel düzeltme yönteminde son dönemin üstel düzeltme yönteminde son dönemin üstel düzeltilmiş değeri ileriye dönük yapılacak bütün dönemlerin tahminini verirken, Holt-Winters yöntemi bu değerlere her dönem trend bölümünün katlarını ilave ederek daha gerçekçi tahminlerin yapılmasını sağlar. Bu yöntemler ile ileriye dönük uzun dönemli tahminler yapmak yerine kısa süreli tahminler yapmak daha uygun olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ABRAHAM, B.;LETHOLTER. J.; Statistrtical Methods for Forecasting, Wiley, New York, 1983.

GRANGER. C. W. J.; NEWBOLD, P.; Forecasting Economics Time Series, Academic Press, New York , 1977

McCLAVE , James, T.; BENSON, P., George; Statistics for Business and Economics, fifth edition, Dellen Pub. Co., San Francisco, 1991.

MORRISON, Donald F.; Applied Linear Statistical Methods, Englewood-Cliffs, Perentice Hall, New Jersey, 1983.

PIDNYCK, Roberts S.; RUBINFELS, Daniel L.; Econometric Models and Economic Forecast, Third Edition. Mc Graw- Hill, Singapore, 1991.

T.C. Maliye Bakanlığı Yıllık Raporları

T.C. Merkez Bankası Yıllık Raporları

TURANLI, M.; GÜRİŞ, S.; AYAYDIN, A.; İstatistik temel Kavramlar ve Uygulamalar, İstanbul, 1993.

VURAN, Ateş; İstatistik III, İstanbul, 1981.

WAYNE, W., Daniel, TERRELL, James, C.; Business Statistics, Fourth Edition, Houghton-Mifflin Co.; Boston, 1986

ZAMAN SERİSİ ANALİZİ VE ÖNGÖRÜ MODELLERİ

Yrd. Doç. Dr. Işıl AKGÜL*

1. GİRİŞ

Bu çalışmada istatistik, ekonomi ve yöneylem araştırması alanlarında sıkça kullanılan zaman serisi yöntemleri ile ilgili genel bilgiler verilmekte ve örneklerle yöntemler açıklanmaktadır. Zaman serisine ait öngörü, birçok alanda karşımıza çıkmakta ve birden çok öngörü yönteminin söz konusu olduğu durumda en uygunun seçilmesi önem kazanmaktadır.

Bu makalede tek değişken (univariate) durumunda öngörü yaklaşımı üzerinde durulmakta; yani sadece bir zaman serisi değişken analize alındığında öngörü yöntemleri anlatılmakta ve bu yöntemler öngöründe kullanılmaktadır.

Zaman serisi analizinde ve öngöründe kullanılan yöntemleri beş ana başlık altında toplayabiliriz. Bunlar; "Karma Otoregresif-Hareketli Ortalamalar (ARMA)" yöntemi, "Filtre Yöntemleri", "düzleştirme (smoothing) Yöntemleri", Zaman Serisi Ayırıştırma (decomposition) Yöntemleri" ve "Yaygın Kullanılan Zaman Serisi Teknikler" olarak sıralanabilir.¹

2. bölümde zaman serisi ile ilgili kısa bir bilgi verilmektedir. 3. bölümde bazı zaman serisi öngörü yöntemleri tanımlanmakta ve bunlar kısaca anlatılmaktadır. 4. bölümde üçüncü bölümde söz edilen yöntemlerin uygulaması yapılmakta ve en iyi öngörüye karar vermek için kullanılan ölçüler ile seçim yapılmaktadır. 5. bölümde değerlendirme yapılmaktadır.

Geleneksel zaman serisi analiz metodları serinin trend, mevsimsel değişimler, diğer devri değişimler, düzensiz dalgalanmalar şeklindeki değişimleri ayırtmaktadır. Bu yaklaşım genellikle en iyi değildir, sadece değişikliğin trend ve/veya mevsimsellikten kaynaklanması durumunda önemlidir. Bu makalede değişimin kaynaklarından söz edilmeyecektir.

2. ZAMAN SERİSİ ANALİZİ

Zaman serisi, zaman içinde meydana gelen gözlemlerin bir araya toplanmasıdır ve birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Zaman serisi analiz ve öngörü yöntemleri anlatılmadan önce, zaman serisi analizde karşılaşılan bazı kavramların kısaca açıklanmasında yarar görülmektedir. Bu kavramlar; sürekli-kesikli zaman serileri, deterministik-stokastik model, serilerin durağan olup-durağan olmamaları şeklinde sıralanabilir. Zaman serileri genel olarak eğer gözlemler zaman içinde sürekli ise sürekli zaman serisi; eğer belirli bir zaman aralığındaki gözlemler söz konusu ise kesikli zaman serisi adını alırlar. Eğer zaman serisi tam olarak öngörülebiliyorsa, söz konusudur. "Üstel Düzleştirme" (exponential smoothing) yöntemleri, geleceği öngörmeye deterministik modelleri kullanırlar. Fakat birçok zaman serisi, analizde serinin geçmiş değerleri kullanılarak ancak kısmen öngörü yapılabilir. Burada gelecekte alınacak olan değerlerin bir olasılık dağılımının olduğu dikkate alınmaktadır. Sonuçta öngörüler bir güven bandı içinde verilir.²

"Otoregresif Geri Eleme" (Autoregressive Backward Elimination) yöntemi stokastik model kullanılmaktadır.

Zaman serisi analizde önemli kavramlardan birisi de "durağanlık" (stationarity) kavramıdır. Çünkü zaman serisi analizde kullanılan birçok yöntem ancak serinin durağan olması durumunda uygulanabilmektedir. Durağanlık, kısaca ortalamada sistematik değişme olmaması (trendin olmaması), varyansta sistematik değişme olmaması ve periodik değişmelerin ortadan kalkmış olması şeklinde tanımlanabilir. Eğer yukarıda sayılan özellikler seride varsa, zaman

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü Öğretim Üyesi

¹S.Makridakis(1976), "A Survey of Time Seires," International Statistical Review , Vol.44,No:1,s.28.

²J.Prins(1982), "Interactive Comparison for Forecasting Methods," Time Series Analysis içinde, ed.O.D.Anderson, North-Holland pub.Comp.:Amsterdam, s. 444.

serisinin durağan olduğundan bahsedilir.³ Ama ekonomik zaman serilerinden çok azı durağandır, seriler genellikle "Durağan Olmayan" (nonstationary) seridirler. Öyleyse durağan olmayan serilerin, durağan hale getirilmesi önem kazanmaktadır. Serinin durağan olup-olmadığı ile ilgili bilgi, serinin zamana karşı grafiğinin çizilmesi ile görülebilir. Ayrıca bu grafikten serinin trendi, mevsimsel dalgalanma, uç gözlemler (outliers) ve kesiklilik durumları da görülebilir ve grafikler, bilgisayarlar yardımı ile daha ayrıntılı olarak elde edilebilirler. Eğer seriden varyansın durağan olmadığı görülüyorsa, yani varyansta sistematik bir değişme varsa ve bu değişme ortalama ile beraber ise, serinin dönüştürülmesi önerilmektedir. Varyansta durağan olmama durumunda logaritmik dönüşüm önerilmektedir. Eğer sadece ortalamada durağan olmama söz konusu ise o zaman fark-alma ile dönüşüm önerilmektedir.⁴

Zaman serisi analizi, her alanda yaygın olarak kullanılan regresyon analizinden oldukça farklıdır. Zaman serisi analizde, birbirini takip eden gözlemler genellikle bağımsız değildir. Bu nedenle zaman dönemine dikkat etmek gereklidir. Bu bağımlılık öngörü sırasında önem kazanmaktadır, çünkü geçmiş gözlemlere dayanarak gelecek değerlerin öngörülmesi sırasında bağımlılık nedeni ile daha iyi öngörü şansı yaratmaktadır.

Analiz yapan öngörü yöntemleri içinden en iyiyi seçmek durumundadır. Öngörü yöntemleri en genel anlamda tek değişkenli (univariate) ve çok değişkenli (multivariate) öngörü yöntemleri şeklinde iki kısma ayrılıp incelenebilir.

Tek değişkenli öngörü yöntemleri, incelenecek olan zaman serisinin geçmiş gözlemlerine dayanır. Bu yöntemler genel olarak naive veya öngörü (projection) yöntemleri olarak adlandırılırlar. Çok değişkenli öngörü yöntemlerinde "açıklayıcı değişken" adı verilen bir veya daha çok sayıda değişkene bağlı olarak öngörü söz konusudur. Bunlar genel olarak "nedensel modeller" olarak adlandırılırlar.

Pratikte, iki yöntemin bileşimi sık olarak kullanılmaktadır.

Kullanılacak yöntemin seçimi; öngörünün ne amaçlı ve nerede kullanılacağına, zaman serisinin tipi ve özelliklerine, trendin olup-olmaması, mevsimselliğin olup-olmaması gibi, geçmişe ait ne kadar veri elde edilebileceğine, öngörü döneminin uzunluğuna, öngörülecek seri sayısı ve maliyetine ve analiz yapacak kişinin bilgi düzeyi ve bilgisayar programlarının elde edilebilirliğine bağlıdır. Çünkü bunlara dikkat etmeden yapılmaya başlanan veya yapılmasına karar verilen öngörü ya başarısız olacaktır veya bitirilmesi imkansız olacaktır.

3. ZAMAN SERİSİ ÖNGÖRÜ YÖNTEMLERİ

Zaman serisi analizinde kullanılan teknikler sıralanacak olursa⁵

1. Karma Otoregresif - Hareketli Ortalama (ARMA) yöntemi; bu gruba Box-Jenkins yöntemi olarak da bilinen ARIMA yöntemi de girmektedir.
2. Filtre (süzme) modelleri
3. Düzleştirme (smoothing) yöntemleri
 - a. Basit üstsel düzleştirme yöntemi
 - b. Doğrusal olmayan üstsel düzleştirme yöntemleri
 - c. Holt'un 2-parametrelili doğrusal modeli
 - d. Brown'ın 1-parametrelili doğrusal modeli
 - e. Brown'ın 1-parametrelili ikinci dereceden düzleştirme modeli
 - f. Winter'ın doğrusal ve mevsimsel düzleştirme modeli
 - g. Harrison'un harmonik düzleştirme modeli
 - h. Düzleştirilmiş mevsimsel katsayılar yöntemi
4. Zaman serisi ayrıştırma (decomposition) yöntemleri

³R.McCleay and R.A.Hay (1983), Applied Time Series Analysis: for the Social Sciences, Sage Pub.Comp.:USA, s.43.

⁴R.McCleay and R.A.Hay(1983), s.52-53

⁵S.Makridakis(1976),s.28.

- a. Mevsim bileşeni
- b. Devri bileşen
- c. Rassal bileşen
5. Yaygın kullanılan zaman serisi yöntemleri
 - a. Naive öngörü yöntemleri
 - b. Trend analizi
 - c. Regresyon analizi
 - d. Otoregresif yöntem
 - e. Ağırlıklı Hareketli Ortalama öngörü yöntemi
 - f. Eşanlı denklem sistemleri
 - g. S-eğrisi analizi

şeklinde bir ayırım yapılabilir.⁶

Bu makalede yukarıda sıralanan yöntemlerden düzleştirme (smoothing); trend analizi ve naive öngörü yöntemleri anlatılacaktır.

3.1. DÜZLEŞTİRME YÖNTEMLERİ (SMOOTHING METHODS)

Düzleştirme yöntemleri, ağırlık olarak geçmiş değerleri içeren parametreleri modelde kullanan hareketli ortalamalar yönteminin özel bir durumudurlar. Kullanmalarındaki kolaylık ve basitlikleri nedeni ile yaygın kullanım alanı bulmuşlardır. Bu öngörü yöntemi ilk olarak C.C.Hold (1957) önermiştir ve sistematik bir trend göstermeyen ve mevsimsel olmayan zaman serileri için kullanmıştır.⁷ Daha sonra Brown(1959) ve Holt ve Winters(1960) tarafından yaygın kullanılması sağlanmıştır. Bu konuya diğer bir katkı da Winters(1960) tarafından mevsimsel üstsel düzleştirme modelinin kullanımı ile yapılmıştır. Harrison(1965)'un Harmonik düzleştirme modeli ile zaman serisi analizlerinin karakteristiği değişmiştir. Düzleştirme yöntemleri, genel olarak, zaman serisi verilerdeki dalgalanmaların filtre edilmesine izin verir ve bu yolla daha kesin öngörü sağlayabilirler. Seçilen yönteme göre öngörünün görünüşü farklı olmaktadır.

3.1.1. BASİT ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

Bu tip düzleştirme modellerinde öngörü denklemi

$$X_t^* = F_{t+1} = (1-\alpha) \sum \alpha^i X_{t-i}$$

şeklinde gösterilir. α , hata terimlerinin karelerinin toplamını(SSE) minimum kılacak değer olarak seçilebilir.

Sistematik bir trendi ve mevsimselliği olmayan bir zaman serisinde ($x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$), X_{n+1} in öngörülmesinde, geçmiş dönem değerlerinin ağırlıklı toplamı kullanılır. Öngörü denklemi

$$X_{n+1} = X(n,1) = c_0 X_n + c_1 X_{n-1} + c_2 X_{n-2} + \dots = \sum c_i X_{n-i}$$

dir. Burada c parametreleri, ağırlıklardır.

Ağırlıkların geriye doğru gidildikçe azalması anlamlıdır. Bu ağırlıklar geometrik ağırlıklar olabilir. Yani zaman geçtikçe sabit bir oranda azalmaktadırlar. Ağırlık toplamının 1 olması için ,

$$\left(\sum c_i = 1 \right), \\ c_i = \alpha(1-\alpha)^i$$

⁶Sıralanan bu yöntemler dışında kalan zaman serisi analiz ve öngörü yöntemleri vardır. Bunlar özel alanlarda kullanıldığı için sıralamaya alınmamıştır.

Bu makalede yukarıda sıralanan yöntemlerden düzleştirme (smoothing), trend analizi, ağırlıklı hareketli ortalama yöntemi anlatılacak ve bunlarla ilgili uygulama yapılacaktır.

⁷Gerçekte birçok zaman serisinde trend veya mevsim özellikleri görülebilir ama burada kastedilen bu etkilerin ölçülebilmesi ve durağan seri eldesi için düzeltilmesi kastedilmektedir. Bu etkilerden arındırılması durumunda üstsel düzleştirme yöntemlerinin birçok zaman serisine uygulanması mümkün olmaktadır.

yazılır. α , sabit bir sayıdır ve $[0 < \alpha < 1]$ arasında değerler alabilir. Bu durumda

$$X(n,1) = \alpha X_n + (1-\alpha)X_{n-1} + (1-\alpha)^2 X_{n-2} + \dots$$

$$= \alpha X_n + (1-\alpha) X(n-1,1) \text{ şeklinde yazılabilir.}$$

Bu denklem hata düzeltme formunda

$$X(n,1) = \alpha [X_n - X(n-1,1)] + x(n-1,1) = \alpha e_n + X(n-1,1)$$

olarak yazılabilir.

Burada $e_n = X_n - X(n-1,1)$; n - zamanında öngörü hatasıdır.

Düzleştirme sabiti α 'nın değeri, verilen zaman serisinin özelliklerine bağlıdır. α -değeri pratikte 0.1 ve 0.3 olarak kullanılır ve uzun süreli geçmiş dönem verisine bağlı olarak öngörü yapar.

α 'nın değeri, HO süreci parametrelerinin eldesi için kullanılan yöntemle benzer bir yöntemle geçmiş verilerden elde edilir. α 'nın farklı değerleri için Öngörü Hatalarının Toplam Kareleri elde edilir; en küçük değeri veren α değeri seçilir ve bu modelde kullanılır. ⁸

3.1.2. DOĞRUSAL OLMAYAN ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMLERİ

Zaman serisi verilerin grafiği çizildiğinde değişkenin zaman içindeki seyrinin veya değişkenler arasındaki ilişkinin bir doğru olarak gösterilemeyeceği görüldüğünde daha iyi bir uyum, doğrusal olmayan fonksiyon ile sağlanıyorsa, doğrusal olmayan ilişkiler söz konusudur. Yaygın olarak kullanılan iki tip ilişki vardır. Bunlardan biri parabol, diğeri ise log-doğrusal fonksiyondur.

Parabolün genel gösterimi

$$Y = a + b_1 X_1 + b_2 X_1^2$$

şekindedir. Hesaplaması kolaydır ve bilgisayar programlarında da kolayca çözüm elde edilir.

Çözüm için 2-değişkenli regresyon modeli gibi düşünülür;

$$X_1^2 = X_2$$

olarak alınır ve denklem

$$Y = a + b_1 X_1 + b_2 X_2$$

şekline dönüştürülür. Tahmin, En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile yapılır.

Aynı şekilde değişkenin daha yüksek derecelerde daha iyi uyum sağladığı görülürse, eğri

$$Y = a + b_1 X + b_2 X^2 + b_3 X^3$$

üçüncü dereceden parabol olarak gösterilir ve benzer dönüşümle 3-değişkenli regresyon modeli şeklinde çözüme gidilir.

Eğer analiz yapan

$$Q = \alpha P^{\beta_1} Y^{\beta_2}$$

şeklinde bir fonksiyonun kullanımını uygun görmüşse, denklemde parametrelerin doğrusal olmaması söz konusudur. Parametreleri doğrusal hale getirmek amacı ile denklemin iki taraflı logaritması alınarak doğrusal hale getirilir ve parametre tahminleri EKK yöntemi kullanılarak elde edilebilir. Analizde kullanılacak olan denklem

$$\ln Q = \ln \alpha + \beta_1 \ln P + \beta_2 \ln P$$

logaritmik-doğrusal hale girmiştir.

3.1.3. BROWN' IN ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

Brown öngörü için basit (simple), doğrusal (linear) ve ikinci dereceden (quadratic) düzleştirme yöntemlerini önermektedir. Bu yöntem Brown'ın 1-parametrelili doğrusal modeli ve ikinci dereceden düzleştirme modeli olarak da adlandırılmaktadır.

Brown yönteminde zaman serisi veriler, tercih edilen düzleştirme tipine bağlı olarak bir, iki veya üç defa düzleştirilir. Yöntem, incelenecek olan zamana serisine (X_1, X_2, X_3, \dots) ait düzleştirilmiş serilerin (S_1, S_2, S_3, \dots) hesaplanmasında kullanılır.

Bu işlemler sırasında aynı düzleştirme sabitini kullanırlar. Bu sabit, α olarak bilinir ve hata terimleri (artıkların) varyanslarını minimize eden değer olarak bulunur. α , 0 ile 1 arasında

⁸ C. Chatfield(1989) " The Analysis of the Time Series: An Introduction," Chapman and Hall Pub.Comp.:USA.,,s.70.

değerler alabilir. [$0.0 < \alpha < 1.0$]

α 'nın değerinin küçük olması, önceki gözlemlere daha fazla ağırlık verildiğini gösterir.

Brown'ın Doğrusal Düzleştirme Yöntemi verilere doğrusal bir trend varsayarak öngörü sağlar, İkinci-dereceden düzleştirme yöntemi ise verinin 2.dereceden bir polinomial olarak karakterize edilen bir trendle belirlendiğini varsayar.

Brown'ın 1-parametrelili doğrusal modeli, mevsimsel olmayan öngörü sağlar. Brown'ın modeli aşağıdaki üç denklem ile tanımlanabilir.

$$X_t^* = a X_{t-1} + (1-a) X_{t-1}^*$$

$$X_t^* = a X_t + (1-a) X_{t-1}^*$$

ve X_t^* , ikili üstsel düzleştirme ise öngörü modeli

$$F_{t+i} = 2 X_t^* - X_t + \frac{a}{(1-a)} (X_t^* - X_t) i$$

dir.

Brown'ın 1-parametrelili ikinci dereceden (quadratic) düzleştirme modeli ise trendin doğrusal olmadığı ve ikinci dereceden olduğu durumlarda kullanılmaktadır.

Brown'ın yönteminde öngörünün yapılışı şu şekilde özetlenmektedir.⁹

Her bir $i=1,2,3,\dots,n$ değeri için aşağıdaki iki basamak, düzleştirilmiş seriyi hesaplamada kullanılır, eğer verilerden elde edilen veya araştırmacı tarafından belirlenen değerler A,B,C, ise, ilk olarak, bir dönem ileri için S_i hesaplanır.

$$S_i = A + B + 5 C$$

İkinci olarak A, B ve C katsayıları düzeltilir ve kontrol (update) edilir.

$$A = X_i + (1-\alpha)^3 (S_i - X_i)$$

$$B = B + C - 1.5 (\alpha)^2 (2-\alpha) (S_i - X_i)$$

$$C = C - (\alpha)^3 (S_i - X_i) \text{ gibi.}$$

Eğer A,B,C nin başlangıç değerleri (initial values) aşağıdaki gibi ise;

$$A = X_1 - B - 0.5 C$$

$$B = X_2 - X_1 - 1.5 C$$

$$C = X_1 - 2X_2 + X_3$$

öngörü aşağıdaki denklem kullanılarak yapılır.

$$F = A + B (t) + C (t)^2 / 2$$

buradaki A;B;C, düzeltme ve kontrol etme katsayıları.

$t = 1$ için bir dönem ileriye dönük, $t=2$ iki dönem ileriye dönük öngörü sağlanacaktır.

3.1.4. HOLT'UN DOĞRUSAL ÜSTEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

Bu yöntem Holt'un 2-parametrelili doğrusal modeli olarak da bilinmektedir.

Holt yönteminde zaman serisi veri, iki ayrı düzleştirici sabit kullanılarak iki kere düzleştirilir. Bu sabitler α ve β olarak bilinirler. Bunlardan α , orjinal veriden elde edilen tahmini düzleştirir ve "düzleştirme sabiti" olarak adlandırılır. α ise "doğrusal düzleştirme" sabitidir ve tahmin edilen trendi düzleştirir.

Her iki sabit de 0 ile 1 arasında değerler alabilmektedir; $0 < \alpha < 1$; $0 < \beta < 1$.

Holt'un önerdiği model;

$$X_t^* = \alpha X_{t-1} + (1-\alpha) (X_{t-1}^* + b_{t-1}^*)$$

şeklindedir. Bu denklemde

$$b_t^* = \beta (X_t^* - X_{t-1}^*) + (1-\beta) b_{t-1}^* \text{ ve}$$

$F_{t+\tau} = X_t^* + b_t^* (r)$ dir. τ ise istenen öngörü dönemidir.

3.1.5. WINTERS'IN MEVSİMSEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

⁹ J. Prins(1982), s.448.

Eğer serinin hem trendi, hemde mevsimsel değişmesi varsa öngöründe Winters'in (1960) önerdiği yöntem kullanılır; bu yöntem, Holt modeline bir parametre ve bir mevsimsellik denklemi eklenmektedir, Holt yönteminin bir uzantısıdır Winters'in mevsimsel düzeltme yöntemi daha sonra Holt-Winters üstsel düzeltme yöntemi olarak bilinen yöntem şekline girmiştir. Modelde üstsel düzeltme ile düzeltilen edilen trend ve mevsimsel terim kullanılmaktadır.

Winters'in mevsimsel düzeltme yönteminde zaman serisi veri, 3 kere düzeltilir. Yöntemde üç sabit kullanılmaktadır ve bunlar α , γ ve β olarak bilinirler. α , orjinal seriyi düzeltir ve "düzeltme sabiti" olarak ; γ , mevsim etkisini düzeltir ve "mevsimsel düzeltme sabiti" olarak ; β ise trendi düzeltir ve "doğrusal düzeltme sabiti" olarak adlandırılır. Bu parametreler 0 ile 1 [$0 < \alpha, \beta, \gamma < 1$] arasında değer almaktadır.

Winters'in modeli

$$X_t^* = a \frac{X_t}{S_{t-L}^*} + (1-a) (X_{t-1}^* + b_{t-1}^*)$$

şeklindedir. Bu denklemden L; mevsimsellik uzunluğudur.

$$b_t^* = b (X_t^* - X_{t-1}^*) + (1-b) b_{t-1}^*$$

$$S_t^* = \gamma \frac{X_t^*}{S_{t-L}^*} + (1-\gamma) S_{t-L}^*$$

dir. Öngörü için

$$F_{t+\tau} = (X_t^* + \tau b_t^*) S_{t-L+\tau}^*$$

denklemini kullanılır.

3.1.6. HOLT-WINTERS ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

Winters(1960) 'in çalışmasına dayanılarak elde edilmiş olan bu yöntemde trend ve mevsimsellik terimi, üstsel düzeltme yöntemi düzeltilmektedir.

Bu yöntem, üçlü üstsel düzeltme yöntemi olarak da bilinir. Çünkü üç tane düzeltme ve kontrol denklemi vardır.¹⁰ Bunlar

$$sa_t = \alpha s_t / f_{t-p} + (1-\alpha) sa_{t-1} + r_{t-1} \quad (1)$$

$$f_t = \beta s_t / sa_t + (1-\beta) f_{t-p} \quad (2)$$

$$r_t = \gamma(sa_t - sa_{t-1}) + (1-\gamma) r_{t-1} \quad (3)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Denklemden;

t= cari dönem

p= 12 aylık mevsimsel dönem (period of seasonality)

s_t = en son gözlem

sa_t = t dönemindeki bugünkü ortalama

f_t = t-dönemi için tahmin edilen mevsimsel faktörler

r_t = " " " " " trend terimi

α, β, γ , ağırlıklardır ve sınırları [0-1] arasındadır. Bu ağırlıklar, düzeltme sabiti olarak adlandırılırlar ve doğrusal olmayan EKK yöntemi ile tahmin edilirler.

t-zamanı için öngörü

$$s_{t,h} = (sa_t + hr_t) f_{t-p+h} \quad h=1,2,\dots,p$$

denklemini ile hesaplanır.

(1) nolu denklem, basit üstsel düzeltme denklemi olarak adlandırılır. Trend ve mevsimsellik faktörler kullanılmaz.

(1) ve (2) veya (1) ve (3) ikili (double) üstsel düzeltme olarak adlandırılır. Ya trend, yada mevsimsellik faktörü kullanılmaz. (1)(2) ve (3) üçlü üstsel düzeltme (triple exp.sm) olarak

¹⁰ J. Prins(1982), ss.446-447.

adlandırılır. Holt-Winters'in düzleştirme yönteminde öngörünün yapılış şekli şöyle özetlenebilir.¹¹

Aylık verilerle çalışılmakta iken L_t , T_t ve I_t sırası ile yerel seviye, trend ve mevsim endexini gösterebilir. T_t nin cari değerlerde aylık olarak artması veya azalması beklenir.

Eğer mevsim değişiklikleri modelde çarpım halinde ise düzeltme ve kontrol etme denklemleri

$$L_t = \alpha (X_t / I_{t-12}) + (1-\alpha) (L_{t-1} + T_{t-1})$$

$$T_t = \gamma (L_t - L_{t-1}) + (1-\gamma) T_{t-1}$$

$$I_t = \beta (X_t / L_t) + (1-\beta) I_{t-12}$$

olarak yazılır ve t-dönem öngörüsü

$$X(t,k) = (L_t + k T_t) I_{t-12+k}; \quad k=1,2,\dots,12 \text{ için}$$

ile elde edilmektedir.

Hata düzeltme formunda

$$T_t = T_{t-1} + \alpha \gamma e_t / I_{t-12}$$

yazılır ve düzleştirme parametresi artık $(\alpha \gamma)$ olmaktadır.

Kullanıcının izlemesi gereken sıra ise şöyle sıralanmaktadır:

İlk olarak serinin L_t , T_t ve I_t ile ilgili başlangıç değerleri elde edilmelidir.

Sonra eldeki geçmiş dönemi kapsayan zaman serisi verilerden Σe_t^2 'yi minimum yapacak olan α , γ , β değerleri tahmin edilmelidir. Mevsimsel indisin düzenli bir aralık içinde normalize edilip edilmeyeceğine karar verilmelidir ve otomatik olan veya olmayan yaklaşımdan biri seçilir. Çözüm sağlanmış olur.

3.2. NAIVE ÖNGÖRÜ

Öngörü, öngörülecek olan değişkenin sadece geçmiş değerlerini kullanılarak yapılır ve diğer değişkenlerle ilişkisi dikkate alınmaz.

Bir ürünün satışı ile ilgili öngörü için, o ürünün sadece geçmişteki satış miktarları veya değerleri ele alınır ve bu bilgiler kullanılarak öngörü yapılır. Çabukluk sağladığı ve masrafsız olduğu için kullanılır. Burada gelecek dönemde geçmişteki ile aynı olacağı varsayılır. Naive öngörü, standart bir karşılaştırma aracı olarak görülebilir.

Basit öngörü modeli olarak adlandırılan modelde incelenen değişkenin sadece geçmiş değerleri gereklidir, istatistiksel bir yöntem kullanılmaz. Geçmiş dönemin, bugünün en iyi göstergesi olduğu kabul edilir ve öngörü

$$X_{t+1} = X_t$$

şeklinde ifade edilir. X_t , zaman serisi verinin bugünkü değeri, X_{t+1} ise öngörü değeridir.

Eğer öngörüsü yapılacak olan serinin kesin bir trendi gözleniyorsa, öngörü trendin yönüne göre yapılır.

Örneğin

$$X_{t+1} = X_t + (X_t - X_{t-1})$$

şeklindeki bir öngörü modelinde, bugünkü değerine en son iki dönemin gözlenen değerlerinin dönemden döneme gösterdiği değişiklik eklenir veya

$$X_{t+1} = X_t (X_t / X_{t-1})$$

şeklindeki model, değişim oranının son iki dönem değerlerindeki mutlak değişmeden daha önemli olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Öngörü yapacak kişi mutlak değişimin veya değişim oranının önemli görülmesine göre modelini seçecektir.

$$\text{Ayrıca } X_{t+1} = X_t + \frac{\sum [X_{t-i} - X_{t-(i+1)}]}{n+1}; \text{ mutlak değişme}$$

$$X_{t+1} = X_t \left[\frac{\sum X_{t-i}}{X_{t-(i+1)}} \right] \frac{1}{n+1}; \text{ değişim oranı}$$

şeklindeki modellerden birini de seçebilir. Burada n, değişim sayısıdır ve sonuçlar n'in

¹¹ C.Chatfield(1989), s s.70-71

değerine göre farklılık gösterecektir.¹² Bu modellerin öngöründe başarılı olmaları, seçilen dönemdeki trendin güçlü olması ile mümkündür. Eğer verideki değişiklikler trendden daha önemli ise, bu değişiklikler öngörüyü de etkileyecektir.

3.3.TREND ANALİZİ veya TREND EĞRİSİNİN EKSTRAPOLASYONU

Trend; ortalamada görülen uzun-dönemdeki değişmeler şeklinde tanımlanabilir. En basit trend, [Doğrusal Trend + Şok] şeklinde gösterilir. Bu durum

$$X_t = a + b T_t + e_t \quad (1)$$

olarak ifade edilir. Denklemda a ve b, parametreleri gösterir. e_t ise 0 ortalama ve sabit varyansla normal dağılan rassal hata terimidir.

Bu modelde trend terimi ($a+bT_t$) dir. Bazen de trend olarak b eğimi kabul edilmektedir; bu durumda trend, bir birim zamanda ortalama seviyede meydana gelen değişme olarak tanımlanmaktadır. (1) nolu denklem, zamanın deterministik bir fonksiyonu şeklindedir ve global doğrusal trend olarak adlandırılır. Ayrıca trend, doğrusal olmayabilir. Örneğin ikinci dereceden (quadratic) olabilir. Zaman serisi verilerde sınır varsa sık kullanılan yöntemdir.

Ayrıca tek bir değişken durumunda öngörü için en uygun metoddur. Öngörü yapılırken, geçmiş ekonomik önceliklerde, şartlarda, gelecekte önemli değişiklik olmayacağı varsayımı yapılır. Bu teknikte zaman serisinin (bağımlı değişken) geçmiş değerleri kullanılarak geleceğe ait değerleri elde edilir. Daha etkin sonuçlara ulaşmak için örnek hacminin nisbeten geniş olması (en az 20) gereklidir.

Zaman serisi analizde sık kullanılan bir yöntem olan trend ekstrapolasyonu, regresyon analizi yöntemi kullanılarak yapılır. Bu basit formda bağımsız değişken zamandır ve bağımlı değişken öngörülecek olan değişkendir. Regresyon analizinde bağımlı değişkenin gösterdiği eğilime göre eğrinin uyumu bulunur, parametreler tahmin edilmiş olur.

Uzun-dönem öngörüsü için, zaman serisinin trend eğrisi veya büyüme eğrisinin uyumunun bulunması ve ekstrapolasyonunun bulunması yararlıdır. Eğri polynomial, üstel, logistic veya Gompertz eğrisi şeklinde olabilir. En az 7-10 yıllık geçmiş dönem verisine gerek vardır ve eldeki dönem sayısının yarısından fazla dönemi kapsayacak öngörü yapılmamasını önerirler.

Analizi yapan kişi veriye iyi uyum gösteren birkaç eğri bulabilir, bu durumda farklı öngörü yapma durumundadır.

Doğrusal veya doğrusal olmayan (curvilinear) trend, EKK yöntemi ile elde edilir ve öngöründe bulunmak için trend doğrusunu ekstrapolate edilir.

Eldeki zaman serisi verilere doğrusal, quadratic, üstel-kuvvet eğrisi, Gompertz eğrisi uygulanır. Trend ekstrapolasyonunda kullanılan fonksiyonlardan bazıları aşağıda gösterilmektedir.

Basit doğrusal büyüme fonksiyonu	$Y_t = \alpha + \beta T$
İkinci dereceden (quadratic) trend:	$Y_t = \alpha + \alpha_1 T + \alpha_2 T^2$
Üstel- kuvvet eğrisi denklemi	$Y_t = \exp(a+bT)$
Bileşik (compound) büyüme fonksiyonu	$Y_t = \alpha e^{\beta T}$
Gompertz eğri denklemi	$\text{Log } Y_t = \alpha - \beta r T$
Logistik eğri denklemi	$Y_t = \alpha / (1 + \beta e^{-eT})$

Doğrusal büyüme fonksiyonu, verinin sabit olmayan bir hızda artması veya azalması durumunda kullanılır. Trendin bir birim zamanda sabit bir miktarda (β) arttığı varsayılır. Bileşik büyüme fonksiyonu sonuçta yüzde (%) olarak büyüme hızını (oranını) verir. Gompertz eğri denkleminde α, β ve r parametrelerdir ve $0 < r < 1$ dir.

¹²R.K.Chisholm and G.R.Whitaker(1974), Forecasting Methods,Dördüncü basım, Richard D.Irwin Inc.:USA, s.12.

Doğrusal, parabolik, ve diğer polinomiyal formların tahminleri EKK yöntemi ile yapılır. Compound büyüme fonksiyonu söz konusu ise iki tarafın logaritmasının alınmasından sonra, ilişki log-doğrusal forma girer ve tahminde EKK yöntemi kullanılır.

Trend eğrilerinin karşılaştırmasını yapmak için sabit büyüme hızına sahip olan değişkenler yarı-logaritmik kordinata düz bir çizgi olarak işaretlenir ve diğer değişkenlerin trendleri ile kolayca karşılaştırılabilir duruma gelirler.

3.4. OTOREGRESİF YÖNTEM

Zaman serisi verilerin birbirini takip eden gözlem değerleri birbirine sıkı bir şekilde bağlıdır ve bunlar seriden yaratılan bağımsız şoklar veya hata terimleri olarak düşünülürler. Bu şokların, 0 ortalama ve sabit varyansa sahip normal dağılımdan rassal olarak çekilmiş oldukları varsayılır. ($a_t, a_{t-1}, a_{t-2}, \dots$)

olarak gösterilen rassal şoklar mühendislikte Beyaz Gürültü (White Noise) olarak adlandırılırlar. Eğer

$$X_t = \phi_1 X_{t-1} + \phi_2 X_{t-2} + \dots + \phi_p X_{t-p} + a_t$$

ise, X değişkeninin p -inci dereceden Otoresif (AR(P)) olduğu söylenir.

Denklemden ;

X_t = ortalamadan sapma

ϕ_j : katsayılar

a_t : t -dönemi şokudur

Bu denklem tipi, çoklu regresyona benzer fakat burada X_t nin bağımsız değişkenler üzerine değil, kendi geçmiş değerleri ($X_{t-1}, X_{t-2}, \dots, X_{t-p}$) üzerine regresyonu söz konusudur,¹³

AR yönteminde karşımıza iki kavram çıkar. Bunlar Otokorelasyon fonksiyonu (OKF) ve durağanlık (stationarity) kavramlarıdır. Bir seride ;

a) eğer ortalama sistematik bir değişme yoksa, yani trendi yoksa

b) eğer varyansında sistematik bir değişme yoksa

c) sistematik değişme düzeltilebilir ise

serinin durağan olduğu söylenir. Seriyi durağan hale getirmek için orjinal serinin farkının alınması, çoğu zaman durağan seri elde etmeyi sağlar.

Durağan p -inci dereceden (AR(P)) modelin Teorik OKF ' nu

$$r_k = \phi_1 r_{k-1} + \phi_2 r_{k-2} + \dots + \phi_p r_{k-p}$$

dir. Bu denklemlerden elde edilen set, Yule-Walker denklemleri olarak adlandırılır.¹⁴

3.5. AĞIRLIKLIL HAREKETLİ ORTALAMA (AHO) ÖNGÖRÜ YÖNTEMİ

Kısa dönemli öngörü için kullanılan AHO yöntemi, basit veya üstel olarak öngörülecek değişkenin ağırlıklı hareketli ortalamasını kullanarak ekstrapolasyon yapar. Bu teknikte, mevsim değişimleri, farklı trend şekilleri tahmin edilebilir ve yöntem belli bir derecede esnekliğe izin verir.

Bu yöntemde yeni değişken,

$$S = B(S_t + a S_{t-1} + a^2 S_{t-2} + \dots)$$

şeklinde bir denklem kullanarak elde edilir, incelenen değişkenin geçmişte gözlenen değerlerinin ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanır ve "düzeltilmiş değer" (smoothed value) olarak adlandırılır.

Bu denklemde S , değişkenin düzeltilmiş değeri; S_t ise gözlenen değerdir. a ve B ise pozitif sabitlerdir; örneğin $a = 1-B$ ve B , düzeltme sabitidir.

Değişkenin geçmiş değerlerine ait ağırlık, a 'nın belirli dereceleri ile B 'nin çarpımı şeklinde elde edilir. Eğer bu değerler fraksiyonel ise, o zaman geçmiş değerlerin ağırlığı, geriye gittikçe azalır. Bu aslında ekstrapole etme olayı ile tersttir, çünkü regresyonda tüm yılların

¹³ J. Prins(1982), s. 448.

¹⁴ J. Prins(1982), s. 449

Öneri, C:1 S:1

önemi parametreleri tahmin ederken eşit değerdedir ve dolayısı ile öngöründe de eşit değerde önemlidirler.

Bu yöntemde serinin geçiş değerlerinin ağırlıklı hareketli ortalaması alınmaktadır. Ağırlıklar geometrik olarak azalmaktadır, yani bugünden en uzağa gidildiğinde en küçük ağırlık söz konusudur. Geometrik seri,

$1, (1-\alpha), (1-\alpha)^2, (1-\alpha)^3, \dots, (1-\alpha)^n$

şeklinde gösterilir. Ağırlıklı hareketli ortalama

$$X_t^* = \frac{1X_t + (1-\alpha)X_{t-1} + (1-\alpha)^2 X_{t-2} + \dots + (1-\alpha)^{n-1} X_{t-(n-1)}}{1 + (1-\alpha) + (1-\alpha)^2 + (1-\alpha)^3 + \dots + (1-\alpha)^{n-1}}$$

olarak hesaplanır. X_t^* , ortalama değeri göstermektedir.

Hesaplanan X_t^* değeri, gözlem değerlerinin (X_t) düzleşmiş öngörülerini verir.

4. ZAMAN SERİSİ ÖNGÖRÜ YÖNTEMLERİNİN UYGULANMASI

Zaman serisi öngörü yöntemlerinden düzleştirme (smoothing) yöntemleri, trend analizi ağırlıklı hareketli ortalama yöntemi üzerinde durulmuş ve bunlarla ilgili bilgi verilmiştir. Bu yöntemlerin uygulamasını yapmak amacı ile İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Endeksi (İMKB) değişken olarak seçilmiş ve 1986-1993 dönemleri arası aylık veriler kullanılarak yöntem tahminleri sonucu yapılan öngörülerle ilgili hata terimlerine ait bilgiler, başarılarını karşılaştırmak amacı ile aşağıda özetlenmiştir. Öngörü dönemi, 12 ay olarak alınmıştır.

4.1. YÖNTEMLERDEN ELDE EDİLEN ÖNGÖRÜ BİLGİLERİ

4.1.1. TREND ANALİZİ:

Tahmin edilen denklem	-2074.65 + 107.788 T
ORTALAMA HATA (OH)(ME)	7.21201E-13
ORTALAMA HATA KARE(OHK)(MSE)	6.22305E+6
ORTALAMA MUTLAK HATA(OMH)(MAE)	1675.92
ORTALAMA MUTLAK YÜZDE HATA(OMYH)(MAPE)	240.778
ORTALAMA YÜZDE HATA(OYH)(MPE) - SAPMA	114.079

4.1.2. ÜSTSEL KUVVET EĞRİSİ

Tahmin edilen denklem	EXP(4.9464 + 0.047708 T)
OH	117.249
OHK	2.90515E+6
OMH	1089.57
OMYH	42.2152
OYH veya SAPMA	-11.6043

4.1.3. BROWN'IN ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME MODELİ

4.1.3.1. BROWN'IN BASİT ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

$\alpha = 0.1$ alındığında, yani geçmiş değerlere verilen önem arttığında

OH	1086.45
OHK	5.9230E6
OMH	1165.98
OMYH	9.7721
OYH veya SAPMA	22.7721

Öneri, C:1 S:1

$\alpha = 0.8$ alındığında, yani geçmiş değerlere verilen önem azaldığında

OH	263.978
OHK	794800
OMH	471.35
OMYH	14.4431
OYH veya SAPMA	4.44965

$\alpha = 0.5$ alındığında, yani geçmiş değerlere verilen önem aynı ise

OH	387.943
OHK	1.24871E6
OMH	592.667
OMYH	17.2097
OYH veya SAPMA	6.7315

$\alpha = 0.3$ alındığında, yani geçmiş değerlere verilen önem arttığında

OH	564.752
OHK	2.22861E6
OMH	770.996
OMYH	21.6555
OYH veya SAPMA	9.98345

4.1.3.2. BROWN'IN DOĞRUSAL ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

$\alpha = 0.1$ alındığında,

OH	515.332
OHK	2.88446E6
OMH	903.328
OMYH	27.5793
OYH veya SAPMA	5.05874

$\alpha = 0.8$ alındığında,

OH	37.3644
OHK	760002
OMH	533.757
OMYH	17.0624
OYH veya SAPMA	0.13197

$\alpha = 0.5$ alındığında,

OH	85.6932
OHK	520437
OMH	439.988
OMYH	14.2921
OYH veya SAPMA	1.01096

$\alpha = 0.3$ alındığında,

OH	178.646
OHK	647494
OMH	482.81
OMYH	16.0078
OYH veya SAPMA	2.53542

4.1.3.3. BROWN'IN İKİNCİ DERECEDEDEN ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

$\alpha = 0.1$ alındığında

OH	340.431
OHK	1.68357E6
OMH	753.975
OMYH	25.1313
OYH veya SAPMA	2.10473

$\alpha = 0.8$ alındığında

OH	-4.60928
OHK	1.76384E6
OMH	767.976
OMYH	23.6667
OYH veya SAPMA	-0.13782

$\alpha = 0.5$ alındığında,

OH	9.8752
OHK	24173
OMH	8.452
OMYH	7.1934
OYH veya SAPMA	-0.17713

$\alpha = 0.3$ alındığında,

OH	61.9008
OHK	505807
OMH	444.831
OMYH	15.3188
OYH veya SAPMA	1

4.1.4.HOLT'UN DOĞRUSAL ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME MODELİ

$\alpha = 0.1 \beta = 0.1$ alındığında

OH	581.645
OHK	4.78E6
OMH	1165.2
OMYH	37.8609
OYH veya SAPMA	-6.7087

$\alpha = 0.1 \beta = 0.3$ alındığında

OH	521.85
OHK	3.39177E6
OMH	1145.82
OMYH	41.4807
OYH veya SAPMA	2.52638

$\alpha = 0.1 \beta = 0.9$ alındığında

OH	297.963
OHK	1.5838E6
OMH	793.883
OMYH	4.9559
OYH veya SAPMA	5.30745

$\alpha = 0.9 \beta = 0.1$ alındığında

OH	132.148
OHK	580109
OMH	448.81
OMYH	14.8046
OYH veya SAPMA	0.207598

$\alpha = 0.7 \beta = 0.1$ alındığında

OH	166.451
OHK	626316
OMH	466.88
OMYH	15.5647
OYH veya SAPMA	0.29133

$\alpha = 0.5 \beta = 0.1$ alındığında

OH	222.903
OHK	811348
OMH	517.128
OMYH	17.4661
OYH veya SAPMA	0.31996

$\alpha = 0.5 \beta = 0.5$ alındığında

OH	92.3335
OHK	525212
OMH	458.256
OMYH	15.6813
OYH veya SAPMA	0.65644

$\alpha = 0.9 \beta = 0.9$ alındığında

OH	30.6443
OHK	842923
OMH	562.159
OMYH	18.0268
OYH veya SAPMA	-0.03851

$\alpha = 0.7 \beta = 0.7$ alındığında

OH	53.4168
OHK	585553
OMH	474.777
OMYH	15.6702
OYH veya SAPMA	0.09804

$\alpha = 0.9 \beta = 0.7$ alındığında

OH	39.5511
OHK	713447
OMH	522.176
OMYH	16.9223
OYH veya SAPMA	0.02584

$\alpha = 0.3 \beta = 0.9$ alındığında

OH	89.8535
OHK	580842
OMH	506.233
OMYH	18.3947
OYH veya SAPMA	0.6766

4.1.5.WINTERS'IN DOĞRUSAL VE MEVSİMSSEL ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

$\alpha = 0.1 \beta = 0.1 \gamma = 0.1$ alındığında

OH	661.97
OHK	5.5292E6
OMH	1341.74
OMYH	38.9932
OYH veya SAPMA	-0.91009

$\alpha = 0.5 \beta = 0.5 \gamma = 0.1$ alındığında

OH	85.9632
OHK	590502
OMH	517.057
OMYH	17.07
OYH veya SAPMA	0.99301

$\alpha = 0.9 \beta = 0.7 \gamma = 0.6$ alındığında	
OH	19.7719
OHK	821128
OMH	606.68
OMYH	18.8385
OYH veya SAPMA	-0.25721

$\alpha = 0.9 \beta = 0.7 \gamma = 0.1$ alındığında	
OH	28.1918
OHK	812122
OMH	581.306
OMYH	18.3879
OYH veya SAPMA	-0.17403

$\alpha = 0.7 \beta = 0.7 \gamma = 0.1$ alındığında	
OH	41.1551
OHK	642981
OMH	524.425
OMYH	16.6246
OYH veya SAPMA	0.06006

$\alpha = 0.9 \beta = 0.5 \gamma = 0.1$ alındığında	
OH	41.837
OHK	702772
OMH	538.43
OMYH	17.0823
OYH veya SAPMA	0.07977

4.2. HANGİ ÖNGÖRÜ YÖNTEMİ SEÇİLMELİDİR?

Artan öngörü talebi üzerine birçok öngörü teknikleri geliştirilmiştir. Hepsinin özel kullanım yerleri vardır ve uygun-doğru tekniğin seçimi dikkat isteyen bir iştir.¹⁵ Uygulanacak metodun seçimi birçok faktöre bağlıdır. Geçmiş verilerin eldesinin mümkün olup-olmaması, öngörünün içeriği, öngörülecek dönem, harcanacak olan ve ayrılabilir olacak zaman, öngörünün maliyeti ve getirisi yöntem seçerken karşımıza çıkan ve kararımızı etkileyecek olan faktörlerdir.

Başarılı bir öngörü için şu soruların cevaplandırılması gereklidir.¹⁶

1. Öngörünün amacı nedir ve nasıl kullanılacaktır?

2. Öngörüsü yapılacak sistemin bileşenleri ve dinamikleri nedir?

3. Geleceği belirlemede geçmiş ne kadar önemlidir?

Öngöründe kullanılacak yöntemin seçimi, Reid 'e (1971) göre öngörünün dayanacağı geçmiş verilere bağlıdır.¹⁷

Özetle yazılırsa;

Eğer $n > 50$ ise yani gözlem sayısı 50 den büyükse ;

- *Seride mevsimsellik varsa ve seri durağansa
- *Seride mevsimsellik var ama seri durağan değilse
- *Seride mevsimsellik yoksa ve seri durağan ise
- *Seride mevsimsellik yoksa ve seri durağan değilse

KULLANILACAK YÖNTEM

BOX-JENKINS
BOX-JENKINS
BOX-JENKINS
BOX-JENKINS

Eğer $n < 50$ ise yani gözlem sayısı 50 den küçükse ;

- *Seride mevsimsellik varsa ve seri durağansa
- *Seride mevsimsellik varsa ve seri durağan değilse
- *Seride mevsimsellik yoksa ve seri durağansa
- *Seride mevsimsellik yoksa ve seri durağan değilse

HOLT-WINTERS
BOX-JENKINS
BROWN
BOX-JENKINS

¹⁵ J.C.chambers,S.K.Mullick and D.D.Smith(1971), "How to Choose the Righth Forecasting Technique," Harward Business Review,(July-August 1971) ,s.45.

¹⁶ J.C.Chambers,S.K.Mullick and D.D.Smith(1971),s.46-47

¹⁷ .R:D.Reid(1971), " A comparison of Forecasting Techniques on economic Time Series," Proceedings of the 1971 confenece on Forecasting.

4.3. ÖNGÖRÜ YÖNTEMLERİNİ KARŞILAŞTIRMA KRİTERLERİ

Tek değişkenli öngörü yöntemleri arasından seçim yapabilmek için verilen zaman serisine uygulanan öngörü metodlarından elde edilen öngörünün kesinliğini karşılaştırmak amacı ile bazı karşılaştırma kriterleri vardır.

Öngörü modelleri arasından seçim yapabilmek için aşağıdaki kriterler önerilmektedir.

A. Model kabul edilebilir nitelikte mi? Bunun için orjinal veriler ile model tarafından işaretlenen veriler arasındaki fark ile elde edilen artıklar(residuals) incelenir. Artıkların varyansı, artıkların karesinin toplamının ortalamasıdır ve öngörü başarısı için bu varyansın küçük olması gereklidir.; fakat küçük olmanın ölçüsü nedir? Bu ölçüt, artık varyansının orjinal varyans ile karşılaştırması sonucu, ondan küçük olmasıdır. orjinal varyans, orjinal veriler ile ortalamasından (mean) farklarının karelerinin ortalamasıdır.

Bu varyanlar arasındaki ilişki;

[1 - Artık Varyansı / Orjinal Veri Varyansı]
şeklinde verilmektedir.¹⁸

Bu oranını, modelin iyi bir model olduğunun söylenebilmesi için bire yakın olması gereklidir. Burada parametre sayısının mümkün olan en azda olması gereklidir, çünkü parametre sayısı arttıkça artık varyansı küçülür.

B. Parametre tahminleri gerçek verilere mi dayanmaktadır? Elde edilen parametrelerin 0'a eşit olması durumunda hipotez red edilebilir mi? Eğer böyle değilse, kötü parametreler kullanarak kötü bir öngörü elde edilir.

C. Öngörünün eğimi kabul edilebilir mi? Öngörü eğiminin orjinal verilerin eğimi ile benzerlik göstermesi gereklidir. Bu da ancak gözlem ile olur. Bu istatistiksel bir kriter değildir ama pratikte çok önemlidir.

D. Öngörü hatalarının analizi:

Öngörünün başarısında kullanılan bir kriterde öngörü hatalarının analizidir. Eğer X_t , t-döneminde gerçekleşen değerleri gösteriyorsa ve X_t^* , belli bir zaman dönemi için yapılan öngörü ise, öngörü hatası

$$e_t = X_t - X_t^*$$

şeklinde gösterilir. Eğer öngörü sapmasız ise $E(e_t)=0$ olacaktır. Bu istenen durum olması yanısıra her zaman gerçekleşmez. Eğer model doğru seçilmişse büyük öngörü hatası söz konusu olmaz. Bu nedenle ölçüt olarak "Beklenen Mutlak Hata" (BMH) (Expected Absolute Error) veya "Beklenen Hata Kare" (BHK) veya "Ortalama Hata Kare" (OHK) kullanılır.

BMH; $E\{ | e_t | \} = E\{ | X_t - X_t^* | \}$ ve OHK; $E(e_t^2) = E\{ (X_t - X_t^*)^2 \}$ olarak tanımlanır.

E. Sinyal Testi:

Diğer bir öngörü başarısı ölçüsü yani öngörünün sapmasız olmasını gösteren "Sinyal testi" dir. Bu ölçüt; beklenen öngörü hatasının (BÖH) öngörü hatasından ortalama mutlak sapması olarak ifade edilen beklenen hata kare (BHM) gibi bir değere bölünmesi ile elde edilir.

Eğer öngörü sapmasız ise

sinyal testi sonucu sıfıra yakın bir değer elde edilecektir.¹⁹

F: Ortalama Hata Kare (OHK) (Mean Squared Error):²⁰

¹⁸ J.Prins(1982), s. 453

¹⁹ S.Makridakis(1976),s. 53

²⁰ J.Prins(1982),s.454

Öngörü değerleri ile gerçek değerler arasındaki farkların karelerinin ortalamasıdır. Bu değer mümkün olan en küçük olması gereklidir. Bazı araştırmacılar OHK hesabında tüm gözlemleri değil, sadece son n-gözlemi alarak hesaplama yaparlar.

İlk öngörü ile elde edilmiş verilerin ilki arasındaki karşılaştırma, "birinci -basamak-öngörüsü" veya "bir-basamak-ileri-öngörü" olarak adlandırılır. OMYH ve MYH ; (dönem öngörü hatası / Gerçek gözlem değeri) oranı kullanılarak hesaplanır. Ortalama hata(OH)(ME)'nin 0 'a yakın olması beklenir. Eğer OH = 0 ise, en iyi öngörünün elde edilmiş olduğu söylenir.

OHK ve OMH değerleri, farklı yöntemlerle yapılan öngörülerin karşılaştırılmasında ve düzleştirme sonucu elde edilen öngörülerin karşılaştırılmasında kullanılan iki ölçüttür.

4.4.YÖNTEMLERİN KARŞILAŞTIRMASI VE YORUM

Düzleştirme yöntemlerinin tahmini sonucu yapılan öngörülerin karşılaştırılması , zaman serisi analizde temel hedef olan öngörünün başarılı olması için gereklidir. Çünkü doğru yöntem, çoğu zaman iyi öngörü demektir. Düzleştirme sonucu yapılan öngörülerde kullanılacak olan birçok kriter içinde en iyi kriter Ortalama Hata Kare (OHK) (MSE) ve Ortalama Mutlak Hata (OMH) (MAE) dir. Ayrıca Ortalama Hata (OH) (ME) değerinin de 0'a yakın, hatta sifira eşit çıkması iyi öngörü demektir. Ortalama Mutlak Yüzde Hata(OMYH)(MAPE) de bu arada verilmiştir. OMYH değeri küçük olan yöntem ve öngörü başarılı olmaktadır.

4.4.1. TREND VE KUVVET EĞRİSİ KARŞILAŞTIRMASI

Serimizin grafiğine baktığımızda serinin zaman içinde sürekli arttığı görülmektedir. Ayrıca serinin hem ortalamasının, hem de varyansının zamana bağlı olduğuda görülmektedir. Artışın bir trendinin olduğu noktadan hareketle trend denklemi ve üstsel kuvvet eğrisi denklemi elde edilmiş ve grafiklerine bakıldığında iyi bir uyum sağlamadıkları görülmüştür. Her iki denklemle ilgili bilgi ve yapılan 12-dönemlik öngörü ile ilgili hata terimleri analizi sonuçları IV. bölümde verilmiştir. Trend ve kuvvet eğrisi ile yapılan öngörü sonucunda elde edilen sonuçlar karşılaştırıldığında kuvvet eğrisinin daha iyi bir uyum sağladığı ve daha başarılı bir öngörü sağladığı anlaşılmaktadır. Trend denklemi ile elde edilen öngörü değerlendirmesinde kuvvet eğrisine sadece OH değerinde bir üstünlük sağladığı görülmektedir. Diğer tüm ölçütlerde kuvvet eğrisi daha küçük değerler sağlamıştır.

4.4.2. DÜZLEŞTİRME YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI

Düzleştirme yöntemlerini aralarında karşılaştırmadan önce "düzleştirme sabiti " nin çeşitli değerler alması durumunda tahmin edilen yöntemler, bunlardan elde edilen öngörü değerleri kullanılarak yöntemler kendi içlerinde karşılaştırılacak ve daha sonra yöntemler arası karşılaştırma yapılacaktır.

4.4.2.1. BROWN'ın ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

A. BROWN'IN BASİT ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

Düzleştirme sabiti olarak bilinen a'nın alacağı değerlere göre öngörünün değişeceği bilinmektedir. Bu amaçla a'ya 0.8 (geçmiş dönemlere az önem verilmesi olarak ifade edilir) ile 0.1 (geçmiş dönemlere verilen önem artar şeklinde ifade edilir) arasında değerler verilmiş ve elde edilen öngörü sonuçları bölüm 4.1.3.1 de verilmiştir. Tüm öngörü karşılaştırma ölçütleri bakımından a = 0.8 değerlerine üstünlük sağlamıştır.

B. BROWN'IN DOĞRUSAL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

a 'nın yine aldığı çeşitli değerlere göre öngörü karşılaştırması yapıldığında a=0.5 ve a=0.8 olması durumunda öngörü başarısı diğerlerine göre oldukça iyidir.Sonuçlar bölüm 4.1.3.2. de görülmektedir.

C: BROWN'ın İKİNCİ DERECEDEDEN DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

Yine a=0.8 ve a=0.3 alındığında en iyi öngörü elde edildiği sonuçlardan (bölüm 4.1.3.3 de)

görülmektedir.

4.4.3. HOLT'UN DOĞRUSAL ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME YÖNTEMİ

Holt'ta iki düzleştirme sabiti olduğu bilinmektedir. Bunlardan a, orjinal veriden elde edilen öngörüü düzleştirir ve "düzleştirme sabiti" olarak bilinir. b ise tahmin edilen trendi düzleştirir ve "doğrusal düzleştirme sabiti" olarak bilinir. Burada çözümlerde hangi büyüklükte olmaları durumunda öngörü başarısının artacağını görmek amacı ile her iki sabite de çeşitli değerler verilmiş, elde edilen öngörü başarı kriterleri ile karşılaştırmaları yapılmaktadır. Burada da a ve b sabitlerinin aldıkları değerlerin büyümesi ile elde edilen öngörü başarıları artmıştır. Sonuçlar bölüm 4.2.3.3. de gösterilmektedir. En iyi öngörüü sağlayan büyüklükler, (a= 0.9 , b = 0.9) ve (a= 0.5 , b = 0.5) olması durumunda elde edilmiştir. a ve b 'nin 0.7 ile 0.9 arasında değer almaları durumunda öngörü başarıları yüksek çıkmıştır.

4.4.4. WINTERS'ın DOĞRUSAL VE MEVSİMSEL ÜSTSEL DÜZLEŞTİRME MODELİ

Winters' yönteminde üç sabit vardır. Holt'da sözü edilen sabitlere ilaveten mevsim etkisini düzleştiren ve "mevsimsel düzleştirme sabiti" adı verilen bir sabit daha , g , eklenmiştir. Serinin hem trendinin, hemde mevsimsellik özelliğinin olması durumunda kullanılmaktadır. Buradada sabitlere farklı değerler verilmiş ve öngörü sonuçları bölüm 4.1.5. de verilmiştir. Sonuçların karşılaştırılması durumunda sabitlerin (a=0.9, b=0.7 ve g=0.6) ve (a=0.7, b=0.7 ve g=0.1) değerlerini almaları sonucu yapılan öngörünün en başarılı olduğu tüm kriterlere bakıldığında görülmektedir. Geçmiş değerlere verilen önemin azalması şeklinde ifade edilen bu değerler, diğer tüm büyüklüklere üstünlük sağlamıştır.

4.5. YÖNTEMLERİN KARŞILAŞTIRMASI

Tüm yöntemleri, kendi içlerinde sabitlerin aldıkları değerler karşısındaki başarılarını test ettikten sonra şimdide her grup içinde en iyi olarak seçilen öngörüü ele alarak yöntemler arasında en iyi öngörüü hangisinin sağladığına bakılacaktır.

Trend ve kuvvet eğrisi ile yapılan öngörüler diğer yöntem öngörü başarı kriterlerinden büyüktür. Bu nedenle her iki yöntemde karşılaştırma dışı kalmaktadırlar. Düzleştirme yöntemleri arasında her yöntemin kendi içinde en başarılı öngörüü veren şekilleri kısaca özetlenecek olursa:

BROWN

Basit Düzleştirme yöntemi

a=0.8 OH= 263.9 OMYH=14.44 OMH=471.35 OHK=794800

Doğrusal düzleştirme yöntemi

a=0.8 OH=37.36 OMYH=17.06 OMH=533.75 OHK=760002

a=0.5 OH=85.69 OMYH=14.29 OMH=439.98 OHK=520437

İkinci dereceden düzleştirme

a=0.8 OH= -4.60 OMYH=23.66 OMH=767.97 OHK=1.76E6

a=0.3 OH=61.90 OMYH=15.31 OMH=444.83 OHK=505807

HOLT

a=0.9 b=0.9 OH=30.64 OMYH=18.02 OMH=562.15 OHK=842923

a=0.5 b=0.5 OH=92.33 OMYH=15.68 OMH=458.25 OHK=525112

WINTERS

a=0.9 b=0.7 g=0.6 OH=19.77 OMYH=18.83 OMH= 606.68 OHK=821128

a=0.7 b=0.7 g=0.1 OH=41.15 OMYH=16.62 OMH=524.42 OHK=642981

Öngörü karşılaştırmalarında yaygın olarak kullanılan OMYH ölçütüne göre en iyi öngörü veren yöntemin Brown'ın doğrusal düzeltme yöntemi olduğu görünmektedir. Ama düzeltme yöntemlerinin karşılaştırılması sırasında OH, OHK ve OMH kriterleri daha önem kazanmaktadır. Bu ölçütler açısından yöntemler karşılaştırıldığında;

OH ölçütünün en küçük olduğu yöntem $a=0.8$ için Brown'ın doğrusal düzeltme yöntemidir. Winters'in yönteminde $a=0.9$ $b=0.7$ $g=0.6$ değerleri aldığıda yine iyi bir öngörü eldesi söz konusu görülmektedir. OMH ölçütüne göre en iyi öngörü Brown'ın doğrusal düzeltme yönteminin ($a=0.5$ değeri alması durumunda) sağladığı görülmektedir.

Holt'un yöntemide ($a=0.5$ $b=0.5$ değerleri ile) iyi bir öngörü sağlamaktadır. OHK ölçütü ele alındığında yine Brown'ın doğrusal düzeltme yöntemi ($a=0.5$ değeri alması durumunda) en iyi öngörü sağlayan yöntem olmaktadır. Holt'un yöntemide ($a=0.5$ $b=0.5$ değerleri ile) yine iyi öngörü sağlamaktadır.

Tüm ölçütleri bir arada ele aldığımızda Brown'ın doğrusal düzeltme yönteminin ($a=0.5$ değeri alması ile) en iyi öngörü sağlayan yöntem olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra zaman serimizde trendin varlığını ele alan ve trendi düzeltme işleminden geçiren Holt'un doğrusal üstsel düzeltme yöntemi de ($a=0.5$ $b=0.5$ değerleri ile) iyi öngörü sağlayan yöntem olarak alınabilir. Serimizde mevsimsellik özelliğinin olmaması veya çok az olması nedeni ile Winters'in düzeltme yönteminden iyi öngörü elde edilememiştir.

5. DEĞERLENDİRME

Zaman serisi analizi ve öngörü yöntemleri tüm bilim dallarında yaygın olarak kullanım alanı bulmuş ve hala bulmaktadır. Veri sorunu olması durumunda öngörü yapma olanağı tanınması yaygın kullanım nedenlerinden biridir. Artan öngörü talebi ile de birçok öngörü teknikleri geliştirilmiştir. Tüm yöntemlerin farklı kullanım yerleri vardır ve uygun tekniğin seçimi dikkat isteyen bir işdir. Bu makalede zaman serisi analizde tek değişkenli öngörü yöntemleri üzerinde durulmuş; düzeltme yöntemleri, trend analizi, naive yöntem açıklanmıştır. Öngörü yöntemlerinin başarılarının karşılaştırılabilmesi için İMKBE aylık verileri alınmış ve 1986-1993 döneminde çeşitli öngörü yöntemlerinin başarı ölçütleri hesaplanmış; bunların karşılaştırılması yapılmıştır. 1986-1993 yılları arasında İMKBE verilerinin analizinden en iyi öngörü sağlayan yöntem, Brown'ın Doğrusal Üstsel Düzeltme yöntemi olarak bulunmuştur. Bunun yanı sıra Holt'un Doğrusal Üstsel Düzeltme yöntemi de öngörü başarısı yüksek olan yöntem olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Anderson,O.D.(1977). "A Commentary on "A Survey of Time Series," International Statistical Review.Vol.45,ss.273-297.
- Chambers J.C., S.K.Mullick ve D.D.Smith(1971). " How to Choose the Righth Forecasting Technique," Harward Business Review(July-August 1971),ss.45-74
- Chatfield,C.(1989). The Analysis of the Time Series:an Introduction. Chapman and Hall Pub.Comp.:USA.
- Chisholm,R.K and G.R.Whitaker(1974). Forecasting Methods. Richard D.Irwin Inc.:USA
- Makridakis, S. (1976)." A Survey of Time Seires," International Statistical Review Vol.44.No:1,ss.20-70.
- McCleay,R and R.A.Hay (1983). Applied Time Series Analysis: for the Social Sciences.Sage Pub.Comp.:USA.
- Prins,J.(1982). "Interactive Comparison for Forecasting Methods," Time Series Analysis İçinde ed.O.D.Anderson. North-Holland Pub.Comp.:Amsterdam,ss.443-462.
- Reid,R.D.(1971). " A comparison of Forecasting Techniques on Economic Time Series," Proceedings of the 1971 confenece on Forecasting.

TEKDÜZEN MUHASEBE SİSTEMİ VE UYGULAMADA KARŞILAŞILAN BAZI SORUNLAR

Yrd. Doç. Dr. Serhat KUTLAN*

GİRİŞ

Bilindiği gibi Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nca 26.12.1992 ve 16.12.1993 tarihlerinde yayınlanmış bulunan 1 ve 2 numaralı Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleriyle, 01 Ocak 1994 tarihinden itibaren belirli istisnalar dışında bilanço esasına göre defter tutan bütün gerçek ve tüzel kişiler, bakanlıkça düzenlenmiş bulunan Muhasebe Usul ve Esaslarını uygulamaya başlamışlardır¹

Burada tekrar belirtmek gerekir ki, Maliye ve Gümrük Bakanlığı tebliğlerle her ne kadar diğer ülkelerde olduğu gibi muhasebe sistemini bir standarda bağlamak istemişse de; muhasebenin temel kavramları, muhasebe politikaları, mali tablolar ilkeleri ve düzenlenmesi, tek düzen hesap çerçevesinin belirlenmesinin yanısıra, bütün ülke için ayrıca tek bir hesap planı yaratılarak bir yöntem hatası yapılmıştır. Uygulamada yavaş yavaş karşılaşılmaya başlanan sorunlar da bu saptamayı teyid eder niteliktedir.

Nitekim, diğer ülkelerde de sadece tekdüzen hesap çerçevesi ve muhasebe standartlarının üniter olduğu bilinmektedir.²

Burada, hesap planının; her sektör için ve şirket cinsine, büyüklüğüne ve yapısına göre ilgili şirket tarafından hazırlanmasının ve mali tabloların da ülke için geçerli, ilgili kurumlar tarafından ortaklaşa hazırlanmış standartlara göre şekillendirilmesinin doğruluğunu ifade etmek yararlı olacaktır. Çünkü hesap planı muhasebe müdürü tarafından hazırlanır. Bakanlığın hesap planı hazırlanmasının yanlış olduğu açıktır.

Doğru olan; sadece usul ve esasların saptanması ve tek düzen hesap çerçevesinin, maloluş yönergelerinin ve mali tabloların hazırlanmasında uyulması gerekli standartların belirlenmesidir.³

Muhasebe müdürünün karışması gereken hesap planının, tüm ülke için sektör, işletme ve işletme büyüklüğü ayrımı yapılmadan Bakanlık tarafından hazırlanması ve Türkiye için kısa sayılabilecek bir deneme süresinden sonra zorunlu tutularak uygulamaya koyulması uygulamada problemler yaratmaya başlamıştır.

Çalışmamızda uygulamada sıkça karşılaşılan sorunlara genel hatlarıyla yer verilmiş ve bu tereddütler özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler açısından irdelenmiştir. Bu tip sorunları aşağıdaki ana başlıklarla da özetlemek mümkündür:

1. Hangi şirketler maliyet hesaplarında 7/A seçeneğini uygulacaktır?
2. Uygulamada sık karşılaşılan "İleri tarihli(vadeli) çekler" hangi hesapta takip edilecektir?
3. Kullanılmasa da hesap planında öngörülen bütün hesaplar açılacak mıdır?

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Almanca İşletme ve Enformatik Bölümleri Öğretim Üyesi

¹ 1. ve 2. numaralı Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri

² YAZICI, M.; "Maliye ve Gümrük Bakanlığının Muhasebe Sistemi Uygulama Genel tebliği 1 ve Eki: Muhasebe Usul ve Esasları üzerine", Vergi Dünyası, Haziran1993, s.8-9

³ YAZICI, M.; a.g.e., s.14

4. Ek mali tabloları kimler düzenleyecektir?

5. Kanunen kabul edilmeyen giderler hangi hesapta incelenecektir?

6. Tebliğlere uyulmadığında veya yanlışlık yapıldığında ne gibi cezai müeyyidelerle karşılaşacaktır?

Aşağıda bu sorunlar irdelenecek ve görüş bildirilecektir.

2.- Küçük ve Orta Ölçekli Ticaret ve Hizmet İşletmelerinin Uygulamada Karşılaştıkları Bazı Problemler:

Problemlerin büyük bir çoğunluğu tebliğlerde kavramların yeteri kadar doğru ve net bir şekilde kullanılmamasından ortaya çıkmaktadır.

Her iki tebliğde kavramlar birbirleriyle karıştırılmış, bazen "ticaret", bazen "hizmet" işletmeleri kavramları kullanılmıştır.

Bundan dolayı sınai, ticaret ve hizmet işletmeleri tek bir potada eritilmiş, sermaye şirketleri küçük, orta ve büyük ölçekli olarak ayırma tabi tutulmamıştır.

Ciro ve sermaye taban ve tavanları ile bu tanımların yapılması ve hesap planının, çerçevesinin, mali tabloların vs. bu kıstaslar ışığında çeşitlendirilmesi gerekmektedir.

Yıl sonuna kadar yapılması gereken yeni düzenlemelerde mevcut şirketlerin bu farklılıklarının gözönünde bulundurulması gereklidir.

2.1. Maliyet Hesaplarında 7/A Seçeneğini Uygulamak Zorunda Bulunanlar:

2 numaralı tebliğ incelendiğinde, yapılan değişikliklerle belli istisnalar dışında bilanço esasına göre defter tutan tüm gerçek ve tüzel kişilerin maliyet hesaplarını, 7/A seçeneğine göre tanzim etmek zorunda bırakıldığı saptanmaktadır.

Ancak ilgili yazında bu konuda da farklı görüşler öne sürülmektedir. Nitekim konuyla ilgili bir yorumda aşağıdaki ifade kullanılmaktadır:

" ... Bu bölümde yapılan en önemli düzenleme 7/A ve 7/B seçeneklerini uygulayacak işletmeler için rakamsal kriter getirilmesidir.

Buna göre bir önceki yıl aktif toplamı 5 milyarı ve işlem hacmi 10 miyarı aşan Üretim ve Hizmet işletmeleri kuruluş şekli ve hukuki statüsüne bakılmaksızın zorunlu olarak 7/A seçeneğini uygulayacaklardır.

5 ve 10 milyarlık kritere bakılmaksızın üretim ve hizmet işletmesi konumundaki sermaye şirketleri için de 7/A seçeneği zorunludur. ... Bunun yanında büyüklüğü ve aktif toplamı ne olursa olsun tüm ticari işletmeler için önerilen yöntem ise 7/B seçeneğidir. Ancak bu işletmeler isterlerse 7/A seçeneğini tercih edebilirler. ... aktif toplamı 5 milyar ya da işlem hacmi 10 milyarı geçse dahi ticari faaliyette bulunan bir anonim şirket veya limited şirket ya da başka bir örgütlenme için 7/A seçeneği zorunlu değildir. ..."⁴

Bu yorum incelendiğinde 7/A ve 7/B seçeneklerinin kullanılması ile ilgili ne gibi kriterlerin esas alındığını anlamak mümkün değildir.

⁴ CANIKLI, N.; Vergi Mevzuatı ile Bağlantısı, Kapsamı , 2 Numaralı Tebliğ ile Getirilen Düzenlemeler, Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler, İleri Tarihli Çekler ve Geçici Verginin Muhasebeleştirilmesi Yönlerinden Tekdüzen Hesap Planı; Yaklaşım-Aylık Dergi, Yıl:2, Sayı:15, Mart 1994, s:49-50

a) Kriter; hizmet-üretim-ticaret işletmeleri ve aktif toplamlarının tutarları mıdır?

Eğer böyle bir kriter geçerliyse, böyle bir kriter seçilmesinin mantıksal dayanağı nedir?

Hem ticaret, hem de hizmet üretimi yapan şirketlerin durumu ne şekilde gözönünde bulundurulmalıdır?

b) Kriter; işletmelerin hukuki statüleri midir?

yoksa a) ve b) şıklarının ikisinin de mi gözönünde bulundurulması gerekmektedir?

Bu sorulara yalın bir cevap verme imkanı bulunmamaktadır.

Yazında bu tip değişik ve zorlayıcı yorumlarla karşılaşmakta iken tebliğler ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde görülmektedir ki; 1 numaralı tebliğin ilgili bölümlerinin 2 numaralı tebliğiyle aşağıdaki gibi değiştirilmesi⁵ yorum getirme olanağını ortadan kaldırmıştır.

" 7/A seçeneğinde maliyet hesapları:

Tebliğin, IV- Düzenlemenin Kapsamı bölümüne göre; ek mali tabloları düzenlemek durumunda olan üretim ve hizmet işletmeleri için zorunlu olan 7/A seçeneğinde; giderler, esas defterlerde fonksiyon esasına göre belirlenmiştir...."

Aynı zamanda bu değişikliğe paralel olarak 7/B seçeneğinde maliyet hesaplarına ait açıklamada " ... ek mali tablo düzenlemek zorunda olmayan ticaret işletmeleri, küçük hizmet işletmeleri ve küçük üretim işletmelerinden isteyenler, giderlerin izlenmesinde bu seçeneği uygular. ..." ifadesi kullanılmıştır.

Dolayısıyla tebliğlerde kullanılan kriter, hangi işletmelerin ek mali tablo düzenlemek zorunda olduğudur. Konu bu açıdan incelendiğinde, 1 Numaralı tebliğe göre;

- Banka ve sigorta şirketleri,
- Özel finans kurumları,
- Finansal kiralama şirketleri,
- Menkul kıymet yatırım fonları,
- Aracı kurumlar ve yatırım ortaklıkları,
- İşletme hesabı esasına göre defter tutan işletmeler,
- Aktif toplamı 5 milyar ile ticari faaliyet hacmi arka arkaya iki yılı aşmayan ferdi işletmeler
- Adi ortaklıklar,
- Kollektif şirketler,
- Adi komandit şirketler,

dışında kalan ve bilanço esasına göre defter tutan tüm gerçek ve tüzel kişilerin ek mali tablo düzenlemek zorunda olduğu görülmektedir.

Bundan dolayı yukarıda sayılı şirketler dışında kalan tüm gerçek ve tüzel kişiler 7/A seçeneğine zorunlu olarak uyacaklardır.

⁵ 2 nolu tebliğ, c bölümü, md.24

Bu seçenek, ancak büyük sınıai işletmeler için uygulanabilecek ve yarar sağlayacak niteliktedir.

Küçük ve orta ölçekli ticaret ve hizmet şirketlerini bu seçeneği uygulamak zorunda bırakmak yanlıştır ve boş yere zaman kaybettirecektir.

Bilindiği gibi bu tip şirketlerin çoğu, muhasebesini bilgisayar ortamında tutmamaktadır. Tebliğ, "eş zamanlı kayıt" yöntemini öngörmüş olduğundan muhasebelerini elle tutan şirketlerde, hesapların çeşitlendirilerek hem büyük defterde ana hesap bazında hem de gider çeşit ve türleri itibarıyla yardımcı defterlerde takip edilmesi gerekmektedir.

Muhasebelerini bilgisayar ortamında tutan kişilerde ise yazılımın modüler özellikleri haiz olmaması durumunda dört değişik seçeneğin uygulanması söz konusudur.

a) Genel muhasebe bilgisayarla tutulacak ve gider çeşit ve türleri için elle yardımcı defter tutulacaktır. Bu seçenek çok rasyonel olmamasına rağmen, uygulamada görülmektedir.

b) Genel muhasebe bilgisayar yazılımıyla tutularak ve gider çeşit ve türleri "LOTUS" veya "EXCEL" benzeri hazır yazılımlar yardımıyla takip edilecektir. Bu seçenek kişisel bilgisayarlarda yönetim muhasebesini desteklemekte olan kurumlar tarafından tercih edilmekte ise de, giderlerin ayrıca kayıtları ek bir külfet getirmektedir.

c) Genel muhasebe bilgisayarla tutulacak ve hesap planında alt hesaplara yer verilecek, alt hesaplar gider çeşit ve yerlerine göre tanzim edilecektir. Bu uygulamanın karşılaşıldığı kurumlarda mizan kontrolü zorlaşmaktadır. Alt hesapların hangi kriterlere göre açılması gerektiği ise ayrı bir tartışma konusu olabilmektedir.

d) Tartışmalı olarak itelendirilebilecek olan son bir uygulama örneği de; 8 no'lu yönetim muhasebesi hesaplarının gider çeşitleri ve gider yerlerine göre tasnifi ve ilgili hesapların dönem süresince bu hesaplara işlenerek kaydı ve dönem sonlarında bu hesapların ilgili hesaplara kapatılması yoluyla tablolara intikalinin sağlanmasıdır.

Sıkıntıları yukarıda izah edilen bu zorunluluğa açıklık getirilmesi ve tebliğin tashihi yoluna gidilmesi son derece yararlı olacaktır.

2.2. İleri Tarihli Çeklerin (Vadeli Çekler) Hangi Hesaba Kayıt Edileceği:

Uygulamada yoğun bir şekilde kullanılan ileri tarihli (vadeli) çeklerin, tebliğlerde öngörülen "101- Alınan çekler" hesap grubuna mı, yoksa "121- Alacak Senetleri" hesap grubuna mı kayıt edileceği, hem uygulamada hem de teoride tartışmalıdır.

Yürürlükteki mevzuat gereği vadeli çek uygulaması yasak olduğundan ve çeklerin ibrazında ödenmesi zorunluluğu bulunduğundan (TTK Md.702), aksinin keşidecinin cezai müeyyidelerle karşılaşmasını beraberinde getireceğinden; bu tip çeklerin "101- Alınan Çekler" hesabında takip edilmesi gerekeceği düşünülebilir.

Buna karşın, ileri sürülen diğer bir görüş ise, bu tip çeklerin bir bono mahiyetini taşıdığı ve bundan dolayı, bu tip çeklerin ticari alacak niteliğinde olduğundan, bu çeklerin "121- Alacak Senetleri" hesabında izlenerek reeskonta tabi tutulması gerektiğidir⁶.

⁶ CANIKLI, N.; Tekdüzen Muhasebe Sisteminin Kapsamı, 2 numaralı Tebliğ ile Getirilen Düzenlemeler, Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler ve İleri Tarihli Çekler ile Geçici verginin Muhasebeleştirilmesi, Bilanço Gazetesi, 10.01.1994, s.3 ve ÖZER M.; Alacak Senedi Sayılıp Sayılmayacağı ve Reeskonta Tabi Tutulamayacağı Yönünden Vadeli Çekler, Yaklaşım - Aylık Dergi, Yıl:2, Sayı:15, Mart 1994, s.93-95

Üçüncü ve uygulamaya daha yatkın olan ve özün öncülüğü ilkesini belirginleştiren bir görüş ise; ileri tarihli (vadeli) çekleri tarihinden önce ciro edebilen bir işletmenin, ileri tarihli çekleri bahsi geçen "101- Alınan Çekler" hesabında takip edebilmesinin mümkün olduğunu savunmaktadır⁷.

Ancak bu görüşe göre; ileri tarihli çeklerin hazır değer niteliği taşımadığı hallerde, bu çeklerin "127- Diğer Ticari Alacaklar" hesabının altına açılacak bir "İleri Tarihli Çekler" hesabına kaydının gerekli olduğu vurgulanmaktadır⁸.

İleri tarihli çeklerin hangi kıstasa göre hazır değer niteliği taşıyıp taşımadığının saptanması ise problemlidir.

Ayrıca 2 No'lu tebliğ ile, 1 no'lu tebliğde boş bırakılmış bulunan 127 No'lu hesap, "Diğer Ticari Alacaklar" olarak açılmış ve tahsili gecikmiş alacaklar ile diğer muhtelif senetsiz ticari alacakların bu hesapta inceleneceği açıklanmıştır. Dolayısıyla, yukarıda bahsi geçen görüş 2. Tebliğden sonra geçerliliğini yitirmiştir.

Bu konuda görüşümüz, ticari teamül esaslarına göre düzenlenen ve kabul edilen ileri tarihli çeklerin hepsinin "101- Alınan Çekler" Hesabında takibidir. Çünkü, kanunen bu çekler hazır değer niteliğinde olup, çoğu işletmede hazır değer gibi işlem görmektedir.

2.3. Hesap Planındaki Tüm Hesapların Açılması Zorunlu mudur?

Bir çok küçük ve orta ölçekli, ticaret ve hizmet işletmesinin; öngörülen hesap planındaki tüm hesaplara ihtiyacı olmadığı açıktır.

Çoğu küçük ve orta ölçekli işletme tüm büyük defter hesaplarını açıp açmamak konusunda sorular yöneltmektedir.

Görüşümüz kullanılmayan hesapların açılmaması doğrultusundadır. Keza küçük ve orta ölçekli ticaret şirketlerinin bilanço ve gelir tablosu dışında ek mali tabloları düzenlemek zorunda bırakılması da yanlış, yersiz ve zaman kaybettirici nitelikte bir zorunluluktur.

Görüşümüz, bu yanlışlığın da bir an önce düzeltilmesi yönündedir.

2.4 Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler Hangi Hesapta İzlenecektir?

Uygulamada tereddüt yaratan diğer bir konu da kanunen kabul edilmeyen giderlerin hangi hesaplarda izlenmesi gerektiğidir. Bu konuda da uygulama ve teoride karşılaşılan görüşleri kısaca özetlemek yararlı olacaktır :

a) Kanunen kabul edilmeyen giderler;

7/a seçeneğinin uygulanması halinde "770 - Genel Yönetim Giderleri" ana hesabının alt hesabında,

7/b seçeneğinin uygulanması halinde "795 - Vergi, Resim ve Harçlar" ana hesabının alt hesabında takip edilecektir⁹.

Bu sistem özellikle bu tip giderlerin KDV'sinin de kanunen kabul edilmeyen gider niteliğini taşıdığı gözönünde bulundurulması halinde önem taşımaktadır.

b) Kanunen kabul edilmeyen giderler 9 numaralı nazım hesaplarda izlenmelidir.

⁷ AKDOĞAN,N.; SEVİLENGÜL, O.; Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğlerine Göre Tekdüzen Muhasebe Sistemi, s.40, İstanbul,1993

⁸AKDOĞAN, N.; SEVİLENGÜL, O.;a.g.e, s:40

⁹ CANOĞLU,A.M.; Vergi Mevzuatı ve Tekdüzen Muhasebe Sistemi ", Vergi Dünyası -Özel Ek; İstanbul Aralık 1993, S.148, S.22 ve ÜSTÜNEL,B.; Tekdüzen Hesap Planı uygulama klavuzu-Denet;İstanbul ,1993, s.633

Kanunen kabul edilmeyen giderlerin muhasebe disiplini açısından nazım hesaplarda takibini öngören sistemde, bu hesaplar ilgili bilgi verme görevi son bulduktan sonra kapatılacaktır¹⁰. Çünkü mükellefler bu tip giderlerini beyannameye intikal ettirerek, vergi matrahına ilave edeceklerdir¹¹.

2.5. Tebliğler ve Vergi Usul Kanunu

Her iki tebliğin ilgili hükümleri, hazırlanan usul, esas ve hesap planına uyulmaması halinde VUK ve YMM kanunlarının ilgili hükümlerinin tatbikini öngörmüştür. Bu hükümlerden çıkarılan sonuç, usülsüzlük (kusur, ağır kusur, kaçakçılık) resen vergi ve ceza tarhi midir?

Halbuki çalışmamızın yukarıdaki bölümlerinden anlaşılacağı üzere belirsizlikler hem uygulamada, hem de teoride, aradan çok kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen kendini başgösterir hale gelmiştir.

Vergi Usul kanununda gerekli değişiklikler yapılmamış olduğundan, ortaya çıkacak çok küçük farklılıklar bir mükellefler açısından problem yaratabilecek niteliktedir.

VUK açısından yapılması gerekli değişikliklerin bir an evvel ele alınması ve gerekli düzenlemelerin yapılması elzemdir.

3. Sonuç

Çalışmamızın giriş kısmından da anlaşılacağı üzere MGB genelde te düzen hesap sistemi ve standartlarını vs. düzenlemekte doğru bir kara vermiş, ancak sektör, şirket cinsi ayrımı gözetmeden tekdüzen hesap planı hazırlayıp, zorunlu kılarak hatalı davranmıştır.

Ayrıca bu kadar önemli bir konuda 12 ay içinde toplam 2 tebliğ yayımlayarak ve VUK'da ilgili değişikliklere gitmeyerek, oluşması gerekli düzenin uygulamada sıkıntılarla karşılaşmasına sebebiyet vermiştir.

İkinci tebliğ, birtek boş kalmış bazı hesapların düzeltilmesini ve hesap planlarının ve bilgisayar programlarının Balanlığa yollanması gibi bir anlaşmazlığın da ¹² son bulmasını sağlayarak sevindirici bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir.

Ancak halen;

1) Bilgisayar ortamında muhasebeyi mevzuatımıza sokması gereken hukuki değişiklikler yaşama geçirilmemiştir.

Halbuki bizden önce teknolojik gelişmeyi yakalayan ülkelerin örneklerinden de esinlenerek mevzuatımıza bilgisayar ortamında muhasebeyi sistematik bir biçimde yerleştirmek, ilgili ilkeleri bilgisayar ortamında hazırlamak ve bilgisayar ortamında muhasebe denetimini standartlaştıracak önlemlerin alınmasını bir an evvel sağlamak ilgili kurumların görevidir.

Bu konuda yapılması gerekli düzenlemelerin iki boyutu olduğunun altının çizilmesinde yarar vardır:

a. Ticari ve mali mevzuatta ilgili değişiklikler

- Bilgisayar ortamında muhasebe ilkelerinin hazırlanması
- İlgili iç ve dış denetim ilkelerinin hazırlanması

¹⁰ AKDOĞAN, N.;SEVİLENGÜL, O.; a.g.e. s.607 İstanbul,1993

¹¹ CANIKLI,N.;a.g.e., s.3

¹²KUTLAN, S.; "Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ve Bilgisayar Kullanımının Sorunları", Dünya Gazetesi ; 15.10.1993, s.4

b. Genel bir "Veri Koruma-Saklama" Mevzuatının Hazırlanması ¹³

Bu konuda bütün ülkelerde benzeri kanunlar hazırlanmıştır. Bu düzenlemeler sadece muhasebe ile ilgili verileri kapsamına almamakta, bilgisayar ortamında verilerin işlenmesi, saklanması, değerlendirilmesi, üçüncü kişilere verilmesi, ticaretinin yapılması ve şahıs haklarının korunması v.s. gibi konuları da düzenlemektedir ¹⁴

Görülmektedir ki, Türkiye'de hukuki düzenlemeler teknolojik gelişmenin hızına ayak uyduramamış; ne bir veri saklama-koruma kanunu ne de bilgisayar ortamında muhasebe uygulamasını düzenleyen mevzuat hazırlanabilmiştir.

Halbuki Federal Almanya'da 1977, İsviçre'de 1976 yıllarından itibaren bilgisayar ortamında muhasebe ile ilgili hukuki düzenlemeler yapılmıştır¹⁵.

Örneğin Avusturya'da; kanun koyucu mükellefe ilgili muhasebe kayıtlarını tam, düzgün ve değiştirilmeden okunabilmek şartını haiz olmaları kaydıyla veri taşıyıcılarda saklama hakkını vermiş ve kullanılan programın genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygunluğu şartını da ilgili yönetmeliğe koymuştur¹⁶

2. TTK'da diğer ilgili değişiklikler yapılmamıştır.

3. Tekdüzen hesap planı uygulamasının gerektiği ve uygulamada karşılaşılan problemlere tebliğler yoluyla açıklık getirilmemiş ve

4. VUK 'nun ilgili maddeleri, gerektiği gibi düzenlenmemiştir.

Görülmektedir ki, hali hazırda sağlıklı bir kayıt düzeni için dürüst mükellefe deneme- yanılma yönteminden başka bir tercih sunulmuştur.

KAYNAKLAR:

1 ve 2 numaralı Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği

AKDOĞAN, N.; SEVİLENGÜL, O.; "Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğine Göre Tekdüzen Muhasebe Sistemi Uygulanması", İstanbul, 1993

BİLGİNOĞLU, F.; "Muhasebe Organizasyonu", İstanbul, 1988

CANOĞLU, A. M.; "Vergi Mevzuatı ve Tekdüzen Muhasebe Sistemi ", Vergi Dünyası- Özel Ek, İstanbul, Aralık 1993, S.148

CANIKLI, N.; "Tekdüzen Muhasebe Sisteminin Kapsamı, 2 numaralı Tebliğ ile Getirilen Düzenlemeler, Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler ve İleri tarihli Çekler ile Geçici Verginin Muhasebeleştirilmesi", Bilanço Gazetesi, 10.01.1994

¹³ Almanca konuşulan ülkelerde bu kanun "Datenschutzgesetz" olarak adlandırılmaktadır.

¹⁴ FRÖHLICH, M. ; a.g.e., S.3

¹⁵ BİLGİNOĞLU, F.; a.g.e.; S.201

¹⁶Kodex des österreichischen Rechts; "Steuerrecht", Stand: 1.2.1985; Bundesabgabenordnung 131/2; 131/3; österreichisches Handelsgesetz 43; ve SEICHT, G. ; "Buchhaltungs- und Bilanzierungsprobleme" , Wien, 1984, 6. Auflage, s.53-54

Öneri, C:1 S:1

CANIKLI, N.; "Vergi Mevzuatı ile Bağlantısı, Kapsamı, 2 numaralı Tebliğ ile Getirilen Düzenlemeler, Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler, İleri tarihli Çekler ve Geçici Verginin Muhasebeleştirilmesi Yönlerinden Tekdüzen Hesap Planı",Yaklaşım, Aylık dergi, Yıl:2, Sayı 15, Mart 1994

FROHLICH, M.; "Finanzbuchführung mit Personal Computern - Vorschläge für eine gesetzesadäquate Gestaltlung von Programmen u. Verfahren", Düsseldorf 1988

KUTLAN, S.; "Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ve Bilgisayar Kullanımının sorunları", Dünya Gazetesi, 15.10.1993

Kodex des österreichischen Rechts;"Steuerrecht",Stand:1.2.1985;Bundesabgabenordnung 131/2;131/3; österreichisches Handelsgesetz 43

ÖZER, M.; Alacak Senedi Sayılıp Sayılmayacağı ve Reeskonta Tabi Tutulup Tutulmayacağı Yönünden Vadeli Çekler", Yaklaşım- Aylık Dergi, Yıl:2, Sayı:15, Mart 1994

ÜSTÜNEL,B.; "Tekdüzen Hesap Planı Uygulama Klavuzu", Denet, İstanbul, 1993

YAZICI, M.; "Maliye ve Gümrük Bakanlığının Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği 1 ve Eki; Muhasebe Usul ve Esasları Üzerine", Vergi Dünyası, Haziran 1993

TAM MALİYET YÖNTEMİNİN SAKINCALARI ÜZERİNE UYGULAMAYA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Yrd. Doç. Dr. Metin SAĞMANLI*

Giriş:

Tam Maliyet Yönteminde, ürün maliyetleri değişken üretim giderlerinin yanısıra sabit üretim giderlerini de kapsamaktadır. Değişken ve sabit tüm üretim giderleri, gerçekleşen tutarlarıyla veya öngörü tutarlarıyla üretilen ürünlerin maliyetine katılır¹. Tam Maliyet Yönteminde karşılaşılan en önemli sorun, sabit giderlerden birim başına düşen gerçek payın üretim miktarına bağlı olarak değişmesi ve bundan dolayı birim maliyetlerinde ortaya çıkan farklılıktır².

Bu çalışmada Tam Maliyet Yönteminin (Vollkostenrechnung) işletmeleri üretimde yanlış kâarlara sevketmesi bir örnek aracılığıyla gösterilmeye çalışılmış ve doğru karar verebilmek için alternatif çözüm aranmıştır.

Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde, eğer faaliyet sonucu olumlu ise, ürün üretim programı üzerine fazla düşünülmez ve alışlageldiği gibi üretime devam edilir. Ne zaman ki faaliyet sonucu kârdan zarara dönüşür, ancak o zaman sebepler tartışılır ve bir çözüm bulunmasına çalışılır. Netice olarak da genellikle en çok zarara sebebiyet veren ürünün imalat programından çıkartılarak zararın ortadan kaldırılması yoluna gidilir. Ancak zarara sebebiyet veren ürün hangisidir? Acaba işletme yönetiminin kararı doğru mudur?

Aşağıda verilen örnek aracılığı ile bu sorunların açıklanması amaçlanmıştır.

Zarara sebebiyet veren ürün hangisidir?

Örneğimize³ göre bir işletmede birbirinden bağımsız üç ayrı ürün üretilmektedir. Üretim saati her üç üründe de eşit olup, tesisin kapasitesi 3.000 saat ile sınırlıdır.

Buna göre değerlendirilen zaman dilimindeki toplam maliyet giderleri 124,500,000 TL olup, karşılığında satış hasılatı olarak 111,000,000 TL elde edilmiş, netice olarak da 13,500,000 TL tutarında bir faaliyet zararı ortaya çıkmıştır. Tablo-1'de verilen bilgiler doğrultusunda üretim programının yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir.

Tablo 1

Ürün Cinsi	Miktar (Adet)	Birim Fiyatı	Birim Maliyeti	Birim Kârı	Satış Hasılatı	Satış Maliyeti	Ürün Kârı
A	500	30.000	45.000	-15.000	15.000.000	22.500.000	-7.500.000
B	1.000	33.000	30.000	3.000	33.000.000	30.000.000	3.000.000
C	1.500	42.000	48.000	-6.000	63.000.000	72.000.000	-9.000.000
Faaliyet Sonucu:							-13.500.000

Tablo 1'den yola çıkarak işletme yönetimi zarar eden A ve C ürünlerinin üretimini durdurmayı, buna karşı B'nin üretimini üç kat arttırmaya karar vererek, faaliyet karını da üç katına, yani 9.000.000 TL'na çıkarmayı hedeflemiştir.

*Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Almanca İşletme ve Enformatik Bölümü Öğretim Üyesi

¹ SEVENGER, A.S./HACİRÜSTEMOĞLU, R.; Yönetim Muhasebesi, 3.Baskı İstanbul, 1993, s. 125

² ALTUĞ, O.; Maliyet Muhasebesi, 10. Baskı, İstanbul, 1991, S.328

³ EDERER, F.: Wie die Vollkostenrechnung in den Ruin führen kann in:

Controller Magazin 1/92, Gauting/München 1992, s.19ff

Öneri, C:1 S:1

Tablo 2

Ürün Cinsi	Miktar (Adet)	Birim Fiyatı	Birim Maliyeti	Birim Kârı	Satış Hasılatı	Satış Maliyeti	Ürün Kârı
A	0	0	0	0	0	0	0
B	3.000	33.000	38.500	-5.500	99.000.000	115.500.000	-16.500.000
C	0	0	0	0	0	0	0
Faaliyet Sonucu							-16.500.000

Ancak dönem sonunda faaliyet zararının 16.500.000 TL'na yükseldiği görülmüştür. Burada işletme yönetiminin anlayamadığı konu, birim maliyetlerinde görülen %30'luk artıştır. Bunun üzerine

Tablo 1'deki verilerin Katkı Payı Yaklaşımı (Deckungsbeitragsrechnung) esas alınarak irdelenmesine karar verilmiştir.

Tablo 3

Ürün Cinsi	Miktar (Adet)	Birim Fiyatı	Birim Değişken Maliyeti	Birim katkı Marjı	Satış Hasılatı	Marjinal Maliyet	Katkı Marjı
A	500	30.000	33.000	-3.000	15.000.000	16.500.000	-1.500.000
B	1.000	33.000	24.000	9.000	33.000.000	24.000.000	9.000.000
C	1.500	42.000	27.000	15.000	63.000.000	40.500.000	22.500.000
Brüt Sonuç							30.000.000
./sabit maliyet							43.500.000
Faaliyet Sonucu							-13.500.000

Tablo 2'deki birim maliyetleri, Tablo 3'deki verilerden sonra anlaşılır hale gelmiştir;

Değişken parça maliyeti :24.000 TL

43.500.000 TL tutarındaki toplam sabit maliyet
üretilen 3.000 adete bölünür :14.500 TL

Değişken ve sabit maliyet toplanarak birim maliyet
bulunur :38.500 TL

Böylece B ürününün en yüksek net kârı sağlamasına rağmen, C'nin karar vermede daha önemli olan en yüksek parça katkı payını sağladığının anlaşılmasıdır.

Netice: B'nin üretimini üç kat arttıran işletmenin büyük bir hata işlediğidir.

Tablo 4

Ürün Cinsi	Miktar (Adet)	Birim Fiyatı	Birim Değişken Maliyeti	Birim katkı Marjı	Satış Hasılatı	Marjinal Maliyet	Katkı Marjı
A	0	30.000	33.000	-3.000	0	0	0
B	3.000	33.000	24.000	9.000	99.000.000	72.000.000	27.000.000
C	0	42.000	27.000	15.000	0	0	0
Brüt Sonuç							27.000.000
./sabit maliyet							43.500.000
Faaliyet Sonucu							-16.500.000

Tablo 4'te görüldüğü gibi birim katkı marjı 15.000 TL olan C'nin yerine kârı marjı 9.000 TL olan B'nin üretimi dönem sonu zararını 16.500.000 TL'na çıkarmıştır. Fakat doğru karar, sadece en yüksek birim katkı marjlı C'yi tüm kapasiteyi kullanarak üretmektir.

Tablo 5

Ürün Cinsi	Miktar (Adet)	Birim Fiyatı	Birim Değişken Maliyeti	Birim katkı Marjı	Satış Hasılatı	Marjinal Maliyet	Katkı Marjı
A	0	30.000	33.000	-3.000	0	0	0
B	0	33.000	24.000	9.000	0.	0	0
C	3.000	42.000	27.000	15.000	126.000.000	81.000.000	45.000.000
Brüt Sonuç							45.000.000
./sabit maliyet							43.500.000
Faaliyet Sonucu							1.500.000

Tüm kapasite C'yi üretmek için kullanılmış ve verilen bu karar doğrultusunda işletme 1.500.000 TL tutarında faaliyet kârı elde etmiştir.

Sonuç:

Tam Maliyet Yönetimi ile yanlış kararlar alınmaktadır. Bunun sebebi ise örneğimizde görüldüğü gibi bu yöntemin bir işletmenin maliyet yapısını yeterli derecede saydamlaştırmasıdır. Tam Maliyetleme yönteminde sabit maliyetlerin ürünlere "maliyete sebebiyet verme" prensibine göre eşit şekilde yüklenmesi mümkün olmadığından başka çözümler aranması (örneğin ürün taşıyabilme kapasitesine kapasitesine göre sabit maliyetlerin yüklenmesi) ve sabit maliyetlerin herhangi bir şekilde ürünlere yüklenmesine çalışılmasıdır⁴.

Böylece haksız bir şekilde en fazla birim katkı marjı sağlayan ürüne yüklenilmekte ve onun üretiminin gereken miktara çıkarılması ihmal edilmektedir.

Oysa ki, bu sorunu katkı payı yaklaşımı ile çözmek mümkündür. Katkı Payı Yaklaşımında ürün satış hasılatı ile marjinal maliyet (yani dolaysız maliyet ile değişken dolaylı maliyet) karşılaştırılır, aradaki fark ile toplam katkı marjı bulunur ve bundan blok halinde toplam sabit maliyetler çıkarılarak dönem faaliyet sonucu elde edilir.⁵

Kaynakça

- ALTUĞ, O.:Maliyet Muhasebesi, 10. Baskı, İstanbul, 1991
DEUKER, J.; Kostenrechnung für Prtiker, München, 1993,
DEYHLE, A.; Contoller Handbuch, Bd.II, 3. Auflage, Gauting/München 1990
EDERER, F.: Wie die Vollkostenrechnung in den Ruin führen kann in: Contoller Magazin 1/92,Gauting/München 1992
SEVENGER, A.S./HACİRÜSTEMOĞLU, R.;Yönetim Muhasebesi, 3.Baskı İstanbul, 1993

⁴ DEUKER, J.; Kostenrechnung für Prtiker, München, 1993, s.53ff

⁵ DEYHLE, A.; Contoller Handbuch, Bd.II, 3. Auflage, Gauting/München 1990, s.33

ÇOKULUSLU İŞLETME YÖNETİCİLERİ İÇİN EĞİTİM VE GELİŞTİRMENİN ÖNEMİ VE NİTELİĞİ

Yrd.Doç.Dr. Esin (Can) MUTLU*

Çokuluslu işletmeler, ekonomik işletme birimlerinin hukuki şekli ve faaliyetleri dikkate alınmaksızın iki ya da daha fazla ülkede faaliyet gösteren, yönetimde ortak veya birden fazla karar merkezinin söz sahibi olduğu, bilgi kaynak ve sorumluluklarının, bölümler arası paylaşıldığı, ekonomik işletmelerden oluşan bir ticari teşebbüstür¹.

Tanımından da anlaşılabilir gibi, bu tür işletmeler, farklı bölgesel boyutlarda, farklı kültürel yapılara sahip toplumlarda faaliyetlerini başarılı bir biçimde sürdürmek zorunda kalmaktadırlar. İster ulusal boyutta, isterse de çokuluslu boyutta faaliyetlerini sürdüren işletmeler olsun, başarılı olmak yöneticilerin değişen çevreyle uyumlu hareket edip yerinde kararlar alabilmesine, yeteneklerine ve bu yetenekleri geliştirme becerisine bağlıdır. Aynı zamanda, yöneticiler ne kadar dikkatli ve geçerli yöntemlere göre seçilirse seçilsinler ve ne kadar yetenekli olurlarsa olsunlar, eğitim ve geliştirmeye olan ihtiyaçları ortadan kalkmamaktadır.

Ulusal ortamda faaliyet gösteren işletmelerde çalışan yöneticilerden farklı olarak uluslararası alanda çalışan yöneticiler için eğitim ve geliştirmeye olan ihtiyaç çok daha fazladır, çünkü, bu yöneticiler için eğitim ve geliştirmenin bir anlamı da, kendileri için tamamen yabancı ve yeni olan ortama alışmalarına ve başarılı olmalarına olanak sağlayacak sosyo-kültürel bir hazırlıktır. Bu tür işletmelerin eğitim ve geliştirme çalışmalarında karşılaştıkları en önemli problem, yöneticilerin örgüt amaçlarına uygun olarak kişisel ilgisinin yeteneklerinin ve başarısının motive edilmesidir.

Bu çalışmada eğitim, uluslararası alanda faaliyetleri yönetecek olan yöneticilerin yabancı ortama alışmasına olanak sağlayacak olan sosyo-kültürel gelişim hazırlığı anlamında kullanılmıştır. Gelişim sözcüğü ise, uluslararası yöneticiler tarafından kazanılan yetenek ve uzmanlık değil, aynı zamanda, gelecekteki görev ve çalışmalarında da artan zorluklara karşı kullanılmak üzere bilgiler olarak tanımlanmış ve kullanılmıştır.

1- EĞİTİM ve GELİŞTİRME PROGRAMLARININ KAPSAMI

Çokuluslu işletme yöneticilerinde, kendi ülkelerindeki bir yönetim pozisyonu için yeterli olan yetenekler ve bilgiler uluslararası görevler için başlangıçta yeterli olmakta veya yetersiz kalmaktadır. Yapılan araştırmalar bunu açıkça göstermiştir. Whetten ve Cameron'un 400 yönetici üzerinde ve bu konudaki literatürde yaptıkları araştırmaların sonucunda, kendi ülkesinde çalışan bir yöneticinin sahip olması gereken 9 ayrı yeteneği gösteren bir liste elde edilmiştir². Bu yeteneklerin herbiri yeni bir kültürel yapı içerisinde yeniden şekillendirmeyi, başka bir deyişle, eğitim ve gelişmeyi gerektirecek niteliktedir.

Örneğin, iletişim kurma yeteneği uygun formatlar kullanılarak oluşturulabilir, fakat belli ve değişik bir kültür için hangi özel formatların uygun olacağını tam olarak bilinmesi, bu kültürün anlaşılması ile mümkün olabilir. Yeni kültürü oluşturan sosyal örgütler, kişisel algılama düzeyleri, insanların birbirlerine karşı davranışları, zamana karşı duyarlılıkları, baskın kültürün dünyaya bakışı

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

¹ U.N., Commission on Transnational Corporations, Report on the 6th Session Official Records, New York, 1980, s: 31-32

² WHETTEN D.A.; CAMERON, K.S.; Developing Management Skills, Glenview, IL, Scott Foresman, 1984, s: 31-32

tam olarak anlaşılmadan yöneticinin başarısı, buna bağlı olarak da işletmenin o ülkedeki başarısı kısıtlı olacaktır³. Bu nedenle, çokuluslu işletmelerin kendi ülkeleri dışında görev alacak yöneticilerin bu göreve hazırlanması aşamasının başarılı olup olmaması, evsahibi ülkedeki başarısını sürekliliğini ve ilerlemesini yakından etkileyecektir.

Bu aşamanın başarılı olabilmesi için, aşağıda belirtilen unsurları kapsayan eğitim ve geliştirme programlarının kullanılması amacı gerçekleştirme şansını artıracaktır⁴.

1- Kendi kendini yetiştirme

- Kavrama yeteneği
- Kişisel değerlerin değiştirilmesi ve geliştirilmesi
- Kişiliğin zayıf yönlerinin tanınması
- Kişilerarası iletişimin etkisini anlama

2- Stresi giderme

- Etkin zaman kullanım tekniklerini geliştirme
- Günlük hayattaki kritik stres noktalarını belirleme ve tanıma

3- Sorunları çözmeye yaratıcı çözümler

- Sorunların üstesinden gelmede uzmanlaşma
- Düşünmede esneklik kazanma

4- İletişim kurma yeteneğinin geliştirilmesi

- Değişik kültürün tanınması ve vatandaşlarının özelliklerine göre iletişim kurmayla ilgili uygun tekniklerin öğretilmesi
- Kişileri dinlemeye alışma

5- Güç ve etki kazanma

- Kuvvetli güç tabanı oluşturma
- Gücü etkiye dönüştürme
- Gücü kötüye kullanmaktan çekinme ve uzak durma

6- Motivasyonla çalışanların performansını artırma

- Motivasyon ve yetenek problemlerini birbirinden ayırabilme
- Yüksek değerli teşvik sağlama
- Başarıyı ödüllendirme
- Maksimum etki için zaman mükafatı

7- Yetki devri ve karar verme

- Görev vererek yeterliliği geliştirme
- Başarıyı destekleyerek görevi tamamlamayı sağlama
- En etkin yerde ve zamanda karar verme

8- Otokontrolün sağlanması

- Hassasiyet ve kendine güveni dengeleme
- Özeleştiri yapma
- Eleştirileri yerinde değerlendirme
- Kişisel problemleri işi etkilemeden çözebilme

9- Etkin grup toplantıları düzenleme ve idare edebilme

- Toplantı için gerekli hazırlıkların yapılması

³ SAMOVAR, L.A. / PORTER, R..E. / JAIN, N.C.; Understanding Intercultural Communication, Belmont, CA; WodsWorth, 1981, s: 44-46

⁴ Whetten, D. A. / Cameron, K. S.; a.g.e.; s:31-40

- Toplantıların yöntem ve zaman yönünden idaresi
- Etkin sunuş teknikleri

II- EĞİTİM ve GELİŞTİRME PROGRAMLARININ AĞIRLIK NOKTALARI

A) Eğitim Programlarının Ağırlık Noktaları

Çokuluslu işletme yöneticileri için uygulanan eğitim programlarının ağırlık noktalarını kültürel ve dil eğitimi veren programlar oluşturmaktadır. Aşağıda bu tür bir eğitim programlarının nitelikleri üzerinde durulmuştur.

1- Kültürel Eğitim Programları:

Bu programlar genellikle yöneticilerin yeni görevlerine hazırlık niteliği taşımaktadır. Yöneticilerin ve eşlerinin görevlendirilecekleri ülkenin kültürel, politik, ekonomik, ticari, hukuki ve fiziksel ortama alıştırılması çalışmalarını kapsamaktadır. Bu tür eğitim için kullanılan metotlar geleneksel akademik çalışmaları ve insanlarsı tecrübeye dayanan deneyimleri içerir⁵.

Bölge inceleme programları, kitaplar, haritalar, broşürler, filmler, slaydlar, ve hatta evsahibi ülke vatandaşı üniversite hocaları ile ülkenin tarihi, kültürü, sosyo-ekonomik durumu ile ilgili çalışmalar kültürel eğitim programları içinde oldukça geniş yer kaplamaktadır⁶. Tüm bu çalışmalar, gerçeklere dayanmaktadır ve yöneticiyi çalışacağı ortama hazırlayıp başarılı olmasını sağlayabilmek içindir.

Tüm bunların dışında, yöneticilerin kültürel eğitimini sağlamada kullanılan diğer bir yöntem de örgüt geliştirme (Organizational Development) de kullanılan tekniklerden yararlanmaktadır⁷. Bu tekniklerin temelini gidilecek ülke kültüründe benzer görevleri yürütmüş yöneticilerle yapılan görüşmeler ve onların deneyimleri oluşturmaktadır. Yöneticilerin bu deneyimleri öğrenmelerinin yanısıra kendi değer yargılarının, motivasyon etkenlerinin farkına varmaları da sağlanmaya çalışılır. Örneğin çapraz kültür duyarlılık eğitimi (Cross-cultural sensitivity training) bir kişinin diğerlerinin duyarlılığıyla ilgili yeteneğini geliştirebilir ve grup halindeki çalışmalar eğitimin verimliliğini artırır.

Bazı araştırmacılar bu tür eğitimin niteliğini ve etkinliğini incelemişlerdir. Yöneticilere ülke dışındaki görevleri için böyle bir eğitimin uygulanmasının başarılarını arttırdığı, aynı zamanda da görev yaptıkları ülkedeki etnik önyargının (ethnic prejudice) azaldığı belirlenmiştir⁸.

Çapraz kültür duyarlılık eğitimine benzer olarak kullanılan davranışsal taklit (behavioural simulation) adı verilen öğrenme tekniği deneyimlerle dizayn edilmiş olup, bir kültürün değerlerine, âdetlerine ve davranışlarına alıştırılması amacını gerçekleştirmek için hazırlanmıştır⁹. Davranışsal taklit tekniği kültürlerarası kritik bağları kapsayan rol yapma ve diğer taklit edilmiş faaliyetlerle desteklenmiş grup ve kişisel karar alma aşamalarından oluşmuştur¹⁰.

Bu tür programlar, açık bir biçimde, bir diğer kültürün üyeleriyle başarılı bir şekilde iletişim kurmak zorunda olan yöneticilere yardımcı olabilecek etkin bir metot olarak ele alınmaktadır. Zaman faktörünün çok önemli olmadığı ve evsahibi ülke vatandaşlarıyla çok fazla ilişki kurulmasının gerektiği durumlarda bu teknik daha kullanışlı olmaktadır¹¹.

⁵ CASSE, P.; Training for the Cross-Cultural Mind, Washington DC, Society for Intercultural Education, Training & Research, 1981, s:125-136

⁶ CASSE, P.; Training for the Multicultural Manager, Washington DC, Sietar Pub., 1982

⁷ LANDIS, D.; BIRISLIN R. W.; Handbook of Intercultural Training, Washington DC, V:I-II-III; Elmford NY, Pergamon, 1983

⁸ RUBIN, B. D.; Cross-cultural Effectiveness An Overview. In Intercultural Communication: State of the Art Overview, D.S Hoopes(ed.) Pittsburgh :Society for Intercultural Education, Training & Research, 1977.

⁹ RONEN, S.; Comparative and Multinational Management, Wiley Series in International Business, Canada, 1986, s: 546

¹⁰ RONEN, S.; a.g.e.; s:546-547

¹¹ TUNG, R.L.; " Selection and training of personnel for Overseas Assignments", Columbia Journal of World Business, S.IL, 1981, s: 68-78.

2- Dil Eğitimi:

Çokuluslu işletmeler, ülke dışındaki şubelerinde görevlendirecekleri yöneticilerin o ülkenin dilini konuşuyor ve anlayabiliyor olmasının o yöneticinin başarısı için önemli gereklerden biri olduğunu bilirler. Dil eğitimine, yalnızca direkt sözlü iletişimde en önemli araç olduğu için değil, aynı zamanda bir ülkeyi öğrenmede dolaylı, etkin bir metot olduğu için büyük önem verirler.

Gerçekte, yabancı ülkeye giden yönetici gittiği ülkenin dilini öğrenmeden de görevinin gereklerini yerine getirebilir. Özellikle ana dili İngilizce olan yöneticiler, gittikleri ülkede bu dili konuşan sayısız insanla çalışma olanağı bulabilirler, ama yine de dil faktörü çokuluslu işletmelerin ülke dışındaki başarısında ve sürekliliğinde kabul görmüş en önemli etkenlerden birisidir¹². Yöneticilere verilen seminerler, gösterilen filmler, dinletilen kasetler veya dersler dil eğitiminde kullanılan en etkin yöntemlerdendir. Bu tür çalışmaların özellikle gidilecek ülkenin vatandaşları olanlar tarafından verilmesi sağlanacak faydayı arttıracaktır.

Unutulmamalıdır ki, bir ülkenin dilini bilmek o ülkenin kültürünü, insanların yaşayış biçimlerini, davranışlarını, yapılarını daha kolay algılayıp tanıyabilmek demektir. Ayrıca insanlar kendi dillerini konuşabilen yabancı yöneticilere daha sempatik bakabilir ve onlarla diyaloga daha kolay girerek daha güvenle iş bağlantıları yapabilirler. Astlarında başka bir ülkeden gelmiş ve başka bir kültüre ait olan ama kendi kültürlerini tanıyıp, onlarla aynı dili konuşmaya hevesli yöneticilere karşı tepkileri ve direnişleri daha az olacaktır.

Dil eğitimi, uzun zaman alan programları kapsamaktadır. Bazen bir yöneticiye uygulanmış olan 20 saatlik eğitim ile en fazla kullanabileceği sözcüklerin öğretilmesi başarısında büyük farklılığa neden olabilecektir¹³. Ayrıca çokuluslu işletmeler, yurt dışında görevlendirecekleri yöneticileri önceden belirleyip, uzun zaman alan eğitim programları ile yeni görevlerine hazırlarlar¹⁴.

Örnek olarak çokuluslu işletmeler içinde en çok tanınanlardan olan Goodyear'ı gösterebiliriz. Bu işletme ülkedışında görevlendirilecek yöneticilerini önceden belirler ve bir-iki yıl süreyle gelecekteki görevlerine ilişkin olarak, bu göreve geçiş niteliği taşıyan eğitim ve geliştirme programları uygular. Daha sonra da pratik deneyim kazanmaları için Goodyear'ın yabancı ülkedeki şubelerinden birinde görevlendirilirler. Bu eğitim periyodunu da tamamladıktan sonra başarılarına bağlı olarak yöneticiler bir başka ülkedeki şubede veya aynı yerde görevlerine devam ederler¹⁵. Eğer çokuluslu işletmenin tüm bunları gerçekleştirecek kaynağı yoksa dışarıdaki eğitim kuruluşlarından yardım alma yoluna gidebilir.

B) Yöneticilere Uygulanan Geliştirme Programları:

Yöneticilere ülke dışındaki göreve alıştırmak ve onlara tecrübe kazandırmak üzere yapılan eğitim programları, göreve başlandıktan bir süre sonra yetersiz kalmaktadır. Çünkü, yeni göreve başlayan yöneticiyi birçok zorluklar beklemektedir. Bu zorluklara insan ilişkilerinin düzenlenmesi, diğer kültürü anlama, adapte olabilmek gibi örnekler verilebilir. Yöneticilerin yeni göreve başlamalarından sonra uygulanan geliştirme programları göreve hazırlık aşamasında yapılan eğitim programlarının devamı niteliği taşırlar.

Bu geliştirme programları aşağıda işbaşında uygulanan ve iş dışında uygulanan geliştirme programları adı altında incelenmiştir.

1. İşbaşında Uygulanan Geliştirme Programları:

Evsahibi ülkede dış eğitim olanaklarının genellikle kısıtlı veya yetersiz olması nedeniyle çokuluslu işletme şubeleri yöneticilerinin yönetimsel gelişmelerini örgütleri içinde sağlamaya çalışırlar. Bu tür geliştirme programlarındaki temel kural yaparak işbaşında öğrenmektir. Bunu

¹² NOER, D.M.; Multinational People Management: A Guide for Organization and Employees, Washington D.C., Bureau of National Affairs, 19

¹³ RAHIM, A.A.; "A Model for developing Key Ehpatriate Executives", Personnel Journal, April, 1983, s:312-317

¹⁴ CAN, E.; Cokuluslu İşletmelerin Yönetici Seçim ve Eğitim Politikaları, (Danışman: Prof. Dr. Osman YOZGAT), Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul, 1991

¹⁵ ZEİRA, Y.; "Is External Management Training Effective for Organizational Change?", Public Personnel Management, N:6, S:2, 1973, s:400-407

sağlamak için de bir çok teknikten yararlanırlar. Bu tekniklere örnek olarak iş rotasyonu, grup içi problem çözümü metodu, yöneticiye asistanlık verilebilir¹⁶.

Bu tip teknikleri kullanarak yapılan geliştirme programlarının en büyük faydası yöneticilerin görevinin niteliğine ve gereklerine göre dizayn edilebilmesidir.

Başka deyişle, yöneticiler kendilerinin ve şubelerinin ihtiyaçlarına uygun olan eğitimi rahatlıkla alabilirler. Bu tür programların diğer bir avantajı da işletmede var olan hoş olmayan yönetsel sorunlara karşı nasıl yaklaşımları gerektiğinin öğretilmesidir. Bu tür programlar bizzat yaşayarak yöneticiliği öğretir ve onların sorun çözme yeteneklerini etkin bir biçimde geliştirir. Örneğin; grup içi problem çözme gruplararası yönetsel sorunların çözümünde oldukça geçerli olan bir tekniktir¹⁷.

2. Dışarıda Uygulanan Geliştirme Programları

Bu tür geliştirme programları son zamanda büyük ilgi görmeye başlamıştır. Türkiye'de de Yönetimi Geliştirme Merkezi ve daha bir çok özel kuruluş bu tür programlar düzenlemekte ve işletmelerin beğenilerine ve tercihlerine sunmaktadır. Bu tür programların hemen hepsi işbaşında uygulanan geliştirme programlarının farklı olarak gruplara yönelik olarak dizayn edilmişlerdir. Evsahibi ülkelerde uygulanan bu tür programlar, ülke farkı gözetmeksizin katılmak isteyen tüm yöneticilere uygulanmakta, özel istekler dışında çokuluslu işletme yöneticilerine uygulanan geliştirme programları da bulunmaktadır.

Sonuç

Çokuluslu işletmeler dünyamızın ticari, politik, ekonomik, sosyal ve siyasal düzeninde büyük rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra, ülkelerarası bağlantının kurulup devam etmesinde, ilişkilerin her düzeyde güçlenmesindeki etkisi de gözardı edilmemelidir. Dünya için, bu derece önemli olan uluslararası faaliyetleri en iyi biçimde yürütmek amacıyla, ülke dışında görevlendirecekleri yöneticilerini sıkı seçim prosedürüne tabi tutmaktadırlar. Yöneticileri seçtikten sonra ise, yeni görevlerinde kendilerine yardımcı olacak eğitim ve geliştirme programları ile onları destekleme yoluna gitmektedirler.

Bu aşamada, özellikle kültürel ve yabancı dil ağırlıklı eğitime önem vermelerinin nedeni, yöneticide bulunması gereken teknik ve yönetsel becerinin yanı sıra insanları tanımanın, anlamamanın, onlarla nasıl ilişki kurulacağını bilmenin o ülkedeki başarılarını nasıl etkileyeceğini bilmelerinden kaynaklanmaktadır.

¹⁶ RAHİM, a.g.e., s.56-57

¹⁷ RAHİM, A.; BONOMA T.V., Managing Organizational Conflict: A Model for Diagnosis and Intervention, Psychological Reports, 1979, s.1323-1344

Öneri, C:1 S:1

YARARLANILAN KAYNAKLAR

CAN, E.; Çokuluslu İşletmelerin Yönetici Seçim ve Eğitim Politikaları, (Danışman: Prof. Dr. Osman YOZGAT), Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul, 1991

CASSE, P.; Training for the Cross-Cultural Mind, Washington DC, Society for Intecultural Education, Training & Research, 1981

CASSE, P.; Training for the Multicultural Manager, Washington DC, Sietar Pub., 1982

LANDIS, D.; BIRISLIN R.W.; Handbook of Intercultural Training, Washington DC, V:I-II-III; Elmford NY, Pergamon, 1983

NOER, D.M.; Multinational People Management: A Guide for Organization and Employees, Washington D.C., Bureau of National Affairs, 19

RAHIM, A.; "A Model for developing Key Expatriate Executives", Personnel Journal, April, 1983, S:312-317

RAHIM, A.; Bonoma T.V., Managing Organizational Conflict: A Model for Diagnosis and Intervention, Psychological Reports, 1979, s.1323-1344

RONEN, S.; Comparative and Multinational Management, Wiley Series in International Business, Canada, 1986.

RUBIN, B. D.; Cross-cultural Effectiveness :An Overview In Intecultural Communication: State of the Art Overview, D.S Hoopes(ed.) Pittsburgh :Society for Intecultural Education, Training & Research, 1977.

SAMOVAR, L.A. / PORTER, R..E. / JAIN, N.C.; Understanding Intercultural Communication , Belmont, CA; WodsWorth, 1981

TUNG, R.L.; " Selection and training of personnel for Overseas Assignments", Columbia Journal of World Business, S.IL, 1981

U.N., Comission on Transnational Corporations, Report on the Sixth Session Offical Records, NewYork, 1980,

WHETTEN D.A.; CAMERON, K.S.; Developing Management Skills, Glenview, IL, Scott Foresman, 1984,

ZEIRA, Y.; "Is External Management Training Effective for Organizational Change?", Public Personnel Management, N:6, S:2, 1973

BEYAZ YAKALILARDA ARANMASI GEREKEN NİTELİKLER

Yrd.Doç.Dr. Pınar TINAZ*

GİRİŞ

Her insanın kendine özgü fiziksel, psikolojik, biyolojik, duygusal ve davranışsal nitelikleri vardır. Bunların her biri ölçülebilir birer boyuttur. İşte insanlar, bu boyutlar bakımından birbirlerinden farklılık gösterirler.

Bir işe başvuran bir kişi, taşıdığı bu niteliklerin tek bir bütünü olarak algılanmalıdır. Başka bir deyişle o kişinin aynı olan bir başka kişi yoktur. Bu nedenle personel yöneticisi, öncelikle adayın hangi niteliklere sahip olduğuna; ikinci etapta ise bu niteliklerin söz konusu iş için gerekli olup olmadığına bakmalıdır.

Bireysel farklılıkların mevcudiyeti, hem yönetici hem de örgütün bütünü açısından önem taşır. Yöneticiler bazı kişilerin daima diğerlerinden daha iyi performans gösterdiklerini bilmelidirler.

Bireysel farklılıklar kişinin kendisi açısından da önemlidir. İnsanların, yeteneklerini ve becerilerini en iyi şekilde kullandıkları işlerde çalıştıkları takdirde daha mutlu ve daha doyumlu olduklarını unutmamak gerekir. İnsanlar, yeteneklerini tam olarak kullanamadıkları veya beceri ve yeteneklerini aşan işlere yerleştirildikleri zaman, yaptıkları işten haz alamazlar. İş doyumsuzluğu, düşük performansın doğrudan doğruya bir nedeni olmamakla birlikte, işe geç gelme, devamsızlık ve işgücü devir oranlarında artışa yol açar. Bu nedenle işgörenele iş arasındaki en iyi uyumun sağlanması, uzun vadede hem kişinin hem örgütün ortak yararınıdır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Denekler

GRUP I :Marmara Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinden (6 psikoloji, 4 mühendislik, 2 ekonomi, 1 pazarlama, 1 yönetim eğitimi) 14 akademisyen.

GRUP II:Çeşitli kuruluşlardan, farklı mesleklerde (3 personel müd., 3 üretim planlama müd., 1 banka şube müd., 3 muhasebe müd., 4 satış müd., 14 üst düzey yönetici).

Yöntem :Dört fonksiyonel ana departman ve bunların alt departmanları ile beyaz yakalılara ilişkin 46 niteliği taşıyan değerlendirme formu (İngilizce ve Türkçe uyarlaması) (Tınaz, 1991.)

Bulgular

Üretim ve hizmet farkı gözetmeksizin tüm özel ve kamu kuruluşların da fonksiyonel departmantasyona uygun olarak belirlenen dört ana departman ve alt departmanları bazında anlamlı bulunan (Tınaz, 1991.), kişiler de aranması gereken 17 nitelik aşağıda yer almaktadır.

1) Sayısal beceri	2) Zeka
3) Değişikliğe adaptasyon	4) Karar verme
5) Stratejik düşünme	6) Planlama, organizasyon, kontrol
7) Dakiklik	8) Sözel iletişim
9) Yazılı iletişim	10) Karar verme yeteneği
11) Profesyonellik	12) Dürüstlük
13) Güvenilir olma	14) Ekip çalışmasına uyum
15) Muhakeme edebilme	16) Dış görünüş
17) İkna edebilme	

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi

TARTIŞMA VE SONUÇ

İnsanlar, yetenekleri, ilgi alanları ve nitelikleri açısından birbirlerinden farklılık gösterirler. Genellikle, örgüt politikaları, tüm çalışanları eşit kalsa dahi personel yöneticisi, bireysel farklılıkların mevcut olduğunu unutmamalı ve bunları gayet iyi bilmelidir(Tınaz, 1991)

Bireysel farklılıklar,örgütün personelle ilgili tüm fonksiyonlarında değer taşımakla birlikte, özellikle personel seçimi ve işe yerleştirme fonksiyonlarında çok daha büyük bir önem kazanmaktadır. İş için aranan niteliklerle kişinin niteliklerinin uyum halinde olması,örgütün verimliliği ve devamı açısından büyük önem kazanmaktadır (Luthans, 1989). Bu nedenle personel seçiminden sorumlu yönetici, kişiler arasındaki farklılıkları ve beyaz yakalı personelde aranması gereken nitelikleri çok iyi tanması gerektiğini asla unutmamalıdır.

Başarılı bir işgörende bulunması gereken nitelikleri belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada bireysel niteliklerle ilgili çeşitli kaynaklar tarandı (Korman, 1971; McCormick, 1985; Morgan, 1986; Quinn, 1985). Beyaz yakalılarla ilgili 46 nitelik belirlendi. Bu nitelikler, alfabetik sırayla yer almaktadır:

- 1.Bağımsız çalışabilme
- 2.Bilgi verme
- 3.Dakiklik
- 4.Değişikliğe adaptasyon
- 5.Dengeli olma
- 6.Dürüstlük
- 7.Dış görünüş
- 8.Ekip çalışmasına uyum
- 9.Güvenilir olma
- 10.Genel fizik koordinasyon
- 11.Görsel hafıza
- 12.Hafıza
- 13.Hırs
- 14.İlgi düzeyi
- 15.İtaat
- 16.İkna gücü
- 17.İnisiyatif kullanma
- 18.Karar verme
- 19.Kendine güven
- 20.Kurumsallaşma bilinci
- 21.Liderlik vasfı
- 22.Muhakeme edebilme
- 23.Müsriflik
- 24.Olgunluk
- 25.Öğretme yeteneği
- 26.Otoritenin kullanılması
- 27.Parmak-el becerisi
- 28.Planlama organizasyon kontrol
- 29.Profesyonellik
- 30.Rapor verme
- 31.Sabır
- 32.Sadakət
- 33.Sanatsal yetenek
- 34.Sayısal beceri
- 35.Sosyal ortama uyum
- 36.Sosyal çevreyle iletişim
- 37.Sorumluluk
- 38.Sözel anlatım yeteneği
- 39.Stratejik düşünme
- 40.Sözel iletişim
- 41.Teknik yetenek
- 42.Tutumluluk
- 43.Uzağı görebilme
- 44.Yazılı iletişim
- 45.Yaratıcılık
- 46.Zeka

Sektör farkı gözetmeksizin tüm özel ve kamu kuruluşlarında fonksiyonel departmantasyona uygun olarak **Pazarlama, Üretim Planlama, Personel ve Finans** olmak üzere dört ana departman olduğu kabul edildi(Tınaz1991).

Başarılı bir işgörende bulunması gereken nitelikleri belirlemek amacıyla hazırlanan değerlendirme formunda dört fonksiyonel ana departman, bunların alt departmanları ve 46 nitelik yer aldı. Bu formun hem İngilizce hem Türkçe uyarlaması yapıldı. Bunun nedeni, tarama yapılan kaynakların yabancı dilde olması nedeniyle olası bir kavram karmaşasının önüne geçmekti. İngilizce formlar, akademisyenler; Türkçe formlar ise üst düzey yöneticiler tarafından değerlendirildi. Sonuçta

departmanlar ve alt-departmanlar bazında uzmanlar en az %50'sinin işaretlediği 17 değer anlamlı bulundu. Ancak niteliklerin departmanlar ve alt-departmanlar arasındaki dağılımları ve önem dereceleri farklıydı(Tınaz, 1991

Bu çalışmada saptanan,beyaz yakalılarda bulunması gereken 17 nitelik tek tek tanımlandı ¹.

1- Sayısal beceri: Çalışma hayatında sık sık karşılaşılan bir takım hesapları ve problemleri pratik olarak çözümlenebilmek için sayıları yorumlayabilme ve uygulayabilme becerisi.

2- Zeka: Zeka, mantıklı ilişkileri algılama,bir kimsenin problem çözmede bilgisini kullanma ve yeni durumlara uygun tepkilerde bulunma yeteneği olarak tanımlanabilir(Korman, 1968).

Psikologların hepsi, zeka kavramının tanımı hakkında aynı fikirde değillerdir. Bununla birlikte tanımlamaların çoğunda öğrenme yeteneği ve belli bir biçimde uyum sağlamadan söz edilmektedir(Tınaz, 1991).

Bu çalışmada zihinsel süreçler üzerinde durulmaktadır. Önemli olan insanların problem çözmeye yaklaşım ve yanıtlama tarzlarıdır.

Zeka, çeşitli temel becerilere ayrılır. İnsanlar bilgiyi alır, işler ve sonra bunu problemlerin yorumlanması ve çözümünde kullanırlar. Bu temel beceriler iki renk tonu arasında ayırım yapabilmek gibi çok basit ya da uzun bir isim listesinin anımsanması için bir plan yapma yeteneği gibi çok karmaşık olabilir (Myous, 1987).

Bir başka deyişle zeka düzeyi, bir kimsenin belirli sınırlar içinde neyi başarabileceğini gösterir. Zeka çok önemli bir faktör olmakla birlikte, bir kimsenin beceri, yetenek ve yeterlilik derecesinde başka etmenler de katkıda bulunmaktadır. Şayet ticari bir örgüt içinde kişi, zeka düzeyi ne olursa olsun tüm potansiyelini ifade edecek şekilde çalışıyorsa, o kişi doğru işe yerleştirildiğinde başarılı olacaktır.

3- Değişikliğe adaptasyon: Bir örgüt ortamında pek çok yeni, alışılmadık ve bilinmedik durumlar ortaya çıkabilir. Yönetim tarzında bir değişiklik, yeni bir departmanda çalışmaya başlamak, yeni bir teknolojik sistemin uygulanması v.b. gibi. Yeni bir ortamda veya yeni bir durumda herhangi bir stres ve huzursuzluk belirtisi göstermeden çalışanlar, bu niteliğe sahip kişiler olarak kabul edilebilir.

4- Rapor verme: Rapor verme,ticari bir organizasyonda özel bir işin tamamlanmasıyla ilişkili bilginin, çeşitli yönetim kademelerine ve ya ilgili departmanlara iletilmesidir.

Söz konusu olan büyük bir önerme ise rapor,daha ayrıntılı ve gerçekçi olmalıdır. Ancak kısa amaçlarla kullanılacak bir rapor,daha sınırlı, kısa ve kesin olmalıdır. Rapor verme kurallarına göre dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus da, doğru bilginin, doğru kişiye verilmesidir.

5- Stratejik düşünme: Stratejik düşünme, her şeyi düşünerek ve özenle yerine yerleştirme anlamına gelir. Stratejik düşünme,çabuk ve uygun kararlar gerektirir. Başarılı insanların çoğunun, yüksek bir stratejik düşünme yeteneği vardır.

Katı bir strateji, stratejinin hiç olmaması kadar tehlikelidir. Uzun süreli bir strateji ise yanıltıcı olabilir. Zira pek çok bilinmeyen mevcut olduğu gibi, değişmeler de meydana gelebilir. Strateji, esnek olmalıdır.Bir çok kişi plan yapabilme ve bu plana uygun hareket edebilme kapasitesine sahiptir.Ancak herkesin stratejik düşünme yeteneğine sahip değildir. Bu, üstün bir yetenektir.

6- Planlama, organizasyon, kontrol: Planlama, organizasyon, kontrol yönetimin temel fonksiyonel alanlarıdır.

Planlama, gelecekte neyin, nasıl, ne zaman yapılacağına ve o işi kimin yapacağına karar vermektir(Koontz, 1984). Esas olarak planlama fonksiyonu, üç temel sorunun yanıtlanmasına yönelik olmalıdır. (Mescon, 1985);

1) Şu anda neredeyiz?

2)Nereye gitmek istiyoruz?

3)Oraya ulaşmak için ne şekilde gitmeliyiz?

¹ Diğer 29 bireliğin tanımları için bkz. Tınaz, P., "A New & Synamic Approach to White Collar Personnel Selection"(yayınlanmamış doktora tezi) s. 128-129-130; Marmara Ün. Sos. Bil. Enst. Organizational Behaviour Anabl. Dalı, İst. 1991.

Organizasyon, belli bir girişimin gerçekleştirilmesinde görev alacak kişilerin rollerinin, bir yapı içinde yerleştirilmesine dair yönetim fonksiyonudur (Kempner, 1977). Kontrol etme, planın gerçekleştirilmesinde yapılan faaliyetlerin ölçümü ve düzeltilmesi işlemi olarak tanımlanabilir. Planlama işlemini kontrol işlemi takip etmelidir. Aksi takdirde planın tek başına başarılı olması beklenemez(Kast, 1981).

7- Dakiklik: Bir görevin tamamlanmasının, kişilerin kooperasyon ve koordinasyonuna bağlı olması nedeniyle iş hayatında dakiklik çok önemlidir. İşgörenlerin yönetime, amirlerine ve müşteriye karşı da sorumlulukları vardır. Kararlar alınıp, sözler verilir veya planlar yapıldığı zaman belirlenmiş zaman dilimleri ve bitiş zamanı büyük önem taşır.

8- Sözel iletişim: İletişim, bilginin bir kişiden bir diğer kişiye aktarılması ve anlaşılmasıdır. Fikirler, olaylar, düşünceler ve değerlerle başkalarına ulaşma yoludur. İletişim, insanlar arasında bir anlam köprüsüdür. Böylelikle birbirlerinin ne hissettiklerini, ne bildiklerini anlayıp paylaşabilirler (Dawis 1989).

İletişimin en önemli özelliği, biri gönderici diğeri alıcı olmak üzere daima iki tarafı ilgilendirmesidir. İletişim, göndericinin söylediği şey olmayıp, alıcının anladığı şeydir.

İletişimsiz bir organizasyonun var olması mümkün değildir (Tınaz, 1984). Bilgilerin çoğu sözlü olarak aktarılır. Sözel iletişim, iki kişinin yüz yüze konuşması veya bir yöneticinin daha kalabalık bir dinleyici grubuna hitap etmesi şeklinde olabilir(Koontz, 1984).

9- Yazılı iletişim : Yazılı ve sözlü iletişim, genellikle birarada kullanılırlar. Böylelikle birinin yeterliliği, diğerrinin eksikliğini giderir. Yazılı iletişimin başarılı olmasına dair bir kaç öğüt aşağıda yer almaktadır:

- Basit sözcükler ve cümleler kullanılmalı;
- Kısa ve bilinen sözcükler kullanılmalı;
- Örnekler vermeli, şemalar kullanılmalı;
- Kısa ifadeler ve paragraflar kullanılmalı;
- "Yönetici,'i planlamaktadır" gibi aktif fiiller kullanılmalı;
- Düşünceler mantıklı bir şekilde ve doğrudan ifade edilmeli;
- Gereksiz sözcüklerden kaçınılmalı (Koontz, 1981).

10- Karar verme yeteneği: Karar vermek, iki veya daha fazla seçenek arasında bir seçim yapmak anlamına gelir. Yeni bir işe başlamak, yeni bir yazı makinası almak veya yeni bir yönetim metodu belirlemek gibi çok çeşitli etkinlikler söz konusu olabilir. Ya da gelecekte belli bir zamanda, belirli bir şekilde davranılması gerektiğine dair bir seçim de yapılabilir. "Saptamak", "halletmek", "sonuçlandırmak" ve "çözümlenmek" gibi sözcükler, sık sık karar vermeyle aynı anlamda kullanılır.

Bir karar almadan bir planın mevcudiyetinden söz edilemez. Karar verme, tüm geleneksel yönetim fonksiyonları ile yakından ilgilidir(Luthans, 1989). Yöneticiler, zaman zaman karar vermeyi ana işleri olarak görürler. Çünkü yöneticiler, ne zaman, nerede, ne şekilde ve kim tarafından yapılacağı hakkında seçim yapmak zorundadırlar.

Karar verme, varsayımda bulunma, seçenekleri belirleme, zamanında ve amaca uygun seçenekleri geliştirme ve nihayet en iyi seçeneği seçme, yeni bir karara varma şeklinde düşünülmelidir (Koontz, 1984).

11- Profesyonellik: Ahlaki davranış, sosyal sorumluluk ve profesyonellik kavramları arasında çok yakın bir ilişki vardır(Kast,1981). Bir görevin en iyi ve en mükemmel şekilde tamamlanması,profesyonelliğin gereğidir. Profesyonel bir kişi, en uygun ve en iyi şartlarda, mümkün olan en kısa zamanda işin gereklerini yerine getirebilmelidir.

12- Dürüstlük: Dürüstlük, ahlaki ve yasal bir kavramdır. Bir ticari organizasyonda dürüstlük, işgören-işveren-müşteri üçgeninde her bir grubun yararlarının gözetilmesi anlamına gelir. Dürüst bir kişi asla aldatmaz, çalmaz ve başkalarının güvenini sarsacak davranışlarda bulunmaz.

13- Güvenilir olma: Güvenilir olma, kişinin sorumluluklarını yerine getirmesi yoluyla, başkalarının güvenini kazanma yeteneğidir. Konumuz gereği, "başkaları" sözcüğü ile tüm kuruluş kastedilmektedir. İşverenle işgörenlerin, şirketle müşterilerin karşılıklı olarak birbirlerine duydukları güven çok önemlidir.

14- Ekip çalışmasına uyum: Ekip çalışması, çok yönlü bir etkileşimdir. Ekipte yer alan her birey, yetenekleri ve becerileri ile gereksinimlerin giderilmesine katkıda bulunur. Bir grubun içindeki bireylerin ancak diğer kişilerin rollerini iyice bildikten sonra bir ekip olarak çalışmaları mümkündür. Ekibin her üyesi, işini başarabilecek nitelikte olmalı ve işbirliği yapmak istemelidir. Bu anlayış düzeyine ulaşıldığında kişiler, herhangi birinden emir beklemeden durumun gereklerine uygun bir şekilde bir ekip olarak harekete geçebilirler (Dawis, 1989).

Ekip çalışmasına uyumu olan bir kişi, ekibin bir başka üyesinin başarısını takdir edebilmeli ve bir kimsenin başarı ve sevinç duygularını paylaşmayı bilmelidir.

15- Muhakeme edebilme: Muhakeme edebilme, doğru karar verme yeteneğidir (Korman, 1971).

İnançlar ve değerler, bir muhakemenin yapı taşlarını oluşturan temel kavramlardır. Muhakeme edebilmede iki faktör önemlidir. Birincisi, karar veren kişinin çeşitli değerlerin doğruluğunda az ya da çok emin olmasıdır. İkincisi inançların, önem bakımından farklılık göstermesidir. Son seçimde, bir başka deyişle hem inançlar hem değerler önem taşımaktadır.

16- Dış görünüş: İşin gereğine uygun giyim-kuşanım ifade eden, bütün olarak fiziksel görünüş kastedilmektedir.

Çalışan insan, sade, temiz ve düzgün giyinmeli; saçı düzgün taranmış olmalı; vücut temizliğine önem göstermelidir.

17- İkna edebilme: İkna edebilme, bir kimsenin bir şeyi yapmasını veya ona inanmasını, nedenlerini açıklamak suretiyle sağlamaktadır. Bir çalışma ortamında ikna yeteneği ile ilgili olarak iki temel işlevden söz edilebilir. Öncelikle işveren, personelini işin kalitesini, güvenliğini, ücreti açısından ikna etmelidir. İkna edebilmenin bir diğer işlevi de, müşteriyi satın aldığı hizmete veya mala gerçekten gereksinimi olduğuna inandırmaktır.

KAYNAKÇA

- Dawis, K. (1989) : Human Behavior at Work; 6th Ed.; McGraw-Hill. Sing.
- Kast, F., Rosenweig, J. (1981) : Organization & Management: A System & Contingency Approach; 4th Ed; McGraw-Hill; USA.
- Kempner, T. (1977) : A Handbook of Management ; 3rd Ed.; Richard Clay G.B.
- Koontz, H., O'Donnel, C., Wehrich, H. (1984) : Management; McGraw-Hill Sing
- Korman, A.K. (1971) : Industrial/Organizational Psychology; Prentice Hall Englewood Cliffs, N.J.
- (1968): Longman's English Larousse ; Hazel Watson & Winey London.
- Luthans, F. (1989) : Organizational Behavior; 5th Ed.; McGraw-Hill; Sing.
- McCormick, E.J.; Ilgen, D.R. (1985) : Industrial & Organizational Psychology; 8th Ed., London.
- Mescon, M. Albert, M., Kheoduri, F. (1985) : Management Individual & Organizational Effectiveness: 2. Ed.: Harper & Row Publ.; New York.
- Morgan, C.T., King, R.A., Weisz, J.R., Schopler, J. (1986) : Introductions to Psychology: Seventh. Ed.; McGraw-Hill; Sing.
- Myous, D.G.: Social Psychology (1987) : 2. Ed., McGraw-Hill; USA.
- Quinn, U.N. (1985) : Applied Psychology: McGraw-Hill; Sing.
- Tınaz, P. (1991) : A New & Dynamic Approach to White-Collar Personnel Selection; (yayınlanmamış doktora tezi) Marmara Ün. Sosyal Bil. Enst. Organizational Behavior Anabilim Dalı, İst.

KOVARYANS ANALİZİ

Yrd.Doç.Dr. Ezel (Tavşancıl) TARKUN*

Kovaryans analizi özünde, istenmeyen değişkenlerin bağımlı değişkene yaptığı etkilerin doğrusal regresyonla dengelendiği varyans analizidir. Bu analizde önce doğrusal regresyon yapılarak istenmeyen değişkenlerin gruplara etkileri hesaplanmaktadır. Regresyon katsayıları hesaplandıktan sonra da, bu katsayılar kullanılarak bağımlı değişkenden istenmeyen değişkenlerin (kontrol değişkenlerinin) hesaplanan etkileri çıkarılmakta ve bu şekilde dengelenmiş olan verilere varyans analizi uygulanarak daha sağlıklı sonuçlar elde edilmektedir (Popham,1967).

Kovaryans analizi üç temel amaç için kullanılmaktadır(Tabachnick,Fidell, 1989; Kirk, 1968):

1. Deneysel araştırmalarda, hata terimlerinden ortak değişkenle(covariate-birlikte değişen, kontrol edilen değişken) ilgili kestirilebilir varyansları kaldırarak ana etki ve ortak etki için F testinin gücünü artırmaktadır. Bilindiği gibi deneysel araştırmalarda denemenin (işlemin) etkisini tam olarak belirleyebilmek için grupların baştan eşit olması koşulu vardır. Birçok deneysel araştırmada denekler gruplara yansız olarak atanmasına rağmen yansız atama grupları arasında hiçbir şekilde eşitliğin bir garantisi olamamaktadır. Yansız atama yalnızca gruplar arasında başlangıçta sistematik farklılıklar olmadığı garantisini belli olasılık sınırları içerisinde verir. Deneysel araştırmalarda amaç, daha önce de belirtildiği gibi, işlemin etkisini ortaya çıkarmaktadır. Ancak bireysel farklılıklar gruplar içinde denekler arasında ve gruplar arasında farklılıklar yaratır ki her ikisi de işleme ilgili değildir. Bu bireysel farklılıklar ortak değişken olarak ölçülür ve kovaryans analiziyle ayarlanarak ortadan kaldırmaya çalışılır. Böylece deneysel kontrolün yeterli olmadığı yerlerde istatistiksel kontrol sağlanmakta ve işlemin net etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Kovaryans analizinin klasik deneysel kullanımında ele alınan ortak değişken genellikle, işlemde önce bağımlı değişken gibi ölçülen ön test puanlarıdır. Bununla beraber bir ya da birden çok olabilen ortak değişken bağımlı değişkenden tamamen farklı bazı demografik özellikler (eğitim düzeyi, sosyo- ekonomik düzey, v.b.) veya kişilik özellikleri de (kayı düzeyi, zeka düzeyi v.b.) olabilir.

Örneğin istatistik derslerinde sınav kaygısını azaltmak için geliştirilen yöntemleri inceleyen bir araştırma yapıldığını varsayalım. İstatistik dersini alanlar üç işlem grubuna yansız olarak atanır. Üç işlem grubu bağımsız değişkenin üç düzeyidir. Bu gruplara ortak değişken olarak standardize edilmiş kaygı testi verilir. Sonra belirli bir süre işlem uygulanır. İşlem süresinden sonra her üç gruptaki öğrencilere sınav kaygısını ölçen bir test daha verilir. (Hatırlamanın etkisinden kaçınmak için ilk testten ayrı bir formda olmalıdır). Bu ölçüm bağımlı değişken olarak hizmet verir. İstatistiksel test, ilk testteki farklılıklar ayarlandıktan sonra işlemde sonra sınav kaygısı ortalamalarının her üç grupta da aynı olduğu null hipotezidir.

2. Çoklu varyans analizinden sonra sıklıkla bağımsız değişkenler arasındaki manidar farklılıklara çeşitli bağımlı değişkenlerinin katkısının yorumlanması istenir. Bu katkıların yorumlanmasında kovaryans analizinden yararlanır.
3. Kovaryans analizinin üçüncü kullanımı, deneklerin işlemler için yansız olarak atanmadığı deneysel olmayan durumlar içindir. Bu gibi durumlarda yorumunda güçlük olmasına rağmen bir istatistiksel karşılaştırma işlemi olarak kovaryans analizi yapılır. Bu analiz temelde, eğer bütün deneklerin puanları ortak değişen ya da değişkenler de aynı yerde ise ayarlanmış grup ortalamalarının ne olduğunu bulmakta kullanılır. Ortak değişkende denekler arasındaki farklılıklar ortadan kaldırılmış olur. Sonuçta farklılığın yalnızca bağımsız değişkenin etkileri ile ilişkileri olduğu tahmin edilebilir. (Tabi farklılıklar ortak değişken olarak ele alınmayan özelliklerden dolayı da olabilir).

* M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

Örneğin politik tutumların (bağımlı değişken) coğrafi bölgeye (bağımsız değişken) göre değişip değişmediği araştırılmak istendiğinde politik tutum ve coğrafi bölgeyle değişmesi beklenen iki değişken sosyo-ekonomik düzey ve yaşır. Bu iki değişken ortak değişken olarak alınır. İstatistiksel analiz sosys-ekonomik düzey ve yaş ayarlandıktan sonra coğrafi bölgeye göre politik tutumların değişmediği null hipotezini test eder. Ancak eğer yaş ve sosyo-ekonomik düzey coğrafik bölgeye sıkı sıkıya bağlı ise onları ayarlamak gerçekçi değildir. Buna ek olarak bağımlı değişken, ortak değişken ilişkisi ve ortak değişken ölçümündeki güvensizlik de sonuçları yanlış yola sevk eder.

Birçok araştırmada bazı değişkenlerin kontrolü ve ele alınan değişkenin etkisinin daha net olarak ortaya çıkarılmasının önemi, daha önce de belirtildiği gibi çok büyüktür. Özellikle sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda değişkenlerin kontrolü çok zor olmaktadır.

Eğitim bilimlerinde yapılan birçok deneysel türden araştırmada da, araştırmacı, denek gruplarının deneysel modellerin getirdiği şekilde (yansız atama) oluşturma olanağına ve hakkına sahip değildir. Buna sahip olsa bile, eğitimin yürütüldüğü ortam olan sınıflarda araştırma yapmanın önemi açıktır. Sınıflarda yapılan araştırmada araştırmacı, önceden belli (intact) grup yapısıyla bağlıdır. Popham(1967)

...Yönetici ve öğretmenlerin, öğrencileri deneysel amaçlarla kaydırmaları ve şekil vermelerinin zor olduğunu, araştırmacıya mükemmel bir model sağlamak için öğrencilerin bir öğretmenden diğerine kaydırılmalarının uygun olmadığını ve dolayısıyla araştırmacının önceden belli gruplarla çalışmaya razı olması gerektiğini...

söylemektedir. Bu durumda araştırmacının ne yapması gerektiği konusunda da Popham kovaryans denilen bir istatistiki tekniğin uygulanabileceğini, eğitim istatistikçileri için kullanışlı istatistiki olanak sağlayacağını belirtmektedir. Ayrıca kovaryans analizinin doğal olarak her akla gelen yerde kullanılmaması gerektiğini, ancak okullarda yürütülen araştırmalarda da yeteri sıklıkta kullanılmamasının üzücü olduğunu söylemektedir.

Türkiye'de kovaryans analizi eğitim bilimlerinde deneysel araştırmalarda az kullanılmakta ve daha çok deneysel araştırmalara özgü bir teknik olarak bilinmektedir. Ancak bu analiz daha önce de belirtildiği gibi deneysel olmayan durumlarda da kullanılabilir. Bu yazıda kovaryans analizi bu yönüyle ele alınmış ve örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Kovaryans analizi bir istatistiksel kontroldür. Bu istatistiksel kontrol bazı varsayımlar yapılmasını gerektirmektedir.

VARSAYIMLAR

Kovaryans analizi varyans analizi ile regresyon analizinin birlikte kullanılması olduğundan, gerek varyans analizinin, gerekse regresyon analizinin varsayımlarının yapılmasını zorunlu kılar. Bunun için bu varsayımlar varyans analizinin ve regresyon analizinin varsayımları olarak ele alınmıştır.

1. Varyans analizinin varsayımları (Winer, 1971; Ferguson, 1971; Kirk, 1968; Howell, 1992):

a) Normallik varsayımı: her grup içinde bağımlı değişken normal dağılmıştır veya en azından fazla çarpık değildir. Genelde varyans ve kovaryans analizlerinin normal dağılımdan sapmalara karşı dayanıklı olduğu literatürlerde belirtilmektedir.

b) Hata varyanslarının homojenliği: Grupların hata varyansları birbirine yakın olmalıdır. Bu varsayımdan küçük sapmaların önemli olmadığı düşünülmektedir. Ayrıca sapmaların önemiyle ilgili testler de geliştirilmiştir. Bunlar; iki grup karşılaştırıldığında hesaplanan F değeridir. Bu F değeri büyük olan varyansın küçük olan varyansa bölünmesi ile elde edilir. İki'den daha çok gruba karşılaştırılmalarında da grupların eleman sayılarının farklı olup olmadığına göre hesaplanan Bartlett testidir. Varyansların homojenliği konusunda bir şüphe varsa bu testlerden uygun olanla test edilmelidir. Homojen bulunmuşsa verilerin transformasyonu yoluna gidilmelidir.

c) Hataların bağımsızlığı : Bağımlı değişkende sistematik hata kaynakları olmamalıdır. Varyans analizinde, gruplar arasında oluşan sistematik hatalar kovaryans analizi ile düzeltilmelidir denilmektedir.

Kovaryans analizi yapıldığından bu hatalar bu testle düzeltilmektedir. Kovaryans analizi için bu varsayım gerekmemektedir.

2. Regresyon analizinin dayandığı varsayımlar (Kirk, 1968, Tabachnick Fidell, 1989):

a) Regresyonun homojenliği: Her grup için ayrı ayrı elde edilmiş regresyon katsayılarının birbirine yakın olması gerekmektedir. Bağımsız değişken(ler) ile ortak değişken(ler) arasında bir ortak etki sözkonusu ise bu regresyonun heterojen olduğunu göstermektedir.

b) Ortak değişken(ler) ile bağımlı değişken arasındaki ilişki doğrusal veya doğrusala yakın olmalıdır. Bu varsayım da zihinsel ve eğitsel testlerde ve özellikle denek sayısının fazla olması durumunda genellikle karşılanabilmektedir.

Kovaryans analizi ile ilgili sonuçlar bu varsayımların yerindeligi oramnda geçerli olacaktır.

Kovaryans Analizinin Sınıflandırılması ve Kullanılan Değişkenler

Kovaryans analizi tekli ve çoklu olarak sınıflandırılmaktadır. Tekli kovaryans analizinde bir bağımlı, bir bağımsız (iki veya daha çok grup olabilir) ve en az bir kontrol değişkeni vardır. Çoklu kovaryans analizinde bir bağımlı, birden çok bağımsız değişken (herbiri alt gruplarla temsil edilen) ve bir ya da daha çok kontrol değişkeni vardır. Bağımlı değişken (Y), kontrol değişkeni ((X)leri (X_1, X_2, X_3, vb) sembolü ile gösterilir. Bağımsız değişken gruplarla temsil edilir. Genelde değişkenlerin bağımlı, bağımsız, kontrol şeklinde tanımlanmasına deneysel araştırmalarda rastlanılmaktadır. Burada deneysel olmayan araştırmada da aynı şekilde tanımlanmıştır.

Kontrol değişkenlerinin seçimi

Kontrol değişkeninin seçiminde bu değişkenin bağımlı değişkenle ilişkili olması(yansız atama yapılan araştırmalarda $r \geq 0.30$, yansız atama yapılan araştırmalarda $r > 0.30$), eğer birden fazla kontrol değişkeni varsa bunların birbiri ile ilişkili olmaması istenir(Frigon, Laurencelle, 1993). Bir kontrol değişkeni alınacaksa bağımlı değişkenle en yüksek ilişkiye sahip olan seçilir. Birden fazla olduğunda çoklu korelasyonun karesine bakmak yararlı olabilir. Ayrıca kontrol değişkeni bağımsız değişkene bağlı ise analiz sonuçları geçerliliğini yitirir. (Tabachnick, Fidell, 1989; Kirk, 1968).

Kovaryans Analizinin Hesaplama İşlemleri

Burada yalnızca iki grubun ele alındığı ve tek değişkenin kontrol edildiği tekli kovaryans analizi örneklendirilmiş ve hesaplama süreci Tablo 1'de verilen yapay veriler üzerinde açıklanmıştır. Tabiidir ki bu örnekteki veri sayısı oldukça küçüktür. Veri sayısının kovaryans analizinin hesaplama koşullarını karşılayabilecek kadar olması gerekir.

Örnek: 20 kişilik bir örneklemin lise not ortalamalarını (LNO) kontrol ederek klasik fen programı fen kolundan mezun öğrencilerle modern fen programı dil-edebiyat kolundan mezun öğrencilerin üniversitedeki akademik başarıları arasındaki farkı test ediniz.

Y: Bağımlı değişken olan üniversitedeki akademik başarı ortalaması

X: Kontrol edilen değişken olan LNO

Tablo 1

	G	R	U	P	L	A	R
	<i>Fen Kolu</i>			<i>Dil-Edebiyat Kolu</i>			
		Y	X			Y	X
		47	5			75	7
		63	7			80	9
		37	6			72	5
		51	6			63	8
		29	5			34	5
		30	5			67	8
		38	6			52	7
		42	7			69	7
		57	6				
		62	7				
		53	5				
		46	7				
n_j			12				8
$T_{yj}; T_{xj}$	555		72			512	56
$\bar{Y}; \bar{X}$	46.25		6.00			64.00	7.00
$\sum_{i=1}^{n_j} Y_{ij}; \sum_{i=1}^{n_j} X_{ij}$	27115		440			34288	406
T_{xjy_j}		3384				3662	
$\frac{T_{yj}^2}{n}; \frac{T_{xj}^2}{n}$	25668.75		432.00			32768.00	392.00

$N:20 (12+8)$

$T_y:1067 (555+512)$

$\bar{Y}:53.35 (1067/20)$

$A_y = \frac{T_y^2}{N} : 56924.45 (1067^2/20)$

$B_y = \sum_{i=1}^{n_j} \sum_{j=1}^k Y_{ij}^2 : 61403.00 (27115+34288)$

$C_y = \sum_{j=1}^k T_{yj} / n_j : 58436.75 (555^2/12+512^2/8)$

$T_x:128 (72+56)$

$\bar{X}:6.40 (128/20)$

$A_x = \frac{T_x^2}{N} : 819.20 (128^2/20)$

$B_x = \sum_{i=1}^{n_j} \sum_{j=1}^k X_{ij}^2 : 846.00 (440+406)$

$C_x = \sum_{j=1}^k T_{xj}^2 / n_j : 824.00 (72^2 / 12 + 56^2/8)$

Öneri, C:1 S:1

$$A = T_{xy} : 7046 (3384 + 3662)$$

$$B = \sum_{j=1}^k \frac{T_{xj} T_{yj}}{n_j} : 6914.00 ((555 \times 72) / 12) (512 \times 56) / 8))$$

$$C = \frac{T_x T_y}{N} : 6828.80 ((1067 \times 128) / 20)$$

Bu hesaplamalardan sonra gruplararası, gruplarıçi ve toplam kareler toplamları ve çarpımlar toplamları bulunur.

Kareler toplamı

	Y	X
Gruplararası Ay)	(Cy-58436.75-56924.45=1512.30 (Byy)	(Cx-Ax)824.00-819.20=4.80 (Bxx)
Gruplarıçi Cy)	(By-61403.00-58436.75=2966.25 (Sxx)	(Bx-Cx)846.00-824.00=22.00 (Sxx)
Toplam Ay)	(By-61403.00-56924.45=4478.55 (Tyy)	(Bx-Ax)846.00-819.20=26.80 (Txx)

Çarpımlar toplamı

Gruplararası (B-C)	6914.00-6828.80=85.20 (Bxy)	
Gruplarıçi (A-B)	7046.00-6914.00=132.00 (Sxy)	
Toplam (A-C)	7046.00-6828.80=217.20 (Txy)	

Hesaplanan kareler toplamı toplamsaldır. Diğer bir deyişle gruplararası ve gruplarıçi kareler toplamları toplam kareler toplamını verir. Aynı şekilde gruplararası ve gruplarıçi çarpımlar toplamı, toplam çarpımlar toplamını vermektedir.

Bu şekilde kareler toplamları ve çarpımlar toplamları bulunduğundan sonra ayarlanmış kareler toplamlarının hesaplanmasına geçilir.

Ayarlanmış Toplam Kareler Toplamı (T_{ay})

$$T_{ay} = T_{yy} - \frac{T_{xy}^2}{T_{xx}}$$

Bu formüldeki terimler daha önce hesaplanmış olan toplam kareler toplamları (Y ve X için) ve toplam çarpımlar toplamıdır.

$$T_{ay} = 4478.55 - \frac{217.20^2}{26.80} = 2718.26$$

aynı şekilde:

Ayarlanmış Gruplarıçi Kareler Toplamı (S_{ay})

$$S_{ay} = S_{yy} - \frac{S_{xy}^2}{S_{xx}} \quad S_{ay} = 2966.25 - \frac{132.00^2}{22.00} = 2174.25 \quad \text{elde edilir.}$$

Ayarlanmış Gruplararası Kareler Toplamı (B_{ay})

Ayarlanmış toplam kareler toplamından gruplarıçi kareler toplamı çıkarılarak bulunur.

$$B_{ay} = T_{ay} - S_{ay}$$

$$B_{ay} = 2718.26 - 2174.25 = 544.01$$

Bu ayarlanmış kareler toplamları F oranını hesaplamak için serbestlik derecelerini ve kareler ortalamasını içeren Tablo 2'de verilen kovaryans analizi tablosuna geçirilir.

Tablo-2

Kovaryans Analizi Tablosu

Kaynak	Ay.KT (X)	Ay. KT için ser.Ay.KO der.	F
Gruplararası	544.01	k-1:1	544.01 (Ay.KO _B) 4.25
Gruplarıçi	2174.25	N-k-1:17	127.90 (Ay.KO _S)
Toplam	2718.26	N-k:18	

Tablodaki ayarlanmış kareler ortalamaları (Ay.KO) ayarlanmış kareler toplamlarının kendi serbestlik derecelerine bölünmesiyle elde edilmiştir.

Tablodaki F değeri ise;

$$F = \frac{Ay.KO_B}{Ay.KO_S}$$

ayarlanmış gruplararası kareler ortalamasının gruplarıçi kareler ortalamasına bölünmesiyle elde edilir. Hesaplanan F oranı gruplararası ve gruplarıçi serbestlik derecelerine göre ve istenilen manidarlık düzeyinde F değerlerini veren Tablo ile karşılaştırılır. Bu örnekte 1 ve 17 serbestlik derecelerine göre .05 düzeyindeki Tablo F değeri 4.45'dir. Hesaplanan F oranı ise; 4.25'tir. Hesaplanan F oranı 4.45'ten küçük olduğu için manidar değildir.

Bir sonraki aşamada iki grubun LNO'na göre ayarlanmış akademik başarı ortalamaları aşağıdaki eşitlik yardımıyla bulunur.

$$\bar{Y}_j: bw (\bar{X} - \bar{X}_j) + \bar{Y}_j$$

$$\text{Eşitlikte } bw: \frac{S_{xy}}{S_{xx}}$$

$$\text{Örnekte; } bw: \frac{132.00}{22.00} = 6.00 \text{ 'dir.}$$

Buradan, birinci grubun (fen kolu) ayarlanmış ortalaması

$$\bar{Y}_1 = 6.00 (6.40 - 6.00) + 46.25$$

$$\bar{Y}_1: 48.65$$

İkinci grubun (dil-edebiyat) ayarlanmış ortalaması;

$$\bar{Y}_2 = 6.00 (6.40 - 7.00) + 64.00$$

$$\bar{Y}_2: 60.40$$

olarak hesaplanır.

Bu eşitlikte \bar{X} : Her iki grup birlikte ele alındığında LNO

\bar{X}_j : Her bir grubun LNO

\bar{Y}_j : Her bir grubun akademik başarı ortalamasıdır.

İki grubun ayarlanmış ortalamaları karşılaştırılacak olursa; Fen kolunda 46.25 iken 48.65; dil-edebiyat kolunda ise 64.00 iken 60.40 olmuştur. Analiz sonunda F oranı manidar bulunmamış, ayrıca LNO daha düşük olan grup olan fen kolunun akademik başarı ortalaması ayarlandıktan sonra daha yüksek, diğeri ise daha düşük bulunmuştur. Buradan akademik başarıdaki baştaki farklılığın LNO'nun etkisine bağlı olduğu sonucu çıkartılabilir. Bu etki F oranına da yansımıştır. Aynı veriler için akademik başarı ortalamaları arasındaki farkın manidarlığını test etmek için yapılan tek boyutlu varyans analizi

sonucunda F oranı (t^2) 9.18 olarak bulunmuştur. Bu F oranı 1 ve 18 serbestlik derecelerine göre .01 düzeyinde (8.28) manidardır.

Kovaryans analizinde ikiden daha çok grup karşılaştırıldığında F oranı manidar bulunursa hangi gruplar arasında manidar fark olduğunu bulmak gerekir. Bunun için çeşitli testler vardır. Bunlar; en küçük önemli farklar, Tukey gerçek önemli farklar, Scheffe'nin t testi Newmann Keuls test ve Duncan'ın çoklu genişlik testidir(Kirk, 1968).

KAYNAKLAR

- Ferguson, G.A. Statistical Analysis in Psychology and Education. New York: McGraw-Hill, 1971.
- Frigon, J_Y and L. Laurencelle., "Analysis of Covariance: A Proposal Algorithm." Educational and Psychological Measurement, 1993 53:1-18
- Goehring, Harvey, J. Jr. Statistical Methods in Education, Virginia : Information Resources Press, 1981
- Guenther, W.C. Analysis of Variance, New Jersey: Prentice-Hall, 1964
- Howell, C.David. Statistical Methods for Psychology. Third Edition, California : Duxbury Press, 1992.
- Kirk, E. Roger; Experimental Design: Procedures for the behavioral sciences. California: Cole Publishing Company, 1968
- Popham, W. James. Educational Statistics, Use and Interpretation , Los Angeles: Harper And Row Publishers, 1967
- Tabacnick, G.B., Abd L.S.Fidell, Using Multivariate Statistics, Second edition, Northridge:Harper Collins Publishers, 1969
- Winer, B.J. Statistical Principles in Experimental Design, Second Edition, New York; McGraw-Hill Book Company, 1971

İNGİLTERE'DE YÜKSEK ÖĞRETİM:TÜRKİYE İÇİN GÖSTERGELER

DR. Aysen BAKIOĞLU*

Birçok ülkede günümüzde yüksek öğretim büyük ölçüde öğrenci artışı ile karşı karşıyadır ve yüksek öğretim bütçeden büyük bir pay almaktadır. Üniversiteler öğrenim talep edenlere genişletilmiş mesleki fırsatlar sunmakta, kişisel ve sosyal hayatlarını zenginleştirmektedir. Diğer yandan spesifik alanlarda beceri geliştirmek için kurslar vermekte ve araştırmalar yolu ile teknoloji ve bilimin ilerlemesine katkıda bulunmakta ve dolayısı ile ülke çapında gelişmeye yol açmaktadır. Bütün bu nedenler yüksek öğretimi ciddiye alıp üzerinde araştırmalar yapmayı gerekli kılmaktadır.

İngiltere'nin yüksek öğretiminin ana hatlarına değineceğimiz bu makalede önce tüm yüksek öğretim sisteminin çalışmasını, merkez düzeyinden üniversite ve yüksek okulların hiyerarşik yapılanmasına kadar genel çizgileri ile görüp daha sonra öğrenci düzeyine geçelim ve değerlendirme ile noktalayalım.

İngiliz Yüksek Öğretim Sisteminin Çalışması

Merkez Otoritesi(Central Authorities)

İngiltere'de yüksek öğretim Merkez Otoritesi tarafından yönetilmektedir Merkez otoritesinin ilk görevi kesin kriterleri belirlemektir. Bunlar kalite standartını, ekonomi tarafından belirlenen normlar ile kendi kriterlerinin denkliğini belirleyerek oluştururlar.

Merkez Otoritesi enstitüler, kurslar ve ünitelerin kaliteleri hakkında spesifik değerlendirmeler yapar, bu değerlendirmeler fonların dağıtımında ve kursların açılmasında esas teşkil eder.Hangi enstitülerin genişletileceği hangi kursların açılacağı ve geliştirileceği yaratıcı değerlendirmenin bir yansımasıdır. Merkez Otoritesi ekonomik ve sosyal isteklere direk cevap verir. Bunu insangücü planlaması ve kabul politikası(access policies: Bölümlere öğrenci girişi ve öğretim elemanı atanması,kolaylıklardan yararlanma imkanları)'nu dengeleyerek gerçekleştirmektedir.

Merkez Otoritesi daima sosyal politika değerlendirmesini yapmakta açılacak birimlerin sayısını belirleyip finansal kaynak vermekte ve ne kadar öğrenci alınacağını belirlemektedir.Direk olarak araştırma ve ders programlarını etkileyecek amaçları yerleştirmek te Merkez Otorite'nin görevidir. Otorite gücün dağıtılması ile gösterilmektedir.

1963'te İngiltere'de yapılan resmi bir araştırmada yüksek öğretim için 4 ana amaç kabul edildi (1963,Robbins Report).

- 1.İnsangücünün belli alanlarda rol alabilecek şekilde beceri kazandırılması,
- 2.Düşünce gücünün ilerletilmesi,
- 3.Öğrenmenin ilerlettirilmesi,
- 4.Genel kültürün ve genel vatandaşlık standardının kazandırılması.

Adı geçen bu rapordan sonra ek amaçlar tartışılmaya başlandı. Çeşitli hükümetler bunları aynı derecede kabul etmediler.

Politika belirlemek sosyal ve ekonomik iklime bağlı politik değişmelerden etkilemekle birlikte Merkez Otorite temel akademik normları yerleştirmektedir. Hükümetin bazı diğer

* M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü

birimleri hem değerlendirme ve hem de kaynak tahsisi yapar. Buna rağmen akademik kalite ve akademik istekler üzerinde durmaz. Sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara göre merkez hükümet kaynakların seviyesine karar verir ve bunu yaparken kaliteyi elde etmeyi amaçlar. 1988 yılına kadar merkez otorite ile üniversiteler arası ilişkileri belirleyen bir düzenleme yoktu.

Merkez Otoriteler sorumlu olduğu birimler ile 3 yoldan ilgi kurar. Birincisi 'yönetimsel yaklaşım' dır. Merkez Otorite kuralları belirler, spesifik konulara kaynak tahsis eder, ve kurallarına göre ödül ve ceza sistemini yapılandırır. Demokrasilerde Silahlı Kuvvetler, Sosyal Güvenlik sistemleri, buna örnek olarak verilebilir. Birçok öğretim sisteminde bu kabul edilmemiştir. İkinci yaklaşım hedefler, amaçlar, fonksiyonların tartışılarak ölçülmesine dayanır. Dolayısı ile belirlenmiş sıkı kurallara gerek yoktur. Yeni gelişmeler için kaynak şartsız olarak tahsis edilebilir. Bu özgür kaynak tahsisi modeli, yüksek öğretimin sosyal planlama ve kamu harcamalarında büyük payı olduğunun kabul edilmesinden önce bazı ülkelerde uygulanmıştır, fakat çoğunda artık uygulanmamaktadır. Üçüncü strateji çoğul sistem içindeki birçok parçalar arasında değer yargılarının, normların farklı olabileceği varsayımına bağlı olarak anlaşma ve konuşup tartışma gerekliliğine dayalıdır. Bürokrasi güçlü şekilde ortaya çıktığı zaman, profesyonel kuruluşlar, veya diğer meslektaş grupları güçlü durumda olmaktadır. Halbuki İngiltere'deki son yıllarda yerleştirilmeye çalışılan sistem meslek kuruluşlarının gücüne başarı ölçütleri araçları ile yüksek öğretime kaynak tahsisini sözleşme mecburiyetlerine bağlı kılmak ve benzeri gibi yollarla meydan okumaktadır.(Becher& Kogan,1992)

İngiliz Hükümeti kolaylaştırıcılık rolünden sistemi yönetmeye doğru geçince, enstitüler akademik planlarını giderek daralan kaynak sıkıntısı çerçevesi içinde teslim etmek zorunda kaldılar. Akademik planlarını yaparken enstitüsel davranış ve yapılanma konusunda belirlenmiş kuralları izlemeleri istenmektedir. Bütün niyet ve amaçlarda bir 'emir modeli' ne uymaları görüntüsü vardır.(Becher & Kogan,1992)

Direk yönetimsel kurallar konya bile veya pazar ekonomisi yerleştirilse bile tartışmalardaki yaratıcı (yaratıcı şekilde yeni normlar ortaya koymak) elemanlar kalıcı oldu. Daha sıkı planlama stili etkinlikteki şüpheli gündeme getirdi. Ele alınan planlama test edildi ve yok edildi. Çünkü 1984/85 denemelerinin bir milyondan fazla kağıtlık çalışma yapıp teslim edilmesi gerektiği anlaşılınca bu fikir inanırlılığını kaybetti. Fakat bu durum sıkı kontrol periodundan sonra gelen 'emir modelini' yumuşattı ve sistemi merkez hükümetin liderliği altında şimdiye kadar hiç görülmemiş şekilde tekrar düzenledi.(Becher & Kogan,1992)

Öğretim ve araştırmanın birbiri olmaksızın gerçekleşemeyeceğine inanılmaktadır. Birçok üniversitede, lisans ve lisans üstü eğitim, öğretim elemanlarına bilimsel düzeylerini ilerletmeleri için yeterli zaman vermek son araştırmaları takip etmelerine fırsat vermek, bilimsel seviyeyi yüksek tutmak, konferanslar düzenlemek, endüstri ve ticaret işletmelerini ziyaret etmek mevcut bütçelerinin çoğunu almaktadır.(1983'te araştırmaya verilen bütçe 8.5 milyon paund idi.)(Butler, 1985)

Hiyerarşik Yapı

İngiltere'de 1988'e kadar üniversiteler, Universities Grant Committee (Üniversite Burs Komitesi), Politeknikler Lokal Eğitim Otoritesi tarafından yönetilmekte idi. 1988 Eğitim Reformu Politeknik ve diğer yüksek öğretim kurumlarını lokal eğitim otoritesinin elinden alıp Eğitim ve Bilim bölümüne bağladı. Fonlar Politeknik ve Kolej Fon Kurulu tarafından verilmektedir. University Grant Committee yerine Üniversite Fon Kurulu Kuruldu. (Heywood,1989)

Üniversitelerin Vice Chancellor (Rektör yardımcısının)'in enstitüler içinde onlar ile eşit bir lider olması istenmekte, aynı zamanda dıştan gelecek fonlar sağlanması için de girişimci olması beklenmektedir.

Bazen de fonu üniversite içinde bulması beklenir. Rektör yardımcısının norm yerleştirici olduğu kabul edilmektedir. Rektör yardımcısının rolü üniversitelerde çeşitlidir.

Dekanlar, yönetici ve direktör ile hiyerarşik ilişki içinde çalışmaktadır. Bölüm başkanları gibi meslektaşları ile hiyerarşik ilişki içinde değildir.

Oxford ve Cambridge gibi üniversiteler kendi gelişimleri için gerekli olan binaları satın alıp öğrenci sayılarını belirleyebilmektedir. Üniversite, devletten ve dış fonlardan çeşitli konulara ve kolejlere yardım almaktadır. Bu üniversiteler daha çok işbirlikçi bir yönetim şekli izlemektedirler. Buna rağmen öğretim elemanlarının kademi hiyerarşik bir yapı ve güç yaratmaktadır.

Öğretim elemanları terfi, ödül ve grup içindeki değerlerini sicillerine göre almakta ve işe araştırma yetenekleri için alınmaktadır. İngiltere'de ek araştırma fonları yüksek sayıda araştırmaya yol açmaktadır. Üniversiteler bazı bakımlardan öğretimlerini hocaya bağlı, denetlenemez bir rol modeli olarak hizmet verirken, öğretim politekniklerde ve kolejlerde 'özel-gizli' bir aktivite olmaktan çıkmaktadır. Çünkü ekip öğretimi ve dış incelemeler (HM Inspectorate) öğretimi hoca-öğrenci arasındaki gizlilikten ayırır. (Becher & Kogan, 1992)

İngiliz üniversitelerindeki fakülteler giderek genişlemekte ve fonksiyon olarak giderek heterojen bir yapıya sahip olmaktadır.

Yüksek Öğretime Öğrenci Kabulü

Yüksek Öğretime öğrenci kabulü politikalarına geçmeden İngiltere'de ilk ve orta öğretimin nasıl bir yapılanma gösterdiğine kısaca değinmek gerekli görünmektedir.

Okul öncesi eğitimi 4 ile 6 yaşları arasındaki çocuklara önce yarım ve daha sonra tam gün zorunlu şekilde verilmektedir. İlkokul, öğrencinin 6 ile 11 yaşları arasındaki eğitimini kapsamaktadır.

Orta öğretim 11 yaşında başlamakta ve takip eden 5 yıl boyunca sürmektedir. Öğrenci 16 yaşına geldiğinde 16+ olarak adlandırılan (O level Graduation Certificate) genel ülke çapında düzenlenen ve başarılı olanlarına iki sene daha orta öğretimde okumak hakkını veren bir sınav almaktadırlar. Bu sınavda başarılı bulunmayanlar öğrenim sırasında tespit edilen yetenekleri ile uyumlu olarak mesleğe yöneltici kurslara gönderilmekte ve iş hayatına atılmaktadırlar. Sözü edilen O Level Graduation Certificate Sınavından başarılı olanlar ise orta öğretimin 6. ve 7. yılını okuyarak üniversite'ye girişte temel olacak derslerden başarılı olmak için çalışmaktadırlar. 18 yaşına geldiklerinde A Level veya GCSE denilen yine ülke çapında yapılan bir sınav almaktadırlar. Mezuniyet belgesi alabilmek için bir öğrenci 6 dersten geçmek zorundadır. Üniversiteye girmeye hak kazanabilmesi için ise bu derslerin en az 4 ünü yüksek derece ile (honour degree) başarmak zorundadır.

Orta öğretimin son iki yılında (6th Form College) öğretilen ve üniversitelere girmekte öğrencilerin başarı derecesi kıstas olarak kullanılan bu derslerdeki bütün konular alanla ilgili olarak öğretilmektedir. Öğrenci, bu derslerde, örneğin tarihçi veya coğrafyacı olmak için tüm mesleki hazırlıklarını bilgi ve beceri olarak yapmaktadır. Fakat bu Tarihçi, İstatistik öğrenmeyecek anlamında kullanılmaktadır.

Orta öğretimi bitirirken alınan ve üniversiteye girmek için temel olarak kullanılan GCSE sınavı bağımsız sınav kurulları tarafından yapılmaktadır. Amerika'nın Üniversiteye Giriş Sınavları ile İngiltere'nin Test Hazırlama servisleri arasında bazı benzerlikler vardır. (Heywood, 1989)

Geçtiğimiz yıllarda üniversiteler olgun yaştaki kişilerin girişine temel olmak üzere sınavlar d

üzenlemeye başladılar. Bu sınavlar görüşme metodu ile yapılmakta ve kişinin deneyimlerinden sonuçlar çıkarılmaktadır. Adayların çoğu için en az gerek şart üç pekiyi dereceli geçme notu ve 1 alalade geçme notudur. Bazen de 2 pekiyi derece ile geçme ve 3 alalade derece ile geçme aranmaktadır.

İngiltere'de Local Education Authority (Bölge Milli Eğitim Müdürlükleri) üniversite eğitimine başlayan herkes için okul ücretini ödemektedir. Bunu Avrupa Ekonomik Topluluğundan gelen diğer öğrenciler için de yapmaktadır. Hükümet Enstitüleri Fayda-Maliyet açısından değerlendirmektedir. Alınan diplomaların geçerliliğini Mili Akademik Derece Kurulu değerlendirmektedir.

Öğretim

İngiliz yüksek öğretimi oldukça karmaşık ve oldukça fazla sayıda seçenek ve yollar sunmaktadır. Farklı fakülteler birbirleri arasında merdiven veya köprü olarak niteleyebileceğimiz ilişkilerde bulunmaktadır. Öğrencilerin okudukları fakültede elde ettikleri 'hazır' bilginin dışında, ufuklarını genişletebilmeleri için 1984'te Eğitim Danışmanlığı ve Kredi Transferi Servisi adı altında ek bir hizmet birimi kuruldu.

Yüksek öğretimin tek amacının ekonominin istekleri ile aynı doğrultuda hareket etmek olmadığı ve yüksek öğretimin tek başına ihtiyaç olan konuları başaramayacağı resmi gazetelerinde yer almıştır (DES White Paper, 1987). White Paper hoca ile işletmelerde çalışanların daha sıkı bir işbirliği kurmasını zorlamaktadır. Bu ilişkinin daha uygun bir öğretime, araştırmaya ve teknoloji transferine yol açacağı vurgulanmaktadır. Hükümet ve Merkez Fon Acentası, yüksek öğrenimi iş dünyasına yaklaştırmak için cesaretlendirmekte ve ödül mekanizması yaratmaktadır. Programlardaki bu yaklaşım Yetiştirme Acentası (Training Agency) tarafından da güçlendirilmektedir. Bu acenta İşverme Kurumu'na rapor vermektedir. (Devletin Eğitim Birimleri bölümüne değil.)

1987'de 'yüksek öğretim içinde işletme' yaklaşımı doğdu ve buna 100 milyon paund harlandı. Bunun amacı enstitü çalışmaları içinde olan işletmeleri ilerletecek aktiviteleri gerçekleştirmek idi. Öğretim elemanları istihdam dünyasına transfer edilebilecek becerileri ders programlarına koymayı ciddi şekilde düşünmeye başladılar. Bu çalışmalarda programın içeriği geniş olarak öğretim elemanının elindedir. Dışarıdan gelen tepki ve baskılar program üzerinde etkin olmaktadır. (Becher & Kogan, 1992)

Üniversite Öğrencileri

İngiltere yüksek öğretiminde okuyan öğrencilerin karakteristiklerini genellemek çok zor görünmektedir. 18 yaşında orta öğretimi bitiren öğrenciler artık tek bir model oluşturmamaktadırlar. Çoğu lisans öğrencileri orta sınıf ailelerden gelmektedir. Öğrenciler farklı yaşta, farklı milliyette, farklı sosyal kökenden gelseler bile davranışlarındaki belirli tutarlı özellikler, davranışları hakkında genel özellikler öğrencileri ayrı bir başlık altında incelememizi gerekli kılmaktadır.

Yüksek öğretim sistemi ile ilgili olarak öğrenciler kendilerini ve hocaları öğrencilerini nasıl görmektedir? Bir yaklaşıma göre öğrenciler sistemin müşterisidirler. Potansiyel öğrenci olarak görüldüklerinde üniversite seçimi gibi bir tercih yaparken bir çeşit kriter kullanmaktadırlar. Ülke çapında okul ücretlerinin arttırılması yoluna gidilmesi öğrencinin gücünü tüketici olarak ortaya çıkardı. Aynı zamanda üniversitelerin birbirleriyle yarış içine girmesi ihtiyacı gündeme getirdi. Öğrencilerin diğer rolü fakültenin işleyişi ile ilgilidir ve çeşitli zaman ve durumlarda ortaya çıkan akademik yapının bir üyesi olmalarının vurgulanmasıdır. Öğrenciler işletmenin bir ortağı olduklarını kabul ederek, kendileri ile ilgili temel üniteler ve enstitülerin yönetilme politikası ve uygulamaları hakkında direk söz söyleyebilirler. Bu fikir 1960 ve 70 lerde güç kazandı fakat sonradan daha az önemli görülmeye başlandı.

Öğrencilerin diğer karakteristik özelliği, bazı profesyonel faydalılığına inandıkları danışmanlarının disiplinlerine bağlılığın bir sonucu olarak akademik yapının genç takipçileri sıfatına sahip olmalarıdır.

Öğrenciler genelde mezun olduktan sonra iş fırsatları ile ilgili bilgiye çoklukla sahip değildir. Öğrencilerde yüksek derece ile mezun olmak ana amaçtır. Bunun nedeni bilgi öğrenmekten çok işgücü piyasasında iyi bir iş bulma beklentisidir. (Boys ve diğerleri, 1988) Lisans öğrencileri programlarda mesleklerinin pratik yanları ile ilgili konuların yer almasını öğretim elemanlarından daha fazla izlemektedir ve gözlemektedir. Bu ayrılık yüksek öğretimin çoklu değer sistemine bireysel olduğu kadar diğer seviyelerde dikkat çekmektedir. Aynı araştırma öğretim elemanlarının öğrencilerin dersleri hakkındaki fikirlerini ciddiye aldıklarını ve öğrencilerin kendi ihtiyaçlarının dikkate alınması gerektiğini kendilerine duyurduklarını belirtmişlerdir. Çoğu öğrenciler kursların iyi öğrettiğini, kalite ve standardın lisans derecesi almakta tatminkar olduğunu vurgulamaktadırlar.

Öğrencilerin pek çoğu, kendilerinin akademik şöhretlerini kurup genişletmeye çalışırlar. böylece doğal olarak öğrenciler final sınavlarında kredilerine arttırmaya çalışırlar. Kişisel olduğu kadar iş bulma konusunu etkileyen başarısızlık genellikle çok ciddi olarak görülür ve öğrencide mezun olamama endişesini yaratır.

İlginç bir araştırma (Miller ve Parlett, 1974), öğrencilerin üç gruba ayrıldıkları sonucuna varmıştır. İlk işaret arayanlar (cue seekers), bunlar kasıtlı olarak kendilerini olabildiğince çok öğrenmeye ayarlanmışlardır. Derslerde ipuçları ararlar, personele anlamlı sorular sorarlar, önceki sınav kağıtlarını kendi çalışmalarının nasıl değerlendirildiğini anlamak için incelerler. İkinci grup işarete bilinçli (cue conscious)ler olarak adlandırılmıştır. Bunlar öğrenme için aktif adım atmazlar ama ipuçlarına karşı hassastırlar. Üçüncü grup işaret sağırları (cue deaf)dir ve herşeyin kendilerine öğretilmesini ve bunlardan sınav edilmesini beklerler. Bu araştırmada işaret arayanlar ile birinci sınıf derece ile mezun olanlar arasında yakın bir ilişki olduğu, aynı şekilde işarete bilinçlilerin ikinci sınıf ve işaret sağırlarının üçüncü ve daha kötü derece ile mezun oldukları görülmüştür.

Öğrencilerin diğer bir karakteristikliği, davranışlarını, yeteneklerini ve anksiyetelerini zamanla değiştirmeleridir. İlk yılda normlar ve beklentiler hakkında büyük belirsizlikler yaşar. Örneğin; belli bir ders için bir haftada ne kadar çalışılmalı, makaleleri ne uzunlukta olmalı, öğretim elemanının birinci yıl öğrencisinden hangi standartta başarı beklemekte olduğu konularında kriterleri belirlemede zorluk çekerler. Aynı zamanda alanın doğası ve kimliği hakkında şaşkınlığa düşerler. Lisans derecesinde öğretimin orta basamağı'nın karakteristik modeli, bu sorular çözümlendikten sonra öğrenciler bir coşku devri yaşarlar ve kendi çalışmalarında görüş geliştirirler. İlk baştaki öğretim personeline yoğun bağlılıkları yerini kasıtlı olarak mesafe bırakmaya ve kendi bağımsızlığını ve kimliğini bulmaya bırakır. (Perry, 1970) Fakat bu lisans eğitiminin son basamağına kadar, bazen de kurs bitinceye kadar gerçekleşmez. Öğrenci öğrenim yaptığı konuda bir çeşit üstünlüğe sahip olmak ister, kendi yetenekleri konusunda güvenli olmak, metod ve yöntemleri anlamak ve kendi öğrenmesine tamamen rehberlik edecek tam bir otonomiye sahip olmak ister.

Öğrenci hakları: Öğrenci Dernekleri (Student Union) hoca-öğrenci ve öğrencilerin birbirleriyle ilişkileri ile ilgilenirler ve bunları sağlamak için sosyal bir temel oluştururlar. Bu konularda problemi olanlara danışma ve rehberlik sağlarlar. Öğrencilerin hepsi seçme hakkına sahiptir. Öğrenci temsilcisinin seçimi tamamen özgür bir ortamda yapılır. Öğrenci-dernek konularında aktif rol oynayan öğrenciler öğretim elemanlarının değerlendirmesine bağlı kalmaksızın 'ödül sisteminin' bir üyesi olurlar. Öğrenci liderleri okulun binalarında barınma ve gösterilen yerlerde faaliyette bulunmak hakkına sahiptir. Fonlardan ve yetkiden payına düşeni alırlar ve bunun akademik başarı ile ilgisi yoktur. Bunlar kampüs içinde öğrenci lideri durumundadırlar ve kurum ile öğrenci arasındaki problemlerde resmen

işbirliği yapılması ve danışılması gereken kişilerdir. Dernek kendinin sisteme uyum modelini, bağımlılık ve kaynak tahsisini kendine verilen politik yetki içinde belirler.(Butler,1985)

Amerikan ve Alman sistemiyle karşılaştırılınca İngiliz Yüksek Öğretiminin daha bağımlı olduğunu görüyoruz.Fakat Amerikan sisteminde az sayıda kaliteli eğitim veren kolej vardır. Bunlar lisans düzeyinde iyi bir isime sahip oldukları halde araştırma yapmamaktadırlar. Öğretim elemanları öğretimlerini geçmiş deneyimleri üzerine kurmaktadır.Bu durumda personelin sıkça değiştirilmesi yeni araştırmaların sınıfa girmesi bakımından yararlı olur. Üniversiteler kaliteli araştırmacıları cezbedebilir ve uzun araştırma geleneğine sahip olabilirler.Çünkü sahip oldukları lisans öğretimi parlak öğrencileri araştırmaya çekmek için iyi bir kaynaktır.

Master, Doktora Öğrencileri

Master ve Doktora Öğrencileri, öğretimde lisans öğrencilerinin daha olgunu olarak görünmektedir. Öğrenci grubuna sınırlı olarak katılsalar bile tamgün araştırmacı olmaları girişimciliklerini negatif yönde etkilemektedir.

Üniversitenin imkanlarından lisans öğrencileri daha fazla yararlanmaktadır. Doktora öğrencileri tezlerini danışmanları ile teke tek olarak görüşmeler ile gerçekleştirdikleri için izole olmaktan çok şikayet etmektedirler. Diğer bir şikayet sebebi danışmanın kıdemli ve meşgul birisi olduğu için randevu elde etmenin zorluğudur.

Lisansüstü öğrencilerinin oranı oldukça küçüktür ve sayıyı arttırmanın ekonomik olmayacağı düşünülmektedir. Bazı üniversitelerde bu oranın %25 e yükseldiği görülmektedir.Kurum doktora öğrencilerini akademik yaşantıya başlamış olarak görmektedir. Öğrencinin disipline bağlılığı, dayanıklılığı,ısrarcılığının test edildiği doktora tezlerinde standart çok yüksek tutularak bilgiye yeni ve anlamlı ilaveler yapılması beklenir.

Lisansüstü çalışmaları değerlendiren bir araştırma(Kogan & Henkel,1983) doktora ve yüksek lisansa kabul edilme ve doktora tezinden beklenen kalitenin çok yüksek olduğunu ortaya koydu. Sadece seçtiği konuya güçlü düzeyde bağlılık, çalışma, istek, taahhütte bulunanların doktora derecesine başvurmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Tersine birçok yüksek lisans öğrencisi öğretimini mesleksi bir beklenti veya kariyerinde ilerleme için yapmaktadır. İngiltere'de doktora öğrencileri Amerika'dakine nazaran farklı bir durumdadır. Amerika'da doktora öğrencileri prestijli ve Büyük Mezuniyet Okulunun(Graduation School) üyesi olması dolayısıyla güçlü olarak desteklenmektedirler.

Fonlar

Son 35 yıldır İngiltere'de Araştırma Başkanlığı geniş olarak saygı duyulan bir kurumdur.İnsanlar bu başkanlığa belirli bir araştırma projesi için başvurduklarında başvurularının dürüstçe inceleneceğini bilmektedirler. Mevkii veya yaşça büyüğün diğerlerine üstünlüğü yoktur.(Maddox,1985)

Bazı üniversiteler diğerlerinden araştırma kayıtları olarak daha üstün oldukları halde bütün üniversiteler aynı seviyede araştırma fonu almaktadır. Bu bütün hocaların araştırma yaptığı varsayımına dayalıdır. Fonun hangi konulara ve nerelere tahsis edileceğine karar verecek akademik seviyeye güvenilmektedir. Sosyal yapıya yararlı olacak ilginç ve yararlı araştırmalara fon verileceği farzedilmektedir.

Araştırmalar, değişik yollarla finansal olarak desteklenmektedir.Hükümetin geniş politikası doğrultusunda araştırma bursu vermek üzere 5 araştırma komitesi kuruldu.Fon Komitesi araştırma için

indirek finans sağlamaktadır. Spesifik tipteki araştırmalar için merkez hükümet ek araştırma bursu sağlamaktadır. Bunu daha çok endüstride yapmaktadır. Bunlardan başka özel fonlar verilmektedir.

Kalite, Değerlendirme

Değerlendirme geniş olarak eğitimin kalitesini yükseltmeyi amaçlamaktadır. Politika belirleyiciler artan bir şekilde eğitim kalitesinin yükselmesi ile ilgilenmektedirler.

Değerlendirme, öğrenci değer ve davranışlarını tanımlamak için de kullanılır. Üniversitenin bunları etkilemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Açık fikirlilik, tolerans ve kendine güvenin üniversite tarafından verilmesi gerektiğine inanılması gerekmektedir.

Genel olarak öğrencinin öğretmeni değerlemesi gerektiğine inanılmakla birlikte öğrencinin kurumu değerlendirmesine inanılmamaktadır. Öğrencilerin hocalarını değerlendirmesine 'öğrenci değerlendirme' denilmektedir. Öğrencilerin aldıkları dersler ile ilgili anketleri cevaplamaları ile gerçekleşmektedir. Bu programlar çoklukla Amerika'da kullanılmakta ve geliştirilmeleri için birçok çaba gösterilmektedir.

Değerlendirmeye Sistematik Çoklu Strateji Yaklaşımı (Systematic Multiple Strategy Approach) yapılmaktadır. Bunun manası toplam eğitim deneyiminin iyileştirmesini amaçlamaktır. Örneğin ; öğrencinin kaldığı yer başarıyı nasıl etkilemektedir? Genel eğitimin amaçları ne şekilde başarılmıştır?

Kalitedeki gelişim için nihai sorumluluğun öğretmen ve öğrencide olduğu kabul edilmektedir. Çünkü öğretmen öğrencilerine öğrenciler ise öğrenmeye mecburdur.

Üniversiteler kendi öğrencilerini değerlendirme, gözlem ve kontrol mekanizmalarını dışarıdan gelecek bir sınav heyeti ile yapmaktadırlar. Aynı zamanda bir ünite yaratılarak üniversitelerin öğretim kalitelerinin değerlendirilmesi sağlanmaktadır. Merkez otorite aynı zamanda öğretim elemanları için değerlendirme (staff appraisal) mekanizması kurdu. (Önceden kıdemli pozisyona getirilme, araştırma yapmak ve diğeri ödülleri ile sistem kalite standardını belirlemekte idi.) Araştırma ve öğretim konusundaki böyle bir seçicilik sadece kendi içinde bir eleyicilik taşıyor aynı zamanda yaratılan ve ilişkiye girilen mekanizmayı da etkilemektedir. (Becher & Kogan, 1992)

Düzenli olarak yapılan bu değerlendirmeler öğretim sorunlarını gündeme getirmektedir. Bu değerlendirmeler personeli profesyonel olarak geliştirmek için bir temel sağlamaktadır. Personel geliştirmede ana amaç bireylere yeni teknikler, yeni fikirler kazanmaları konusunda istek uyandırmaktadır. Öğretimin kalitesini geliştirmek için sistem düzeyinde olduğu kadar kurum düzeyinde yapılan çalışmalar öğrenci-hoca ilişkilerine fayda sağlamaktadır. Elde edilen bu yüksek kalite tüketiciye de yansımakta ve dolayısı ile öğrenci sayısı yükselmektedir. Eğitimin içeriği ve sunuluş şekli açısından üniversiteler kalite kazanabilmekte ve isim yapmaktadır.

İyi bir öğretimin özellikleri şöyle sıralanmaktadır (Butler, 1985)

- * Tahsis edilen öğretim elemanlarına son gelişmeleri izleyebilmeleri fırsatının verildiği,
- * Konferanslar düzenlenip, öğretim elemanlarının katılımı desteklendiği
- * Konular ile ilgili olarak alanlarla, endüstri ve ticaret birimleri ile işbirliği yapıldığı,
- * Öğretim elemanlarının sürekli bir araştırma faaliyeti içinde oldukları, ve bunun onların öğretimlerinde bir öğretmen gibi yardımcı olacağına inanıldığı ve ilk elden bilgi sağlama imkanı verdiği ve ikinci elden edinilen deneyimin zayıf olduğuna inanıldığı,

* Uzun süreli araştırma ortamında bulunmanın iyi bir hoca olabilmek için hayati değerde olduğuna inanıldığı, bu ortamın insanların kendi bilgilerini yeni keşiflere karşı ölçtüğü, eleştirilere ve araştırma metodlarına karşı ölçtüğü bir ortam olmasının desteklendiği,

organizasyonlarda öğretimin kalitesinden söz edilebilir.

Görüldüğü gibi İngiliz Yüksek Öğretimi standartlarını belirlemiş, kriterlerini çoktan yerleştirmiştir. Buna rağmen kalitedeki sorgulama devam etmektedir. Sistem çevreye ve uluslararası standartlara son derece duyarlı ve dinamik bir yapıda görünmektedir. Hükümet daha az kaynak harcayarak daha kaliteli bir yüksek öğretim elde etmeyi hedeflemektedir. Market ekonomisi yerleştirerek kendi finansal kaynaklarını kendileri bulmalarına yöneltirken, öğrenci başına verdiği fon ile yönetimi adeta öğrenci cezbetmeye motive etmekte ve dolayısı ile öğretim ve araştırma kalitesini yükseltmeyi amaçlamaktadır.

İngiliz yüksek öğretimi kendi içinde ve uluslararası düzeyde tutarlı ve kesin olarak belirlenmiş kriterler sunmaktadır. Her sistemin kendine özgü özellikleri olmakla birlikte ve aynı sistemin iki farklı ortamda aynı sonucu vermeyeceği bilinmesine rağmen İngiltere yüksek öğretiminden alınacak fikirler olabilir. Ülkemizde yüksek öğretim, farklı boyutlarıyla gelişmiş ülke standartları ile tartışılarak araştırma konusu yapılmalıdır. Gelişmiş ülkeler ile aramızda mevcut bulunan mesafeyi ve nasıl giderileceğini ancak bu türden bilimsel çalışmalar ortaya koyabilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Becher, T. & Kogan, M. (1992) Process and Structure in Higher Education Routledge, London.

Boys, C.J., Brennan, J., Henkel, M., Kirkland, J., Kogan, M. ve Youll, P. (1988) Higher Education and the Preparation for Work, Jessica Kingsley Publishers

Butler, C. (1985) Universities in the United Kingdom, Jaques, D. & Richardson J. (eds) (1985) The Future of Higher Education, SRHE & NFER-NELSON.

Heywood, J. (1989) Assessment in Higher Education, John Wiley & Sons, New York.

Kogan, M. & Henkel, M. (1983) Government and Research (Heinemann). Maddox, J. (1985) The Research Factor, Jaques, D. & Richardson, J. (eds) The Future of Higher Education, SRHE & NFER-NELSON.

Miller, C.M.L. ve Parlett, M. (1974) Up To the Mark, Society for Research in Higher Education.

Perry, W.G. (1970) Forms of Intellectual and Ethical Development in the College Years, Holt, Rinehart & Winston.

PAZARLAMA FAALİYETLERİNDE SATIŞ GÜCÜNÜN TEMİNİ VE İLAÇ SANAYİ SEKTÖRÜNDEKİ UYGULAMALAR

Dr. T. Sabri ERDİL*

ÖNSÖZ

Satış gücünün temin ve seçimi işletmelerde "pazarlamanın amacına" ulaşmasında önemli bir role sahip olan "satış yönetimini" oluşturması nedeniyle çok farklı bir nitelik arz etmektedir.

Firmaların çalışma alanlarına göre ayrıcalık gösteren bir önemli faaliyet, aynı zamanda benzer firmalarda tedarik ve seçim bakımından üzerinde durulan önemli ölçekleri değiştirebilmektedir. Genel prosedür personel seçimini kapsamamakla birlikte satış faaliyetinin karmaşık yapısı ve sektörlerin farklılıkları satış elemanı seçimine farklı bir boyut kazandırmaktadır. Söz konusu durumu ilaç sanayii sektöründe değerlendirdiğimizde aynı sonuca ulaşmanın kaçınılmaz olduğunu görmekteyiz.

Gerekli iş analizlerini yaptıktan sonra çeşitli nitelik ve nicelikleri saptamamız mümkündür. Önemli olan bu niteliklerin sağlıklı tanımlanması, tanımlama sonucunda temin edilebilen özelliklerle uyumlaştırılmasıdır.

Uygulanan yöntem firmalar arasında küçük farklılıklar arz etmekle beraber, genelde aynı araçlar kullanılmıştır. Örneğin seçim sonrası yoğun eğitim ve eğitim sonrası çeşitli oranlarda ikinci bir elemanın yapılması gibi.

Yaptığımız çalışmada, satış elemanı tedarik ve seçiminin farklı sektörler açısından, satılacak mamul açısından aynı prosedür uygulanırsa bile prosesin farklı özellikler gösterdiğini tesbit etmiş bulunmaktayız.

1. Satış gücü ihtiyacının nitelik ve nicelik yönünden belirlenmesi

Yeni kurulan bir işletmenin satış örgütünü oluştururken ya da faaliyet gösteren bir işletmenin satış örgütünü genişletirken veya satış örgütünde eksilme, boşalmaları yerine yenisini alırken başvurulan yöntem ve faaliyetler incelenmeye çalışılacaktır.

Yeni satışçıların işe alınmasında herşeyden önce kaç tane satıcıya ihtiyaç bulunduğu ve bu elemanların nitelikleri yönünden özelliklerinin tanımlanması faaliyetin başlangıcını teşkil eder. Bu işlemin bir plan içinde sürdürülmesi gerekmektedir. "Belli bir süre içerisinde ihtiyaç duyulacak satışçı sayısını saptarken, bu süre içerisinde satışçılarımızdaki muhtemel gelişme, mamul hattında yapılması düşünülen değişiklikler, pazarlamadaki değişiklik ve karşılayacağımız rekabetin derecesi gibi unsurları dikkate almamız gerekmektedir.¹

Satışçıların sayısının hatta niteliğinin gerektiğinden fazla olması satış giderlerini artırır. Gerekenden az olması durumunda ise muhtemel satış imkânlarından yeterince istifade edilemez. Bu bakımdan optimum bir dengeyi temin etmek maliyetler açısından çok önemlidir. "İşe alma maliyetleriyle en yüksek düzeyde yetenekli satış elemanı bulma olasılığı arasındaki dengeyi en iyi kuracak optimum bir işe alma ve seçim süreci uygulanmaktadır."² Ayrıca personel devir hızı ve büyüme oranları işletmelerin büyüklüklerine ya da alanlarına göre farklılık gösterir. Satışçı ihtiyacının optimum sayısını belirlemek için çeşitli formüller ve grafikler önerilmektedir. Ortalama olarak bir satışçının para birimi olarak veya kaç ünitelik satış yapma ihtimali olduğu benzer işletmelerden veya geçmiş denemelerden öğrenilebilir. Bunun yanında kullanılan formüllerden bir-ikisi verilebilir.

$$S = H + D \quad (H) = H (1+D)$$

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Görevlisi

S=Satışçı sayısı,

H=İşletmenin amaçladığı yıllık satış hacmi

B= Ortalama bir satışçının satış yapma ihtimali

D= Satışçı devir oranı

$$\text{İhtiyaç duyulan satışçı sayısı} = \frac{\text{Mevcut ve Muhtemel Müşteri Sayısı X Satış Görüşmesi Sıklığı}}{\text{Ortalama Günlük Görüşme X Yıllık İşgünleri Sayısı}}$$

Satışçı sayısını belirlerken ilave edilecek herbir satışçının getireceği yükü, bunun sağlayacağı ek satış hacminden sağlanacak kâr artışı karşılaştırılmalı, aradaki farkın büyüklüğüne göre satışçılarn sayısı artırılmalıdır. Aksi durumda ise satışçı sayısı sabit tutulmalıdır.

Bir ileri aşama olarak satışçıların niteliklerinin belirlenmesi yer alıyor. Bunun için başta mamül ve pazar analizleri, satış stratejilerinin analizi ve satış işlerinin çözümlenmesi gibi işlemler yapılmalıdır. Her iş için gerekli olan insanın nitelikleri ayrıdır, birbirinden farklıdır. Satış görevinde çalışacak eleman için de bu görev karşılaştırılmalıdır. Sözkonusu satış stratejisinin analizinde, örneğin sipariş alıcı ya da sipariş elde edici yani talep yaratıcı türde satışçının gerekliliği ortaya çıkar. Bu iki nitelik satışı yapılacak mamül ya da satış politikasının analizi ile ortaya çıkar.

Satış işinin analizi yoluyla bazı niteliklerinin belirlenmesi mümkündür. Çeşitli mamül ve hizmetlerin çeşitli konumlardaki satışları gözlenerek belirlenebilecek kriterler vardır. "İşin adı, satışçının kime karşı sorumlu olduğu, hangi mamülü sattığı, ne gibi bilgiler topladığı, müşterilerle ilişkiler, yapılacak servisler, gerekli özel beceri ve ustalıklar, planlama sorumlulukları ve benzeri hususlar hakkında ayrıntılı veriler toplamı, sonra bunlar bölümlendirilir, aradaki çelişkiler giderilir, özetlenir ve iş tanımlarını (job description) yapmak ve iş gereklerini (job requirement) veya iş şartnamelerini (job specification) hazırlamakta bu bilgilerden yararlanır³.

Buna benzeyen çeşitli yaklaşımlar iş analiziyle, bir işin tanımlanmasıyla satıcı seçme işlemi ele almayı mümkün kılmaktadır. İş analizini büyük bir ekseriyetle satış müdürleri ya da bölge sorumlusu ve departman yöneticileri ve de alıcıların devamlı gözetlenerek incelenmesi ve onların katkısıyla yapmak mümkündür. Bu analizler sonucu bir "iş tanımı" ve bir "iş şartnamesi" ortaya çıkabilir. İşin tanımı, iş ayrıntılarının ve iş oluşumundaki alt bölümlerin tesbit edilmesidir. İkinci aşamada iş tanımından hareketle belirlenen özellik ayrıntılarıyla hangi nitelikteki satışçıların uygun düşeceğini belirleyen "iş şartnameleri" hazırlanır. Buna aynı zamanda çeşitli kaynaklarda belirtildiği gibi "iş gerekleri" de diyebiliriz.

İş gerekleri örneği:

- Us gerekleri (intellectual requirements)
 - a - Zekâ
 - Konuşma yeteneği, rakamsal yetenek, mekân yeteneği, mekanik yetenek
 - b - İşbilgisi Satılacak mamülün teknik kullanımıyla ilgili bilgiler
 - c - Sorun çözme yeteneği
- Duyusal yetenekler (emotional requirements)
 - a - Çok sayıda çatışan ve çelişen beklentileri hoş görme ve yönetme yeteneği
- Etkileşimsel gerekler (inter actional requirements)
 - a - Mümkün olabilecek davranışların geniş bir kelime hazinesine sahip olmak.
 - b - Bu davranışları uygulayabilme esnekliği
 - c - Eylem düzeylerinin geniş bir yayılma alanı
 - d - Yoğun bir sosyal ilişki ve sosyal yalnızlık içinde kalmaya dayanabilme
 - e - Gerginliğe dayanabilme yeteneği
 - f - Sebat etme yeteneği⁴

Sözkonusu iş gerekleri doğrultusunda satışçılarda istenen nitelikler çeşitli pazarlarca farklı yorumlara hedef olmuştur. Bu arada psikologlar da konuyla ilgili farklı yorumlara gitmiştir. Örneğin satışçıların psikolojik yönde "duygu ortaklığı" ve "benlik dürtüsü" nün olmasını zorunlu görmekteyler. Duygu ortaklığı ve benlik dürtüsünde işletme ve satışçılar açısından bazı faydalar sıralanabilir. Örneğin satış elemanlarının işletmeyle bütünleşmesi, işletme hedefleriyle uyum içinde olması, işletmeye sahip çıkması gibi özellikleri öngörür. Benlik dürtüsünde de satış elemanlarının başarmaya eğilimi, satış hacimlerini artırma, bölge sorumlusu veya yetkilisi olma gibi dürtüler ifade edilebilir.

2. SATIŞÇILARIN TEDARİK KAYNAKLARI ve SEÇİM İŞLEVİ

Nitelikli ve yetenekli kişilerin bulunabilmesi için çok sayıda kişilerin içinden seçim yapılarak personel ya da satış elemanı seçilirse başarılı olma imkânı o nisbette artar. Bunun için bazı kaynaklara ihtiyaç vardır.

Bu kaynaklardan iyi bir planla gerekli satış elemanlarının devşirilmesi gerekmektedir.

FİRMA İÇİNDEN

Muhasebe ya da üretim bölümünde çalışanların satış örgütüne aktarılmaları bu işlemi yükselme şeklinde kabul edecekleri için çok sık kullanılan bir yoldur. Böylelikle işletme içinde moral gücünü olumlu yönde etkilemiş oluruz. Bu kişiler işletme hakkında ve mamul hakkında dışarıdan gelecek bir satışçıya nazaran daha çok bilgiye sahip olabilirler. Bu arada işletme içindeki diğer bölümlerde çalışan elemanlar ya da satışçıların tavsiye edebilecekleri yakınları ve tanıdıkları, bir başka firma içi kaynağı teşkil etmektedir. Bu durumların çeşitli sakıncaları da olabilir. Ancak bir işletme bölümünde başarılı olan kişinin satış bölümünde başarılı olmama ihtimali her zaman vardır. Ayrıca diğer işletme bölümü başarılı elemanı kaptırmak istemeyebilir.

BAŞKA FİRMALARDAN

Başka işletmelerde çalışan gerek satış personeli gerekse başka bölümlerde çalışan personelden yapılan transferlerle sağlanan personel teminidir. Bu arada "başka firmalardan sağlanan kişiler oralardan edindikleri deneyimlerini firmaya getirmeleri açısından yararlı olabilirler."⁵ Birçok yararı beraberinde getiren böyle bir temin işlemi, örneğin belirli bir tecrübeye sahip olduğundan hiçbir eğitime tabi tutulmadan hemen yüksek performansta çalışmayı sağlar, ancak ters işlemi sakıncasını da beraberinde taşır.

BASIN YOLUYLA YAPILAN DUYURULARDAN

Duyurularla satışçıların temin edilmesinde bol sayıda başvuru temin edilebilir, ancak bunların daha ziyade niteliklerinin yetersiz olduğu gözlenmektedir. Bu durumu nitelik açısından firma lehine yöneltmek için duyurumun teknik açıdan niteliklerinin yeterliğinin taşınması gerekmektedir. "İlanlar çeşitli boyutlarda hazırlanabilir. Küçük iş ilanı, iş arayan satışçının dikkatli olduğu ve seri ilanların içinde bir küçük ilanı görebileceği varsayımına dayanır. Büyük bir iş ilanının amacı ise o göreve daha çok elemanın başvurmasını sağlamaktır. Böylece daha çok başvuru arasından eleman seçme imkânı ortaya çıkar."⁶

Örnek bir eleman temini ile ilgili duyuru:

Eleman aranıyor

Büyük ve tanınmış bir firma artan iş hacmi nedeniyle genişleyen kadrolarında cazip şartlarda istihdam edilmek üzere aşağıdaki elemanları aramaktadır.

- Gıda ve ihtiyaç maddelerinin hazırlama ve dağıtımını yapan merkez işletme tesisi için yöneticilik tecrübesi bulunan (.....) mezunu,

- İstanbul'un muhtelif semtlerindeki satış mağazalarından bir grubun çalışmalarını yönlendirebilecek ve denetleyebilecek satış alanında yöneticilik tecrübesi bulunan...

BÖLGE SATIŞ MÜDÜRÜ

- Pazarlama alanında yönetici olarak çalışmış, geniş bir piyasada satılma faaliyetlerini yürüten, gıda maddeleri pazarlama servisiyle toptan satış servisinde çalışacak

PAZARLAMA VE SATIŞ YÖNETİCİLERİ

Müracaat yeri.....

Duyurular gazete ve benzer periyotlarla yapılabileceği gibi mesleki dergilerde ya da özellikle bu alana yönelik çalışan yayınlarda da yapılabilir. Duyurunun gazetede yapılması halinde hangi günlerde, hangi sahifelerde ve hangi sütunlarda yapılmasının daha iyi olabileceği düşünülmelidir. Ayrıca duyurular büyük puntolarla verilebileceği gibi, küçük ilanlar şeklinde de verilebilir. Adresler açık ya da kapalı şekillerde olabilir. Her iki yöntem de özel stratejiye yöneliktir. Bazı yarar ve sakıncaları ihtiva etmektedir.

İŞ ve İŞÇİ BULMA KURUMLARINDAN

Eleman temin etme kaynaklarının en önemlilerinden biridir. Çoğu kez bu kanal becerileri ile iş bulamayanların sığındığı ve iyi düzeyde vasıflara sahip olmayan kişilerin başvurduğu kaynak olarak değerlendirilir. Bu kanaat her zaman doğru değildir. Büyük kentlerde çalışmak isteyenlerle çalıştırılmak isteyenler arasında koordinasyonu sağlayacak kuruluşlara ihtiyaç vardır. Ülkemizde bu faaliyeti kamu sektörü olarak devlet üstlenmektedir. "Ancak bazı danışmanlık firmaları müşterileri adına gazete ve dergilere duyuru yapmak yoluyla topladıkları adaylarla gene müşteri adına işe alma görüşmeleri yapmakta ve seçmektedirler. Bunun yararı seçimi geniş potansiyel kişilerin geniş bir aday kitlesi arasından yapmasıdır"⁷ Bazen de bazı dernek ve kulüplerden bu amaçla yararlanılabilmektedir.

ÖĞRETİM KURUMLARINDAN

Değişik düzeylerdeki satışçıların temini için üniversite ve lise mezunlarından yararlanmak mümkündür. Bölgedeki üniversitelerin son sınıf öğrencileri önemli bir kaynağı teşkil etmektedir. Bu kaynağa ulaşmak için okullardaki ilan tahtaları kullanılabilir gibi, öğretmen ve öğretim üyelerinden istifade etmek de mümkündür.

KENDİLİĞİNDEN BAŞVURANLAR ve DİĞER KAYNAKLAR

Öğrencilerin tatil zamanlarında, ev hanımlarının boş zamanlarında satışçılık yapmaları mümkündür. Bunların bir kısmı bazen kendiliğinden başvurur. Özellikle mevsimlik satışların arttığı dönemlerde öğrenciler güzel bir kaynaktır.

Satışçıların seçilmesi

Yukarıda da ifade edildiği gibi çok değişik kaynaklarla temin edilen satış elemanlarının arasından en sağlıklı seçimin yapılması esas alınmalıdır. Herşeyden önce satış elemanının seçimindeki maksatları

ve seçimde uygulanacak politikaları oluşturmak gerekmektedir. Bu işlemin sürdürülmesi için iyi bir prosedür oluşturmak ve bu programı uygulayacak ortamın planlanması, programın işleyişini gözetlemek, zaman zaman kontrol etmek önemli bir işlemdir.

Başvuru formları ayrıntılı soruları ve kısa soruları ihtiva edecek şekilde hazırlanmalıdır. Ayrıca formda yorumda kullanılmayacak gereksiz ve anlamsız sorular bulunmaması daha doğrudur. İlk elemanın daha kolay yapılmasına imkân tanınmalı, yalın belirleyiciler olmalıdır. Ayrıntılı başvuru formları devşirilen adaylarca doldurulduğunda, bu tür başvuru formları yalnız satışçıların seçilmesinde yararlanılan araçlardan biri olmakla kalmaz; satışçıların seçilmesi halinde kendisinin nitelikleri hakkında bilgi derleme kaynağı olarak da kullanılabilir.⁸

Standartlaşan başvuru formlarında genellikle eğitim, deneyim, çevre, sağlık, kişilik hakkında bilgiler verecek soruların kapsanması değerlendirilmede kolaylık sağlar.

İlk eleme tekniği

Başvuranların sayısına göre ilk aşamada bir kısım adaylar elenir. Bunun dışında yalın gözle yapılan yoklama ile de bir eleme yapılır. Söz konusu eleme faaliyeti firmanın daha önce yapılan tecrübelerle olumsuz yönler belirlenerek yapılabilir.

Bu eleme çoğunlukla birçok açıdan yarar sağlar. İlk eleme genellikle kişide olması gerekli vasıfları bilen orta kademe yöneticileri tarafından yapılır. Bu vasıflara örnek olarak tahsil düzeyi, deneyim süresi ve çeşidi, kişinin görüşünü verebilir.

İlk eleme işleminde yapılan ilan veya iş tanımına uyumun kontrolü yapılır. Ölçüm hatları çok belirgin ve açıktır. İş tanımlarının içinde birçok vasıf belirlenmektedir, bunlar daha çok gözlem ve kontrole dayanmaktadır. Özet olarak arızalar ve yanlış müracaatların ayıklanması ya da elenmesi işlemini kapsamaktadır.

Görüşme

Satıcıların görüşme yapılmadan işe alınmaları olumlu sonuçlar vermez. Görüşme ilk eleme aracı olarak kullanılabilmesi gibi, seçimde yoklamalardan sonra kullanılacak son eleme araçlarından biri olarak da düşünülebilir. Adayların konuşma, telaffuz, ses düzeni, fiziksel görünüşü ancak karşılıklı görüşmede ayırt edilebilir. Bu arada zekâ kıvraklığı, giyim-kuşama verdiği önem ve temizliği, inceliği, kendine güveni, atılganlığı ve konuşmayı sürdürme ve sürükleme yeteneği veya eksikliği karşılıklı görüşme ile tayin edilebilir. Görüşmeyi bir kontrol aracı olarak da düşünmek mümkündür. Örneğin formlarla mülakat esnasında alınan cevapların uygunluğu önemli bir hususu ifade etmektedir.

Görüşme bir kez olabileceği gibi, birden fazla da olabilir. Bunun bazı yararları da mevcuttur. Görüşmeler standart bir tarz veya karşılıklı diyalog şeklinde olabilir. Sonuçta adayların işletme ile ilgili bilgi sahibi olmasını temin etmek yararlı sonuçlar verir. Bu arada satışçının test edilmesi ve daha önce yapılan iş analizi ile ortaya çıkan niteliklere uygunluğu ihmal edilmemelidir. Standart görüşmeler bu açıdan daha yararlı sonuçlar verir. Uygunluğunun kontrolü yapılabilir. Bu tür görüşmede ayrıca görüşmeyi yapan ve görüşülen satış elemanı adayı için kolaylıklar vardır. Örneğin soru sormak kolaylaşır, farklı kişilerin görüşme yapması durumunda da standart oluşmuş olur. Önemli bir kontrol aracı da referans bilgilerinin incelenmesidir. Yine bilgiler kontrol edilebilir. Ancak referansların sağlıklı olması gerekmektedir.

"Son karar verilmeden önce adayın tavsiye mektupları titizlikle incelenmelidir. Bu tavsiye mektuplarının hazır formlar ya da yazılar biçiminde istenmesi doğru olmaz. Adayın bir önceki işvereniyle doğrudan ilişki kurulmalıdır."⁹

Örnek görüşme:

Görüşmede adaylara sorulabilecek sorular

Daha önceki işiyle ilgili olarak:

- 1- İşe nasıl girmiştiniz?
- 2- İşin niteliği başlangıçta neydi?
- 3- İşin niteliği siz ayrılırken neydi?
- 4- İşin beğenmediğiniz yanları neydi?
- 5- Neden ayrıldınız?

Eğitimle ilgili olarak:

- 1- Lise mezunu mu, yoksa üniversite mezunu musunuz?
- 2- Ondan sonra neler okudunuz?
- 3- Ne gibi etkinlikleriniz oldu?
- 4- Sorumlu veya yetkili görevde bulundunuz mu?
- 5- Öğrenim masraflarını çalışarak kendiniz mi karşıladınız?

Ailesi ile ilgili olarak:

- 1- Babanız ne iş yapar?
- 2- Ailenizin mali şartları neydi?
- 3- Okuldan sonra boş zamanlarınızı neyle geçirirsiniz?
- 4- Üniversite veya lisede yaz tatilinizi nasıl geçirdiniz?
- 5- Hangi yaşta para kazanmaya başladınız?

Bugünkü durumuyla ilgili olarak:

- 1- Borçlarınız var mı, kime, niçin?
- 2- Tasarruflarınız ve sigortanız var mı?
- 3- Karınız çalışıyor mu?
- 4- Kaç kez evlendiniz?
- 5- Kaç çocuğunuz var?

YOKLAMALAR:

Adayların son aşamada testlere tabi tutulmasını ihtiva eden yoklamalar satışçılığın gerektirdiği birçok özelliği gözetlemeyi esas almaktadır. Bu işlem çeşitli yorumlara tabi tutulmaktadır. Esasen standart olan bazı bataryalarda sonsuz değişkenlere sahip olan insan psikolojisinin ölçülmesi, zekâ ya da çeşitli özelliklerin ölçülmesi tam sağlıklı değildir. Çok değişik boyutlarda bilgilerin yorumlanması da başka bir sorunu teşkil etmektedir. Bir başka konu, satışçılar için hazırlanacak test bataryalarının daha spesifik olmasıdır. Yine önceki bir itiraz konusu mevcut sözkonusu testler basılı halde uygulanmaktadır, buna karşılık test olarak kişiler bunları daha önce ellerine geçirmiş olup cevaplandırmaları mümkündür. Onun için her test uygulaması için orjinal test uygulamasını gerçekleştirmek mümkün değildir. Satışçılıkla ilgili olarak uygulanan belli başlı yoklamalar, adayın satış eğilimini, kişiliğini, satış bilgisini, düşünsel veya öğrenme yeteneğini, özel becerilerini, mekanik yeteneğini, sokulganlığını, mesleksi ilgilerini, incelik ve diplomasi yeteneğini, insanları anlama yeteneğini, gözetimler yargısını, sözlük dağarcığını, mekaniksel kavramasını, duygusal dayanıklılığını, nesnellliğini ölçmeye yarayan türde olanlardır¹⁰.

Yoklamalarda teorik olarak başvuru testler beş ayrı bölüme ayrılabilir:
Ancak işletmelerde bunlar iki ana bölüm altında uygulanmaktadır.

- 1- Zekâ testleri
- 2- Kaabiliyet testleri
- 3- Başarı testleri
- 4- İlgî - alaka testleri
- 5- Kişilik testleri

Pratikte yetenek ve ilgi testleri ve mekanik testler olarak ikiye ayrılır.

Bütün bu işlemlerden sonra beğenilen ya da uygun görülen satış elemanı için herşey bitmiş değildir. Özellikle bazı sektörlerde bundan sonra daha yoğun bir eğitim başlamaktadır. Bu eğitimin sonuçları önemlidir.

Satış eğitimi tek bir merkezde yapılabileceği gibi işletme dışında merkezi olmayan farklı yerlerde yapılabilir. Bu, eğitim verilecek kişiye (kişilere ve işletmenin yapısına, büyüklüğüne) bağlıdır. Merkezi eğitim, işletmenin merkez ofisinde ya da üretim biriminde gerçekleştirilir. Daha ziyade büyük işletmelerce kullanılan bir yöntemdir. Merkezi olmayan eğitim, daha ziyade saha eğitimine yöneliktir. Pazar bilgisi ve rekabet koşulları yerinde öğrenilir. Merkezi eğitime nazaran daha düşük maliyetlidir.¹²Satışçılara yönelik çeşitli eğitim programlarından söz etmek mümkündür .

3. SATIŞ GÜCÜ TEMİN ve SEÇİMİNİN İLAÇ SANAYİİNDEKİ UYGULAMASI

Uygulama üç ayrı ölçekte ilaç sanayii ile ilgili işletmede yapılmıştır. Örnekleme kriterleri; yabancı patentle çalışan, çokuluslu ve jenerik ilaç üreten işletmeleri esas almıştır. Her biri çeşitli nüanslarla ayrıcalıklara sahiptir. Her birinin çalışma şekli ve ilaç ürün portföyleri değişmektedir.

Söz konusu işletmeler:

- Roche İlaç Müstahzaları
- Eczacıbaşı İlaç Sanayii
- Pfizer Alman İlaç Müstahzaları

şeklindedir.

Bu sektörde satış gücünün seçimi oldukça önemlidir. Ortam yoğun bir rekabet içindedir. Mamul de reçeteli ve reçetesiz diye iki kategoride ele alındığından, her iki halde de spesifikdir. Pazara araçlar kanalıyla girildiği için satış ve tanıtım faaliyeti çok önemlidir. Araçlar eczacılar ve/veya ecza depoları yani eczacılar yada doktorlardır. Bunlarla muhatap olacak, bunlara tanıtım ve satış yapacak satış elemanları oldukça yoğun bir performansla sahip olmak zorundadır. Mamulün tanıtımı yoğun bir medikal ilgiyi gerektirmektedir. Mamül önce reçeteli ve reçetesiz diye ikiye ayrılmaktadır. Bunlar bazı işletmelerde ayrı tanıtılıp satılır ve ayrı bir satış örgütü kullanılır.

Satış eleman adayları, çeşitli alanlarda olduğu gibi bu sektörde de daha çok gazetelere verilen ilanlar yoluyla temin edilir. Bunun dışında bazı büyük işletmeler, üniversitelerden ya da satış bölgelerindeki yetkililerin yapılan önerileri veya orada yapılan kendiliğinden müracaatlarla satış elemanı sağlamaya çalışılır. Hatta grup içerisindeki diğer şirketlerden de eğitilmek üzere temin edilebilmektedir. Temin kaynaklarında büyük farklılık gözükmemektedir. Bu arada yaptığımız çalışmada şunu da tesbit etmiş bulunmaktayız: Özellikle İstanbul'da bulunan belirli düzeyin üzerindeki işletmeler arasında bulunan çeşitli dernekler de satış elemanı temin etmede önemli bir kaynaktır. Bunlardan birkaçı Personel Müdürleri Derneği, Satış Müdürleri Derneği'dir.

Bu sektörde satış gücünde personel (satışçı) devri çok düşüktür. Satış gücü itiyacı daha çok örgütün genişlemesinden ya da daha yaygın dağıtımdan ortaya çıkar v.s.

Temin edilmek istenen elemanın üniversite mezunu olması ve yabancı dil bilmesi tercih sebebidir. Bunun iki sebebi vardır. Pazarlanan mamül ya da tanıtılan mamül teknik açıdan oldukça spesifikdir. Araçlar ya da toplu tüketiciler de eğitim ve kültür açısından yüksek düzeydedir. İkinci ve önemli bir sebep de bu sektördeki satış örgütünde mutlak surette içinden terfi olmasıdır. O nedenle alınan satışçı bir süre sonra saha sorumlusu ya da mamül grubunun sorumlusu olacaktır.

Gazetelerde verilen ilanlarda genelde istenen klasik şartları şöyle sıralayabiliriz:

- Üniversite mezunu
- Lisan bilen
- Ehliyetli
- Seyahat edebilen

Öneri, C:1 S:1

- Tercihan insan anatomisi ve kimya konusunda eğitilmiş
- Prezantabl olmak
- Tecrübe aranmamaktadır.
- Yaş sınırı 28 (bazen 26) nın üzerine çıkmamış olmak

Araştırmada dikkati çeken önemli bir nokta satış elemanlarından tecrübe aranmasıdır. Üç ayrı çalışma da bu konuda aynı sonucu vermektedir. Nedenleri şöyle izah ediliyor: Her işletmenin satış örgütü ayrı ve özel bir bünyeye sahiptir. Özel bir raporlama sistemi ve satış kültürü vardır. Bunlardan daha önemlisi, seçilen satıcı, satışa başlamadan evvel yoğun ve ileri bir teknikle yapılan bir eğitime tabi tutulmaktadır. Bazen de satış çabaları bir sır düzeyinde sürdürülmektedir. Bu eğitim üç, bazı yerlerde dört aylık eğitimi kapsamaktadır. Eğitimde video sistemiyle satışçılık eğitimi verilmekte, örnek olaylar izlenmekte, bunun dışında uzmanlarca ilaç teknik bilgisi ya da tıbbi medikal bilgi verilmektedir. Eğitim süresince çeşitli testler yapılmaktadır. Satışçı temininde diğer sektörlerden farklı olarak, esas seçim bu eğitimden sonra yapılır. Örneğin ilaç sanayiindeki işletmeler çeşitli kaynaklardan temin edilen satışçı adaylarını, çeşitli test ve ön elemelerle elemektedir ve alınacak satışçı sayısının iki katı aday alınmaktadır. Alınan adaylara şartlı sözleşme yapılarak üç-dört aylık eğitime tabi tutulmaktadır. Bu eğitim sonucunda adayların yarısı elemekte ya da sonuçta yeni bir seçim yapılmaktadır. İlk tedarik aşamasında teknik niteliklerinin dışında dikkatli olma, iyi konuşma, heyecanın yenilmesi gibi özellikler aranır.

İnsan gücünün önemli gören bir yaklaşımda, görüşmenin her iki taraf için de önemli olduğunu, işin tek taraflı olmadığını kabullenmek gerekir. **Satışçının ilaç sanayiinde önemli bir yeri vardır.** O nedenle satışçıya ve seçime önem verilmektedir. **Görüşme diyalog şeklinde sürdürülmektedir.** Ancak görüşmede bazı temel kurallara uyulmalıdır. İlaç sanayiinde görüşme bir ön eleme niteliği taşıdığı için çok genel şartlar değerlendirilir ve bunun sonucunda eğitime devam edecek adaylar belirlenir. Ayrıca pratikte birden fazla görüşme de yapılır.

Bu aşamadan sonra temel nitelikleri ve yetenekleri ölçmek için yoklamalar yapılır. İlaç sanayiinde bu nitelikler daha çok dikkatli olmak, yazım tekniği, düzenleme tekniği gibi gözetilen unsurlardır. Ayrıca pratikte birden fazla görüşme de yapılır.

Bu aşamadan sonra temel nitelikleri ve yetenekleri ölçmek için yoklamalar yapılır. İlaç sanayiinde bu nitelikler daha çok dikkatli olmak, yazım tekniği, düzenleme tekniği gibi gözetilen unsurlardır. Ayrıca fizik yapısının ölçülmesi de temin edilir. İlaç sektöründe personel müdürü ve satış sorumlusu değerlemeyi birlikte yapmaktadır. Eğitime gidecek satışçı adayları bu aşamadan sonra belirlenir.

Eğitimden sonra ikinci yoklama ve bu arada yapılan testlerle satışçılar belirlenir.

- Satış örgütünün genişlemesi durumunda satışçı teminine gidilir.
- İlanlar kanalıyla üniversiteler, bölge satış temsilcilikleri gibi kaynaklar kullanılır.
- İlan edilen şartlar üniversite mezunu, lisan bilen, ehliyetli, seyahat edebilen, yeni mezun, tecrübesiz, 28 yaş aşmayan v.b.
- Aynı ekip ve ekolde yetişmesi için tecrübesiz
- Yoğun eğitim programı raporlama sistemi çok fazla. Muhatap olduğu zümre doktor ve eczacılar, ilaç depoları.
- Hiyerarşi önemli. İçeriden terfi esastır. Hakiki ilaçlar-jenerik ilaçlar vardır. Reçeteli-reçetesiz ilaçlar vardır.
- Bilinen klasik uzullerle seçim yapılır. Ancak müşteri grubu ve o mamülün spesifik yapısı seçim kriterlerini büyük çapta etkilemektedir. Doğru işe doğru kişi seçimi ilkesi uygulanmaya çalışılır. Dikkatli olmak, düzenli olmak, iyi konuşma, bölge temeli ve mamül bazına göre örgütlenme vardır. Değerlendirme daha çok eğitimden sonra yapılır. Eğitim ve test sonuçları esas alınır.

İşletmeler,

- % 86 ilaç satıcısı (beşeri ilaç)

- % 14 kimyasal ilaç-ilaç hammaddesi, vitamin satışı mevcuttur.
- Uzun vadede düşünüldüğünde eğitim maliyetleri olumsuz etkilemez.

Diğer yandan bir başka işletmedeki anlayışta ise personelin temini, personel ve insan gücü planlanmasının sonucu olarak düşünülmektedir. Aranılan temel vasıflar da üniversite mezunu olma konusu fazla ısrarlı düşünülmemekte, lise mezunu ya da iki yıllık yüksekokul mezunları düşünülmektedir. Ancak terfi ettirilmesi düşünülen satışçılarda üniversite mezunu olma şartı aranmaktadır. İşletmelerin büyüklük düzeyine göre bu politikalar şekillenmektedir. Örneğin satışçıların seçiminden sonra tabi tutulduğu eğitimden sonra belirli bir başarı düzeyini tutturamadığı takdirde reçetesiz mamüllerin tanıtım ve satışından istihdam edilmektedir.

- Satışçıların güven duygusu içinde olmalarını önemli gören bir düşünce vardır.
- Haberleşme kanallarının açık ve seçik olarak işletilmesine çalışılmaktadır.
- İnsan gücünü önemli gören, ciddiye alan politikalar vardır.
- Satışçıların uyum ve ahengini sağlamak önemlidir.
- İş ile arzuyu birleştirmek.
- Satış elemanlarının uygun şartlarda mümkün olduğu ölçüde dokuz saatini eksiksiz doldurabilmek önemlidir.
- 30 satışçının çalıştığı ortamlar olabildiği gibi, 900 personelle çalışan işletmelerde 200 satışçı da çalışabilmektedir.

Yapılan anket görüşmelerinde buna paralel cevaplar alınmıştır.

4. SONUÇ ve YORUMLAMA

Satış elemanı temin ve seçiminde genelde sistem olarak personel seçiminde uygulanan prosedür ana hatlarıyla uygulanmaktadır. İlaç sektöründe satış gücünün temin ve seçimi de bu doğrultuda olmaktadır. Ancak birkaç önemli farklılık mevcuttur. Bunlar herşeyden önce satışçılıkla ilgili yapılan iş analizlerinden sonra ortaya çıkan iş ve personel tanımlanmasından söz konusu nitelik ve özellik belirlenir. Bu da temin ve seçim sürecinin şekil ve içeriğini tayin eder.

İlaç sanayiinde alıcılar zorlu satın alıcılardır. Mamül son derece nitelikli ve spesifiktir. Alıcılar sınırlıdır. Hatta reklam ve tanıtım faaliyetleri özel bir yasa ile belirlenmektedir. Her ilacın bünyesi ve niteliği farklıdır. Hatta ilaç sanayiinde işletmelerin bünyesi de farklıdır. Bütün bunlar özel bir temin ve seçim aşamasını zorunlu kılmaktadır.

Temin vasıtaları hemen bütün işletmelerde aynıdır. Ancak ilaç sanayiinde farklı firmaların satışçıları fazla tercih edilmemektedir. Bunun yanısıra tecrübesiz ve yeni mezun olanlar tercih edilmektedir. İlk elemeler veya testler, diğer alanlarda olduğu gibi belirlenen temel niteliklerin ölçülmesiyle yapılır. Örneğin güzel konuşma, dikkatli ve ilgili olmak gibi temel özellikler. Bu aşamadan sonra yoğun bir eğitim başlıyor. İkinci ve daha önemli elemeye hazırlamak üzere. Burada bir farklılık gözükmektedir. Çoğu işletmeler personeli aldıktan sonra eğitmekte ve oryante etmektedirler. Ancak ilaç sanayiinde ise henüz işe almadan uygun gördüğü elemanlar çeşitli eğitimlere tabi tutulmakta ve bunun sonucunu yeni bir değerlendirme ile satışçıların seçmektedir. Adeta satışçı almamakta, satışçı olabilecek elemanları eğiterek satışçı yapmakta ve onların içinden seçmektedir. Eğitim sonrası eleme oranı çeşitli işletmelerde farklı olabilmektedir. Örneğin bazı işletmelerde %50, bazılarında ise %30'lara inebilmektedir. Bu usul sektör içerisinde düşünüldüğünde çok anlamlı ve olumlu sonuçlar vermektedir. Herşeyden önce uyumlu ve istikrarlı bir bünye oluşturur. Ancak uygun işe uygun adam bulunmaktadır. Yapılan çalışmadan şunu söylemek mümkündür: Personelin temin ve seçimindeki şekil; yapılacak işe, işin niteliklerine, pazarın niteliklerine; satış işlemi ise, satılacak mamülün niteliklerine ya da tutulacak mamülün niteliklerine bağlıdır.

KAYNAKLAR:

- 1 KORKMAZ, Tuncay; "Satış yönetimi", Ders notları, M.Ü. Eğitim ve Yardım Vakfı Yayını, İstanbul, 1986, s. 181
- 2 TAŞKIN, Erdoğan; "Satışçıların yönetimi", DER. Yay., İstanbul, 1987, s. 68
- 3 OLUÇ, Mehmet; "Satış gücü Yönetimi", İ. Ü. İşletme Fak. Pazarlama Enstitüsü Yay. İstanbul, 1979, s.37
- 4 OLUÇ, Mehmet: a.g.e., s.38
- 5 KOCAMAZ, Tuncay: a.g.e., s. 22
- 6 LUCK, David J. / FERRELL, O. C. / LUCAS, G. H.;" Marketing Strategy and Plans", Prentice Hall, NJ. 1989, s.142
- 7 KOCAMAZ, Tuncay; a.g.e., s.23
- 8 KUHEYLAN, E.; "Pazarlama İşlemlerinde Satış Elemanlarının Sorunları ve Yöneticilerin Beklentileri", 9 Eylül Üniversitesi, 1897 Yıllığı, İzmir, 1987
- 9 BROWN, Roland; "Satıcılıktan Yöneticiliğe Geçiş", Uluslararası Bankası Yay., İstanbul, 1984, s.103
- 10 KILKIŞ, Y., "Satıcılık", İTO Eğitim Yay., İstanbul, 1988
- 11 GÜRDAL, Sehavet; "Satış gücü yönetimi", Yeni Asya Yay., İstanbul, 1990, s.45

GLOBAL CITY IN THE FLEXIBLE CAPITAL ACCUMULATION AND NEW INTERNATIONAL DIVISION OF LABOR; PROSPECTS FOR İSTANBUL

Araş. Gör. Fuat ERCAN*

I-INTRODUCTION: The capitalist world economy which dominated the immediate post-war period was overturned in the 1970's. Radical process of social change affects the economic and spatial situations in both developed and underdeveloped economies. N.Harris claim that old world dying, but new still far from clear (N.Harris,1990,7). Key elements in this world order are flexible capital accumulation and new international divisions of labor(NIDL). Both concept are also the main dynamics for creating new spatial pattern that is called global eco-spatial flexibility.

During the previous NIDL and dynamics of capital accumulation dictated a world production where manufacturing remained and became increasingly concentrated in the core countries while the peripheral countries suffered from industrial stagnation however new global eco-spatial structure that based on flexible accumulation generates a changing geography of world manufacturing. Moreover global eco-spatial restructurings give rise to importance of global spatial mobility, which historically different pattern of growth and decline was observed in the geographic regions and cities that include de-industrialization and re-industrialization process. Both processes have accompanied de-urbanization and re-urbanization. Global eco-spatial restructuring reserve special place for those cities and regions that are the command centers of financial and corporate decision making and global eco-spatial restructuring is helping to create an urban hierarchy are what we have come took now as the global cities (Cohen,1987,289). The global cities tend to specialize in particular new materials, production, distribution, marketing and financial and service activities and global cities became increasingly important in the bloody competition. As a consequence of global eco-spatial restructuring process, core and periphery countries compete each other very violently to have world command cities in order to take advantage. Competition processes create condition in which some global oriented cities relegated to increasingly peripheral status, and some city was become pivotal city for new global flexible capital accumulation.

In this paper focused on giving information about new realities of economic/spatial structures for understand global city concept which more popularized in actual literature.

II-GLOBAL ECO-SPATIAL PROCESSES

A-Main Dynamics:

Global cities that are rapidly restructuring are the consequence of mode of accumulation and NIDL so study of global cities have to linked mode of accumulation and NIDL.

1.Mode of Accumulation and Urban Space: Decline previous NIDL can be analyzed in the mode of capital accumulation because"each capitalist development of society is characterized by a specific mode of accumulation. by mode of accumulation we means a form of surplus value production and realization supported by particular types of production and management technology" (Esser and Hirsch,1989,419). On the other hand, the mode of accumulation able us to see within the context of a comprehensive theory of social development, the town as a historically specific connection between production and reproduction, socialization, politics and ideology whose form determined by a complete method of regulation interwoven to the international mode of accumulation and its spatial expression (Esser and Hirsch, 1989,420).Hence it can be argued that there is strong relationship between accumulation and urban space.

Previous mode of accumulation was fordist which based on mass production at the same time "fordism was underpinned by large and highly capitalized units of production consisting of either a)continuos flow process as in cases of petrochemicals or steel production b)assembly line process as in the cases of cars, electrical appliances or machinery (Storper and Scott,1989,23). Fordist accumulation led to the assurance of full employment and growth and it guaranteed the stability of profit rates. Spatial structure was also effected deeply intensive accumulation which pulls clusters of economic activities into a structured coherence within particular regions. Furthermore structured coherence brings several manufacturing activities one specific place, for example; Belt of the USA,

* Marmara Üniveristesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

English Midlands, France, Ruhr. Great manufacturing regions also leads firms were surrounded by complexes of input and service providers and job, a lot of workers employed in these areas/cities. On the other hand middle class housing was almost excessively located in suburban areas (Mallenkof,1981,328). Another functional space in intensive capital accumulation was central cities that include administration and high level service activity. Inward oriented development model ,thus, created more closed and unequal spatial pattern.

2-International division of labor(IDOL): The discovery of concept IDOL was first pointed out by K. Marx; Marx takes view that labor may be progressively divided into parallel operations through the adaptation of machinery and the replacement of skilled labor with less skilled and cheaper labor. Marx and others (A.Smith, H.S.Simone and Babage) shoved that" involved incorporation of colonial regions as material suppliers and grudging consumers for the economies of industrializing European states. In pristine form the division was geographic and functional, down to the destruction of rustic manufacture in the colonies and imposition of costly finished goods from Europe (Walton,1985,4). The second IDOL implied by Esser and Hirsch that accumulation, supported by the internal capitalization of the cities, produced a center-periphery relationship on a world scale, which was spatially structured, relegating the peripheral countries of suppliers of simple manufactured goods and raw materials. Accumulation and internal trade were concentrated in the developed capitalist cities (Esser and Hirsch,1989,423). Thus, IDOL was based on subcontracting between core and periphery and relations served low labor and raw material to fordist firms.These dynamics deformed spatial pattern of periphery countries. Especially, partial industrialization of agriculture and internal peripherization led to big migration of labor to core regions in peripheral countries and these dynamics have been creating over urbanization.**

3-Flexible Mode of Capital Accumulation; By the early 1970's the fordist accumulations have been worsened and changed. Crisis of fordist accumulation built upon the proposition that capitalism generates obstacles or impediments to the expanded reproduction in so far as the emerge from the process of accumulation itself (Trache and Ross,1990,29). Essential problem is decline in the rate of profit. Without more profit and capital the production system itself is unable to continue (Bradbury,1989,25). Profit crisis also combined bloody competition among national and international level market. Thus, capitals need to break previous coherence structure in order to create more suitable or least survival condition .

Harvey has maintain that flexible accumulation (FA) characterized by the emergence of entirely new sectors of production, new ways of providing financial services, new markets and above all greatly intensified rates of commercial, technological and organizational innovation (Harvey,1990,415). FA is include production flexibility all of them can move easily from one to other country or city to city. Flexibility both of production and labor market and new type of technology give rise to mobility of capital in order to organizing production globally. More high level mobility of capital made likely both of deconstruction of industry and reconstruction of industry Both activities also create condition that is called as a re-urbanization and de-urbanization. De-industrialization is caused by flexible accumulation which forms of production characterized by a well developed ability both to shift promptly from one process to and/or product configurations to another, and to adjust quantities of rapidly up or down over the short run without any strongly deleterious effects on level of efficiency (Rosenberg,1991,76). Flexible productions provide with more mobile and adaptable conditions, thus, employers are seeking more numerical and functional flexibility within the international labor market and wider range for subcontracting (Harvey,1990,145). As a result of FA, the traditional industrial locations and regions threatened. Production and a labor market are divided very sharply among core, peripheral subcontracting and self employment under conditions of flexible accumulation. Previous mode of accumulation also created crisis of spatial structure. After the 1970's, spatial analysis became more important in order to understand changing dynamics, also new flexible accumulations need to create nodal points to control more diverse production activity. Spatially more important consequence of FA was de-urbanization; for example Detroit in the Los Angeles was called fordist production center however today "these regions have numerous plant closures, high employment, economically devastated neighbors, extensive out migrations and deskilling and wage-reducing occupational shifts from industry to service jobs" (Soja,1987,180). Several cities faced with this type of negative consequences of new way of capital accumulation. Flexible production and labor market also brought new sectors that were high technology industry, revitalized craft production and services. As a result of this re-industrializing process, previous urban space was revival.

Re-urbanization process in developed countries based on new high technology such as: scattered across North America and Western Europe at such locations is Silicon Valley, Orange county, Route 128, Dallas-fant, the Cambridge. Reading, Bristol axis, so on (Storper and Scott,1989,28). Other re-urbanization occurred especially areas in which are self-employment and subcontracting areas. For instance, Artisanal or design intensive industry is currently highly developed in the Third Italy. Proto (woolentextiles), Bologna (machinery), Corpi (knitwear), Sasuader (ceramics), Arezzo (gold). Recent two study in Bursa show similar subcontracted (in textile and truck) oriented spatial urban restructuring (Eraydın,1993 ve Ansal,1989).

B-NEW INTERNATIONAL DIVISION LABOR/NEW INTERNATIONAL SPATIAL STRUCTURE

Flexible accumulations is not only effect internal production and urban space but it creates new international division of labor. When production, management and control operations can become increasingly fragmented on the basis of accumulation "especially information, communication and transport technology can become more developed all these dynamics allow various aspects of location to be exploited flexibly (Esserand Hirsch,1989,425). Flexible firms start relocated their productive activities to find cheap or qualified workforce and highest capacity environment and worldwide sourcing. Flexible accumulation and its consequence relocation on which we have touched only implicit, are the increasing importance of transitional corporate investment (often in coalition with national capital) in the urban manufactures' sectors of Third World economies. The specific variations of more flexible accumulation created "the industrializing economies such as Hong Kong, Taiwan, S.Korea, Singapore and longer internally directed industrialized countries such as, Mexico, Brazil from new material exporting countries such as, Zaire or Nigeria and low income agricultural exporters such as Bangladesh" (Armstrong and Mcgee, 1982, 48) As a result new international division of labor, in many third world cities embraced export processing industries, and informal economic sector which support NIDOL. Furthermore new structure based on fierce competition among countries in order to take more share in the competetion. New export oriented countries present more suitable spatial/economical climate For international capital for attracting invesment. Finally," corporations are making arrangements to production among their own plants or those of other corporations. These arrangement have give rise to co-production deals with, foreign sourcing, parallel plant strategies, and many other institutional innovations that characterize what has been called new global division of labor" (Harrison, 1984,82) Hence new global economic and spatial divisions bring new reordering structure in which some volunteer for inclusion in the NIDOL and few cities chosen and many peripheral countries excluded. Thus, capital and capitalist production scattered over the all world in the condition of flexible capital accumulation. Moreover capital also need to control all these dynamics in order to rationalization its world level source. In these stage we introduced with capitalist global cities which provide central places for transnational corporations, world financial institutions and business, administrative and political cities" (Armstroek, 1982,49).

III-CAPITALIST GLOBAL CITY FORMATION:THEORETICAL OUTLOOK

Flexible accumulation and NIDOL constitute own new spatial division of labor both national and international levels. Flexible capital accumulations require adaptation new type demand of production factors to supply of these production results in what may be called a spatial division of labor.Thus, the geographical distribution of economic activity, which result from the evolution of a new form of division of labor, giving rise to a new form and spatial distribution of inequality (Massey,1979,235). In contrast previous spatial division of labor, new spatial division of labor established global level because new dynamics of capitalism became more world level matter than before. What M.Castells argued that capital has always moved throughout the world. But only in the most recent period of our history have individual amounts of capital been able to operate daily on global scale (Castells, 1989,338). Global spatial division gave rise to nodal points to coordinate global more flexible dynamics. Nodal points that are called global cities or world cities are location of institutional heights of worldwide resource allocation. They also concentrate production of cultural commodities that knit global capitalism into a web of material and symbolic hierarchy and interdependence (Kent and Ross,1990,145).

A. GLOBAL CITY LITERATURE:

In spite of growing body of the literature about global city, literature does not clearly specify what exactly meaning of global city.

One tendency sees the global city "as nested entity of privileged national community of core industrial state" (Trachte and Ross,1990,149). This view was produced from Hymer's world city concept which model assumed that there is only one model of the world economy and that is represented by the American multinational corporations (and lesser degree their European countries) that created their own international division labor. (Fujita,1991,270) Hymer extended this formulation and point out that world cities are the sites of the headquarters operations of the global enterprises (Trachte and Ross ,1990,149). Hymer's model was developed and set up a series of world city hypothesis in 1980's. First and most important formulation were implied by J.Friedman and G.Wolff.They are focused with the "spatial articulation of emerging world system of production and markets through a global network of cities..Moreover global cities are the control of global economy (Friedman and Wolff,1982,319). Similar tendency can be found studies of R. P. Cohen, Cohen emphasis the multinational firms which developed around corporate headquarters and those global cities are centers of corporation for the new international system (Cohen,1981,300). Cohen observe that "if the examines available data an international and domestic activities for the Fortune 500 firms and for a member of advanced services, it apparent that only few cities in the US are vastly more important as a centers of national business .Firm headquard in New York account for 40 % of foreign sales of Fortune 500 companies, compared to 30 percent of all sales of Fortune 500 firms (Cohen,1981,301). Portes and Walton's early work suggested the global cities are points of destination for large numbers of both domestic and international migrations. Production oriented argument in the Rimmer's study argue those, global control functions of world cities are directly reflected in the structure and dynamics of their production sectors and employment.

In contrast previous arguments, Sassen Koob,E.Soja and K.Trachte pay more attention analytic structure of new global economic and social transformation. Sassen Koob's analytic structure focus on the internationalization of production and capital that produce demand for the command and control functions at the centers of the system. Sassen Koob also tend to explain to geographic dispersion of plants and offices in the global cities. She claim that " these cities can than be seen as these of production for a sort of new basic industry" (Koob,1987,89). E.Soja,like S.Koob, differs Hymer type of explanation because Soja shows that"global city is only understood the systemic context which implied here is the need to set the particular experience of urban restructuring within the long duration of capitalist development and its characteristic historical patterning into periods of accelerated expansion, emergent crisis and anticipatory restructuring" (Soja,1990,232). E.Soja gathering all these dimension in their report on Los Angeles that "in the contraction of the late 1970's and early 1980's Los Angeles was undergoing a selective de-industrialization that was obscured by its continued aggregate growth in manufacturing.The internationalization of production and finance made Los Angeles a major global financial and administrative centers, rivaling San Francisco as the West Coast headquarters for Pacific Rim financial central" (Soja,1990,232).

In my view,it is no doubt useful to research and explains cities within this framework, however, these frameworks assume that global economic force's monolithic. Serious doubt can be raised against this type of view, First, the internationalization of capital and production are more flexible and this mode of accumulation cause decentralization and diversification. Decentralization caused by large firms which changed their activity as a motive of more flexible and mobile. Procedures became more flexible and spatially changed rapidly. This system of organization and production encompasses more then network corporation. More recent studies suggest that major cities tend to specialize in particular aspects of raw materials, production, distribution, marketing, financial and other service activities, such as the auto companions Detroit, Michigan, and rubber companies Akron, Ohio steel making Birmingham, Alabama and car manufacturing in Birmingham, state command cities like Washington.(Feagin and Smith,1987,3). Second critical point is almost all the formulations of global city tend to focused on highly industrialized countries whereas, discussed previously, global eco spatial restructuring widely based on associated with an increasing number newly industrializing countries (Taiwan, Hong Kong, S. Korea, Brazil, Mexico) More flexible global eco-spatial structuring process is not now simply based on a single economic pole(US)but has become multipolar, with the borders of capitalist production moved much more further out" (King,1990,16) It would be better to add the peripheral countries and their new eco spatial structure in the analysis of global city. K.Fujita state that "Japanese transplant to the USA, also involves the transplant of whole or part of network system of social organization. This involves much more extensive communication between Tokyo, an

American city close to the transplant, and third or fourth city in NIC's like Singapore and Mexico, which the transport can source parts from, then was required by fordist global mass production system" (Fujita,1991,272). Finally, global city analysis generally formulated that global cities are permanently fixed whereas flexible accumulation model lead to more competitive structure. Violent competition among countries and firms caused all structure of industry and spatial division ,thus, hierarchies of city system change easily. Lima is best example changing situation, Lima was a pivotal city for global capital accumulation, recently,"Lima has been relegated to increasingly peripheral status by the changing international division labor" (Wilson,1987,199). B. The Main Characteristics of Global Cities: The main characteristic of global city in which transnational corporation is locus of overall control of whole structure of its activity and in which center of taking the high level for shaping and directing entire activities Moreover there is tendency to large numbers of corporation cluster spatially in order to face to face relations other global level corporations (Dicken,1986).Cohen gave numbers of headquarters of Fortune 500's firms which settled cities such as; New York 107, Los Angeles 21, Chicago 48, Phideliphia 15, Detroit 12, San Francisco 12. There is a tendency which rate of concentration increase, for example, in headquarters numbers increased from 163 in 1970 to 307 in 1984. + One more characteristics of global cities, these cities are specialized command cities which concentrate the activities of particular industries. More significant global level concentrations occur in financial activity as a consequence of world level flexible capital accumulation. Especially, London went more deregulated conditions and won a competitive edge, also New Yo rk and Tokyo became major centers, and Singapore and Hong Kong take secondary position in the financial control. Numbers in this area more fascinating, New York, London, Tokyo together accounted for 80 percent of world market capitalization, up from 73 percent in 1974, in a process of growing concentration and dominance by the top tier of financial centers. New York alone controlled 44 percent of world capital" (Castells, 1990,341).

There are other global cities control some specialized industries such as auto companies in Detroit, Michigan and rubber companies in Akron, Ohio, steel making in Birmingham, Alabama and car manufacturing in Birmingham. Furthermore, there are some cities provide with linkage web of transnationals' corporations, their facilities, subsidiaries, suppliers and subcontractors. Such as Singapore, Mexico City and Sao Paula, these cities can be define peripheral seconded cities. (Feagin and Smith,1987). In these characteristics give us more inner logic of global cities, those cities have to be nodal point international network system and specialized same economic activity in the level of world wide. Freedmen draw picture of network of global cities. "The complete spatial distributions suggest a distinctively linear character of the world system that connects, along on East-West axis, three distinct sub systems; an Asian subsystem centered on Tokyo-Singapore axis in Southern Asia; on American sub-system on three primary core cities of New York, Chicago and Los Angeles, linked to Toronto in the North and Mexico City and Caracas in the South, thus bringing Canada, Central America and small Caribbean nations into the American orbit; and the Rhine valley axis from Randstad and Holland to Zurich. The Southern hemisphere is linked into this sub-system via Johannesburg and Sao Paulo" (Friedman,1986,74). Global city formations create new social and economics condition in order to continue its role. Service sectors grow more rapidly and these sector produce new type of labor condition; highly paid international elite, which are called a transnational producer service class (banking, insurance, business service, advertising etc.). Furhermore, new industrial employment is associated with informally organized types of manufacturing, and hence, low wage unskilled jobs. Especially, international level labor source is used more inhuman condition. Immigrant labor and ethnic minority women are chosen, for example, last twenty years, two million Third World migrants from South-East Asia, the Middle East and Latin America have moved into Los Angeles region resulting a major change ethnic, economic and social composition of city, what M.Davis define global city as a example, Los Angeles, the shortest route between Heaven and Hell (Davis,1987). Hell and heaven together because global city formation created more segmented structure as a meaning of both class and spatial structure. Low level waged and unskilled labor also faced with losing their spatial position, Fujita give more valuable numbers about Tokyo in which low and middle level income group lost city center positions because the skyrocketing land prices have pushed many residents out of city(Fujita,1991).

Global cities also concentrated the production cultural commodities that knit global capitalism into a web of material and symbolic hierarchy and interdependence(Trachte and Ross,1990,148).

Finally, It can be argued that global city formations have to understood, only put concept in more general tendency of capitalism (flexible capital accumulation and spatial division of labor) and historical/social condition of city. After the that analysis, it must take attention global city formation established on same winners and losers. S.Koob give full picture when New York became global city informal activities increased sharply, manufacturing activities, plants closed and wage decreased, other side of picture more small international oriented capital and management took more high level life standard. Picture became more pessimist in the when one periphery city became global oriented city, Kowarick and Comparania give full information about Sao Paulo they claim that price of World city status, minimum wage decreased almost 55 percent in real terms among 1959 and 1984, unequal income structure and urban rents create dramatic spatial division and hence the working people thrown into distant areas favelas, corticos like squatter settlement increase. Assaults and violence are become part of existence. All these inhuman conditions, in the aspects of capital point of view, are very efficient in that they reduce the average social costs of reproduction of labor. (Kowarick and Milton).

IV- PROSPECTS OF ISTANBUL: GLOBAL CITY?

Last years, there are more common idea among academician, politician, and businessman that argued that Istanbul has to be global city in near future because its potential or integration of global level eco-spatial division of labor (Especially, Keyder, 1992 and 1993). This type of idea became more popular in spite of inefficient information both of concept of global city and concrete structure of Istanbul. It is more clear reality that İstanbul faced with world wide dynamics of flexible capital accumulation and these tendencies coincide with transformation of outward oriented mode of capital accumulation. Economic and spatial structures in Istanbul formed as industrial and commercial center of Turkey. Import substitution industrialization (ISI) and its more dynamics' sectors concentrated in the Istanbul. Process of inward oriented accumulation give rise to structure in which "With growth feeding on growth, Istanbul continued to capture a disproportionate share of Turkey's expanding economy. Istanbul remains the financial, commercial, and industrial center as well as the cultural and intellectual capital of Turkey. Istanbul accounts for 40 percent of nation's commerce, 34 percent of its manufacturing" (Kelles and Danielson,1985,58).

Inward oriented capital accumulation had reached its border middle of 1970's, because of profitability, market, and foreign exchange crisis. Those crises create own solution, "The solution envisaged by the big industrial bourgeoisie, however, was clear and made explicit. This solution, whose necessity was also argued by the IMF, World Bank and OECD, was also a through transformation of the economy from ISI to export orientation where industry could be leading sector" (Gülalp,1985,341). Transformation process based on liberalization of foreign trade regime, removal exchange controls and policies to attract foreign direct investment. All these features mean that Turkish economic social structures have been integrating global eco spatial restructuring process. New integration dynamics tried to deregulated fiscal, labor and market condition in order to create condition of flexible capital accumulation.

All these dynamics not equal distributed on the spatial level again that transformation, firstly, concentrated in the İstanbul. Hence İstanbul became translator of international level structuration to internal country conditions. After the 1980's, Istanbul introduced within international banks, insurance, new telecommunication services, international marketing. Pattern of consumption adapted more international characteristics. After the all this transformation city structure, there is more urgent problem which İstanbul can be define as a rule maker thus, pass the level of control some specific activity in world level, or İstanbul can be define as a rule taker. Answer is lie on compare characteristics of İstanbul to characteristics of global city. At first sight we mention that, global city is a nodal point that is not only" specialized in one kind product or services that may sell all around the globe is not enough for it to qualify. The world city is expected to contribute to various facets of life of humankind, to begreat crossroads attracting people different parts of world for some sort of transaction or other reasons" (Gottman,1989,63). It is more clear, both of capital pattern and infrastructure can not adequate level in İstanbul. Especially after the deregulated economic structure, capital and its productive activity was not give consequence expected level efficient whereas these liberal policies produced mere speculative capitalist class. Hence to hope about liberal outward oriented accumulation changed a largely"parasitic and state-dependent bourgeoisie will transform itself overnight into group of competition risk-taking entrepreneurs may turn out to be more ideological fantasy than empirical reality" Roxborough,1992,423). Hence ,like Latin American

experience, international depended and speculative oriented capitalist class in Turkey can not produce structure that integrated new eco-spatial dynamics as a rule maker. Financial structures very weak and depend on daily corruption, there is not special production for controlling worldwide condition, for example, consumer electronics settled in the İstanbul and takes more advance, taking more market share in Europe but it is highly depended international subcontracting relation with Japan and S. Korean huge firms.***

One more inefficient condition level of transportation. Also, we can not find any international corporation headquarters in İstanbul. Worldwide education center, like London, only can be dream after the YÖK. There is one chance is becoming global city as a size of population, this type of international analysis put idea İstanbul will became global city in 2000 years (Doğan and Casarda,1989,9 or Feagin and Smith,1987).

In spite all this negative condition, we assume that İstanbul will able to became global city, in this stage rise question, global cities provide new high level life condition, if this is occur, is this new condition really distributed evenly among groups of city. As it is already shown lively experience global cities have more high level price. Sao Paola is good example. But as S.Koob and M.Davis also put idea for like Los Angeles and New York, those global cities create condition that can be define as a feature once solely attributed to Third World cities (Koob,1986,110).

On this basis it can be concluded that there are two basic dimensions for discussing global city formation; one is related scale of analysis, each analysis has to mention global city concept in the focus of worldwide restructuring process that can be called global eco-spatial dynamics. Moreover becoming global city analysis have to focused historical/social/spatial characteristic of particular city in this macro framework of dynamics. And second level problem more value/political oriented which global city produced more uneven conditions in which live hell and heaven together.

*This paper was first developed and presented to ODTU City Planning Section, Economic Development and Planning Seminar in 1992,I would like thank for their helpful comments on previous form of this paper: Doç. Dr. Ayda Eraydın and Doç.Dr Murat Güvenç. None of them are responsible for the final version.

**More information in these manner look, Armstrong and T.G,MacGee (1985)

***For information consumer electronics sector and İstanbul dynamic relations look, my unpublished paper Development of Turkish Electronics in The Context of Worldwide Restructuring Process that presented ODTÜ Development Planning ,seminar (1993)

REFERENCES

- Armstrong, W and T.G,Mac Gee,(1985) Accumulation studies in Asian and Latin American Urbanization, London,Methuen
- Castells,M(1990) The Informational Cities, Oxford,Basil Blackwell
- Cohen,B,R(1981)"The new international division of labor,multinational corporations and urban hiyerarchy", Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society, M.P.Smith and A.J.Scott,London,Methuen,
- Davis,M(1987)"Chinetown,Part two?The Internationalization of Downtown Los Angeles, New Left Review, vol164.
- Dicken,P(1986) The Global Shift, London,P.Capman Ltd.
- Doğan,M and J.Kasarda"How giant cities will multiply and grow", The Metropolis Era, ed.D.Mattei and J.Kasarda,London,Sage
- Edel,M(1981)"Capitalism and accumulation and explanation of Urban phenomena" in Urbanization and Urban Planning in Capitalist Soceties, eds,M,P,Smith and A,J,Scott,London,Methuen
- Eralp,A(1989)"The politics of Turkish development" in Turkish State Turkish Society, ed.A.Finkeland Sirmen,London,Routledge
- Eraydın,A(1993)Postmodernism ve değişen Mekansal Öncelikler ODTÜ, Mimarlık Fak. Yay.
- Esser,J and J,Hirsch(1989)The crisis of fordism and dimension of as a fordist regional and urban structure" International Journal of Urban and Regional Research, vol.13/3
- Feagin,R and M,P,Smith(1987)"City and the international division of labor:overwiev" in The Capitalist City, eds,J,R,Feagin P,M,Smith, Oxford,Basilblackwell
- Friedman,J(1982)"World city formation an agenda for research and action" Int. Jour. of Urb. and Reg. Research, vol.6
- Friedman,J and W, Goetz(1986)"The world city hypothesis" Development and change, vol.17/1
- Fujito,K(1991)"World city and flexible specialization Restructuring of Tokyo" Int. Jour. of Urb and Reg. Res. vol.15
- Gottmann,J(1989)"What Are cities Becoming the centers Of?" in Cities in Global Society, ed.R.V.Knight and G,Gappert, London. Sage
- Gülalp,H(1985)"Patterns of capital accumulation and state -society relations" Jour. of Con. Asia, vol.15/3
- Harvey,D(1990) Condition of Postmodernity, Oxford, Basilblackwell
- Keleş,R and M,N,Danielson(1985) The Politics of Rapid Urbanization, New York,Holmes&Meier
- King,A(1990) Global Cities,Post-Imperialism and Internationalization of London, London,Routledge
- Keyder,Ç and A.Öncü(1993) İstanbul and the Concept of World Cities, Frederich Ebert Foundation İstanbul.
- Keyder,Ç(1992)İstanbul'u Nasıl satmalı, İstanbul, numb.3
- Koob,S,S(1987)"Growth informalization at the core preliminary report on New York city,in Capitalist City,eds.M.P,SmithandJ.R Feagin,Oxford,Basilblackwell
- Koob,S,S(1986)"New York City:Economic Restructuring and migration. Development and Change, vol.17
- Kowarick,L and M,Companario(1986)"Sao Paulo:The price of World City status" ,Development and Change, vol.17
- Mollenkopf,J(1981)"Community and accumulation", in Urbanism and Planning in Capitalist Society, eds,M.Dear and J,A,Scott, London, Methuen
- Rosenberg,S(1991)From segmentation to flexibility" Radical Review f Political Economy, vol.23/1-2
- Soja,E.R.Morales andG,Wolff(1983)"Urban restructuring;an Analysis social and spatial Change in Los Angeles, Economic Geography, vol.17
- Trachte,K and R,Ross(1990) Global Capitalism The New Leviathan, New York, State Univ.
- Walton,J(1985)"The third New International Division of Labor" in Capital and Labor in the Urbanized World, ed,J,Walton, London, Sage,
- Wilson,A,P(1987)"Lima and International division of Labor" in Capitalist City,eds,M,P,Smith and J,R,Feagin,Oxford,Basil Blackwel

MARKOV SÜREÇLERİ

Arş. Gör. Ömer ÖNALAN*

1. Giriş

İhtimaller teorisinin erken dönemlerinde daha çok bağımsızlık ve onun sonuçları üzerinde çalışılmıştır. Bağımsızlık, ihtimaller teorisini Analiz ve ölçü teorisinden ayıran bir kavramdır. Eğer her $n \in \mathbb{N}$ ve R^n 'nin her $A_1, A_2, A_3, \dots, A_n$ Borel alt kümeleri için aşağıdaki eşitlik gerçekleşiyorsa, $X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$ tesadüfi değişkenlerine bağımsızdır denir.

$$P \left\{ \prod_{i=1}^n \{X_i \in A_i\} \right\} = \prod_{i=1}^n P \{X_i \in A_i\} \quad (1.1)$$

Stokastik süreçler teorisi, tesadüfi değişkenler arasındaki geçici ilişkiler ve bağımsızlık esasına dayanmaktadır. Buna göre stokastik süreçlerin dört büyük tipini karakterize edip bunlardan markov süreçleri üzerinde durulacaktır.

TANIM: Bir tesadüfi süreç, hepsi aynı ihtimal uzayı üzerinde tanımlanmış tesadüfi değişkenlerin bir topluluğudur.

TANIM: Parametre uzayının herhangi bir $(t_1, t_2, t_3, \dots, t_n)$ alt cümlesi ve $h > 0$ verilmiş olsun. Eğer

$$X_{t_1}, X_{t_2}, X_{t_3}, \dots, X_{t_n} \text{ ve } X_{t_1+h}, X_{t_2+h}, X_{t_3+h}, \dots, X_{t_n+h} \text{ aynı bileşik dağılıma sahip ise sürece kesinlikle durağandır denir.}$$

Durağanlık, sürecin ihtimal kuralına veya onun birinci ve ikinci moment yapısına göre değişmezdir.

Durağan süreç çalışmaları Fourier analizinin probablistik bir benzeridir. (9)

TANIM: En basit durumda aşağıdaki eşitliği sağlayan sonlu ortalamalara sahip tesadüfi değişkenlerin bir $X = \{X_n; n=0, 1, \dots\}$ dizisi bir **martingale**'dir.

$$E[X_{n+1} | X_0, X_1, X_2, \dots, X_n] = X_n \quad n=0, 1, 2, \dots \text{ için} \quad (1.2)$$

Çok genel olarak her $n \in \mathbb{N}$ için aşağıdaki koşulları sağlayan X süreci bir **martingale**dir.

i) X_n, \mathcal{H}_n ölçülebilir.

ii) $E[|X_n|] < \infty$

iii) $E[X_{n+1} | \mathcal{H}_n] = X_n$ $\{\mathcal{H}_n; n \geq 0\}$, temel ihtimal uzayı üzerindeki σ -cebirlerinin artan bir ailesi

Bugün martingale teori kumar problemlerinde ileri düzeyde bir teknik olması yanında ihtimaller teorisi ve stokastik modellemede temel bir araçtır.

Martingale teori; Emilme ihtimallerinin hesaplanmasında, stokastik süreçler için eşitsizliklerin türetilmesinde, sürekli parametrelili markov prosesinin eğri yapısının analizinde, kuyruk ve öteki uygulamalarda ortaya çıkan nokta süreçlerinin tanımlanması ve kurulmasında kullanılır.

TANIM: Her n ve herbir A cümlesi için aşağıdaki koşul gerçekleşiyorsa X dizisine markov süreci denir.

$$P\{X_{n+1} \in A | X_0, X_1, \dots, X_n\} = P\{X_{n+1} \in A | X_n\} \quad (1.3)$$

(1.3) koşulu markov özelliği olarak bilinir.

Bu özellik iddia ederki; sürecin şu anki durumu X_n verildiğinde X_0, X_1, \dots, X_{n-1} geçmiş ve X_{n+1}, X_{n+2}, \dots geleceği şartı bağımsızdır.

(1.3) özelliği çok geneldir. Her zaman geçici homojenlik şartını içinde bulundurulur.

$$P\{X_{n+1} \in A | X_n = P(X_n, A)\} \quad (1.4)$$

olmak üzere $P(\dots)$ ye geçiş çekirdeği denir.

Parametre uzayının sürekli olması durumunda $X = \{X_t; t \geq 0\}$ sürecini düşüneceğiz. Her $s \geq 0$ ve $t \geq 0$ için aşağıdaki koşulu sağlayan X sürecine sürekli parametrelili markov süreci denir.

$$P\{X_{t+s} \in A | X_u; u \leq t\} = P\{X_{t+s} \in A | X_t\} \quad (1.5)$$

ve homojendir eğer

$$P\{X_{t+s} \in A | X_t\} = P_s(X_t, A) \quad (1.6)$$

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

Koşulu gerçekleşiyorsa, $P(\dots)$ 'ye geçiş fonksiyonu denir. Sürecin örneklem eğrilerinin sağ sürekli olduğunu kabul ediyoruz. Yani süreksizlikler sadece sıçrama noktalarındadır.

Geçmişin süreç üzerindeki etkisizliği; morkov özelliğini sağlayan tesadüfi zaman (random time)'larla da gösterilebilir. Tesadüfi zaman; $N=0,1,2,\dots$ cümlesinde değerler olan bir T tesadüfi değişkendir.

TANIM: Her n için $\{T \leq n\}$ olayı X_0, X_1, \dots, X_n ile belirlenebiliyorsa, T tesadüfi zamanı süreci için bir **durma zamanıdır**.

Kesikli durumda sabit zamanlar durma zamanlarıdır. Morkov özelliğinin durma zamanları için geçerli olması güçlü morkov özelliği olarak bilinir.

2. MARKOV ZİNCİRLERİ

Sonlu ya da sayılabilir S durum uzayı ile kesikli parametrelili bir X markov sürecine markov zinciri denir.

Markov zincirinin, satırları ve sütunları S 'nin elemanları ile indislenmiş bir P geçiş matrisi vardır.

$$P(i, A) = \sum_{j \in A} P(i, j) \quad (2.1)$$

X 'in ihtimal kuralı $P(i) = P\{x_0 = i\}$ başlangıç dağılımı ve P geçiş matrisi ile tam olarak belirlenebilir.

Geçiş matrisinin iki temel özelliği; her $i, j \in S$ için $P(i, j) \geq 0$ ve her i için $\sum_{j \in A} P(i, j) = 1$ olmasıdır.

Her $i, j, k \in S$ ve $n, m \in N$ için

$P_i\{X_{n+1} = k | X_0, X_1, \dots, X_n = j\} = P(j, k) = P_j\{X_1 = k\}$ 'ye bir adım geçiş matrisi denir.

$P_i\{X_{n+m} = k | X_0, \dots, X_n = j\} = P^{m+n}(j, k)$ 'ye ise **m-adım geçiş matrisi** denir. (2.2)

Çok genel olarak,

$$P^{m+n}(i, j) = \sum_{k \in S} P^m(i, k) P^n(k, j) \quad (2.3)$$

(2.3) eşitliğine **Chapman -Kolmogorov** denklemi denir

Durumların sınıflandırılması markov zincirileri için temel problemlerden birdir.

$T_j = \inf\{n \geq 1 : X_n = j\}$ j durumuna ilk dönüş zamanı ve

$$N_j = \sum_{n=0}^{\infty} I\{X_n = j\}$$

olmak üzere

TANIM: a) $R(i, j) = E_j [N_j]$ X 'in **potansiyel matrisi**'dir.

b) $F(i, j) = P_i\{T_n < \infty\}$, X 'in **hitting matrisi**

Bunlar arasındaki ilişkiler aşağıdaki gibidir.

$$R(i, j) = \sum_{n=0}^{\infty} P^n(i, j) \quad P^0(i, j) = 1 \quad \{i=j\} \quad (2.4)$$

$$R(i, j) = F(i, j) R(j, j) \quad i \neq j \text{ için} \quad (2.5)$$

$$R(j, j) = 1 / [1 - F(j, j)] \quad (2.6)$$

TANIM: Bir j durumu,

a) geçişlidir. Eğer $R(j, j) < \infty$ ise, $(F(j, j) < 1)$

b) yeniden oluşumludur. Eğer $R(j, j) = \infty$ ise, $(F(j, j) = 1)$

TANIM: $E_j [T_j] = \infty$ ise, j durumu etkisiz yeniden oluşumludur.

Herhangi bir i durumundan diğer bir j durumuna herhangi bir adım sonunda ulaşmak mümkünse X 'e **indirgenemez markov zinciri** denir.

İndirgenemez markov zincirinde bütün durumlar aynı türdendir.

Kendisi ile kapalı bir cümle teşkil eden duruma emici durum denir.

Sonlu durum uzayı ile indirgenemez bir markov zincirinin bütün durumları pozitif yeniden oluşumludur.

$$P_j\{T_j \leq \delta \text{ nun bir tamsayı katı}\} = 1 \quad (2.7)$$

ise j durumu $\delta \geq 2$ ile periyodiktir. Aksi takdirde J periyodik değildir

j pozitif yeniden oluşumlu periyodik olmayan bir durum olsun. O zaman $\pi(j) = 1 / E_j [T_j]$ koşulunu

sağlayan $\pi(j) = \lim_{n \rightarrow \infty} P^n(i,j)$ Limit ihtimali vardır.

X' P geçiş matrisi ile pozitif yeniden oluşumlu, periyodik olmayan bir markov zinciri ve π de yukarıda tanımlandığı gibi olsun. O zaman her i,j için X'in aşağıdaki şekilde tanımlanan π , limit dağılımı vardır.

$$\lim_{n \rightarrow \infty} P^n(i,j) = \pi(j) \quad (2.8)$$

n'in büyük değerleri için sürecin fonksiyoneller toplamının normal dağıldığı gösterilebilir. (1)

3. MARKOV SÜREÇLERİ:

$X = \{X_t; t \geq 0\}$ sonlu yada sayılabilir S durum uzayı ile bir markov süreci olsun. $P_t(i,j) = P_i\{X_t=j\}$, X'in aşağıdaki markov özelliğini sağlayan geçiş fonksiyonları topluluğudur.

$$P_i\{X_{t+s}=j | X_u=u \leq t\} = P_s(X_t=j) \quad (3.1)$$

$P_0 = I$ olmak üzere her bir P_t bir markov matrisidir.

Chopman-Kolmogrov denklemi,

$$P_{t+s}(i,j) = \sum_{k \in S} P_t(i,k) P_s(k,j) \quad (3.2)$$

şeklinde yazılır.

Markov sürecinin yapısı:

A) Her i durumu için $\lambda(i) \in [0, \infty)$ vardır.

$$P_i\{X_u = i, \text{ tüm } u \in [0, t] \text{ için}\} = P_i\{T_1 > t\} = e^{-\lambda(i)t} \quad (3.3)$$

B) $i \neq j$ için $Q(i,j) = P_i\{X_{T_1}=j\}$ geçiş matrisi ile $Y = \{Y_n; n \geq 0\}$ dizisi bir markov zinciridir.

C) Her n ve i için,

$$P_i\{Y_{n+1}=k, T_{n+1} - T_n \leq t | X_u=u \leq T_n\} = Q(Y_n, k)[1 - e^{-\lambda(Y_n)t}] \quad (3.4)$$

Y markov zincirine, **embedded markov zinciri** denir. Bu zincirin geçiş matrisi her i durumu için $Q(i,i)$, ya 1 ya da 0 olmaktadır.

Tüm i durumları $P_i\{\sup_n T_n = \infty\} = 1$ oluyorsa, X markov sürecine düzenlidir denir.

Embedded markov zincirinin tüm durumları yeniden oluşumlu ise X düzenlidir.

Markov sürecinin durumlarının sınıflandırılması embedded markov zincirine göre yapılmaktadır. (9)

Periyodiklik markov süreçlerinde tartışılan bir konu değildir.

X, $\lambda(i)$ ve $Q(i,j)$ ile bir markov süreci olsun.

i) Her i,j için $t \rightarrow \infty \rightarrow P_t(i,j)$ sürekli türetilebilir ve aşağıdaki eşitliği sağlar.

$$P_0^1(i,j) = \begin{cases} -\lambda(i) & i=j \text{ için} \\ \lambda(i) Q(i,j) & i \neq j \text{ için} \end{cases} \quad (3.5)$$

ii) $A = P_0^1$ ile geçiş fonksiyonu aşağıdaki ileriye ve geriye doğru olan kolmogorov denklemlerini sağlar.

$$P_t^1 = P_t A \quad (3.6)$$

ve

$$P_t^1 = A P_t \quad (3.7)$$

daha fazla bilgi için Bhattacharya (1)'e bakılabilir.

$k \neq j$ için $A(k,j)$, X 'in k 'dan j 'ye geçiş oranı olmak üzere

Her i için $A(i,i) \leq 0$

$i \neq j$ için $A(i,j) \geq 0$

Her i için $\sum_{j \in S} A(i,j) = 0$ olur.

Düzenli X markov süreci için

$$P_t = e^{tA} = \sum_{n=0}^{\infty} t^n A^n / n! \quad (3.8)$$

geriye doğru denklemin $P_0=I$ koşulunu sağlayan tek çözümdür. (1)

X indirgenemez ve yeniden oluşumlu olsun o zaman :

a) Başlangıç durumundan bağımsız limitler vardır.

$$\pi(j) = \lim_{t \rightarrow \infty} P(i,j) \quad (3.9)$$

b) ya $\pi = 0$ ya da $\sum_{j \in S} \pi(j) = 1$ dir.

Bir indirgenemez yeniden oluşumlu markov sürecinde $\pi = 0$ ise tüm durumlar etkisiz yeniden

oluşumlu, $\sum_{j \in S} \pi(j) = 1$ ise tüm durumlar pozitif yeniden oluşumludur.

X, A infizitimal geçiş matrisi ile indirgenemez, pozitif yeniden oluşumlu markov süreci olsun. O zaman π limit dağılımı S üzerinde aşağıdaki lineer denklemi sağlayan tek ihtimal dağılımıdır.

$$\sum_{j \in S} \pi(j) A(i,j) = 0, j \in S \quad (3.10)$$

Şimdi de markov süreciyle olan ilişkisinden dolayı kısaca diffzyon süreci, wiener süreci ve markov tesadüfi cisimi üzerinde durulacaktır.

Aşağıdaki koşulları sağlayan bir reel değerli X sürecine diffzyon süreci denir.

i) $t \rightarrow X_t(w)$ örneklem eğrileri süreklidir.

ii) X güçlü markov sürecidir.

Temel difzyon süreci wiener süreci 'dir.(Brownian Motion) öte yandan wiener süreci de Gaussian sürecin özel bir durumudur.

Her n tamsayı ve parametre cümlesinin herhangi bir $\{t_1, t_2, \dots, t_n\}$ alt cümlesi için

$X_{t_1}, X_{t_2}, \dots, X_{t_n}$ tesadüfi değişkenleri bileşik normal dağılımlı ise $\{X_t; t \in T\}$ sürecine Gaussian (normal) süreç denir. Bir parçacığın bir doğru boyunca olan hareketi düşünüldüğünde, $N(t)$, t zamanındaki çarpışmaların sayısı ve Y_n , n . çarpışma neticesinde parçacığın pozisyonndaki değişmeyi

göstermek üzere: $X_t = \sum_{n=1}^{N(t)} Y_n$, t -zamanında parçacığın pozisyonunu gösterir $\{X_t; T > 0\}$ durağan bağımsız ortalamalarla bir stokastik süreçtir.

Wiener süreci $E[X_t]=0$ ile, Gaussian sürecin özel bir durumudur (13)

Aşağıdaki özellikleri sağlayan $W = \{W_t; t \geq 0\}$ Wiener süreci bir diffzyon sürecidir.

i) $W_0 = 0$;

ii) W bağımsız ve durağan artmalara sahip

iii) Her t için W O -ortalımalı t -varyanslı bir normal dağılıma sahiptir.

4. MARKOV TESADÜFİ CİSİMLERİ

Çok boyutlu bir parametre cümlesine sahip stokastik süreçler, genellikle tesadüfi cisimler olarak bilinirler.

Yüksek boyutlarda çalışmak için bir boyutlu parametre cümlesindeki zaman yerine uzaysal komşuluk kavramı alınır. G , V köşe ve E kenar kümeleri ile bir grafik olsun. Bir köşeden tekrar kendisine dönen bir kenarın olmadığı kabul edilsin. α ve β 'yi birleştiren bir kenar varsa α ve β 'ya komşu köşeler denir. α 'nın komşulukları cümlesi $N_\alpha = \{\beta; \{\alpha, \beta\} \in E\}$ ile gösterilir. Ayrıca $\beta \in N_\alpha$ olması için gerek ve yeter koşul $\alpha \in N_\beta$ olmasıdır.

G'nin köşeleri ile indislenen bir uzaysal parametre cümlesine sahip bir $X=\{X_\alpha : \alpha \in V\}$ stokastik sürecine G üzerinde bir tesadüfi cisim denir.

Her $\alpha \in V$ ve $i \in S$ için aşağıdaki eşitliği sağlayan S durum uzayına sahiğ bir tesadüfi X cismine G'ye göre bir markov tesadüfi cismi denir.

$$P\{X_\alpha = i | X_\beta : \beta \neq \alpha\} = P\{X_\alpha = i | X_\beta : \beta \in N_\alpha\} \quad (4.1)$$

Öte yandan markov tesadüfi cisimleri ve Gibbs dağılımları denk kavramlardır.

Markov tesadüfi cisimleri ve markov sincirleri arasındaki en temel fark bir markov tesadüfi cisminin ihtimal kuralının lokal karakteristikler tarafından her zaman belirlenemeyişidir.(9)

SONUÇ

Her teorik disiplin, kendi amaçları doğrultusunda hızla gelişmektedir. Son gelişmelerden sadece konu ile ilgilenen belli sayıda uzman faydalanabilmektedir. Bu nedenle, yeni metod ve teknikleri öğrenip kullanmak uzman olmayanlar için zor olmaktadır. Bu ise markov sürecini yenileyici süreçler, martingale, stokastik denklemler ve öteki alanlardan üstün kılan bir durumdur.

Yukarıdaki nedenler ve markov süreçlerinin stokastik süreçler teorisi içindeki önemi de dikkate alınarak, önce kesikli parametrelili markov zinciri sonra da, sürekli parametrelili markov zincirleri üzerinde durulmuştur. Son olarak markov süreçleri ile ilgisinden dolayı diffüzyon süreçleri wiener süreçleri , Gaussian süreçleri ve markov tesadüfi cismi üzerinde tanım düzeyinde durulmuştur.

Kaynaklar

- (1) Bhattacharya, R.N., Waymire, E.,C.; (1990) Stochastic Processes with Applications, John Wiley Sons, inc., Canada
- (2) ÇINLAR, E.; (1975) Introduction to Stochastic Processes, Prentice Hall, inc., Englewood Cliffs , New Jersey
- (3) Daley, D.J., Jones ; (1988) An introduction to the Theory of Point Processes, Springer-Verlag, New York
- (4) Eckmann B. (Editor) ; (1967) Symposium on Probability Methods in Analysis, Sums of Markov-Chains on finite Semigroups Springer-Verlag, Heidelberg
- (5) Gani, J., TIN, P.; (1985) On a class of Continuous - Time Markov Processes, J. Appl.Prob., 22, 804-805
- (6) Glasserman, P.; (1992) Processes with Associated increments, J.Appl. Prob., 29, 313-333
- (7) Grassmann, W., R.; (1990) Heyman, D., P., Sobel, M., J., (eds) Stochastic models, Computational Methods in Probability Theory, Elsevier Science Publishers B.V.
- (8) Heyman, D., P.; (1991) Approximating The Stationary Distribution of an infinite Stochastic Matrix,J.Appl.Prob. 28,95-103
- (9) Karr, A., F.; (1990) Heyman D.P., Sobel, M., J., (eds) Stochastic models,Markov Processes,Elsevier Science Publisher
- (10) Krieger, U., R., Müller, B.; (1990) Modelling and Analysis of Communication systems Based on Computational Methods for Markov Chains, IEEE J. on Selected areas in Communications vol.8, No:9
- (11) Meyer, P., A.; (1972) Martingales and Stochastic integrals I, Springer-Verlag, Heidelberg
- (12) Rosenlung, S.,I.; (1981) Markov Chains in Small Time Intervals J. Appl. Prob. 18, 747-751
- (13) Saaty T., L., Alexander,J.,M. ; Thinking with Models Wheaton of Co. Ltd., Exeter s.79-99
- (14) Serfozo, R., F.; (1990) Heyman, D.P., Sobel,M., J., Stochastic models,Point Process,Elsevier Science Publishers b.v.
- (15) Syski, R. ; (1988) Boxmo, O.J.,Syski,R.(eds) Queueing Theory and its Applications Markov Processes and Teletraffic ,Elsevier Science Publishers B.V.
- (16) Taylor, H.M.; (1990) Heyman D.P., Sobel,M.J., (eds) Stochastic models, Martingales and Random Walks, Elsevier Science Publishers B.V.
- (17) TOSTITEIM, D.; (1990) Nonlinear Time series and Markov Chains, Adv.Appl.Prob. 22, 587-611
- (18) WONG, E., ZEKAI, M. ; (1985) Markov Processes on Plane,Stochastics vol. 15, 311-333

PERSONEL BÖLÜMÜNÜN İŞLETME İÇİNDEKİ YERİ, ÖNEMİ VE İSTANBUL'DAKİ ALKOLSÜZ İÇKİ VE MEŞRUBAT ÜRETİMİNDE BULUNAN İŞLETMELERDE PERSONEL BÖLÜMÜ ÜZERİNE YAPILAN BİR ARAŞTIRMA

Arş.Görv. Mehmet Emin OKUR*

I. GİRİŞ

"Personel Bölümünün İşletme İçindeki Yeri, Önemi ve İstanbul'da Üretim Yapan Alkolsüz İçkiler ve Meşrubat Üretimi Yapan İşletmelerde Bir Araştırma" adlı bu çalışma ile işletme içindeki personel bölümünün öneminden bahsedilmiş, bu bölümün işletme içindeki yeri ve görevlerine özet olarak değinilmiştir. Çalışmanın uygulama bölümünde ise, İstanbul'daki üç büyük meşrubat fabrikasında ilgili personel yöneticileri ile yapılan görüşmelerde, bu işletmelerdeki personel bölümü faaliyetlerinin profili çizilmeğe çalışılmıştır.

II- KONU İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

A- PERSONEL

Personel Kavramı, en genele anlamı ile bir işletmede çalışmakta olan insanları belirler. Aynı zamanda bu kavram çeşitli eserlerde insan gücü, işgören insan kaynağı gibi değişik sözcüklerle açıklanmaktadır. Personel kavramı örgütte yerine getirilen görevler açısından değerlendirildiğinde;

- Yönetici personel (üst-orta-alt basamak yöneticileri),
 - Yönetilen personel (işçiler),
 - Yardımcı personel (yan hizmetlerde çalışanlar),
 - Teknik personel (doktor,mühendis),
 - Danışman personel (müşavirler),
- gibi işlev ayrımları içinde kümelendirilebilirler.¹

B- PERSONEL YÖNETİMİ

Bir işletmede mal veya hizmet üretiminde görev almış kişilerin (işgörenlerin) işletmelerin amaçları doğrultusunda çabalarının birleştirilmesi, etkin bir biçimde çalışarak en yüksek sonuca ulaşmalarında,insan kaynağının en verimli yollardan sağlanması, kullanılması ve geliştirilmesi için alınan ya da alınması gerekli kararların, tedbirlerin, izlenecek politikalar ile yöntemlerin tümü işgören (personel) yönetimi olarak deyimlenebilir².

İşletmede çalışanların yönetimi işletmenin önemli fonksiyonlarından dır. Yöneticilerde bu yönetim işlemlerinde kilit adamlardır³. Personel Yönetimi ; işletmenin üretim, satış ve mali işler gibi dikey fonksiyonel yetki ve sorumlulukları olan departmanların personel sorunları ile ilgili olarak danışmanlık hizmet ve kontrol görevlerini yüklenmiştir⁴.

III- PERSONEL YÖNETİMİNİN ÖNEMİ VE KAPSAMI

A- PERSONEL YÖNETİMİNİN ÖNEMİ

"Personel Yönetiminin amacı, personelin verimini en üst düzeye çıkarmak, işletmeyi uyumlu ve mutlu bir örgüt haline getirmektir. Personel o şekilde yönetilmelidir ki, işlerin iyi görülmesi için isteyerek çalışsın ve ellerinden geleni yapsın⁵.

* Marmara Üniveristesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

¹ Sinan Artan; Personel Yönetimi, 2. B. , Gül Matbaası, İstanbul, 1989, s:2

² İ. Cemalcılar; D.Bayar, İ.C.Aşkun, İ.Öz-Alp; İşletmecilik bilgisi, 2.B., İşitme Özürlü Çocukları Eğitim ve Araştırma Vakfı Yayınevi, No:3 Eskişehir, 1991, s:261

³ William F. Glueck; L.R.Jauch; Business Policy and Strategic Management, McGraw-Hill Interbational Aditions, Singapore, 1933, s:34

⁴ Ferhat Şenatalar; Personel Yönet ve Beşeri İlişkiler, Üçler Matbaası, İstanbul, 1975, s:26

⁵ Artan, s:21

"Personel Yönetimi bir işletmede görev almış işgörenlerin, örgüt için de nasıl bir yer alacaklarını bunlara nasıl davranılacağını ve bunlar ile ilgili sorunların nasıl ele alınacağını belirten bir takım ilkelerle, bu ilkelerden çıkarılmış ve uzun denemelerden geçerek elde edilmiş, tekniğe dayanır. Bu ilkeler ve tekniğin her işletmenin kendi kapsamına uydurularak uygulanması ile, işletmede çalışanların geliştirilerek onlardan her birinin temel yeteneklerini en yüksek ölçüde gösterebilmeleri böylece kendileri ve çalıştıkları grubun en yüksek etkinlik düzeyine ulaşmaları ve benimsedikleri işletmenin rekabet alanında öncelik kazanmasının ve kıvamlı (optimum) sonuçlar almasını sağlamaları başarılmış olur⁶.

Endüstrileşme ve öteki evrensel olgular sonunda büyük boyutlara ulaşan işletmelerde insan gücü yönetiminin kendine özgü plan, program ve düzenlemelerle yürütülmesi bugün için kaçınılmaz bir gereklilik olmuştur⁷.

Personel yönetiminin başında bulunan personel yöneticilerine de işletme yönetimi ile personel arasında köprü vazifesi gibi önemli bir görev düşmektedir. Tabii ki personel yöneticisinin işletmede çıkan sorunları çözebilecek, yakınlıkları sezebilecek ve bu işlevleri koruyucu önlemlerle sürdürebilecek kişiler olması lazımdır⁸. Ayrıca personel yöneticilerinde bulunması gereken bazı nitelik ve özellikler vardır. Bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz; Toplumsal bilinç, danışmanlık, işletmenin sözcülüğü, ara buluculuk ve değişim, özellikle personel yöneticisinin işletme içindeki çalışan işgörenler ile işverenler arasında oynadığı hakem rolü çok önemlidir⁹.

B- PERSONEL YÖNETİMİNİN KAPSAMI

Personel yönetimi bir çok konuyu içine almaktadır. Bu konuları üç boyut içinde toplamamız mümkündür¹⁰:

- 1- Teknik Kapsam : Örgütteki insan gücünün yönetiminde kullanılacak tekniklerden oluşur. (seçim, görüşme, iletişim, eğitim teknikleri gibi)
- 2- İdari Kapsam : İnsangücü ile ilgili kayıtların tutulması, büro yönetimi, dosyalama, istatistiki işlemler gibi konulardan oluşur.
- 3- Davranışsal Kapsam : Gözetim işlerinden kaynaklanır. (Çalışanları özendirme, güdüleme, önderlik, gönül gücü gibi)

IV- PERSONEL BÖLÜMÜNÜN ÖRGÜTTEKİ YERİ

Personel yönetimi , bir dizi faaliyeti içermekte ve bunlar işletmeden işletmeye farklılık göstermektedir. Bu bakımdan bir işletmeden diğerine personel departmanının çapı, yapısı, yetkisi ve örgüt içerisindeki konumu açısından önemli farklılıkların olması doğaldır. Ancak bir firma büyüdükçe yani personel sayısı arttıkça, personel bölümü ayrı bir bölüm olarak ortaya çıkar¹¹.

Personel bölümü işletmenin yüksek basamağında yer alan bir işlev birimidir. Bununla birlikte örgüt şemasında konumu iki türlü olabilir¹².

A- HAT ÖRGÜTTE Bununla ilgili örneği şu şekilde gösterebiliriz. (Şekil-1)¹³

⁶ A.g.k., s:6

⁷ A.g.k. s:7

⁸ Paul Pigors ve Charles A. Myres, Personnel Administration, 9.B., McGraw-Hill Book Company, Singapore, 1981, s:229

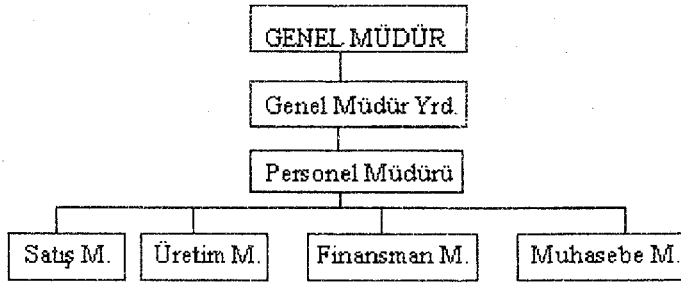
⁹ Artan; s:35-36

¹⁰ a.g.k., s:8-9

¹¹ Dursun Bişngöl, Personel Yönetimi ve beşeri ilişkiler, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1990, s:12

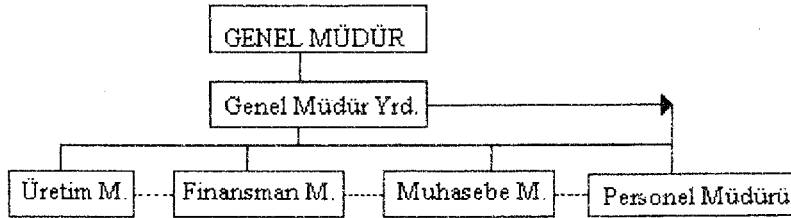
¹² Artan, s:25

¹³ a.g.k. s:26

(ŞEKİL-1) : HAT ÖRGÜTTE PERSONEL BÖLÜMÜ

Personel bölümünün hat örgütte yer alması ile hat örgüt yöneticisi durumuna geçen personel yöneticisi Gn.Md. ve Gn.Md. Yrd. dan sonra işletmenin en yetkili elemanı olmuştur. B-KURMAY ÖRGÜTTE Bu duruma ilişkin örneği şöyle verebiliriz. (Şekil-2)¹⁴

(Şekil-2) : KURMAY ÖRGÜTTE PERSONEL BÖLÜMÜ

Eğer personel bölümüne örgütün yatay boyutunda bir kurmay birim olarak

- Personel konularına verilen önem az olur,
- Çalışanlarla personel bölümü ilişkileri kopar,
- Personel giderleri artar.

Bunun için eğer personel bölümü kurmay örgüte alınırsa, o bölüm görevini yapamayarak işletme için bir yük olur¹⁵.

Personel bölümüne işletmede yer ararken şu iki noktanın göz önünde tutulması gerekir¹⁶,

- İşletmenin büyüklüğü,
- Personel bölümüne verilecek görevin niteliği.

V- PERSONEL BÖLÜMÜNÜN GÖREVLERİ

Personel yöneticisi en üst düzey yöneticiye danışmanlık eder ve yönergeler hazırlar¹⁷.

Bu görevleri dolayısı ile personel yöneticisi ve personel bölümüne dü şen sorumluluk büyüktür. Müdür ve diğer yöneticiler personel bölümü ile devamlı ilişki içindedir¹⁸.

İşgören yöneticisinin ve bölümün belli başlı görevleri şöyle özetlenebilir¹⁹,

- İşgörenlerle ilgili türlü sorunların çözüme kavuşturulmasında baş yönetici ye ve alt basamak yöneticilerine danışmanlık yapmak,
- Çeşitli işletme politikalarının işgörenler yönünden değerlemesini yapmak ve ilgili organlarla bu konuda bilgi alışverişini sağlamak,
- İşletmenin işgören ihtiyacını saptamak, işe alma politikasını belirlemek ve yetkililerin onayına sunmak,
- İş analizlerini ve iş tanımlarını yaparak iş gereklerini ortaya koymak ve işe alınacaklarda aranacak nitelikleri belirlemek,
- İşçi pazarlarını incelemek, işe alınacakları bulmak, seçmek, atamak ve işe yerleştirmek,

¹⁴ a.g.k. s:29

¹⁵ a.g.k. s:30

¹⁶ a.g.k. s:32

¹⁷ İnal Cem Aşkun, İşgören, Bayteş Yayıncılık Bilim Dizisi, Eskişehir, 1982, s:2

¹⁸ Selçuk Yalçın, Personel Yönetimi, 3. B. İstanbul, 1988, s:8

¹⁹ Cemalcılar, Bayar, Aşkun, Öz-Alp, a.g.k. s:262-263

- İşgörenleri işe ve çevreye alıştırmak ve gelişmelerini sağlamak için işletme içi eğitim işlerini düzenlemek, aynı amaçla çeşitli okullar ve araştırma kurumlarıyla işbirliği yapmak ,
- Aylıkların ve ücretlerin yönetimine ilişkin türlü işleri yürütmek, iş değerlemesi yapmak, özendirme planları hazırlamak, işgören değerlemesi çalışmalarını yürütmek,
- İşgören örgütleriyle ilişkiler sağlamak, toplu pazarlık işlerini yürütmek,
- İşyerinde çalışma kurallarına ilişkin her türlü tedbiri almak, sağlık işlerini, sosyal faaliyetleri düzenli biçimde yürütmek,
- İşgörenlerin işden ayrılma, emeklilik, izin işlerini yürütmek,
- İşgörenlerin iş görme durumlarına, işçi değişimine, iş yasalarına, işgören ilişkilerinin geliştirilmesine ilişkin her türlü araştırma, inceleme ve araştırma yapmak.

VI- İSTANBUL'DAKİ ALKOLSÜZ İÇKİ VE MEŞRUBAT ÜRETİMİNDE BULUNAN İŞLETMELERDE PERSONEL BÖLÜMÜ ÜZERİNE YAPILAN BİR ARAŞTIRMA

A- ARAŞTIRMA KAPSAMI VE ARAŞTIRMA KAPSAMINA GİREN İŞLETMELERLE İLGİLİ BİLGİLER

1- Araştırma Kapsamı İstanbul Sanayi Odası'nın 1993 yılı tesbitlerine göre Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu arasında, İstanbul ili içerisinde bulunan ve alkolsüz içki ve meşrubat üretimi yapan üç firma girmiştir²⁰.

Bunların isimleri ve diğer bilgiler aşağıdaki gibidir (Şekil-3)

	500 büyük firma içindeki yeri	1993 satış hasılatı (1000 TL)	Öz Sermaye (1000 TL)	1993 Karı (1000 TL)
Fruko-Tamek Meyve Suları A.Ş. İstanbul Meşrubat Sanayii A.Ş.	26	1.904.800.268	167.019.388	35.465.463
Çamlıca Alkolsüz İçkiler San. A.Ş.	230	345.642.925	23.893.836	839.545
	471	158.060.723	12.049.514	926.975

(Şekil-3) : Firmalara ait bilgi tablosu

Yukarıda üç firmanın tamamına gidilerek ilgili personel yöneticileri ile görüşülmüştür.

B- Araştırma Kapsamına Giren İşletmelerle İlgili Bilgiler :

a) İstanbul Meşrubat Sanayi ve Anonim Şirketi 1964 yılında şimdiki yeri olan Bakırköy İncirli'de kurulan bu işletmenin ayrıca Adana, Bursa ve Elazığ'da da üretim tesisleri vardır. Bu işletme "Coca Cola" ürününün üretim hakkını elinde bulundurduğu gibi, ayrıca Fanta ve Elvan gazozlarını da üretmektedir. İşletmede 26'si kadın 699'u erkek olmak üzere 725 personel görev yapmaktadır. Bu personelin 20'si üst düzey, 35'i orta düzey yöneticilerdir²¹.

b) Fruko-Tamek Meyve Suları Anonim Şirketi : 1962 yılında kurulan bu işletmenin genel merkezi ve üretim yeri Merter'dir. Ayrıca Ankara, İzmir, Adana ve Isparta'da üretim merkezleri mevcut tur. Bu işletme "Pepsi Cola" nın Türkiye'deki üretim hakkını elinde bulundurmaktadır. Ayrıca Fruko ve Tamek Meyve Suları ürünlerini de üretmektedir. 2'si kadın, 329'u erkek olmak üzere toplam 331 kişi işletmede çalışmakta ; bunların 6'sı üst düzey 14 orta kademe yöneticisi 309'u ise memur ve işçilerdir²².

c) Çamlıca Alkolsüz İçkiler Sanayi Anonim Şirketi : 1968 yılında kurulan bu firma halen Küçükçamlıca'da üretim yapmaktadır. "RC Cola" nın Türkiye'deki üretim hakkını elinde tutan bu işletme diğer çamlıca gazoz ürünlerini de üretmektedir. 20'si kadın 203 erkek personeli bulunan işletmenin 16 üst düzey yöneticisi bulunmaktadır²³.

²⁰ İstanbul Sanayi Odası Dergisi, y:28, s:330, Eylül 1993, s:1-32

²¹ 10.1.1994 tarihinde Personel Vekili Öcal Çalang ile yapılan görüşme

²² 7.1.1994 tarihinde Personel İşleri Şefi Cevdet Duman ile yapılan görüşme

²³ 8.1.1994 tarihinde Personel Şefi Mehmet Alpay ile yapılan görüşme

B- ARAŞTIRMANIN AMACI

İşletmedeki personel bölümünün faaliyetlerinin profilini çizmektedir. Bu bağlamda görüşülen yöneticiye; Hammadde temini, dağıtım kanalları, personel yönetmeliği, iş tanımları, sendika, eğitim programları, disiplin, işe devamsızlık, ücret, ikramiye, sosyal haklar ile ilgili sorular yöneltilerek bu soruların cevapları aranmıştır.

C- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Örnek kütle seçiminde tamsayım yöntemi kullanılmıştır. Ana evreni teşkil eden işletmelerin tamamına gidilerek, hazırlanan soru formu yardımı ile yöneticilerle yüzyüze görüşme yöntemi uygulanarak gerekli bilgiler elde edilmiştir.

D- ARAŞTIRMA BULGULARI

-Hammadde Temini :

Pepsi Cola ve RC Cola ürünlerinin konsantreleri dışarıdan gelirken Coca Cola konsantresini Manisa'daki tesislerinde kendi üretiyor²⁴.

-Dağıtım Kanalları :

Pepsi Cola, Coca Cola ve Çamlıca dediğimiz her üç işletme de bayilik sistemi ile çalışıyor, aynı zamanda fabrikadan direkt satış da yapılıyor.

- Üç işletmede de ayrı bir personel yönetmeliği mevcut değil,

- Üç işletmede yaz aylarında geçici süreli hizmet sözleşmesi ile mevsimlik eleman çalıştırıyor. Bu aylarda Pepsi Cola 100, Çamlıca 70-80, Coca Cola ise 60-70 kişi çalıştırıyor.

- Pepsi ve Coca Cola ibra senedi imzalatırken Çamlıca gerek görmüyor.

- Üç işletme personeli de sendikali .

- Personel Seçme ve İşe Alma : Her üç işletme de gazete ilanı ve tavsiye aracılığı ile işçi başvurularını kabul edip gelen işçileri belli bir süre deneme süresi ile çalıştırarak memnun kalırsa daimi statüye geçiriyor.

-Eğitim Programları :

Coca Cola bir ara başlattığı çıraklık kursunu devam ettirmezken, Çamlıca sadece pazarlama ve satış elemanları için eğitim programı yapıyor. Pepsi Cola ise çeşitli zamanlarda meslek içi eğitim programları düzenliyor.

- İş Tanımı : Çamlıca ve Coca Cola'da belli bir iş tanımı yok. Pepsi Cola'da ise yönetici düzeyinde bir iş tanımı var.

- Üç işletmede de Kıdem Tazminat Fonu var.

- Üç işletmede personel sicil dosyası tutuluyor.

- Üç işletmede disiplin kurulu mevcut.

- İşe devamsızlık oranı: Çamlıca'da bu oran %6, Pepsi'de %8, Coca Cola'da ise %4 dür.

- Ortalama Ücret Düzeyi : Brüt olarak Coca Cola'da işçi ve memurlar 8.5 milyon, Çamlıca'da ise işçi için 4 milyon 750 bin, memur 4 milyon 250 bin TL²⁵ maaş alırken, Pepsi Cola da işçiler ayda 12 milyon, memur ise 9.5 milyon TL. aylık brüt maaş alıyorlar.

- İkramiye : Çamlıca ve Coca Cola'da yılda 4 maaş ikramiye verilirken, Pepsi Cola'da yılda 6 maaş ikramiye veriliyor. Ayrıca her üç işletmede Ramazan ve Kurban Bayramları'nda bayram ikramiyesi veriliyor.

- Her üç işletmede servis ve öğle yemeği hizmeti veriliyor.

- Personele Sağlanan Sosyal Haklar : Üç işletmede yakacak yardımı dışında, doğum, ölüm, evlenme ve aile yardımı ile izin harçlığı da veriliyor.

VII. SONUÇ

İşletmedeki personel bölümünün amacı, personelin verimini en yüksek düzeye çıkartmak, personelin sağlıklı çalışabilmesi için, meydana çıkabilecek aksaklıklara karşı önlemler almak ve işlerin iyi bir şekilde görülebilmesi için gerekli tüm işlevleri yerine getirmektir.

İşletmeden beklenen sonuçların alınabilmesi için personel bölümüne gereken önemin verilmesi zorunludur. Çünkü personel bölümü, İşletme yönetimi ve işverenlerle, çalışanlar arasındaki köprü görevi görür, sorunların çözümünde hakem rolünü üstlenir.

²⁴ Bundan sonra kolaylık sağlaması açısından, firmaların kendi isimleri değil, yaygın olarak kullanılan ürün isimleri, firma adı yerine kullanılacaktır.

²⁵ Aralık 1993'deki hemüz zam gelmemiş ücretlerdir.

Yaptığımız araştırmada, personel bölümüne gereken önemin verilmediğini personel yönetiminin işverenle, çalışanlar arasında arabulucu rolü oynayacağına sadece çalışan personelin özlük işlerinin yürütüldüğü ve kayıtların tutulduğu bir bölüm olarak işletme içinde yer aldıkları görülmüştür.

Araştırma yapılan üç işletmenin tamamında ayrı bir personel yönetmeliğinin bulunmayışı, iş tanımlarının, ücret yönetiminin, meslek içi eğitim programlarının yeterli düzeyde bulunmayışı bizi bu düşünceye sevketti. Bunun yanısıra personelin tamamının sendikalı oluşu, onlara kanundan gelen sosyal haklardan faydalanma imkanı sağlamıştır. Fakat bu işletmelerde, sağlıklı bir personel bölümünden ve işleyişinden bahsetmemiz mümkün görünmemektedir..

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ARTAN, Sinan : Personel Yönetimi, Gül matbaası, İstanbul,1989.

AŞKUN, İnal Cem : İşgören, Baytaş yayıncılık Bilim Dizisi,Eskişehir,1982

BİNGÖL, Dursun : Personel Yönetim ve Beşeri İlişkiler, Atatürk üniversitesi yayınları, Atatürk Üniversitesi Basımevi,Erzurum,1990

CEMALCILAR, BAYAR, AŞKUN, ÖZ-ALP : İşletmecilik Bilgisi, 2.B., İşitme Özürlü Çocuklar Eğitim ve Araştırma Vakfı Yayını,No:3,Eskişehir

GLUECK, F.William ve JAUCH, L.R. : Business Policy and Strategic Management, McGraw Hill International Editions,Singapore,1988

ŞENATALAR, Ferhat : Personel Yönetimi ve Beşeri İlişkiler, İçler Matbaası İstanbul, 1975.

YALÇIN, Selçuk : Personel Yönetimi, 3.B., İstanbul, 1988. □

GELİŞME KAVRAMININ KÖKENLERİ VE SAHİP OLDUĞU ÖZELLİKLER

Arş. Gör. Mehmet TÜRKAY*

Sosyal bilimler kapsamında, bir sorunu açıklama, anlama ve çözüm önerilerinde bulunma sürecinde objektif olmak, yani belirli değer ve önkabullerden arınmış bir yaklaşım geliştirmek kendi başına, önemli ve temel bir tartışma konusudur. Değer ve önkabullerden arınmış, tarafsız, bir yaklaşımın mümkün olup olmadığı tartışması, yaklaşım çerçevesinde kullanılan kavramlara atfedilen anlamlar söz konusu olduğunda belirgin bir hal almaktadır.

Myrdal, toplumsal gerçeğin ancak insan ideallerini kapsayan bir bakış açısından incelenebileceğini, bunun dışında bir tarzın mümkün olmadığını, tarafsız bir sosyal bilimin hiç bir zaman var olmadığını ve mantıksal olarak olmayacağını vurgulamaktadır. Myrdal'a göre,

"Temel kavramlarımıza atfedilen değerler, bir soruna ilişkin ilgimizi/çıkarımızı temsil eder, düşüncelerimize yön verir ve çıkarsamalarımıza anlam atfeder. Öyle sorular sorar ki, onlarsız cevaplar olmaz. Bu anlamda, önemli ve zor olan, kavramları değerlerden arındırmak değil, atfedilen değerlerin açık hale getirilmesidir." (Myrdal, 1966, s:336)

Bu çerçevede, bir yaklaşıma ait kavramlar, yaklaşıma konu olanı tanımlamakta ve ona sınırlar çizmektedir. Myrdal, gerçeklere ilişkin bilimsel gözlemler ve bunlar arasındaki içsel bağlantıların analizinde değerlerin var olduğunu ve değerlere gereksinim olduğunu vurgulamaktadır. Aksi takdirde, "...Kaos, kendi kendini düzenliliğe dönüştüremez. Bakış açılarına ihtiyacımız vardır ve bakış açıları değerleri öngerektirirler." (Myrdal, 1953, s:240)

Bu nedenle değerler, "...yaklaşımı, bu yaklaşım çerçevesinde kullanılan kavramları ve dolayısıyla gözlenen gerçekleri, çıkarsama yapmayı ve hatta ulaşılan sonuçları ileri sürme tarzını belirleyecek şekilde..." araştırmanın başından sonuna kadar yer alırlar. (Myrdal, 1972, s:162)

Diğer bir deyişle, bu şekilde belirli değer ve önkabullerle bir soruna ilişkin olarak, ortaya atılan,

"...kavramlar ve araştırmacının hangi kavramlarla nesneye yaklaştığı, zaten, nesnenin boyutlarını belirleyen şeylerdir. Herhangi bir araştırma nesnesi, zaten, araştırmacıların yaklaştığı kavramlarla belirlenmektedir. (Keyder, 1987, s:17)

Yukarıdaki saptamalar göz önüne alındığında, kavramlara yüklenen anlam, ve bu çerçevede bir sorunun anlaşılmasına ve çözümüne yönelik temel soru ya da soruların formülasyonu meselesi, gelişme iktisadında en açık biçimde gelişme kavramı aracılığıyla belirginleşmektedir.

Gelişme iktisadı kapsamında yer alan yaklaşımların gelişme kavramına yükledikleri anlam ve kavramı yorumlayış biçimleri, söz konusu yaklaşımlar arasındaki temel farklılık ve benzerlikleri ortaya koyan önemli bir ölçü olma özelliğine sahiptir.

Kavramın gelişme iktisadındaki yeri ve sahip olduğu özelliklerin anlaşılabilmesi için tarihsel süreç içinde geçirdiği değişimi ve kökenlerine bakmak gerekmektedir. Bu anlamda gelişme kavramının, genel olarak, nasıl bir felsefi-entellektüel arka plana sahip olduğunun anlaşılması, aynı zamanda, kavramın yüklü olduğu değer ve önkabullerin anlaşılmasını da mümkün kılacaktır.

Aydınlanma Geleneği

Batı entellektüel geleneği, Batı Avrupa'da yaşanan tarihsel dönüşüme paralel olarak, Aydınlanma Dönemi ve bu dönemi niteleyen felsefenin etkisine girmiştir. Aydınlanma felsefesi, akıl, bilgi, insan, doğa ve ilerleme gibi kavram ya da kategorileri ve bunlar arasında karşılıklı ilişkileri, yaşanan tarihsel dönüşümün gereklerine uygun olarak yeniden tanımlanmıştır. (1)

İnsanı merkeze alan bir anlayıştan hareket eden Aydınlanma felsefesiyle beraber gelişen laik ve bilimsel düşünce çerçevesinde, Batı Avrupa'da yaşanan tarihsel -toplumsal dönüşüm, insanın doğayı akıl ve bilimsel bilgi aracılığıyla denetimi altına alması şeklinde yorumlanmaktadır.

Zaman ve mekandan bağımsız, evrensel bir doğaya sahip olduğuna inanılan insanın, özgürleşerek doğaya hükmetmesi sürecinde, bilimsel bilgiye atfedilen önem, bilgi anlayışında bir

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

dönüşüme işaret etmekte, ve bu dönüşüm *ilerleme* anlayışında ifadesini bulmaktadır. Bury'ye göre Aydınlanma düşünürleri kendi toplum ve tarih felsefelerinin üstünlüğünü esas olarak şu üç argümana dayandırmaktadırlar: (A) Doğanın düzeni evrenseldir, değişmez. Dolayısıyla yaratılış olarak insanlar arasında bir "eşitlik" vardır.(B) İnsan bilgisi sürekli gelişmekte olduğundan, zaman içinde sona gelenler öncekilerden üstündür.(Köker, 1984, s:194)

Düşüncelerin belirli entellektüel iklimlere sahip olduğunu vurgulayan Bury, klasik antik dönemin ve izleyen çağların, ilerleme anlayışının ortaya çıkması için uygun koşullara sahip olmadığını ileri sürmektedir. Buna göre ilerleme düşüncesi köken olarak yeni bir düşüncedir. Önündeki engellerin aşılması ve uygun atmosfer XVI. yüzyıldan itibaren mümkün olmuştur. (Bury, 1955, s:7)

Bu anlamda aydınlanma felsefesinde, bilginin doğa karşısında bir güç ve denetim aracı olarak algılanması, ilerleme anlayışının ortaya çıkmasıyla yakından ilgilidir. Buna göre ilerleme anlayışının ortaya çıktığı koşullar, klasik antik düşüncenin etkisini yitirmesi, insana ve yaşama kritik bir önem verilmesi ve bu yolda bilginin insanın gereksinmelerine cevap verecek bir güç olduğuna inanılması ve değişmez, evrensel kategorilere dayalı bir bilimsel bir anlayışın ortaya çıkışıdır.

Belirli bir tarihsel-toplumsal konjonktürde bu koşulların gerçekleşmesiyle ortaya çıkan ilerleme anlayışı bu çerçevede, uygarlıkların geçmişte arzu edilen doğrultuda hareket ettiği, bugün ve gelecekte de aynı doğrultuda hareket edeceği anlamına gelmektedir. Bu anlamda ilerleme anlayışı, Bury'e göre, geçmişin sentezini ve geleceğe ilişkin kehaneti içeren bir kuramdır.

Geleceğe ilişkin kehanet, bu sürecin kesintiye uğramadan, sonsuza kadar devam edeceğini ima eden bir tarih anlayışına dayanmaktadır. İnsanları belirli ve arzu edilen yönde yavaş yavaş ilerleyen **-pedetentim progredientes** varlıklar olarak gören bu kuram,

"...Dünyaya için büyük tasarının ürünü olarak tüm uygarlık sürecini haklı çıkaracak ölçüde büyük bir mutluluk ortamının yaşanacağını ima etmektedir, böyle olmasa genel doğrultu arzu olmaktan çıkar. Aynı zamanda bu süreç, dışsal bir gücün lütfü değil, insanların fiziksel ve toplumsal doğasının zorunlu bir sonucu olmalıdır." (Bury, 1955, s:5)

Başlangıçta esas olarak bilginin nasıl geliştiğine ilişkin bir anlayış olan ilerleme, bu haliyle gelişen bilginin, tarihsel, toplumsal, ve kültürel sonuçlarının ne olacağına ilişkin soruların sorular aracılığıyla yeni bir boyut ve içerik kazandı.

Uygarlıkların gelişiminin ilerleme anlayışı çerçevesine oturtulabileceği ve bu çerçevede yorumlanabileceği düşüncesi Evrim kuramının temelini oluşturdu. Bu gelişmeyi, ilerlemenin "bir bütün olarak" insanlığa mal edilmesi olarak değerlendiren Bock, eğer, "tarihsel bir önerme olarak toplumsal ve kültürel olaylara ilişkin tek bir dizi kurulursa bunun sonucunda, bütün insanların aynı tarihe sahip olduklarını ve aynı ilerlemeye yönelik basamaklardan geçtiklerini[n]" varsayılmasının zorunluluğuna işaret etmektedir. (Bock, 1979, s:75)

Bu durumda;

"..insanlığın kalıcı doğasına bağlı olan toplumun ilerlemesi, bütün çağlar boyunca temelde hep aynı olup; farklılıklar yalnızca hızlıktan ve yavaşlıktan ileri geliyor olmalıdır." (2)

Bock, bu durumda, Comte'un sözkonusu farklılıkları, farklı olan kültürün doğası'na bağladığını belirtmektedir.

"Farklılıklar, iklim, ırk, siyasal koşullar ya da dışsal etkenlerle açıklanamaz. Gördüğümüz değişiklikler, o halde, rastlantısal ya da geçici nedenlerle açıklanmalıdır. Bunlar, Comte'un ısrarlı belirtişine göre yalnızca evrimin hızını etkileyebilir ve bireysel organizmalarda meydana gelen hastalıklarla tam tamına aynı niteliktedir" (Block, 1964, s:75)

Bock'un vurgusunda açıkça belirginleştiği gibi, Aydınlanma felsefesi, içeriklerini yeniden tanımladığı kavramlara evrensel bir değer ve anlam atfetmektedir. Dolayısıyla bu kavramlar çerçevesinde açıklanan, Batı Avrupa'da yaşanan dönüşüm süreci de evrensel, yönü belirli ve zorunlu bir süreç olarak kabul edilmiştir. İnsel, aydınlanma felsefesinin bu özelliğine ilişkin olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"...bu dönüşüm, ne süreç olarak, ne de biçim olarak için değildir. Ne de evrensel olarak ihraç edilebilir bir kategoridir. Aydınlanma felsefesinin yanıtıcılığı bu

antropolojik dönüşüm sürecini evrensel bir kader olarak kabul edip, tüm insanlığın en kısa zamanda böyle bir dönüşüme tabi kılınmasını onaylamış olmasıdır." (İnsel, 1991b, s:12)

Evrım kuramının, temelinde ilerleme anlayışı bulunan tek çizgili toplumsal gelişme formülasyonu, XVIII. yüz yılda belirli bir sistematığe ulaşmış ve farklılaşma olarak değerlendirilen, uzun, tedrici bir toplumsal ve kültürel değişme, "...basitten karmaşığa doğru tanımlanmış aşamalar boyunca bir hareket, batı toplumsal düşüncesine, XVIII. yüz yıl boyunca, insan ve toplum biliminin kurulması süresince..." hükmetmiştir. (Block, 1964, s:84)

Esas olarak, **ilerleme**, **evrim** ve **gelişme** kavramları bir nesne, olgu veya gerçeğin değişmesini açıklamak ve anlamlandırmak üzere kullanılmaktadır. Her hangi bir nesne, olgu ya da gerçeklikteki değişimin sözkonusu üç kavramdan birisiyle tanımlanması bu kavramların içerdikleri değer ve önkabullere göre yapılacaktır.

Değişmenin, bir nesne, olgu ya da gerçeğin "zaman içinde farklılaşması" olarak tanımlanabileceğini belirten Köker, değişme kavramının görelı bir nesnellığe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda

"...ilerleme kavramı, değişmenin amaçlı olduğunu, bu amacın iyi ve mükemmel bir durumu dile getirdiğini ifade ederken ağırlıklı olarak değer yüklü veya, daha yerinde bir deyişle ideolojik nitelik taşımakta ve görelı bir nesnellığı bulunan gelişme, evrim kavramlarından ayrılmaktadır." (Köker, 1984, s:220)

Buraya kadar en genel hatları ile anlatılmaya çalışılan ilerleme kavramı gelişme kavramının öncülüğünü oluşturmaktadır. Aynı zamanda evrim kavramı ile ifadelendirilen toplumsal-kültürel projeksiyonlar da, gelişme kavramı ile ifadelendirilen süreçte tekabül etmektedir. Bu anlamda bazı çalışmalarda gelişme ve ilerleme kavramlarının aralarındaki bir süreklilik nedeniyle, eş anlamlı olarak kullanılabilirliği belirtilmektedir.⁽³⁾

Batı Avrupa'da içsel dinamiklerden kaynaklanan tarihsel-toplumsal dönüşüm, o konjonktürde, yaşanan süreci açıklamaya yönelik olarak kullanılan ilerleme, evrim ve gelişme kavramlarının bir zorunluluk ve kendiliğindenliği içermelerine neden olmuştur. Söz konusu konjonktürün aşılmasından sonra da bu özelliklerini koruyan kavramlar, II. Dünya savaşının bitmesiyle ortaya çıkan konjonktürde bir değişime uğramışlardır.

Ortaya çıkan bu yeni konjonktürde evrim ve gelişme kavramları farklı bir bağlamda kullanılıyor olmaları nedeniyle, yeni bir ifade tarzına sahip olmuşlardır. Evrimci yaklaşımın anahtar kavramı olan evrim, bu koşullarda, yerini modernleşme kuramının anahtar kavramı olan modernleşme'ye bırakmıştır.

Modernlik (modernity), kavramı farklı dönemlerde değişik anlamlara gelmek üzere kullanılmıştır. XVI. yy Avrupa söyleminde modern ve antik dönemlerde orta çağ arasındaki farklılığı vurgulamak üzere kullanılırken 19. yy'a gelindiğinde çağdaşlık anlamında kullanılmıştır. XX.yy'a gelindiğinde ise tamamen farklı, pozitif bir anlam kazanarak iyileşme ve etkinlik ile tanımlanmaya başlamıştır. (Pieterse, 1991, s:9)

Daha önce de değinildiği gibi modernleşme kuramı ile evrimci kuram arasında ana temalar açısından bir süreklilik sözkonusudur. Ancak modernleşme kuramı "...modernleşmenin kaçınılmaz ve içkin olması" nedeniyle evrimci kuramdan farklılaşmaktadır.(Pieterse, 1991, s:10) Evrimci kuramdaki zorunluluk ve kendiliğindenlik yerini müdahale ve yönlendirmeye bırakmıştır. Bu anlamda modernleşme kavramı da evrim kavramından farklılaşmaktadır.

Gelişme kavramı da sözkonusu tarihsel konjonktür ve açıklamak durumunda olduğu olgu ve süreçlerin sahip oldukları özellikler nedeniyle müdahaleci ve harekete geçirici bir içeriğe sahip olmuştur. Gelişme kavramının muhatabı durumunda olan azgelişmiş ülkeler, Batı Avrupa'nın geçirdiği dönüşümü gerçekleştirecek içsel dinamiklerden yoksun oldukları için, bu ülkenin gelişmeleri, döneme egemen olan anlayış çerçevesinde, ancak bilinçli ve yönlendirilmiş müdahalelerle sağlanabilecektir.

Gelişme kavramını, içeriğindeki değişmeyle, evrim kavramından ayıran bu farklılık, modernleşme kavramı karşısında belirsizleşmekte ve çoğu kez, modernleşme ve gelişme kavramları aynı toplumsal dönüşüm ya da değişim sürecini açıklamak üzere birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.

Bu durum, her iki kavramın ortak referans noktalarına sahip olmalarına bağlanmaktadır. Buna göre ilk olarak, her iki kavram da bir toplumun içinde bulunduğu duruma atıfta bulunmaktadır.

Modernleşme kuramı çerçevesinde toplumlar, geleneksel toplum, geçiş toplumu ve modern toplum olarak konumlanırken, gelişme iktisadi çerçevesinde, az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş şekilde konumlandırılmaktadır. İkinci referans noktası, her iki kavram çerçevesinde tanımlanmış amaçlara ulaşmak için belirli tipte bir davranış ve eylem biçimine sahip olunması gerekliliğidir. Üçüncü ortak referans ise, her iki kuramda gelenekselden moderne veya az gelişmişlikten gelişmişliğe doğru bir hareket sürecine işaret etmeleridir. (Dube, 1988, s:1)

Modernleşme ve gelişme kavramlarının neredeyse eş anlamlı, kullanımına neden olan üç ortak referans noktasını birbiriyle ilişkilendiren sanayileşme kavramıdır. Sanayileşme, modernleşme/gelişme kavramlarının ve bu kavramlarla ifade edilen süreç ve amaçlarının ortak paydası olarak anlaşılmaktadır. Bu anlamda, sanayileşme sürecinin doğrudan ve dolaylı etkileri modernleşme ve gelişme kavramları içinde yer almakta ve iki kavramın içeriklerini birbirine yaklaştırmaktadır.⁽⁴⁾

Gelişme, modernleşme ve sanayileşme kavramları arasında var olan bu ilişki nedeniyle, Bendix, yanlış anlaşılmalara önlemek amacıyla, her üç kavramın tanımlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bendix'in yaptığı tanıma göre sanayileşme, "...sürekli bir şekilde sürdürülen uygulamaya dönük bilimsel çalışmaların ve enerji kaynaklarına oturtulmuş bir teknolojinin neden olduğu ekonomik" değişimlerdir (Bendix, 1969, s:5). Modernleşme ise Batı Avrupa ülkelerinin toplumsal ve siyasi yapılarında, sanayileşmeyi izleyen değişimler olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda sanayileşme, Batı Avrupa ülkelerinin yaşadığı teknik/ekonomik değişmeyi, modernleşme ise sosyo-politik değişmeyi içermektedir. Bendix, gelişme kavramına daha geniş bir kapsam atfederek, gelişmeyi, sanayileşme ve modernleşmeyi kapsayacak şekilde bu kavramlarla ifade edilen değişimlere, "... aynı anda atıfta bulunulmak istendiğinde..." kullanılan kavram olarak tanımlanmaktadır (Bendix, 1969, s:5).

Bendix, yaptığı bu tanımlar açısından, sanayileşmenin, toplumların tarihinin zorunlu bir temel oluşturduğunu belirterek, buradaki bütün zorluğun, "gelişmenin" yalnızca bugünkü batı toplumlarında almış olduğu şekil, anlam ve çerçevede kabul edilme tehlikesinden doğduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda, gelişme süresi tedrici, gelişme kavramı ise görelî bir kavram olarak kabul edilmelidir.

Harrison gelişme ve modernleşme kavramlarının, tüm insanlık deneyiminin, "uzun erimli, süreklilik arz eden, olumlu yönde evrilen..." değişimine atfen birbirinin yerine kullanılmasını, kavramlar arası var olan farklılık nedeniyle eleştirmektedir. Harrison'a göre, "modernleşme sürecinde gerçekte nelerin olup bittiği konusunda tartışmaya gerek yokken, gelişme sözkonusu olduğunda, gelişmenin gerçekten ortaya çıkıp çıkmadığı..." konusunda kaçınılmaz olarak köklü anlaşmazlıklar çıkacaktır. Bu farklılığın nedeni ise, "gelişmenin, her zaman, farklı toplumsal bağlamlarda gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ve hatta gerçekleşmeyeceği ve hatta gerçekleşebilirliği tartışılabilir değer yüklü bir durum" olmasıdır (Harrison, 1988, s:XIII). Gelişme, bu anlamda, farklı insanlara farklı şeyler ima eden, görelî bir kavramdır.

Gelişme kavramının sahip olduğu bu görelîlik, gelişmenin ne olduğuna ilişkin genel kabul görececek bir tanım yapılmasını güçleştirmekte, ve kavramın ele alınmış biçimi farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma da daha önce vurgulandığı gibi, kavramların belirli değer ve önkabullerle oluşturulması ve bu çerçevede anlaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bazı çalışmalarda vurgulandığı gibi, gelişme kavramı anlaşılması ya da açıklanması zor bir kavram değildir. (5) Kavramın yapılmış olan herhangi bir tanımının gerisindeki değer ve önkabullerin ortaya çıkarılması ve tanımın ancak bu çerçevede anlamlı ve geçerli olduğunun vurgulanması, olası anlaşmazlıkları ve karışıklığı ortadan kaldırmak için yeterli olacaktır.

Diğer taraftan, nasıl tanımlanırsa tanımlansın gelişme kavramıyla işaret edilen sürecin değer ve önkabuller olarak kabul edilen tanımlayıcı faktörler üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Sen, gelişme kavramının değer ve önkabullere bağlılığını değer farklılığı (value heterogeneity), ve değer içselligi (value endogeneity) şeklinde iki aşamalı olarak ele almaktadır. (Sen, 1988, s:20) Gelişme ve bu sürecin dolaylı, dolaysız etkilerine atfedilen anlam ve önemin toplumsal ve bireysel düzeyde farklılığı değer farklılığı olarak tanımlanmaktadır. Sen'e göre, bu farklılıklar, toplumsal veya bireysel düzeyde kurulacak ilişkiler sonucu değerler arasında sağlanacak çakışmalarla kısmen de olsa giderilebilir. Değer içselligi ise belirli değer ve önkabullerin gelişme sürecinde değişeceğini ifade etmektedir. Buna göre sözkonusu değer ve önkabuller, bunlarla gelişme kavramına ve bu kavramlarla nitelenen

sürecin doğrudan/dolaylı etkilerine atfedilen anlam ve önem, gelişme sürecinde yaşananlara bağlı olarak değişecektir. Değerler arası farklılıklar ve değerlerin süreç içinde değişmesi her zaman var olacaktır. Sen'e göre, değerlerin "...temel rolü, ancak gelişme kavramının araççı bir bakış açısı adına küçümsenmesiyle gözardı edilebilir." (Sen, 1988, s:23).

Gelişme kavramı yukarıda vurgulanan genel özellikleriyle sosyoloji, siyaset ve ekonomi gibi sosyal bilim disiplinlerinde kullanılmaktadır. Bu aşamada, her disiplinin kapsamına göre farklı vurgular alan, gelişme kavramının gelişme iktisadının diğer temel kavramları ile olan ilişkileri ve bu ilişkilerin niteliğinin belirlenmesi gerekmektedir.

GELİŞME İKTİSADI ve GELİŞME KAVRAMI

Burada gelişme kavramının genel olarak gelişme iktisadı çerçevesindeki yeri ve kullanım biçimi üzerinde durulacaktır. Ekonomi disiplini içinde ekonomik gelişme kavramı, ekonomik büyüme ve yapısal değişme kavramları ile karşılıklı olarak yoğun ve karmaşık bir ilişki içindedir. Bu üç kavramın karşılıklı kullanım biçimleri, aralarındaki ilişkinin niteliğine yönelik değerlendirmeler gelişme iktisadındaki teorik farklılaşmanın önemli bir yönünün oluşturmaktadır.

Gelişme, Büyüme, Yapısal Değişme

İktisat disiplini çerçevesinde gelişme kavramı, farklı yaklaşımlarca değişik şekilde anlamlandırılmıştır. Disiplin çerçevesinde ilk kullanılışından II. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede kavram, yukarıda vurgulanan özelliklerini belirgin biçimde taşıyacak şekilde anlamlandırılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise gelişme kavramı kullanılış açısından bir değişikliğe uğrayarak, kapsamı daralmış ve esas olarak ekonomik gelişmeye atfen kullanılmaya başlanmıştır.

Gelişme iktisadı çerçevesinde ekonomik gelişme, ekonomik büyüme ve ekonomik yapısal değişmeye atfedilen anlamlar çoğu zaman birbirine karışmıştır. Özellikle ekonomik gelişme ile ekonomik büyüme uzun süre birbirlerinin yerine geçecek şekilde, eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Yapısal değişme ise ekonomik gelişme ve büyümeyi tanımlamak veya aralarındaki farkı vurgulamak üzere ara bir kategori olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, yapısal değişme, ekonomik gelişmeye atfen kullanılmaktadır. Kavramlar arasındaki bu geçişlilik ve ilişkinin sınırları çizilerek ayrı ayrı tanımlanmaları gerekliliğinin önemi birçok çalışmada özellikle vurgulanmaktadır. Bu belirsizlik, esas olarak, gelişme iktisadı çerçevesinde söz konusu kavramlara neredeyse, teknik ve mekanik bir anlam yüklenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Kavramların tanımlanıp, birbirinden ayır edilmiş hale getirilmesine ilişkin vurgu, aynı zamanda, yüklenen anlamların tartışılmasını da kapsamaktadır.

Çalışmanın bu aşamasında söz konusu kavramlar arasındaki benzerlik, farklılık ve tamamlayıcılık şeklinde ortaya çıkan ilişki, sadece tanımsal düzeyde ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ekonomik büyüme, genel olarak bir ekonominin üretim kapasitesinde, sayısal olarak ölçülebilen genişleme veya artışları tanımlayan bir kavram olarak kabul edilmektedir. Bu durumda büyüme, daha fazla çıktının elde edilmesi anlamına gelmektedir.

Nutter, büyümenin üretim kapasitesindeki artış olarak düşünülebileceğini belirtmektedir. Böylece büyüme, kapasitedeki artışlar aracılığıyla ölçülebilecektir. Ölçünün bu şekilde belirlenmesiyle:

"...fertler arasında zevk kıyaslamaları yapmak ya da zevklerinde zaman içinde değişmesini dikkate almak gibi problemler ortadan kalkar; zira ölçülen şey bizzat arzuların tatmin derecesi değil, arzuların tatmin kapasitesidir... ölçüldüğü farz olunan şey, ekonominin doğacak talepleri; bu talepler her ne ise, karşılama yeteneğinin artışıdır. (Nutter, 1957, s:1)

Flamang, ekonomik büyüme dendiğinde ölçülebilir niteliksel artışın anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Fakat gelişme terimi kullanıldığında niteliksel değişme yolunda olan bir şeye işaret edilmektedir. Bu durumda, büyüme ve gelişme arasındaki fark nedensellikten ortaya çıkmaktadır. Flamang, söz konusu farklılığı açık bir biçimde vurgulayarak, ekonomik büyüme dendiğinde daha çok aynı şeydeki basit artış sürecinin anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Ekonomik gelişme ise daha fazla veya farklı olanın yer aldığı yapısal değişme süreci olarak anlaşılmaktadır. (Flamang, 1979, s:50)

Bu durumda ekonomik gelişme, hem daha fazla çıktı, hem de teknik ve kurumsal yapıdaki değişimleri kapsamaktadır. Diğer bir deyişle,

"...insanlarda olduğu gibi, büyümenin vurgulanması ağırlık veya uzunluğa (veya GSMH), işaret ederken, gelişmenin vurgulanması fonksiyonel kapasitedeki değişimlere dikkati çeker. Örneğin, fiziksel koordinasyon ve öğrenme kapasitesi (veya ekonominin uyum yeteneği)." (Kingleberger Herrick, 1977, s:3).

Ekonomik büyüme ve gelişmenin yanı sıra, ara bir kategori olarak yapısal değişme ise esas olarak, dönüşüm (transformation), kavramı ile anlaşılmaktadır. Yapısal değişme, genek olarak tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru bir kaymayı ve bu kaymanın sonuçlarını tanımlamaktadır. Chenery, yapısal değişme veya dönüşümün, "...fiziki ve beşeri sermaye birikimi ve talep, üretim, ticaret ve istihdamın kompozisyonlarında bir kaymayı..." (Chenery, 1988, s:50) içerdiğini belirterek, bunların, ekonomik dönüşümün esasını oluşturduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca bu dönüşüm süreci; kentleşme, demografik dönüşüm ve gelir dağılımındaki değişimler gibi sosyo-ekonomik süreçlerle de yakından ilişkilidir.

Yukarıda verilmeye çalışılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi ekonomik büyüme, ekonomik gelişme ve yapısal değişme/dönüşüm birbirleri ile belirli düzeylerde çakışan fakat aynı zamanda aralarında belli farklılıkları da barındıran bir süreçtir. Bu durumda aralarındaki ilişkinin benzerlik ve farklılıkla tanımlanan yönlerinin belirlenerek, birbirlerinden ayırd edilir hale getirilmeleri önem kazanmaktadır.

Gelişme ile yapısal değişme genel olarak aynı süreçlere atfen kullanılmaktadır. Ancak, gelişme kavramının ilgili kısımda aktarılan özellikleri gözönüne alındığında, iki kavram arasındaki ilişkinin bir aynılık ilişkisi olmadığı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ilişki daha çok gelişmenin yapısal değişmeyi kapsadığı bir içerme ilişkisidir. Dolayısıyla, iki kavramın çakıştıkları düzey, esas olarak ekonomik faktörlerdeki değişim süreçlerine ilişkindir.

Yapısal değişme, ekonomik olmayan faktörleri ancak, ekonomik olanların değişimini etkiledikleri oranda kapsayan bir kavramdır.⁽⁶⁾ Gelişme kavramı ise ekonomik olan ve olmayan faktörleri karşılıklı etkileşimleriyle bir neden-sonuç ilişkisi içinde kapsamaktadır. Bu anlamda, yapısal değişme teknik bir kavram, gelişme ise etik/politik bir kavram olarak değerlendirilebilir. Aralarındaki ilişkinin bu özellikleri gözönüne alındığında yapısal gelişmenin ekonomik gelişmenin önemli ve zorunlu bir parçası olduğu belirgin bir hal almaktadır.⁽⁷⁾

Ekonomik büyüme ile yapısal değişme de benzer şekilde birbirlerini etkileyen süreçlerdir. Bir ekonomideki büyüme yapısal değişmeye neden olmayabilir. Ancak ekonomik büyümenin sürekliliğinin sağlanmasında yapısal değişme temel bir öneme sahip görünmektedir. Yapısal değişme olmadan "...bir ekonomide, sonuçta, veri sektörlerde azalan getiri sözkonusu olabilir ve büyüme yavaşlayabilir." (Flamang, 1979, s:51). Diğer taraftan, net yatırımlar sıfır ya da sıfıra yakın bir durumda olduğunda büyümenin gerçekleşmesi imkansızken "...normal olarak var olan sermaye stoğuna ilave yapmak için ayrılmış olan tasarruflar, eğer yeni bir tarz içinde kullanılırsa...", yapısal değişme sözkonusu olabilir. Böylece, yapısal değişme bir ekonomide ve/veya ekonominin herhangi bir sektöründe yeni olan bir bileşime işaret etmek suretiyle büyümeden ayrılmaktadır.

Buraya kadar anlatıldığı kadarıyla, ekonomik büyüme niceliksel bir artışa işaret etmesi nedeniyle niteliksel bir değişime işaret eden ekonomik gelişme kavramından ayrılmaktadır. Yapısal değişme ise bu iki kavramı ve/veya süreci tamamlayıcı özelliklere sahip bir ara kategori olarak, aynı zamanda, ekonomik büyüme ile ekonomik gelişme arasındaki farklılığa da işaret etmektedir.

İktisat literatüründe bazı çalışmalarda ekonomik büyüme ve gelişme arasındaki ayırım yapısal gelişmenin bu süreçlerde yer alıp almamasından hareketle yapılmaktadır. Buna göre ekonomik gelişme büyümeden ayıran temel farklılık, gelişme sürecinin yapısal değişmeyi içermesi olarak ortaya konmaktadır. Bazı çalışmalarda ise ekonomik gelişme, yapısal değişme artı çıktıdaki artışlar olarak ele alınmaktadır. (Kingleberger-Herrick, 1977, s.3).

Yapısal gelişmenin ekonomik büyüme ile gelişme arasında ayırıcı bir kriter olarak yer aldığı bir diğer yaklaşım ise bunlardan hangisinin daha geniş bir ekonomik seçim yelpazesi sunduğuna ilişkindir. Flamang'a göre ekonomik seçim yapabilmeye olanaklarının artması daha çok ekonomik gelişme ile mümkündür. Buna göre, eğer sadece "basit artışlar" ile sınırlı kalınırsa, yapılabilecek seçimler, esas olarak, aşağı yukarı aynı şeyler arasında mümkün olacaktır. Fakat bir yapısal değişme

öz konusu olursa, "...kendi içlerinde ve kendi aralarında seçim yapabileceğimiz farklı sektörler için çıktılara ve istihdam olanaklarına" sahip olabiliriz. (Flamang, 1979, s:52)⁽⁸⁾

Bu ayrımı bir diğer farklılaşmaya da dikkat çekmektedir. Ekonomik seçim yapma olanaklarının artması tek başına birşey ifade etmemektedir. Ekonomik bir seçimin yapılabilmesini mümkün kılan temel faktör gelir dağılımıdır. Ekonomik büyüme ve gelişme arasındaki önemli farklardan biri de gelir dağılımı üzerindeki etkileridir. Çıktıdaki artışla tanımlanan ekonomik büyüme gelirin daha eşit dağılımını sağlayacak her hangi bir etkiye sahip değildir. Buna karşılık, ekonomik gelişme, yalnız yapısal değişim ve daha fazla çıktı anlamına gelmemekte, aynı zamanda bu süreçte elde edilen kazanımların daha adil dağılımını da kapsamaktadır. Buraya kadar vurgulananların dışında literatürde, ekonomik büyüme ve gelişme arasındaki ayrıma işaret etmek üzere kullanılan başka kriterler de vardır.

Bir yaklaşıma göre kriter, ülkelerin zengin ya da fakir olmalarıdır. Buna göre büyüme zengin ülkelere atfedilirken, gelişme, fakir ülkelerde geçerli olan bir süreçtir. (Maddison, 1970, s.15),(Hirschman,1959,s:29).

Bir diğer yaklaşım ise ekonomik sistem çerçevesinde harekete geçirici ilk itkinin kökenlerini gözönüne almaktadır. Burada kriter ilk itkinin içsel ve dışsal olmasıdır. Bazı çalışmalarda büyüme içerden kaynaklanan bir süreç olarak kabul edilirken, gelişme, kaynakları sistemin dışında olan bir süreç olarak kabul edilmektedir (Brenner, 1966, s:223). Bazı çalışmalarda ise hem büyüme ve hem de gelişme sistemin içinden kaynaklanan süreçlerdir (Schumpeter,1937,s.63)⁽⁹⁾

Verimlilik potansiyelindeki genişleme de ekonomik büyüme ve gelişmeye ilişkin yaklaşımların bir diğer analizini oluşturmaktadır. Buna göre bir kısım çalışmada verimlilik potansiyelindeki genişleme, ekonomik büyüme olarak değerlendirilirken (Nutter,1957, s:51), bazı çalışmalarda bu genişleme ekonomik gelişme olarak değerlendirilmiştir. (Staley, 1944, s.5)

Buraya kadar aktarılan yaklaşımlar daha çok ekonomik büyüme ve gelişmenin farklılıklarını vurgulamaktadırlar. Bir kısım çalışmada ise ekonomik büyüme ve gelişme "birinin diğerini mümkün kıldığı" ardışık süreçler olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu çalışmalardan bazılarında ekonomik gelişme, daha fazla büyüme için gerekli potansiyeli yaratan süreç olarak tanımlanırken (Furdato, 1964, s.1) bazı çalışmalarda gelişmenin ekonomik büyüme sonucu ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. (Meier, 1976, s.1). Ekonomik büyüme ve gelişmeyi ardışık süreçler olarak değerlendiren yaklaşımlardan bazılarında gelişmenin ortaya çıkması için büyümenin belirli bir düzeyi tutturması gerektiği ileri sürülmektedir. (Ishikawa, 1967, s:8), Bir başka yaklaşım ise gelişmeyi, ekonomilerin yavaş büyüme oranlarından hızlı büyüme oranlarına doğru hareket ettiği bir durum olarak değerlendirilmektedir (Adelman, 1961, s.1)(Higgins, 1968, s.33).

Flamang'a göre de ekonomik büyüme ve gelişme birinin diğerinin gerçekleşmesini mümkün kıldığı ardışık süreçlerdir. Ekonomik gelişme, büyüme, "eski olanı kademeli olarak ortadan kaldırıp, yeni olanı ortaya çıkarmak suretiyle desteklerken..." ekonomik büyüme, gelişmeyi, "...yeni sektörlerin gereksindiği kaynakların çoğunu sunmak suretiyle desteklenmektedir".

Flamang, ekonomik büyüme ve gelişmenin aynı şeyler olmadığını açıkça ortada olduğunu vurgulayarak bunların ardışık süreçler olmalarını, aralarındaki ilişkinin rekabet ve tamamlamaya dayalı olmasıyla açıklanmaktadır. Birbirinin başarısını destekleyebilecek potansiyelleriyle tamamlamaya özelliğe sahip olan süreçler, diğer taraftan rekabet halindedirler. İlişkinin bu iki yönlü niteliği her biri için gerekli olan zaman ve kaynak gereksiniminden kaynaklanmaktadır.

"Büyümenin öncelikli ve baskın olduğu zaman periyodunda kaynaklar öncelikle söz konusu görevlerin daha iyi yapılmasına ayrılacaktır... Büyümenin özü, faktör ve çıktı bileşimlerinde, teknolojiye veya neyin kaynak olduğuna ilişkin tanımlarda köklü değişimler olmaksızın, mevcut faktörlerden daha fazla faktör ve verimlilik elde etmekte yatmaktadır. Gelişimin öncelikli ve baskın olduğu dönemlerde ise kaynaklar, öncelikle, yeniliklere, yani alanlara, yeni teknolojilere, yeni çıktı ve girdi bileşimlerine, neyin kaynak olduğuna ilişkin yeni tanımlara ayrılacaktır. Büyümeye yapılan vurgu, gelişmeyi en azından geçici bir süre, belirli birdereceye kadar yavaşlatmalıdır. aynı şekilde, gelişmeye yapılan vurgu sözkonusu periyotta büyümeyi geriye çekmelidir. " (Flamang, 1979, s.58)

Flamang, gelişme ve büyümenin, belirli dönemlerde birinin ön plana çıkmasına rağmen aynı

zaman diliminde söz konusu olmaları nedeniyle birbirlerini belirli bir dereceye kadar maskeleydiklerini de vurgulamaktadır. Sonuç olarak Flamang'a göre ekonomik gelişme ve büyüme." Öneri, C:1 S:1

kısa dönemde rekabet halinde, uzun dönemde ise tamamlayıcı olan farklı süreçlerdir (Flamang, 1979, s.61).

Benzer şekilde Szentes'de ekonomik büyüme ve gelişmenin ardışık süreçler olduğunu ileri sürmekte, ve pratik nedenlerle de olsa iki süreç arasında ayırım yapmanın bilimsel bir gereklilik olduğunu vurgulamaktadır. Szentes'e göre gelişme her zaman ve her yerde evrim ve devrimin niteliksel değişimlerinin diyalektiğini kapsar ve öngörür. İki süreç arasında neden-sonuç ilişkisi vardır:

".....mevcut yapı veya sistem çerçevesinde, verili bir zaman ve mekanda pür bir nicaliksel büyüme gözlense bile, [bu büyüme], yalnız kendini önceleyen niteliksel değişiminin sonucu değildir. Kaçınılmaz olarak yeni [niteliksel değişime] yol açar."
(10)

Ekonomik büyüme ve gelişmenin ardışık, farklı bir anlamda bağımlı süreçler olduklarına ilişkin bu vurguların yanı sıra bu süreçlerin birbirinden bağımsız olabileceklerine de işaret eden yaklaşımlar da söz konusudur.

Bir grup araştırmacının Liberya ekonomisi üzerine yaptıkları araştırmada ulaştıkları sonuç bu durumu vurgulamaktadır. **Gelişmeden Büyüme** başlığıyla yayınlanan çalışmada araştırmacılar kitabın başlığını Liberya ekonomisinin temel özelliğini vurgulamak amacıyla koyduklarını belirtmektedirler. Buna göre, Liberya ekonomisinde ayrıcalıklı yabancılar tarafında ihracat için üretilen ilksel mallardaki muazzam büyüme teşvik edici ne tamamlayıcı büyüme yapısal değişimle, ne de gerçek gelirdeki kazançların nüfusun tüm kısımları arasında yayılmasını sağlayacak kurumsal değişimle birlikte gerçekleşmiştir. Araştırmacılar yaptıkları bu saptamalarla şöyle bir sonuca ulaşmaktadırlar;

"Bizim ulaştığımız temel sonuç, 1950-1960 arasında üretimdeki hızlı büyümenin ne Liberya ne de Liberyalılar üzerinde gelişmeye ilişkin en ufak bir etki yapmamış olduğudur."(Clower, vd, 1966, s.vi)

Bu araştırmacıların ulaştıkları sonucu destekler nitelikteki bir diğer yaklaşım ise S. Seers tarafından ileri sürülmüştür. Seers, II.Dünya savaşından sonraki süreçte az gelişmiş ülkelerin çoğunluğunun yaşadığı büyüme deneyimlerinin **beslenme düzeyi, gelir düzeyi, eşitlik, gelir dağılımı** gibi ölçütlerden hareketle genel olarak başarısız olduğunu vurgulamaktadır(Seers, 1979, s.9-12).

Bu durumda Seers, gelişme kavramının tanımının netleşmesi için sorulması gereken soruları şöyle ifade etmektedir:

"Yoksulluğun durumu nedir? İşsizliğin durumu nedir? Eşitsizliğin durumu nedir? Eğer üç durumda belirli bir iyileşme sözkonusuysa, ilgili ülkenin gelişme sürecine girdiğine şüphe yoktur. Eğer bu temel sorunlardan biri veya ikisi ve özellikle her üçü birden daha da ağırlaşmışsa, kişi başına düşen gelir çok hızla yükselmiş olsa bile bu durumun gelişme olarak değerlendirilmesi çok garip olacaktır. Aynı şekilde yoksulluğu, işsizliği ve eşitsizliği ortadan kaldırma amaçlarını taşımayan bir plan da gelişme planı olarak değerlendirilemez. (s.12)

Seers'in bu yaklaşımı gelişme kavramının anlamı ve buna bağlı olarak tanımına ilişkin yeni yaklaşımlara öncülük etmiştir. Süreç içinde gelişme kavramının çevre, kültür, değer/anlam sistemi, siyasi katılım, mekan/zaman gibi kavramlarla ilişkilendirilerek tanımlanmasının gerekliliğine ilişkin bir dizi yeni yaklaşım ileri sürülmüştür.(11)

NOTLAR:

- (1) Bu konuda bkz. (Goldman, 1973),(Hardy. 1979), (Habermas,1979)
- (2) [Comte,1822,s.537]'den Aktran (Bock,1964)
- (3) Bu konuda bkz. (Preston,1982,s.18)
- (4) W.W. Rostow'un Ekonomik Büyümenin Aşamaları kuramı bu yaklaşımın tipik örneğini oluşturmaktadır. Bkz. (Rostow, 1971)
- (5) (Hulme-Turner, 1990, s.5)'de böyle bir değerlendirme yapmaktadır.
- (6) (Chenery, 1988)'de ekonomik olmayan dönüşümlerin yapısal değişme dönüşümle yakından ilişkili ancak yapısal değişim -dönüşüm sürecinin ötesine uzandıklarını belirterek, **peripheral** olarak tanımlanacakları vurgulanmaktadır.
- (7) Preston teknik etik/politik ayırımını gelişme teorilerini sınıflandırırken kullanmaktadır. Bkz.(Preston, 1982, s.23)
- (8) Bu kısmın yazılmasında Flamang'ın bu çalışması esas alınmıştır. Kaynak belirtmeyen alıntılar bu çalışmadan yapılmaktadır.
- (9) Yaklaşımlara kaynak olarak gösterilen çalışmaların seçimi Flamang'a aittir.
- (10) (Szentes, 1971, s.14)'den aktaran (Nixson, 1985, s.106)
- (11) Bu tür yaklaşımlardan kültür, değer/anlam sistemi, katılma vurgularını öne çıkaranlar için bkz. (Goulet, 1991), (Goulet,1992), (Latouche, 1993), (Friedman, 1988) çevre vurgusunu öne çıkaranlar için bkz. (Porrit, 1988), Ekin, 1986), (Capra, 1982), Mekan/zaman vurgusunu öne çıkaranlar için bkz. (Mabogunje.1989). Söz konusu yaklaşımlar II. makede ele alınacaktır.

KAYNAKLAR:

1. Bendix,R.:(1967), "Tradition and Modernity Reconsidered", Comparative Studies in Society and History, (Vol.IX, No:3, pp.292-346).
2. Bock, Kenneth; (1990), "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", Çev. Aydın Uğur, (Bottamore & Nispet,1990, s. 53-96) içinde.
3. Bottamore, T., Nispet, R.:(1990), Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, (der.) Mete Tunçay-Aydın Uğur, İstanbul,(Verso Yayıncılık).
4. Bury, J. B.(1955); The Idea of Progress: An Inquiry into its Origin and Growth; New York, (Dover Publications Inc.)
5. Capra, Fritjof; (1982), Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası; Çev: Mustafa Armağan, İstanbul, (İnsan Yayınları)
6. Chenery, Hollis, (1979), Structural Change and Development Policy; London, (Oxford University Press)
7. Clover, H. B. vd.; (1969);Growth Without Development, An economic Survey of Liberia, Evanston, Northwestern University Press)
8. Dube, S. C.:(1988), Modernization and Development, London, (Zed books Ltd.)
9. Ekin, S, Paul; (1986), The Living Economy: A New Economics in the Making; London (Rouledge and Kegan Paul)
10. Flamang Robert A.:(1979) "Economic Growth and Economic Development: Counterparts or Competitors?"; Economic Development and Cultural Change; (Vol.28, no:1, pp:47-61)
11. Friedman, John; (1988), Life Space and Economic Space; Essays in the Third World Planning, Oxford Transaction Books)
12. Harrison, David; (1988), The Sociology of Modernization and Development, London, (UnwinHyman)
13. Hulme, David; Turner, Mark; (1990), Sociology and Development: Theories, Policies and Practices; Herdforshide, (Simon and Schulster International Group)
14. Goulet, Dennis; (1992) "Development: Creator and Destroyer of Values";World Development; (Vol:20, No:3, pp. 467-475), "Interdisciplinary Knowledge and the Guest for Wisdom", National Geographic Society, Spring, pp.131-132
15. Ingham, Barbara-Simmons Colin; (1985), Development Studies and Colonial Policy, London, (Frank Cass)

16. İnsel, Ahmet, (1990), "Siyasal bir süreç olarak İktisadi Kalkınma", Birikim, İstanbul, (No:18, S:40-49), "Siyasal bir süreç olarak İktisadi kalkınma", Birikim, İstanbul, (No:21, s:12- 23)
18. Latouche, Serge, (1993), Dünyanın Batılılaşması, Çev:Temel Keşoğlu İstanbul, Ayrıntı Yayıncılık)
19. Keyder, Çağlar, (1987); "Oryantalizm", 15.1.1987 Bilsak Konferansı, Bilsak bülteni, İstanbul ,s. 87/1 s.17/21
20. Kindleberger, P. C.; Heric, B;(1977), Economic Development, New York, (Mc Graw-Hill Book Company)
21. Köker Levent;(1984), "İlerleme: Yok olmanın eşliğinde bir fikir", Toplum ve Bilim, İstanbul, (No:27, s:193- 212)
22. Mabogunje, Akin, L.:(1989), The Development Process; London, (Unwin Hyman Ltd.)
23. Myrdal, Gunnar,(1953), "The Relation Between social Theory and Social Policy", British Journal of Sociology, September, pp.210-242, An International Economy, London, (Lowe & Brydone) "How Scientific are the Social Sciences", Journal of Social Issues, (Vol.28,no:4, pp:151,170)
24. Nutter, G. Warren;(1968)," İktisadi Büyüme Ölçme Meselesi", İktisadi Büyüme Üzerine Seçme Yazılar, Ankara, (A.Ü.SBF Yay., No:235-217)
25. Nixon, Frederick, (1985), "Economic Development:A suitable case for treatment", (Ingham Simons, 1985 içinde, s.100-121)
26. Pieterse, Jan Nederveen, (1991),"Dilemmas of Development Discourse: The Crisis of Developmentalism and the Comparative method"; Development and change; London, (Vol. 22, pp.5-29)
27. Porrit, Jonathon, (1988), Yeşil Politika, çev:Alev Türker, İstanbul, (Ayrıntı yayıncılık)
28. Preston, P. W.; (1982), Theories of Development; London, (Routledge and Kegan Paul Publishers)
29. Seers, S., (1979b)," the Meaning of Development"; David Lehmann (ed.), Development Theory: For Critical Studies; London, (Frank Cass)
30. Sen, Amartya;(1988), "The concept of Development", Chenery-Srinivasan; (1988), Handbook of Development Economics, Vol. 1, s. 9-25, Amsterdam, North Holland)

VAKIFLARIN VE VAKIFLARA AIT İKTİSADİ İŞLETMELERİN MALİYE VE GÜMRÜK BAKANLIĞI MUHASEBE SİSTEMİ UYGULAMA GENEL TEBLİĞİ KARŞISINDAKİ DURUMU

Araş. Gör. Hüseyin AKAY*

O.GİRİŞ

Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğinde, düzenlemenin kapsamına bilanço hesabı esasına göre defter tutan gerçek ve tüzel kişilerin girdiği belirtilmiştir. Bu teşebbüs ve işletmelerin ticari esaslara göre faaliyet göstermeleri bu tebliğde belirlenen muhasebe usul ve esaslarına uymaları için yeterlidir denilmektedir. Ancak konu irdelendiğinde ortaya 2 temel dayanağı olan görüş çıkmaktadır:

1.BİLANÇO ESASINA GÖRE DEFTER TUTAN GERÇEK VE TÜZEL KİŞİLER KİMLERDİR?

213 Sayılı V.U.K. 'nun 176. ve 177. maddelerinde şöyle denilmektedir¹.

-V.U.K.' un 176.maddesi: "Tüccarlar defter tutma bakımından iki sınıfa ayrılırlar;"

I.Sınıf Tüccarlar; bilanço esasına göre defter tutarlar.

II.Sınıf Tüccarlar; işletme hesabı esasına göre defter tutarlar.

V.U.K.'un 177.maddesi: Aşağıda yazılı tüccarlar I.sınıfa dahildirler. Yani defter tutma bakımından bilanço esasına göre defter tutarlar.

1.Satın aldıkları malları olduğu gibi veya işledikten sonra satan veya yıllık alımlarının tutarı 1,000,000,000 lirayı veya satış tutarı 1,200,000,000 lirayı aşanlar.

2.Birinci bentte yazılı olanların dışındaki işlemlerle uğraşp da bir yıl içinde elde ettikleri gayri safi hasılatı 500,000,000 lirayı aşanlar.

3.Bir veya iki numaralı bentlerde yazılı işlerin birlikte yapılması halinde iki numaralı bette yazılı iş hasılatlarının beş katı ile yıllık satış tutarlarının toplamı 1,000,000,000 lirayı aşanlar;

4.Her türlü ticaret şirketleri (Adi Şirketler iştiğal neveleri yukarıdaki bentlerden hangisine giriyor ise o bent hükmüne tabidir.)

5.Kurumlar Vergisine tabi olan diğer tüzel kişiler (Bunlardan işlerinin icabı bilanço esasına göre defter tutmalarına imkan veya lüzüm görülmeyenlerin, işletme hesabına göre defter tutmalarına Maliye Bakanlığı' nca müsaade edilir.)

6.İhtiyari olarak bilanço esasına göre defter tutmayı tercih edenler.

- V.U.K. 'nun 177. maddesinin 4.ve 5. bentlerine göre;

Her türlü ticaret şirketleri ve Kurumlar Vergisine tabi olan diğer tüzel kişiler bilanço hesabı esasına göre defter tutarlar.

Burada soruna yeni bir boyut getirerek, kimlerin Kurumlar Vergisine tabi olduğuna belirtmek gerekir. Bu sorunun cevabı da Kurumlar Vergisi Kanununun 1.maddesi kapsamında şu kurumların kazançları vergiye tabidir²;

a) Sermaye Şirketleri

b) Kooperatifler

c) İktisadi Kamu Müesseseleri

d) Dernek ve Vakıflara Ait İşletmeler

e) İş ortaklıkları

Aynı madde incelendiğinde görülmektedir ki, Vakıfların Kurumlar Vergisi mükellefiyeti söz konusu değildir. Ancak Vakıflara ait iktisadi işletmelerin kurumlar vergisi mükellefiyeti kapsamında olduğu ortaya çıkmaktadır.

Vakıflar Kurumlar Vergisine tabi olmadıklarından, V.U.K' nun 177.maddesindeki 4. ve 5.bentlerin kapsamına girmemektedirler. Dolayısıyla bilanço hesabı esasına göre defter tutma mükellefiyetleri yoktur.

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

¹V.U.K.

²K.V.K

Sonuç olarak, vakıfların bilanço hesabı esasına göre defter tutma zorunluluğu yoktur. Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği kapsamın da, bilanço esasına göre defter tutan gerçek ve tüzel kişiler girer dendiği için vakıflar bu tebliğde belirlenen usul ve esaslara uymak zorunda değildirler. Ancak vakıflara ait iktisadi işletmeler Kurumlar Vergisi mükellefi oldukları için ve V.U.K.'nun 177.maddesinin 4. ve 5.bentleri kapsamına girdiği için bilanço hesabı esasına göre defter tutmakta mükelleftirler. Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğinde, tebliğ kapsamına bilanço usulüne göre defter tutan gerçek ve tüzel kişiler girer denilmektedir. Bu nedenle vakıflara ait iktisadi işletmeler, tebliğde belirlenen usul ve esaslara uymak zorundadırlar.

2.TİCARİ USUL VE ESASLARA GÖRE FAALİYET GÖSTERMEK NE DEMEKTİR.

Ticari esaslara göre faaliyet göstermek,

a)Kar amacı gütmek

b)Devamlılık İlkelerine sıkı sıkıya bağlı olmakla eş anlamlıdır.

Vakıfların amacı kar elde etmek değildir. Vakıfların amacı, bir malın belli bir gayeye tahsisidir. Bu gaye "manevi" ve " iktisadi" nitelik taşıyabilir.³

Vakıflara ait iktisadi işletmelerin amacı kar elde etme ve devamlılıktır. Bu nedenle vakıflara ait iktisadi işletmeler ticari esaslara göre faaliyet göstermektedirler.

Bu bağlamda da vakıflar, ticari usul ve esaslara göre faaliyet göstermediği için Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğindeki usul ve esaslara yukarıda belirtildiği gibi uymak zorunda değildirler. Ancak vakıflara ait iktisadi işletmeler ticari esaslara göre faaliyet gösterdikleri için Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğindeki usul ve esaslara uymak zorundadırlar.

Vakıflar birer tüzel kişilik oldukları için gelir ve giderlerinin kayıtlara geçirilmesi ve hesaplarının da tutulması gerekmektedir.

Vakıflar, ticari faaliyetlerine ait belgelerin kayıtlara geçirme işlemi, bilanço esasının gerektirdiği defterleri (yevmiye defteri, defteri kebir, envanter defteri, kasa defteri) kullanarak, hesapların tutulmasını ise bu tebliğde belirtilen hesap planını kullanarak yapabilirler. Ancak yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde bir zorunluluk söz konusu değildir.

Vakıflara ait iktisadi işletmeler bu tebliğin kapsamı içindedirler ve bu tebliğde belirtilen yükümlülüklerle uymakla mükelleftirler. Bu tebliğde yer alan hesap planını uygulamak zorundadırlar.

3.SONUÇ VE ÖNERİLER

Vakıfların da Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği kapsamında yer alan Hesap Planını uygulamasında, ülkemizde muhasebenin tekdüzen olması gayretleri içinde şu yararları vardır⁴:

- 1.İşletme iktisadi ve muhasebe bilimlerinde terim birliğini sağlamak,
- 2.İktisadi bütünlüğü ve işletmelerin arasında hesap birliğinin sağlanması,
- 3.Hesap işlerinde görev alacak kişilerin eğitimini kolaylaştırmak,
- 4.Sonuca varmayı ve karşılaştırmayı kolaylaştırmak,
- 5.Araştırmacı ve denetleyici uzmanların işlerini kolaylaştırmak,
- 6.Hesap işlerinde örgütlenmeyi kolaylaştırmak.

4.YARALANILAN KAYNAKLAR

- 1.Vergi Usul Kanunu
- 2.Kurumlar Vergisi Kanunu
- 3.Medeni Kanun
- 4.Yazıcı,M.:Muhasebe Tümlenleri ve Örgütlenmesi, 1990 , İstanbul

³ M.K.

⁴Yazıcı, M.; Muhasebe Tümlenleri ve Örgütlenmesi; 1990, İstanbul

ÜLKEMİZDE VE DÜNYADA REHBERLİK

Araş.Gör.Necla TUZCUOĞLU*

Ülkemizdeki rehberlik çalışmaları son yıllarda yoğun olarak gündeme gelmesine rağmen rehberlik fikrinin doğması ve programlarda yer alması oldukça eskilere dayanmaktadır. Rehberlik çalışmalarının eğitim sistemimizin içinde yer alması özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanmıştır. Savaştan sonra Amerika tarafından yapılan Marshal Planı ile ekonomik, askeri ve eğitimsel yardımlar aynı zamanda bu ülkedeki uygulamaların ülkemize yansımaya neden olmuştur.

Bilgi sahibi olmak ve incelemelerde bulunmak amacıyla Amerika'ya gönderilen kişiler bir süre sonra ülkemize dönmüş ve rehberliğin daha fonksiyonel hale gelmesinde etkili olmuşlardır. Bunun yanında ülkemize gelen John Rufi, Elgart Tompkins, Lester Beals, Otto Mathiasen gibi eğitimciler rehberlik ve eğitim konusunda bir dizi çalışmalar yaparak eğitim sistemimizin yeniden şekillendirilmesinde önemli katkılarda bulunmuşlardır.

John Rufi, Türkiye'deki orta öğretimi incelemiş ve bu konuda bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda; eğitim sistemimizin eksik yönleri arasında, belli bir eğitim felsefesi ve amaçlarının saptanması ve bu felsefe ve amaçlara göre ülkenin bölgesel, mahalli özellikleri ve ihtiyaçlarını dikkate alarak hazırlanacak müfredat programlarından bahsederken "Öğrencilerdeki bireysel farklılıklara önem verilmesi" üzerinde durmuştur. Raporun kol faaliyetlerinden ve seçmeli dersler konulmasından bahseden kısımda, rehberlik ve danışma konusuna ayrı bir bölüm ayırmıştır. (Tan,1992). Rufi ülkemizin çeşitli şehirlerini gezerek bir dizi konuşmalar yapmış ayrıca yönetici ve öğretmenlere rehberlik konusunda konferanslar vermiştir.

Lester Beals Adana, Samsun, Ankara, İstanbul, Konya ve İzmir'de olmak üzere 6 ilimizde bir dizi rehberlik hizmetleri yapmış, ülkemizdeki rehberlik çalışmalarının durumunu inceleyerek bu alanda neler yapılması gerektiği konusunda görüşlerini bir rapor halinde bildirmiştir.

Pilot rehberlik çalışmalarının yapıldığı illerde öğretmen ve yöneticilerin yetiştirilmesi için konferanslar düzenlemiş, uygulamaların sonucu ve karşılaşılan sonuçlar 20 Haziran-4 Temmuz tarihinde Otto Mathiasen başkanlığında İstanbul Kandilli'de yapılan bir seminerde ele alınmıştır. Bu seminerde eleman yetiştirme, örgüt ve yönetim, kanun, yönetmelik ve programlarda rehberliği güçleştiren hususlar ve okul-çevre ilişkileri gibi konular tartışılmıştır. (Kuzgun,1991)

1953 yılında Amerikalı eğitim uzmanları Kvaraceus ve Prescott'un çabalarıyla eğitimde kullanılacak ölçme araçlarını geliştirmek amacıyla Talim Terbiye Dairesine bağlı , Test ve Araştırma Bürosu kurulmuştur. Test Araştırma Bürosu testler, bilimsel araştırmalar ve eğitimde objektif olarak ölçme fikrinin gündeme gelmesinde ve yaygınlaştırılmasında önemli bir görev üstlenmiştir.

Özellikle ilkökul ve ortaokul seviyelerinde birçok başarı testleri geliştirilmiştir; yetenek ölçümünde kullanılabilecek birçok Amerikan yetenek testleri Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Thurstone Zihin Kabiliyetleri, Otis Zihin Kabiliyetleri, Farklı Kabiliyetler Testi (DAT), American Consul on Education'in Genel Kabiliyet Testi bunlar arasında sayılabilir(Tan,1992).

Test ve Araştırma Bürosu, birçok kişinin testler, sınavlar, ölçme ve araştırma konularında yayınladığı, araştırma raporları ve broşürler ile bilgi ve tecrübe kazanmalarına yardım etmiştir.

* Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Anaokulu Öğretmenliği Bölümü

1953 tarihinde daha önce Amerika'ya gönderilen Prof.Dr.Hasan Tan Türkiye'ye dönmüş ve gerek yüksek öğretim programlarında rehberliğin ilk kez yer almasına, gerekse de bilimsel çalışmaları ile bu alana hizmet etmiştir. 1953-1954 öğretim yılında Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Pedagoji ve Özel Eğitim bölümlerinde Rehberlik dersi okutulmaya başlanmıştır.

Buna ilaveten yine Gazi Eğitim Enstitüsü, Pedagoji Bölümü programına deneme mahiyetinde seçmeli dersler getirmiş; okullarımızda ilk kez bu bölüm öğrencilerine öğretim üyelerinden danışman tayin etmiştir.

1954 yılında Ankara ve İstanbul başta olmak üzere 6 ilde "Rehberlik ve Araştırma Merkezi" kurulmuştur.

Rehberlik konusunda ülkemizde 1951-1958 yılları arasında görülen hızlı çalışmalar ve gelişmeler daha sonra duraklamıştır. Bu duraklamada türlü etmenlerin etkisi olmuştur. Bunlar arasında, yetişmiş personel eksikliği, yetkililerdeki bilgi ve inanç eksikliği, parasal desteğin bulunmaması, vb. sayılabilir. Ancak rehberlik, fikir ve kavramı ülkede yayılmaya, yeni hazırlanan program ve yönetmeliklerde etkisini göstermeye devam etmiştir (Kepçeoğlu, 1985)

1. 2. 3. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında bu konuya yer verilmiş; toplumun insan gücü, ve de bireyin kendini gerçekleştirme, geliştirmesi konusuna ağırlık verilmiştir. Ancak yeterince çalışma yapılamamıştır.

Rehberlik konusu ilk kez 7. Milli Eğitim Şurası'nda ele alınmıştır. Bu şura'da liselerin çok amaçlı olması benimsenmemiş, üniversitelere hazırlayan kurumlar olarak kalmalarına karar verilmiştir. 8. Milli Eğitim Şurası'nda Rehberlik konusu tam olarak anlamını bulmuştur. Bu şura'da programların Yüksek öğretime, mesleğe ve hayata, hem yüksek öğrenime hemde mesleğe ve hayata hazırlanmak üzere çeşitlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ortaokul'da öğrenciler yeterince tanınacak (ilgi, yetenek, vb.), lise döneminde de öğrenci mesleğe ve yüksek öğretime hazırlanabilecektir.

9. Milli Eğitim Şurası'nda da benzer görüşler yine benimsenmiş; Rehberlik Faaliyetleri dersinin öğretmenlik formasyonunun zorunlu dersi olmasına, ülke düzeyindeki bütün orta dereceli okul programlarında rehberlik çalışmaları için haftada 2 ders saati ayrılması gerektiği kabul edilmiştir. Yine bu şurada ortaöğretimin 9. sınıfının "Yöneltme Sınıfı" olması, bu sınıfın sonunda öğrencilerin isteklerine, yeteneklerine, derslerdeki başarılarına göre programlardan birine yöneltilebileceği kabul edilmiştir.

XI. Milli Eğitim Şurası'nda rehberlik hizmetleri görüşülmemiş, ancak "Öğretmen ve uzmanların hizmet içi eğitimi"ne yer verilmiştir.

1988 yılında toplanan XII. Milli Eğitim Şurası'nda rehberlik faaliyetlerine sadece öğretim programları görüşülürken değinilmiştir. Şurada "Rehberlik faaliyetleri öğrencilerin kendilerini tanımalarına, karşılıklı münasebetlerde gerekli becerileri kazanmalarına ve öğrendikleri bilgilerin davranış hale gelmesine yön verecek şekilde yapılmalıdır" görüşü kabul edilmiştir.

Ayrıca okullardaki rehberlik çalışmalarının gelişmesine ilaveten yüksek öğretimde lisans ve lisans üstü düzeyde akademik programlar başlatılmıştır. 1981 yılında Yüksek Öğretim Kanunu (2547) ile yeni düzenlemeler yapılmış, Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanı eğitimde psikolojik hizmetler ana bilim dalları içinde bir bilim dalı olarak yerini almış; psikolojik danışma ve rehberlikte lisans programları başlatılmıştır.

1970 yılından itibaren de, orta dereceli okullarımızda rehberlik servislerinin kuruluşu ve görevleriyle ilgili esasları yayınlamıştır. Ayrıca bu çalışmalardan önce, 1967 yılında Çalışma Bakanlığı ve İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun işbirliğiyle "Milletlerarası Standart Meslek Sınıflama Rehberi" hazırlanmış

ve 1000'in üzerinde mesleğin tanımı yapılmıştır. Ancak hazırlanış amacı farklı olduğundan gerekli şekilde yararlanılamamıştır. Şu anda bu kuruluşlar çeşitli iş ve işçi arayanlar hakkında bazı rakamsal bilgilerin yer aldığı bültenler yayınlamaktadırlar.

İş ve İşçi Bulma Kurumu, 1951 yılında Ankara'da, "Mesleğe Yönelme Servisi" ni kurmuştur. Bu servisin birinci amacı, özellikle okul çağındaki gençlerin yeteneklerine, ilgilerine, özelliklerine ve olanaklarına uygun meslek planı yapmalarına, bir üst okulu seçmelerine veya kısa yoldan hemen hayata atılmalarına yardımcı olmaktır. İkinci amacı, çeşitli işlere eleman seçmektir. Nitekim seçme işlemiyle ilgili olarak; İş Bankası Genel Müdürlüğü'ne personel seçilmesi ve Amerika'ya gönderilecek mühendislerin seçilmesi gibi taleplerle karşılaşmıştır. Ancak 1954 yılında Milli Eğitim Bakanlığı içinde Test ve Araştırma Bürosu kurulduktan sonra İş ve İşçi Bulma Kurumunca, Mesleğe Yönelme Servisi'nin çalışmalarına son verilmiştir. Bu kurum bünyesinde 1974 yılından itibaren yeniden yönelme ve seçme uygulamaları için çalışmalara başlanmıştır. 1978 yılında Mesleğe Yönelme Şubesine bağlı psikoloji laboratuvarı test uygulamalarına başlamıştır.

Bireysel yeteneklerin saptanması amacıyla, ilk psikoloji laboratuvarlarından birisi de 1951 yılında Ankara Teknik Yüksek Öğretmen Okulu'nda kurulmuştur. Ancak Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurulan Test ve Araştırma Merkezi'nin çalışmalarına önem verilmiş ve zamanla bu laboratuvara olan ilgi azalmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra, işgörenlerin seçimi amacıyla; İstanbul Belediyesi İETT İdaresi (1950), TCDD Genel Müdürlüğü (1968), İ.Ü. İşletme Fakültesi (1974)'nde birer psikoteknik ve psikoloji laboratuvarı kurulmuştur (Çırpar, 1979).

Ülkemizde ilk defa 1971 yılında Özoğlu ve Uysal tarafından öğrencilere meslekleri tanıtmak amacıyla bir Meslekler Rehberi yayınlamıştır. 1989 yılında da buna benzer bir kitap Kuzgun ve ÖSYM işbirliğiyle yine Meslekler Rehberi adı altında yayınlamıştır.

Ayrıca ÖSYM başvuru klavuzunda da yüksek öğrenim kurumları hakkında birtakım bilgiler yer almaktadır.

Ülkemizde rehberlik alanında yetişmiş eleman olmadığından rehberlik sınıf öğretmenleri tarafından yürütülmüş, yeni göreve başlayan mezunlar ise henüz çalışmalarının verimini alamamışlardır.

DÜNYADA REHBERLİĞİN GELİŞMESİ

AMERİKA

Rehberlik çalışmaları öncelikle Amerikan toplumunda ortaya çıkan ve böylece şekillenen bir alan olmuştur. O yıllarda bir çok düşünür ve eğitimci bireyin bütün haklarını tam olarak kullanabilmesi, psikolojik bir varlık ve üretici olarak topluma en iyi şekilde katkıda bulunabilmesi konusuna yakın bir ilgi duymaya başlamışlardır. Bunun sonucunda öncelikle okul programlarında yer alan kuru bilgilerin arındırılması yoluna gidilmiş ve kişilerin bireysel ve psikolojik ihtiyaçları önem kazanmıştır.

Öğrenci ile birey olarak ilgilenen rehberlik hareketinin bir ürünü olarak da psikolojik danışma doğmuştur. Kişinin gelişmesine ve gelişmesini engelleyen problemlerin önlenmesine yardım işi, kişi ile psiko-sosyal bir atmosfer içinde karşı karşıya gelip onunla etkileşimde bulunmayı gerekli kılmaktadır. Bu suretle doğan danışma, toplumda bireylerin sağlığı ile ilgilenmeyi de kapsayacak şekilde gelişip şekillenmiştir. (Tan, 1992)

1900'lü yıllarda mesleki rehberliğe yönelik olarak ilk çalışmaların temeli Boston'da atılmış, buna paralel olarak aynı zamanda Michigan okullarında da benzer uygulamalar yapılmıştır.

Boston'da yapılan çalışmaların öncüsü Frank Parsons'dur. Parsons'un rehberliğe olan inancı ve başlangıçtaki katkısı rehberlik alanında her zaman önemsenmiştir. Parsons 1908'de rehberlik ile ilgili çalışmaları bir bütünlüğe kavuşturmak amacıyla, okul dışında "Boston Meslek Bürosu"nu kurmuştur. Bu

kuruluş rehberlikle ilgili ilk kuruluş niteliğini taşımaktadır. Büronun amacı, ilgi ve yeteneklerine uygun olarak gençlerin meslek seçmelerine yardımcı olmaktır. (Kepçeoğlu,1985).

Daha sonraları bu çalışmalar Amerika'nın diğer eyaletlerinde de genişletilerek sürdürülmüştür. Başlangıçta Amerika'da mesleki rehberliğe yönelik olarak başlatılan ve sürdürülen rehberlik çalışmalarına kısa sürede eğitsel, kişisel, gelişimsel ve sosyal rehberlik konuları da eklenmiş ve geliştirilmiştir. Böylece rehberlik bugünkü halini almıştır.

FRANSA

Fransa'da 1912 yılında ergenlere yönelik olarak rehberlik büroları açılmıştır. Bu bürolar daha sonra 1922 yılında resmi bir kurum haline getirilmiş ve Teknik Eğitim Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. 1928 yılından itibaren rehberlik çalışmaları Eğitim Bakanlığı içine alınmıştır.

Bölgedeki tüm okullar rehberlik ve bilgi merkezi haline getirilmiştir. Bu merkezler herkese açık olup, çocuklar, yetişkinler, anne babalar, öğretmenler, sendika üyeleri ve işverenler yararlanmaktadır.

Fransa'da rehberlik çalışmalarının temelini; Öğrencilere değişik iş olanakları hakkında bilgi vermek, gelecekteki yaşantısına yönelik olarak sağlıklı ve yerinde kararlar alabilmesine yardımcı olmak ve öğrencilerin uyum sorunlarının çözümüne yardımcı olmak oluşturmaktadır.

İNGİLTERE

1910-1920 yılları arasında rehberlik çalışmaları başlatılmış olmasına rağmen 1950 yılından bu yana etkili rehberlik çalışmaları yürütülmektedir. 1965 yılından itibaren de İngiliz Hükümeti rehberlik çalışmalarına parasal destek sağlamaktadır. Okullar ve üniversiteler özellikle mesleki rehberliğin gelişmesini destekleyici çalışmalar yapmaktadır. Okullarda bulunan uzmanlar öğrencilerin program seçmelerinde rehberlik yapmakta, normalin dışında özellikleri olan öğrenciler için özel sınıflar açılmasına yardımcı olmaktadır.

Hemen hemen her okulda özellikle bir mesleki danışman bulunmaktadır. Mesleki danışman öğrencilerin kendilerini tanımasına, çevredeki fırsatların neler olduğunu öğrenmesine, doğru ve bilinçli kararlar vermesine yardımcı olmaktadır.

HOLLANDA

1920 yılından itibaren rehberlik çalışmaları başlatılmıştır. Açılan merkezler özellikle 12-13 yaşlarındaki çocuklara okul seçmede yardımcı olmuşlardır. Çalışma Bakanlığı 1948 yılından bu yana mesleki rehberlik ve iş büroları ile karşılıklı işbirliği halinde çalışmaktadır.

Hollanda'da özellikle 12-14 yaş çocuklarına ayrı bir özen gösterilmekte ve rehberlik çalışmaları bu yaşlarda daha fazla yoğunlaşmaktadır. Çıkarılan bir kanunla rehberlik merkezleri kurulmuştur. Bu merkezler ciddi düzeyde duygusal, sosyal problem yaşayanlara yardımcı olmakta gerektiğinde ilgili yerlere göndermektedir.

JAPONYA

Japonya'da 1947 yılında çıkarılan bir kanunla, lise düzeyindeki okullarda eğitsel ve mesleki rehberlik yapacak sorumlu öğretmen ve danışman atanması kararlaştırılmıştır. Mesleki rehberlik Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Çalışma Bakanlığı, Mesleki Rehberlik Derneği ile işbirliği halinde çalışmaktadır. Birtakım zorlukları olmasına rağmen rehberlik Japonya'da önemsenmekte ve gittikçe gelişmektedir.

LÜKSEMBURG

Lüksemburg 1945 yılından itibaren Ulusal İş Bürosu'nu kurarak mesleki rehberlik çalışmalarına başlamıştır. Rehber uzmanlarının üniversite eğitimi alması zorunlu hale getirilmiştir. 1952 yılından itibaren rehberlik çalışmalarında bilimsellik ön plana çıkmış, psikoteknik kullanılmaya başlamıştır.

Mesleki danışmanlar öğretmenler sürekli işbirliği halinde çalışmaktadırlar. Eğitim Bakanlığı tarafından okul rehberlik hizmetleri yönlendirilmekte ve değerlendirilmektedir. Ayrıca Eğitim Bakanlığı Ulusal İş Bürosu ile işbirliği halinde ortak çalışmalar yapmaktadır.

NORVEÇ

Rehberlik alanında danışmanlar, öğretmenler, sosyal çalışmacılar, özel öğretmenler ve psikologlar görev yapmaktadır. Rehberlik alanında hizmet veren kişiler; ilkokuldan başlayarak çocukların okula uyum sağlamasına yardımcı olmak, bireysel problemleri çözmekte yardımcı olmak, devam edebilecekleri programları seçmelerinde öğrencilere yardımcı olmak çocuklara psikolojik danışmalar ve mesleğe yöneltme grupları yapmak vb gibi görevleri yürütmektedirler.

KAYNAKÇA

ÇIRPAR, Belma."Endüstriyel Kurumlarda Mesleğe Yönelme ve Seçme Amacıyla Psikolojik Testlerin Kullanılması", A.Ü. Eğitim Fakültesi, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara,1979.

BAYMUR, Feriha."Okullarımızda Önemli Bir Sorun Rehberlik". H.Ü.Basımevi Ankara,1971.

KANTARCIOĞLU, Selçuk."Rehberlik".Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987.

KEPÇEOĞLU, Muharrem."Psikolojik Danışma ve Rehberlik".Kadıoğlu Matbaası. Ankara, 1985.

KUZGUN, Yıldız."Mesleki Rehberliğin Bireylerin Yetenek ve İlgilerine Uygun Meslekleri Tanımlarına Etkisi".Sevinç Mat.Ankara, 1982.

ÖZOĞLU, Süleyman Çetin."Eğitimde Psikolojik Danışma ve Rehberlik". Ege Üniversitesi Mat.İzmir, 1982.

TAN, Hasan."Psikolojik Danışma ve Rehberlik", Milli Eğitim Basımevi.1992

AİLE BİRİMLERİNİN YAPISINI TANIMA VE AİLE TERAPİSİ

Araş. Gör. Semai TUZCUOĞLU*

Aile danışmanlığının temeli, sorunu olan kişiyi, aile bireyleri ile birlikte danışmaya almak ve aralarındaki iletişimi inceleyerek bozukluğu düzeltmektir (Kuzgun,1991). Aile terapisi aile ile yapılan bir tür psikolojik danışmadır. Genellikle psikolojik danışmada gerekli olan kurallar aile terapisi için de geçerlidir.

Aile terapisinde ilk oturumda toplantıya katılanlara terapi ve amaçları hakkında bazı bilgilerin verilmesi yararlı olur. Bu, bir tür oryantasyon aşamasıdır. Daha sonraki oturumlarda, sıra ile, çocukların duygu ve düşüncelerini belirtmelerine önem verilebilir. Sonra, veli-çocuk etkileşimi üzerinde durulabilir. Daha sonra, ana-baba arasındaki etkileşime dikkat çekilerek karşılıklı görüş ve önerilerin ortaya çıkmasına çalışılmalıdır. Sonuç aşamasında da tüm terapisinin ortaya koyduğu gelişmeler birlikte özetlenerek, yine ailenin isteği ile oturumlara son verilmelidir (Kepçeoğlu,1985).

Aile üyeleri ile birlikte çalışabilmek için her şeyden önce ailenin yapısında bulunan formal ve formal olmayan kuralların bilinmesi danışmanın sağlıklı ve verimli bir şekilde yürütülmesi açısından önemlidir (Jackson,1965). Bazı aileler vardır ki aile üyeleri hiçbir zaman duygularını rahatça ifade edemezler. Duyguların rahatlıkla ifade edilemediği ailelerde birtakım psikolojik rahatsızlıkların görülmesi de muhtemeldir. İnsanlar kurallara kayıtsız şartsız uymak zorundadırlar ancak bu kuralların gerekliliği konusunda bir açıklık yoktur.

Aile danışmanlığında bireylere bu kuralların sağlıklı olup olmadığı, insanlar arası ilişkiyi nasıl engellediği fark ettirilmeye çalışılır. Aile sosyal, duygusal bir sistem olup psikolojik canlılık için önemlidir. Aile kişinin ya öz saygısını geliştirir ya da kendilik değerini azaltır, ümidini kaybetmesine neden olur. Kişinin duygusal gelişiminin, ilgilenme, bakım, sevgi gösterme davranışıyla desteklenmesi gereklidir. Ancak bu şekilde olumlu duygusal gelişim kazanılmış olur (Luthman and Kirschenbaum,1974). Danışma sonucunda bireyler kendi farkındalıklarını görürler değişime ve yeniliğe açık hale gelirler. Daha önce de belirtildiği gibi ailenin yapısının bilinmesinde yarar vardır.

AİLE TÜRLERİ

İşlevsel (fonksiyonel) Aile : Lewis, Bevers, Gosset ve Philips (1976) işlevsel ailenin özelliklerini şöyle belirlemişlerdir:

- Aile üyeleri birbirlerini destekler, aile üyeleri arasında yakın bir ilişki vardır, birbirlerini çekici bulurlar.
- Aile üyeleri birbirlerinin görüşlerine saygı duyarlar.
- Aile üyeleri düşüncelerini özgürce belirtir, bu düşünceler olumlu olarak ifade edilir, kişisel hak ve özgürlüklere saldırıda bulunulmaz.
- Eşler birbirlerinin anne babalık etkinliklerine saygın duyarlar. Anne baba ve çocuk arasında yarışma yoktur.
- Aile üyeleri girişimcidir, yaratıcıdır, arar, yapar, başarır, çekinmez, isteklerini ertelemez.
- Yaşantılar bireyselliği ve özerkliği destekler.
- Ailedeki kişilerin yetki ve sorumlulukları bellidir, kimsenin kimseyi yönetme ve birinin diğeri üzerinde zorlayıcı baskısı yoktur.
- Temelde işlevsel aile üyeleri diğerleri ile ilişkilerinde tehdit edici uyarılar algılamaz. İlişkiler birbirlerini destekleyici yöndedir beklentiler açıkça ifade edilir.

İşlevsel Olmayan (fonksiyonel olmayan) Aile : Bu ailelerde bozuk bir görev dağılımı vardır. Kimin ne zaman nerede ne yapacağı belli değildir. Ailedeki bozuk görev dağılımı kişiliğin gelişimini

* Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

olumsuz yönde etkilemektedir. Üzüntü ve soyutlanma üyelerde görülen en önemli özelliktir işlevsel olmayan aile ilişkilerinde beş özellik genellikle dikkati çekmektedir.

- Bireyler kendi aralarında ve çevre ile sağlıklı ilişki kurmaya açık değillerdir, davranışları belirsiz ve dolaylıdır.

- Bireyler kendileri ile ilgilenmedikleri gibi başkaları ile de ilgilenmezler. Her zaman yorgundurlar. Buna çaresizlik ve ümitsizlik duyguları da eşlik eder.

- Şu anki yaşam sürekli inkar edilir. Her üye diğer üyeyi inkar eder, birbirlerine destek olmazlar, sürekli hayal kırıklığı yaşanır.

- Duygusal acıları gizlemek için büyük çaba harcarlar. Sonuçta psikotik, somatik ve antisosyal davranışlar görülür. Üyeler katı, duygusuz sert ve içine kapanık bir izlenim bırakırlar. Bu durum çoğu kez onları duygusuz ve sorumsuz olarak gösterir.

İşlev bozukluğu olan ailelerde bireyler düşüncelerini ve özellikle de duygularını rahatça ifade edemeleri için, klinik belirtiler başgöstermektedir.

Bu tür aile bireylerinde varolan duygu ve davranışlar şunlardır;

a) Kaygı İfadeleri : Şiddetli kaygı sonucu olumlu düşünme ve harekete geçme engellenmiştir. Bu durumda kaygı hastalık düzeyindedir. Kendini çaresiz görür, yapması gereken şeyleri başkasının yapmasını ister.

b) Anlamsız İfadeler : Bu durumda olan kişi aslında şu mesajı vermektedir. " Ben deliyim bu nedenle sorumlu da değilim, siz benden sorumlusunuz, bana bakacaksınız, benim sorumluluğumu alın, kendimi ancak o zaman değerli hissedeceğim." Bu durum daha çok açıklığın olmadığı, düzensiz ilişkilerin olduğu ailelerde görülmektedir. Kızgınlık anındaki delilik durumu cinnet hissi deliliği ile karıştırılır.

c) Hastalık İfadeleri : "Benimle ilgilenmezseniz ölümüne neden olacaksınız."

d) Uygunsuz İfadeler : "Kızgın ya da çaresizim", "Sizin ilgisizliğiniz beni hayal kırıklığına uğrattıyor". Bu semptomatik davranışlar ve duygular kişinin savunma mekanizmalarıdır ve kişiyi acı ve incinmeden kurtardığı için işe yaramaktadır.

İşlevsel bozukluğu olan ailelerdeki ilişkilerin yıkıcı olması ve tehdit yüklü olması dikkat çekici boyuttadır. Bu nedenle de üyeler arasında saygı ve sevgiye dayanan bir ilişki yoktur. Üyeler savaş halindedir. Anne ve baba arasındaki işbirliği zayıftır. Bireyler çoğu kez pasif ve savunucudurlar. Duygular ve düşünceler rahatlıkla ifade edilememektedir.

Danışman ailenin işlevsel ya da işlevsel olmayan ilişkilerini gözlerken kişisel deneyimlerinden de yararlanmalıdır. Başlangıçtan itibaren aile bir bütün olarak ele alınır ve dikkat bütün aileye yöneltilir. Teşhis modelinde aile üyeleri arasındaki tüm ilişkiye dikkat edilmelidir, zira tüm ilişkiler kullanılmak üzere birer malzemedir. Aile bireyleri çoğu kez kendilerini danışmaya getiren problemin farkında olmayabilir. Ailede gelişmeyi engelleyen, fonksiyonu bloke eden, korku yaratan ilişkilerin karşılıklı olarak gösterilmesi ve farkettilmesi gerekir. (Eisenberg and Patterson, 1976).

Aileye yardımcı olabilmek için öncelikle, danışmanın profesyonel olması ve bazı etik kurallardan haberdar olması gerekir.

Danışmanın ailelere yardım ederken nereden başlayacağını, görev ve sorumluluklarını çok iyi bilmesi gerekir.

Ailede yaşanan problemler ve karmaşa aile ilişkilerinin sağlıklı oluşundan kaynaklanmaktadır. Aile bu duruma direnç gösterebilir ve olayı başka yönlere çekmeye çalışmak için suni ifadeler kullanabilir.

Aile üyeleri ile danışmaya başlarken isimlerinin, yaşlarının, evlilik tarihlerinin bilinmesinde yarar vardır. Danışman, üyeler arasındaki ilişkinin düzeyini ve her bir üyenin problemle ilgili yaşantılarını bilmek durumundadır.

Ailenin danışmaya geliş sebebi yine son derece önem taşımaktadır. Bunun danışman tarafından bilinmesi gerekir. Çünkü aile danışmaya çevredeki sosyal baskı sonucu gelebildiği gibi, aile içinde yaşanan problemlerin artık çözülemez hale geldiğinden de gelebilir. Bunun bilinmesinde yarar vardır. Ailenin

danışmaya geliş sebebinin bilmenin yararı, bu konuda ne kadar bilinçli ve ne kadar gönüllü olduğunu gösterir.

Bireylerin kendilerine, ailelerine, kliniğe ilişkin algılarının ne olduğunun bilinmesinde yarar vardır. Önemli bir nokta da aile üyelerinin suçlayıcı mı, yoksa değişmeye açık mı olduklarının öğrenilmesidir. Değişmeye açık olan üyelerle çalışmak diğer üyelere göre daha kolaydır. Ayrıca ailedeki her üyenin yaşanan krize etki düzeyinin de bilinmesi gerekir. Böylece kişilerin yaşam döngüsü ile kriz arasında bir bağlantı kurulabilir (Simon, 1972).

Danışma esnasında açık uçlu ve yargılayıcı olmayan sorular tercih edilmelidir. Çünkü bu tür sorular ailenin acı, keder, kaygı, bakım ve büyüme ile ilgili durumlarını araştırmaya dönüktür. Böylece bireylere kendilerine güvenme yerine fonksiyonel olmayan semptomlara takıldıkları farkettilmeye çalışılır.

Aile danışmasında etkili olan bir başka yöntem ise aileye basit düzeyde ancak somut ödevler verip, üyeleri bu amaç etrafında toplamak ve çalışmalarını izlemektir. Burada amaç verilen ödevi yaparken kişilerin birbirleri ile olan ilişkileri ve birbirlerine nasıl davrandığı, bir kişinin güdümü altında mı yoksa hep birlikte tartışılarak mı yapıldığını öğrenmektir. Böylece kimin daha etkili olduğu, üyeleri kimin yönettiği, aileye kimin daha egemen olduğu tespit edilebilir.

Yapılanmış aile görüşmesinde şu basamaklar izlenir;

- Aile üyelerinin problemi anlama ve ifade düzeyleri,
- Aile üyelerinin bir bütün halinde veya çeşitli kombinasyonlar halinde mi çalıştıkları,
- Evliliğin nasıl yapıldığı, nasıl geliştiği ve çocuklarını yetiştirme felsefeleri,
- Aileyi olumlu ya da olumsuz etkileyen olaylar,
- Aile üyelerinin ilişki içinde kendisini ve diğerlerini nerede ve nasıl gördüğü.

Aile ile görüşmenin başarıya ulaşabilmesi için kesinlikle danışmanın yeterli beceriye sahip olması gereklidir. Teşhise yönelik süreç sadece okuyarak öğrenilmez. Çok iyi teorik bilgiye sahip olmanın yanında en az onun kadar gerekli olan uygulama deneyiminin de bulunması gerekir.

Danışmanın beş alanda uzman olması gerekmektedir ;

- Bireyin ve ailenin yaşam döngüsünü bilme,
- Yetişkinler, ergenler ve çocuklarla görüşme yapabilme yeterliliği,
- Bireysel psikopatoloji ve ailesel patojenik ilişki dinamikleri bilme,
- Aile dinamikleri ile ilgili literatür bilgisine sahip olabilme,
- Tanı koyucu süreç ve tedaviden haberdar olma.

AİLE TERAPİSİNDE TEDAVİ MODELİ

Bu yardım şekli sosyal gelişimci ve çare bulucudur. Terapi üç temel üzerine inşa edilir;

a) Cesaret : Dürüst ol, sana ve diğerlerine ne oluyor, gerçekçi ol. Bu tutum danışanı sıklıkla sahip olduğu yanlış görüş ve kuruntularına olan bağlılıktan vazgeçirir.

b) Terapötik çalışma kararı : Kendisi ve diğerleri hakkında yeterince sorumluluk alma, sevmeye değer verme, ilgi gösterme, karşılıklı bağlı olmaya istekli olma.

c) Değişme isteği : Seçim yapmaktan doğar ve bireyi harekete geçirir.

Aile terapisinde bireylerin kendi sorumluluğunun farkında olması ve bu sorumluluğu alması gereklidir. Sorumluluk ve dürüstlük kendinin ve diğerlerinin değerli olduğu inancı üzerine temellenmişse, yararlıdır (Eisenberg and Patterson, 1976).

Danışman danışanın sorumluluk alıp almadığına dikkat etmelidir. Eğer danışanlar acizliği seçiyorlarsa sorumluluklarının sonuçlarını inkar ediyorlar, gerçek ihtiyaçlarını görmemezlikten geliyorlar demektir. Danışmada çoğu kez aile üyeleri ilişkilerdeki olumsuzlukları görür fakat kendi katkısını pek göremezler. Danışmada her bireye düşen sorumluluklar açık bir şekilde gösterilir, üyelerin işbirliği halinde çalışmaları yönünde teşvik verilir.

Görüşme yapılan yer yeterince büyük, aydınlık olmalı, yeterli sayıda taşınabilir sandalye ve kanepeler bulunmalıdır. Böyle bir ortamda aile üyeleri kendi seçimlerine göre ve istedikleri mesafede

oturabilirler. Oturuş biçimleri aile üyelerinin birbirlerine olan ilgisinin derecesini, hiyerarşiyi ve nefreti ifade edebilir. Ailelerle kontrat yapmak yararlıdır. Kontrat söz verilen davranış değiştirme ve başarı için son derece gereklidir.

Aile danışmasında en önemli şey oturumlar sırasında ortaya çıkan yaşantılar üzerinde odaklaşıp, bu yaşantıları ailedeki değişimler için kullanmaktır.

AİLE DANIŞMASINDA DİRENÇ

Değişme genellikle tüm insanlar için zordur ve değişmeye karşı direnç gösterilir. Danışmaya gelen aile üyeleri değişmeye karşı direnç gösterebilirler. Değişmenin kendileri için daha iyi olacağı değil, kötü olacağını düşünme eğilimindedirler. Değişme temel olan davranışlar üzerinde yeniden çalışmayı gerektirmektedir. Değişiklikten kastedilen şey problem için bazı sorumlulukları almaktır.

Deneyimli danışman direnci farkedecektir. Etkili bir danışma için ailenin her üyesinin kendini açıkça ortaya koyması, ne hissettiğini, ne düşündüğünü, ne gördüğünü söylemeye istekli olması gerekmektedir. Danışma ilişkisinde danışmanın da doğal davranması gerekmektedir. Aile terapisinin en yararlı yönü her bir üyenin davranışlarının tek tek ele alınması onların çözümünün bireylerce değerlendirilmesi, her bir üyenin biricik olduğunun gösterilmesidir. Gelecekle ilgili beklentiler birlikte ve karşılıklı karar alışverişinde bulunarak tespit edilir.

KAYNAKÇA

EISENBERG, Sheldon-Lewis, PATTERSON, Helping Clients With Special Concerns, Houghton Mifflin Company, USA, 1979.

JACKSON, D.D, The Study of the Family, Family Process, V:12, 1965

KEPÇEOĞLU, Muharrem , Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Kadıoğlu Matbaası Ankara, 1985

KUZGUN, Yıldız, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, ÖSYM Yayınları, Ankara 1991

LEWIS, J. & BEAVERS, W.R., GOSSETT, J., PHILLIPS, V.A., The Family System and Physical Illness. In No Single Thread: Psychological Health in Family Systems, New York, 1976.

LUTHMAN, S. & KIRSCHENBAUM, M., The Dynamic Family, Palo Alto, Calif., Science and Behavior Books, 1974.

SIMON, R.M., Sculpting The Family, Family Process, V:11, 1972

MALİYET MUHASEBESİ STANDARTLARI

Arş. Gör. Sinan ARSLAN*

1.Genel Bakış

Muhasebe standartları, muhasebe politikalarının sağladığı esnekliği sınırlandırarak, muhasebe uygulamalarına tek düzenlik getirir. Bu standartlar sayesinde, finansal bilgi kullananlara güvenilir ve karşılaştırılabilir bilgiler sağlanabilmektedir¹.

Tek düzen muhasebe sistemi kavramı, "yeknesak muhasebe", "muhasebenin standartlaştırılması", "uniform muhasebe" gibi kavramlarla eşanlamda kullanılmaktadır. Bu kavram günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, üzerinde çok durulan bir muhasebe konusudur. Ülkelerarası muhasebe sistemlerinde uygulama farklılıkları olmasına rağmen, tek düzen muhasebe konusu hiç bir ülkede ihmal edilmemiştir².

İşletme faaliyetlerinin birbirleri ile karşılaştırılabilmesi için, muhasebe kavram birliğinin sağlanması, ilke ve yöntemlerin aynı şekilde kullanılması, rapor sistemlerinin ve hesap planlarının yeknesak olması gerekmektedir. Tek düzen muhasebe sistemi de bu amaçları gerçekleştirmeye yönelik bir uygulamadır.

Tek düzen muhasebe sistemi,

Kapsamlarına göre:

- Kısmi tek düzen muhasebe ve
- Toplu tek düzen muhasebe

Uygulama düzeylerine göre :

- Genel tek düzen muhasebe ve
- Özel tek düzen muhasebe,

ya da,

- -biçimsel tek düzen muhasebe,
 - -gerçek (maddi) tek düzen muhasebe,
- biçiminde ayrılmaktadır.³

2.Maliyet Muhasebesi Standartlarının Temelleri

Bilindiği gibi finansal muhasebenin kişilik,para birimi ve dönemsellik yaklaşımları bulunmaktadır.Kişilik varsayımı, finansal muhasebede ,ekonomik birim olarak işletmenin bütününi kapsarken, maliyet muhasebesinde,maliyetlendirme ve analiz alanları, ölçme ve yorum birimleri olmaktadır. Maliyet muhasebesine para birimi varsayımı açısından bakıldığında, finansal muhasebenin aksine para dışındaki fiziksel kriterlerin de kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Ayrıca maliyet muhasebesi, finansal muhasebede kullanılan maliyet kavramını, planlama amaçları ile genişletilerek özel maliyet türlerini geliştirmiştir⁴.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan, maliyet muhasebesi standartlarında genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinin geçerli olmadığı sonucu çıkarılabilmektedir. Ancak tüm farklılıklara rağmen, her iki muhasebe türü arasında oldukça fazla ortak noktaların olduğu da bir gerçektir. Finansal muhasebe kapsamında oluşturulan standartlar maliyet muhasebesinin amaçlarını içerecek niteliktedirler.

Maliyet muhasebesi,finansal muhasebeden ölçme ve planlama aracı olarak önemli ölçüde yararlanmaktadır. Ancak maliyet muhasebesi,finansal muhasebe modelinin kendisine uymayan yönlerini

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu

¹ Taner Tuna, Türkiye'de Maliyet Muhasebesi Standartlarının oluşumu", İ.Ü.İ.F. Muh. Ens. Der. Yıl. 13, Ağ-Ksm. 1987, s.17

² Bilginoğlu, Fahir, Muhasebe Organizasyonu, İ.Ü.İ.F. Muh. Ens. Yay.İst., 1988, s. 121

³ Bilginoğlu, Fahir, "Tekdüzen Muhasebe Sisteminde Maliyet Muhasebesi", İ.Ü.İ.F., Muh. Ens. Der. 1981, s. 23-24

⁴ Pekdemir Recep, " Maliyet Muhasebesinin dünü ve bugünü", Muhasebe Dergisi, Türkiye Muhasebe Uzmanları Der. Yay. Sayı:34 Yıl:1993

yorum yoluyla ve yeni ilkeler arayarak aşmakta, böylece maliyet muhasebesi standartları oluşabilmektedir⁵.

3.Maliyet Muhasebesi Standartlarının oluşumu

Maliyet muhasebe standartları ya geleneklere bağlı olarak meslek kurumları düzeyinde, ya mevzuat düzenlemeleri ile kamu düzeyinde, ya da akademisyenlerin çabaları ile teknik alanda belirlenir. Bu standartlar çoğunlukla, tek düzen maliyet sistemlerinin yapısı içinde zımnen yer alırken, bazen de uyulması zorunlu olmayan açıklayıcı belgeler halinde bulunmaktadır⁶.

Maliyet muhasebesi standartları oluşumunda tek düzen maliyetlendirme sistemi büyük önem taşımaktadır. Tek düzen maliyetlendirme sistemi, aynı maliyetlendirme yöntemlerinin, ilkellerinin ve tekniklerinin değişik işletmelerde uygulanması anlamını içermektedir.

Maliyet muhasebesi standartları oluşturulurken, "maliyet tabloları ve raporları", "değerlendirme ölçüleri", "amortisman teknikleri", "maliyet ilkelerini seçimi", "maliyet dağıtımları" gibi konularda, çeşitli raporlama ve açıklama standartları getirilebilir. Ayrıca maliyet muhasebesi standartları da, tek düzen maliyetlendirme sistemine ortak ölçüler, anlaşılabilirlik ve karşılaştırılabilirlik getirmektedir.

Görüldüğü gibi, maliyet muhasebesi standartlarının oluşumu tek düzen maliyetlendirme sistemlerinin işlerliği ile yakından ilişkili bulunmaktadır.

4.Maliyet Muhasebesi Standartlarından Yararlanma

Maliyet muhasebesi standartlarının en önemli yararı, tek düzen maliyetlendirme sistemlerinin işlerliğini sağlayarak amaçlarını gerçekleştirmesine katkıda bulunmasıdır. Bu nedenle maliyet muhasebesi standartları, tek düzen maliyetlendirme sistemlerinin temelini oluşturmaktadır.

Maliyetlendirme yöntemlerinde işletmeler arası geçerli karşılaştırmaları sağlayacak tek düzenliği gerçekleştirmek, tek düzen maliyetlendirme sistemlerinin temel amacıdır. Bu sistem ayrıca işletmelere verim ve israf noktalarının araştırılması, fiyatların gerçekçi maliyet bilgilerine dayandırılması ve rakip işletmelerin maliyetlerinin öğrenilmesi olanağını sağlamaktadır.

Maliyet muhasebesi standartlarından yararlanmanın bir başka yönü kamu yönteminin veri ihtiyacına maliyet bilgilerinin eklenmesi ve karşılaştırılabilirliğini sağlanmasıdır. Bu açıdan maliyet muhasebesi standartları, rekabetin korunması ve fiyat denetimlerinin uygulanmasını etkin kılmaktadır.

Ayrıca, kamunun maliyet artı fiyat esasına göre açtığı ihalelerde, yine, maliyet bilgilerini gerektiren destekleme alım politikalarında maliyet muhasebesi standartları uygulaması önemli yararlar sağlamaktadır⁷.

5.Maliyet Muhasebesi Standartlarına ilişkin

Uygulama Örnekleri

5.1.Maliyet Muhasebesi Standartları Kurulu Tarafından Yayınlanan Standartlar Maliyet muhasebesi standartlarına ilişkin uygulama örnekleri arasında, finansal muhasebe standartları ile uluslararası muhasebe standartlarına en çok benzeyen grup, ABD' de bulunan Maaliyet Muhasebesi Standartları Kurulu (Cost Accounting Standarts Board-CASB) tarafından yayınlanan standartlardır. 1970 yılında oluşturulan bu Kurul, ülkede kamu kesimine taahhüt yolu ile satış yapan firmaların ürünlerinin fiyatlandırılmasına temel alınan maliyetlerin hesaplanış biçimini tek düzen durumuna getirmiştir⁸.

Bu kurulun standartları sınırlı bir alanda (kamu ihaleleri özellikle askeri alımlar) uygulanmıştır. Bu standartlar, maliyetlerin dağıtılacağı muhasebe dönemini belirlemek ve kontratlara dağıtılabilecek maliyetleri ölçmek amacı ile oluşturulmuştur.

⁵ Taner, Tuna, a.g.k. s.18

⁶ a.g.k. s.21

⁷ a.g.k. s:19

⁸ a.g.k. s. 20

1981 yılında Maliyet Muhasebesi Standartlar Kurulu'nun kaldırılmasına, ancak yayınlanan standartların geçerliliğini korumasına karar verilmiştir.

5.2. Türkiye' de Maliyet Muhasebesi Standartlarının Oluşumu

Türkiye'de 1972 yılında İktisadi Devlet Teşekkülleri Yeniden Değerleme Komisyonu tarafından önerilen Tek Düzen Genel Muhasebe Uygulamasına, 1977 yılında da maliyet muhasebesi uygulamasına geçirilmiştir. Ancak zaman içerisinde sistemin uygulamasında karşılaşılabilecek sorunlar çözümlenecek ve sistemi sürekli geliştirecek bir örgüt oluşturulamamıştır⁹.

Ancak tek düzen maliyet sisteminin uygulanması, maliyet kalemlerinde yeknesaklık sağlayarak faaliyet sonuçlarının sağlıklı olarak elde edilmesine, maliyet yerleri sorumluluklarının belirlenmesine ve maliyet, kar kavramlarının anlaşılmasına neden olmuştur. Bu açıdan KİT'lerin de yönetim ve kontrol işlevlerinde görülen boşlukların giderilmesi mümkün olmuştur¹⁰.

İşletmeler belli bir hesap düzeni kurabilmek için muhasebe hesaplarını belirli bir sistem içerisinde ele almak zorundadırlar. Kullanılacak hesapların belirlenmesi, muhasebe kuralları içerisinde bu hesapların çalıştırılması, belirli bir sistem içine oturtulmalıdır. Muhasebe organizasyonu içine girmiş olan işletmeler, finansal ve maliyet muhasebesi olmak üzere iki yapı ile karşılaşılır. Organizasyon yönünden işletmeler, finansal muhasebeleri ve maliyet muhasebeleri arasında bağlantı kurma ihtiyacı duyarlar. Bu düzenlemeler muhasebe sistem çalışmalarını oluşturmaktadır¹¹.

Ülkemizde tek düzen hesap çerçevesi temel alınarak en fazla uygulama alanı bulan çalışmalar şunlardır:

1938-43 Sümerbank Hesap Planı

1965 Türk İşletmelerinin Tek düzen Hesap Çerçevesi¹²

1968 Tek Düzen Genel hesap Planı ve I.D.T.Y.D.K. tarafından Ankara'da kitap olarak yayınlanmış

1973' de KİT 'ler tarafından uygulanmaya başlanmıştır.

1985 Bankalar Tek Düzen Hesap Planı. Bu plan 1986'da uygulanmaya başlanmıştır.

1992 Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği.

Ayrıca ülkemizi ilgilendiren uluslararası muhasebe düzenlemeleri de yapılmaktadır. Bunlar:

- Uluslararası Muhasebe Standartları(IASC) ile Uluslararası Muhasebeciler Birliği'nin Hazırladığı Standartlar¹³. Bu standartlar 1975 yılından beri yayınlanmakta, halen 31 'e kadar yayınlanmış olup 45 standarda kadar da taslak halindedir¹⁴.
- Avrupa Topluluğu Konseyi'nin 1978' de kabul ettiği 4.Yönerge, yönergenin 11.Bölümünde muhasebe finansal tablolar, hesaplar, raporlar ve standartlar açıklanmıştır.

Tekdüzen Genel Hesap Planınının 7.grubunda tek düzen maliyet muhasebesi sisteminin temelini oluşturan maliyet hesapları yer almaktadır. Genel hesap planınının ayrı bir bölümünün "maliyet hesaplarına" ayrılmasından maliyet muhasebesinin bir ölçüde de olsa bağımsızlığının kabul edildiği anlaşılmaktadır.

⁹ Öcal, Fikret, a.g.k. s:149

¹⁰ Bilginoğlu, Fahir, a.g.k. s:145

¹¹ Ataman, Ümit, "Endüstri İşletmelerinde Muhasebe Sisteminin Seçimi", İ.İ.T.A. Dergisi , Sayı 1, İst. 1973, s.119

¹² Yazıcı, Mehmet, Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nın Muhasebe Sistemi Uygulama genel tebliğ 1 ve eki: Muhasebe Usul ve Esasları Üzerine, İst., 1990, s.8

¹³ Pekdemir, Recep, Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Hakkında", Muhasebe Dergisi, Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği yayını, sayı 33, İst. Kasım-Aralık 1992,s.12

¹⁴ Durmuş, A. Hayri, "Uluslararası Muhasebe Standartları, Taslak ve Tasarılar" Muhasebe Dergisi, Türkiye Muhasebe Uzmanları Der. Yay. Sayı.31, İst. Temmuz Ağustos 1992 s.9

Maliyet türü ve maliyet yerleri ayrımlarına göre yapılan kayıtlarla mal ve hizmet üretimleri ile yardımcı maliyet yerlerinin maliyetleri saptanmaktadır. Genel hesap planında yer alan maliyet hesaplarına yapılan kayıtlarla üretim,maliyet kalemleri açısından topluca görülebilmektedir. Büyük kayıtların ayrıntısı ile maliyet yerlerine göre belirtilen maliyet türlerini göstermektedir. Maliyet yerlerine mamul maliyetlerine aktarılır¹⁵.

Öte yandan,maliyet taşıyıcıları için yarı mamuller üretim hesabı kullanılmaktadır. Maliyetlerin ürünlere yüklenmesinde maliyet hesapları içersinde yer alan yansıtma hesapları alacaklandırılmaktadır.Yarı mamuller hesabının borçlu tarafına yazılan tutarlar ise maliyet taşıyıcılarına dağıtılmaktadır¹⁶.

Günümüz ekonomilerinde muhasebe bilgilerinden yararlananların sayısı giderek artmaktadır. Bu nedenle bu bilgilerin değeri ve karşılaştırılması zorunluluğu önem kazanmaktadır. Bu gelişmeler,işletmelerde muhasebe kayıt ve sonuçlarını gösteren mali tablo, cetvel ve açıklamaların biçim ve maddi yönden yeknesaklaştırılması gereği yanında, sağlıklı maliyet bilgileri elde edilmesini zorunlu kılmıştır.

Maliyet Muhasebesinde tutar bilgilerinin yanısıra miktar bilgilerini de içerecek tablolar düzenlenmelidir. Maliyet muhasebesinde uygulama birliği, Tekdüzen hesap çerçevesi ve bunu destekleyen maliyet hesap düzenlemeleri milli gelir, kalkınma planları ve istatistik gibi alanlarda olumlu sonuçlara yol açabilecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Ataman,Ümit "Endüstri İşletmelerinde Muhasebe Sisteminin Seçimi ",İ.İ.T.İ.A.Dergisi, Sayı 1,İst.1973
- Bilginöglü,Fahir Muhasebe Organizasyonu, İ.Ü.İ.F. Muh.Ens.Yay.İst.1988
- Bilginöglü,Fahir "Tek Düzen Muhasebe Sisteminde Maliyet Muhasebesi", İ.Ü.İ.F.Muh.Ens.Der.1981
- Durmuş, A.Hayri Uluslararası Muhasebe Standartları Taslak ve tasarılar",Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği Yayını, Sayı 31, İst.Temmuz-Ağustos.
- Kızıl,Ahmet "Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nın Yayınladığı Standart Hesap Çerçevesi ve Hesap Planı Üzerine ",Vergi Sorunları Dergisi, Sayı 64,Ocak-Şubat 1993
- Ocal,Fikret "Maliyet Muhasebesi Ders Özetleri, Nihad Sayar Yay.veYardım Vakfı Yay.1988
- Pekdemir,Recep "Maliyet Muhasebesinin Dünü ve Bugünü" Muhasebe Dergisi,Türkiye Muh. Uzmanları Der. Yayını, Sayı 34, Yıl 1993
- Pekdemir,Recep "Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Hakkında"Muhasebe Dergisi,Türkiye Muh. Uzm. Derneği Yayını, Sayı 33, İstanbul Kasım-Aralık 1992
- Taner Tuna "Türkiye' de Maliyet Muhasebesi Standartlarının Oluşumu ",İ.Ünv. İşletme Fak.Muh.Ens.Der. Yıl.13 Ağustos-Kasım.1987
- Yazıcı,Mehmet Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nın Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği 1 ve Eki: Muhasebe Usul ve Esasları Üzerine, İst,1990.

¹⁵ Kızıl, Ahmet, "Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nın Yayınladığı Standart Hesap Çerçevesi ve Hesap Planı Üzerine", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:64, Ocak-Şubat 1993, s.6

¹⁶ Bilginöglü, Fahir, "Tek Düzen Maliyet Sisteminde Maliyet Hesapları ve Maliyet Dağıtımı", İ.Ü.İ.F. Muh. Ens. Der., Şubat-Mayıs, 1981, s.27-33

OCAK 1994'DEN NİSAN 1994'E KADAR VERİLMİŞ TEZLER

Adı - SOYADI	SANAT. YE. Sanat Dalı	TEZ ADI
H. Hale KÜÇÜNEN	Sinema-TV	Paramız
Aizizov Rafiq NOUVRUZ	Resim-İş	Azerbaycan'da Sanat Eğitiminin Tarihiçesi
Serap ÜNAL	Resim-İş	Resim Sanatı (Yeni Türk Edebiyatında) Yeni Türk Edebiyatında Resim Sanatı (Servet-i Fünun'dan Cumhuriyet'e Atlı yazar üzerine bir araştırma)
Nazan ERKMEN	Grafik	Dede Korkut Öyküleri
DOKTORA		
Saffet KÖSE	İslam Hukuku	İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile (Hile-i Şeriyeye)
İlyas ÜZÜM	Kelâm	İnanç Eserleri Açısından Türkiye'de Caferilik
Nilgün Kalfazade BİRİM	Organizational Behavior	Employee and Customer Service Climate Perceptions in Banks
Ayşe Türkan ÖNDER	İng. Muhasebe- Finansman	Stock Market Reaction To Annual Earnings Announcements
Altan KİTAPÇI	Yönetim ve Organizasyon	Üniversitelerde Yönetim ve Organizasyon
Aydın Ziya ÖZGÜR	Radyo-TV	Türkiye'de Reklam Filmi Yapımı Düşünceden Ekranı
Yusuf GAYYUMİ	İng. Muhasebe- Finansman	Türk Hisse Senedi Piyasasında Yatırımcıların Bilgiye Karşı Duyarlılıklarının Ölçülmesi Üzerine Bir Çalışma
Ani Eda IŞIKÜSTÜN	Gazetecilik ve Halkla İlişkiler	Medyanın Kamuoyundaki Demokratik İşlevleri
Özcan UNUTKAN	Muhasebe-Finansman	Yapı Sanayide Muhasebe Örgütlemesi ve Çok Katlı Yapılarda Bir Uygulama
Yüksel YALOVA	Siyaset ve Sosyal Bilimler	Türkiye Örneğinde Yaşama Dokunulmazlığı Kavramı
Nevhis Deren YILDIRIM	Özel Hukuk	Türk İsviçre ve Alman Medeni Usul Hukukunda Kesin Hükümün Subjektif Sınırları

Fethi ANIL	Pazarlama	Uluslararası Pazarlamada bir darbuğaz olarak , Tarife Dışe Engeller Avrupa Topluluğunda Kota Uygulamaları
YÜKSEK LİSANS		
İbrahim Hakkı ÜNAL	İslam Tarihi	Mustafa Safive Vesiletü'l Vusul ila Muhabbeti'r- Resul Adlı Risalesi
Rıza ZABUN	Mali Hukuk	Türk Vergi Hukukunda Yeniden Değerlendirme
Nergis OK	Siyaset ve Sosyal Bilimler	Bir Aile Biçimi Olarak Birlikte Yaşamak
Burcu Dalay ÜLGEN	Özel Hukuk	Anonim Şirketlerde Genel Kurul Kararlarının İptali
Hülya VURNAL	Resim	Roma Bizans Mozaik Sanatı etkisi 1960 sonrası Günümüze kadar Mimaride Duvar Resmi olarak Mozaik Sanatı ve Rahmi Eren Eyüboğku Mozaikleri
Yüksel SALMAN	İslâm Hukuku	İslâm Ceza Hukukunda Cezayı Düşüren Haller
İdil BOİVİN	İng. Uluslararası İlişkiler	The Supra-Narional Protection of human Rights Fundamental Freedomms in Europe, Towards a "Common Euronean Law"

